

FÖRFÄRAS EJ

50 år med det psykologiska försvaret
– en biografi om en svensk myndighet

Eino Tubin

Styrelsen för
PSYKOLOGISKT FÖRSVAR

Eino Tubin

FÖRFÄRAS EJ

50 år med det psykologiska
försvaret – en biografi om en
svensk myndighet

Förfäras ej, du lilla hop. Så börjar psalm 508, "Gustav II Adolfs fält-psalm". Gustav II Adolf var en föregångsman när det gäller psykologisk krigföring. Under det 30-åriga kriget på kontinenten lät han sprida skrifter och flygblad, som talade om järtecken och gudomlig välsignelse för de svenska stridskrafterna. Bilden på omslaget visar ett grimaserande ansikte på en konsol ifrån det rikt utsmýckade regalskeppet Vasa. Cirka 700 skulpturer och ornament pryder fartyget. Eftersom Vasa byggdes för 1620-talets krig mot Polen finns där också inslag som förnedrar fienden. Idag skulle vi kalla Vasas skulpturprakt för krigspropaganda.

Foto: Vasamuseet

Innehåll

Försvarsministerns förord	s. 4	Bistånd till Baltikum	s. 170
Det ”Hebbeska huset” SPF:s säte	6		
Generaldirektörens förord	8	Kapitel 6: Försvarsupplysning	
		En hörnsten för försvarsinsatsen	178
Kapitel 1: Det var en gång		Internet-drömmen gick i uppfyllelse	188
Ett halvsekel psykologiskt försvar	13	Vi ska göra materialet öppet	
Jag ville överbrygga motsättningarna	32	och tillgängligt	192
Oerhört hög verkningsgrad	36		
Effektiv och snabb myndighet	39	Kapitel 7: Estonia-informationen	
Man måste vistas i miljön	45	Att kommunicera med drabbade	198
		Mina personliga erfarenheter,	
Kapitel 2: Psykologisk krigföring		av Johanna Enberg	207
Från psykkrig till infokrig	48		
Infokriget och Sverige	74	Kapitel 8: Ett och annat	
		Om kriget kommer	212
Kapitel 3: Övningar		Motstånd utan vapen	
JONAS och journalistförbundet	81	SPF blev värdmyndighet för ONT,	
När psykförsvaret lekte krig	87	av Staffan Stenström	222
31 år hos psykförsvaret	94	ToPF – ett frivilligförbund i tiden,	
Tjejen som gjorde lumpen	97	av Bo Andersson	226
		Kapitel 9: Hur ska det bli nu?	
Kapitel 4: Forskning		Både kompetens och pengar behövs	236
Triangelndramat och detektiven	100	Nya grepp ska göra oss till en	
Forskarbasen bör bevaras	122	informations- och demokratimyndighet	240
Försvarsviljan - med en nypa salt	125	I andra länder	245
Vi har sprungit genom livet	135		
		Källor	248
Kapitel 5: Informationsberedskap		Bilaga 1: Publikationer	250
Räddningschefens värsta mardröm	142	Bilaga 2: Styrelseledamöter	270
Mångsysslaren som blev konsult	149	Summary	274
När krympplasten tar slut	153	Namnregister	278
Psykförvararen som kom in från kylan	158		
Den ödmjuka generalen	162		

**Att skydda själen,
att försvara själen,
att värna själen.**

Att förstå och tolka, förklara vad som händer när olika aktörer använder psykologisk krigföring har varit en av Styrelsens för psykologiskt försvar, SPF:s, stora uppgifter genom åren. Femtio år har gått sedan verksamheten bildades. Under dessa femtio år har mycket hänt och myndighetens verksamhet har förändrats i takt med tiden och verkligheten. Idag och i framtiden är information om totalförsvaret och utvecklingen av massmediernas informationsberedskap viktiga verksamheter. Naturligtvis tillsammans med berörda myndigheter och naturligtvis medierna själva.

När detta skrivs pågår kriget i Irak för fullt. Rapporter om hur koalitionen med USA och Storbritannien i spetsen rycker fram på olika flanker avlöser varandra i alla nyhetsmedia. Det militära läget analyseras av olika militära experter. Samtidigt som vi får rapporter från de stridande parterna direkt i TV-rutan vet vi inte vad som är trovärdiga uppgifter. Man måste hela tiden ställa sig frågan – varifrån kommer den här informationen och varför kommer den just nu? Allt måste tolkas. Den huvudsakliga informationen får vi via massmedierna. Och journalister är samtidsskildrare och inte historieskrivare.

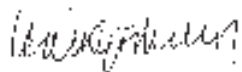
I ett land som Sverige är yttrandefrihet, öppenhet och demokrati något vi tar för givet. Och därför har både samhället och medierna ett särskilt ansvar. Det är

extra viktigt att samhällets information och media för sin trovärdighet lever upp till detta, särskilt vid kriser som kan drabba stora delar av vårt samhälle.

Därför är det viktigt att medierna fungerar vid kriser, höjd beredskap och krig.

Styrelsen för psykologiskt försvar som nu firar 50 år, har bytt namn och arbetsuppgifter flera gånger under dessa år.

I denna minnesbok kan vi följa utvecklingen av myndigheten och därmed få en inblick i en del av vår nutidshistoria.

Leni Björklund
Försvarsminister

Försvarsminister
Leni Björklund

Styrelsen för psykologiskt försvar; SPF har sina lokaler i det så kallade Hebbeska huset precis invid det Gamla Riksdagshuset på anrika Riddarholmen. Redan 1983 kom SPF:s föregångare, Beredskapsnämnden, BN, till Gamla Riksdagshuset, där sedermera SPF kom att husera under ett drygt decennium. Till Hebbeska huset flyttade SPF i samband med renovering våren 1997. Idag disponerar SPF de två översta våningsplanen i Hebbeska huset.

Rikens ständers hus vid Birger Jarls torg på Riddarholmen. Här fick präster, borgare och bönder 1834 för första gången egna möteslokaler.

1. Huvudentrén till Gamla Riksdagshuset vid Birger Jarls Torg 5.
Foto: Anders Qvarnström

2. Tympanon på taket till Gamla Riksdagshuset med två heraldiska lejon och en vapensköld med Tre Kronor.
Foto: Anders Qvarnström

3.

3. Utsikt från Gamla Stan mot Hebbeska huset och Gamla riksdagshuset till vänster och Ridderholmskyrkan till höger

Foto: Anders Qvarnström

5.

4. Trapphallen i huvudentrén till Gamla Riksdagshuset, Birger Jarls Torg 5.

Foto: Anders Qvarnström

5. Källaren i Gamla Riksdagshuset med murar och valv från medeltiden. Nischen till höger har tidigare när marknivån var lägre, varit ett fönster.

Foto: Anders Qvarnström

Generaldirektörens förord

Styrelsen för psykologiskt försvar, SPF, bildades 1985 men räknar sina anor från 1953. Då lade Kommittén för utredning om det psykologiska försvaret, den s.k. Mossbergska utredningen, fram sitt betänkande ”Psykologiskt försvar”, som låg till grund för riksdagens beslut att följande år inrätta Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar, BN. Det svenska psykologiska försvaret kan således fira sitt 50-årsjubileum år 2003.

Verksamhetens namn, psykologiskt försvar är visserligen kvar, men innehållet i detta begrepp har förändrats åtskilligt under halvseket. När Beredskapsnämnden kom till var dess huvuduppgift att förbereda en stor beredskapsorganisation för att i krig möjliggöra regeringens och de centrala myndigheternas kontakter med tidningar och radio och motverka motståndarens psykologiska krigföring. En forskningsuppgift - att följa opinionen när det gäller försvarsvilja - hade föreslagits av den Mossbergska utredningen, men skurits ner i den slutliga propositionen. Några fredstida informationsuppgifter hade BN inte.

Styrelsen för psykologiskt försvar är just nu inne i ett omorganisationsskede. Beredskapsorganisationen har anpassats efter bl.a. den starkt förändrade hotbilden och regeringskansliets utökade informationsresurser. I allt väsentligt har den lagts i malpåse. De fredstida informationsuppgifterna har länge varit mycket viktigare. Verksamhetsdelar som informationsberedskap och huvuddelen av forskningen fördes under 2002 över till den nya Krisberedskapsmyndigheten, medan kansliet för Överklagandenämnden för totalförsvaret i början av 2003 integrerades med SPF. Denna omorganisation, plus det faktum att konturerna av det ”nya” SPF börjar klarna (se sid 240 – 244), ger ytterligare skäl att stanna upp och summera vad psykförsvaret utträttat under sitt halvsekel.

Att en myndighet med inriktning också på psykologiskt försvar behövs har kanske mer än någonsin blivit uppenbart genom de senaste årens internationella utveckling med de omskakande händelserna den 11 september 2001, samt krigen i Afghanistan och Irak.

Den psykologiska krigföringens metoder används av aktörerna för att skapa fruktan, förändra olika målgruppers inställning eller inge en känsla av att någon part är oöverbunnlig.

Att förstå och förklara detta har varit och är en väsentlig uppgift för det svenska psykologiska

försvaret. Genom kapitlet om psykologisk krigföring och bokens bildmaterial vill vi erinra om den bakgrund som SPF bygger på.

Det är intressant att konstatera att initiativ till många viktiga förändringar i myndighetens uppgifter och arbetssätt under de senaste decennierna i stor utsträckning kommit inifrån organisationen själv. Av egen kraft hittade det psykologiska försvaret nya verksamhetsområden, nya forskningsfält och nya samarbetsformer med andra myndigheter såväl när det gäller totalförvarsinformation som utvecklingen av samhällets informationsberedskap.

Efter en tidigare huvudsaklig inriktning på försvar mot militära hot har totalförsvaret sedan flera år strävat efter en ”dual-use”-filosofi, där resurserna även ska komma det fredstida samhället till godo. För SPF har denna anpassning inte inneburit några problem. Tvärtom kan det sägas att vi i stor utsträckning själva sökt och skynadat på en sådan utveckling.

Mats Ekdahl
Generaldirektör SPF
Foto: Jan Håkan
Dahlström

Temat om förändring och anpassning står i centrum i denna bok. I den dagliga verksamheten finns inte många tillfällen till tillbakablickar eller överblickar. Nya projekt har avlöst varandra, ofta under tidspress, och en myndighet som SPF måste ständigt kunna hålla sig framme inom sitt kompetensområde. Det enda försök som gjorts att skriva en övergripande historik var den pensionsavgångne kanslichefen Per-Axel Landahls skrift ”Om sanningen skall fram”, där han från sin synvinkel sammanfattade utvecklingen under 35 år. Ett mer aktuellt försök att sätta en av myndighetens verksamheter i ett större sammanhang var antologin ”Försvarsvilja 2000”, där 13 skribenter medverkade från olika utgångspunkter.

Passerandet av ett halvsekel ger tillfälle att både se tillbaka och försöka blicka framåt. Den stora bredden i myndighetens kompetensområde visas genom att boken också tar upp verksamheter, som tidigare var centrala för myndigheten men som numera fallit i bakgrunden.

Givetvis belyses även de områden som sommaren 2002 fördes över till Krisberedskapsmyndigheten, eftersom de byggts upp av SPF och under många år var en integrerad del av myndighetens verksamhet.

Ett särskilt problem när det psykologiska försvarets historia ska skrivas är den historiska dokumentationen. Från de första decenniernas verksamhet finns endast kortfattade och intetsägande protokoll. De tongivande personerna är inte längre i livet. Mycket handlingar har rensats ut i samband med flyttningar och omorganisationer. Även Landahl är mycket kortfattad på denna punkt. Liknande gäller för de första åren av Totalförsvarets upplysningsnämnd, som slogs ihop med Beredskapsnämnden till det nya SPF 1985. Vilka motiv och förhoppningar som drev pionjärerna kan man bara gissa sig till.

Inför 50-årsjubiléet anlätte SPF sin tidigare informationschef, tillika förre sekreteraren i Totalförsvarets upplysningsnämnd, Eino Tubin att skriva och redigera denna bok. Under sin tid vid SPF (1985-96) var Tubin själv med i många projekt som betydde mycket för myndighetens utveckling: samordningen av totalförsvarsinformation till ungdom, forskningen kring Tjernobyl, Gulfkriget och Estonia-katastrofen, kommunala informationsberedskapskurser, överföringen till SPF av informationen kring civilmotstånd, biståndet till Baltikum, informationen till Estonia-anhöriga och myndighetens utbyggnad i mitten av 90-talet. Som fri skribent har

han en unik möjlighet att redovisa sina erfarenheter. Tubin har också intervjuat tidigare ordföranden och chefer samt ett antal nyckelpersoner om deras syn på SPF:s verksamhet. Han svarar vidare för delar av bokens fotografiska bildmaterial.

Jag vill rikta ett varmt tack till Eino för hans gedigna insatser. Det är ingen enkel sak att skriva en biografi om en så mångfacetterad myndighet som SPF och dess föregångare.

Tre avsnitt är skrivna av andra författare. Staffan Stenström som leder kansliet i Överklagandenämnden för totalförsvaret, beskriver nämndens historia. Vice ordföranden i Totalförsvarets psykförsvarsförbund Bo Andersson, som arbetar med ToPF:s historik, berättar om frivilligverksamhetens tillkomst och utveckling. Förra projektledaren för Estonia-informationen Johanna Enberg har skrivit ned personliga iakttagelser om hur det är att kommunicera med drabbade människor. Veteranen Göran Boberg har förutom sina intervjusvar lämnat några skriftliga bidrag, som inarbetats i texten. Försvarshögkvarteret har skrivit ett yttrande om arbetet med att utveckla kompetens inom begreppet informationsoperationer. Från SPF:s sida har informationschefen Göran Lindmark medverkat som projektledare och kontaktman samt med skriftligt underlag om Estonia-uppdraget.

Författarna har uppmanats att sätta sin personliga prägel på det skrivna och att uttrycka sina egna åsikter. Målsättningen har från början varit att ämnet ska behandlas journalistiskt. Från SPF:s sida vill jag tacka såväl författarna som nuvarande och tidigare medarbetare, som bistått med synpunkter på texten.

Min förhoppning är att boken ska väcka intresse och debatt, som är till nytta för myndighetens och det psykologiska försvarets framtida utveckling.

Mats Ekdahl
Generaldirektör
Styrelsen för psykologiskt försvar

Den Mossbergska utredningen var ovanligt rikligt illustrerad. Här en sida med svensk beredskapspropaganda.

Enligt originaltexten:
En viktig del av den svenska beredskapspropagandan gällde spioner och sabotage. Ibland inpräntade man vikten av vaksamhet och tystnad med enkla ord, ibland byggde man på slagord, av vilka "spionen lägger pussel" och "en svensk tiger" slogo bäst.

**Tänk på
TYSTNADS
PLIKTEN**

*En maning från
ÖVERBEEÄLHAVAREN
över rikets försvarskrafter*

Såsom ett led i den av statsmakternas igångsatta aktionen mot lössmythet och ryktessmideri vill jag till envar inom försvarsväsendet ånyo rikta en allvarlig maning att tänka på tystnadsplikten.

Vårt senaste propagandadjur

Teckning för 1934 av B. LINDBLAD

**Spionen
lägger
pussel!**

Behåll din bit
Behåll tyst med vad du vet

EN SVENSK TIGER

**ALLVARSTID
KRÄVER**

Kapitel I. Det var en gång

Ett halvsekel psykologiskt försvar

Det hela började med den Mossbergska utredningen, som lade fram sitt betänkande den 1 september 1953. Efter proposition och riksdagsbeslut inrättades Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar (BN) den 1 juli 1954, den direkta föregångaren till dagens Styrelsen för psykologiskt försvar. Det svenska psykologiska försvaret vill helst inte räkna sina anor från Statens Informationsstyrelse (SIS), det olycksaliga statliga organ som tvingade pressen i beredskapstidens Sverige att ålägga sig självcensur.

Under det första världskriget hade Sverige ingen statlig informationsverksamhet. Det enda som fanns var ett organ för nyhetsförmedling, som ingick i folkhushållningskommissionen. Men redan hösten 1927 fick försvarsgrenscheferna i uppdrag av regeringen att gemensamt komma med förslag om en upplysningscentral i krig. Fram till andra världskrigets utbrott utarbetades olika förslag om en stor statlig upplysningscentral med granskningskontor, presskvarter, nyhets- och censuravdelningar med mera. Trots dessa stora förarbeten, så blev beredskapstidens kommande informationsstyrelse en improvisation.

Några dagar efter andra världskrigets utbrott tillsattes en tremannanämnd, som bestod av en generaldirektör och cheferna för UD:s pressbyrå och TT. Samtidigt som den höll på att organisera den kommande Informationsstyrelsen hade nämnden direkta operativa uppgifter. Den 26 januari 1940 inrättades så SIS med professor Sven Tunberg som chef. Den blev betydligt mindre än de verk som diskuterats under de föregående åren. SIS lydde under UD och leddes av en styrelse med representanter för UD, Radiotjänst, TT och Statens biografbyrå.

SIS organiserades i avdelningar. Upplysningsavdelningen gav ut råd om krishushållning, ordnade presskonferenser och följde pressdebatten. En rådgivnings- och dispensavdelning gav råd till pressen och kunde ge dispens från "197:an", en kungörelse som förbjöd publicering av "vissa angivna militära och liknande förhållanden". Allmänna avdelningen var täcknamn för den hemliga Samordningsbyrån för motpropaganda. Film-, press- och reklamråd var knutna till

SIS. Folkberedskapen var en fristående organisation under SIS, som skulle stärka folkets motståndsvilja. Folkberedskapen hade lokalombud i alla landets då cirka 3000 kommuner och län-ombud i varje län. Ombuden hade en kluven roll: dels skulle de föra ut information som stärkte andan på hemmafronten, dels rapportera om folkstämningen.

Grå lappar

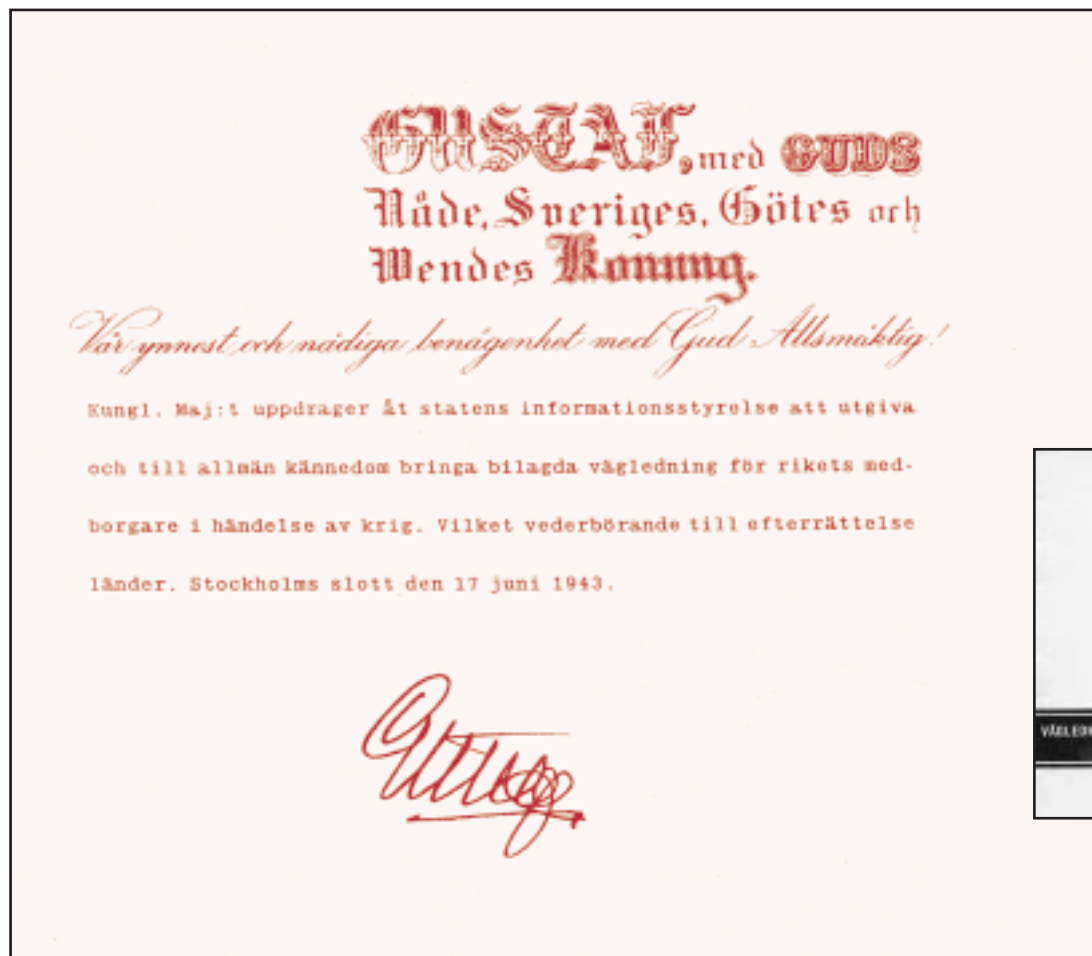
Bland SIS uppgifter var att motverka ”osvensk propaganda”. De rekommendationer, som den sände ut till pressen, de ”grå lapparna”, väckte med tiden allt mer förargelse. I bakfickan hade regeringen en ännu mer drastisk åtgärd - en beredskapslag om förhandscensur som hade kunnat införas om läget blev ännu mer kritiskt. Men den behövde aldrig utlösas. Det räckte med Informationsstyrelsens metoder för att dämpa den kritik som kunnat tas illa upp utomlands: transportförbud av tidningar, konfiskationer och kvarstad. Förutom ytterlighetsorgan drabbades bland annat dagstidningarna Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning, Eskilstuna-Kuriren och den antinazistiska tidskriften Trots Allt!. 84 procent av alla beslag som gjordes under åren 1940-43 gällde kritik mot Tyskland eller dess bundsförvanter.

Den självcensur som den svenska pressen tvingades till, var en av de mest djupgående formerna av censur. Tidningar var då som nu beroende av inkomster, av att de sprids och läses. Hotet att få upplagan beslagtagen eller hinder att få den distribuerad om ansvarige utgivaren inte följde myndighetslinjen är värre än att ståta med en vit fläck här och där i spalterna, där censorn varit framme med saxen.

Nyhetsförmedlingen gick inte bra heller. SIS saknade auktoritet och fick förhandla med andra intressenter om vad som kunde publiceras. UD och Försvarsstaben hade kvar sina egna informationsorgan, som inte alltid delade med sig. De föredrog att släppa de goda nyheterna själva och att lämna de dåliga till SIS. I direktiven till Mossbergska utredningen står det, med en gliring mot Informationsstyrelsens verksamhet:

Ur militär synpunkt kunde sålunda erinras om att uteblivna, ofullständiga eller till och med vilseledande informationer vid flera tillfällen kommit att i icke önskvärd riktning påverka andan inom krigsmakten och motståndsviljan hos vårt folk.

Två kommande socialdemokratiska tungviktare, Sven Andersson och Torsten Nilsson, motionerade 1943 om att upphöja styrelsens chef till statssekreterare direkt under statsministern, just därför att SIS ständigt råkade i kompetenskonflikter. Men motionen avslogs och verksamheten haltade vidare. När Informationsstyrelsen avskaffades vid krigsslutet var det få som sörjde den. Det dröjde inte länge förrän man kom underfund med att man kastat ut barnet med badvattnet.

Omslag och förstasidan i 1943 års utgåva av skriften "Om kriget kommer".

Erforderliga anordningar

Den 28 november 1948 skrev ÖB till regeringen och begärde en utredning av den statliga informationsverksamheten i krig. Bakgrunden var ”den politiska oron i världen”, det vill säga den kommunistiska Pragkuppen och början på det kalla kriget. Två år senare tillsattes så utredningen

Inrikesminister Eije Mossberg skrev direktiven till den utredning som ledde till att BN bildades. Han blev ordförande i utredningen när han lämnat regeringen.

ningen ”rörande erforderliga anordningar för trygghet av en god psykologisk beredskap”. Direktiven skrevs av inrikesminister Eije Mossberg. Ordförande blev landshövding Conrad Jonsson, Informationsstyrelsens siste chef. Eftersom det ingick i utredningen att på gott och ont bedöma Informationsstyrelsens arbete, kan personvalet synas lite tveksamt. Efter ett år blev dock Mossberg, som då lämnat regeringen och blivit landshövding, själv ordförande.

Utredningen tog nästan tre år på sig, men resultatet blev en ytterst intressant och läsvärd skrift, ”Psykologiskt försvar” (SOU 1953:27). Psykförsvarets mångåriga kanslichef Per-Axel Landahl kallade den: ”ett slags bibel för det psykologiska försvaret”. Den ger inte minst en grundlig översikt av allt som då var känt om krigsårens psykologiska krigföring och vad de olika länderna, särskilt Storbritannien, vidtog för att bemöta denna. Man hade kostat på skriften ett utmärkt bildmaterial med prov på olika slags krigstida propaganda. Som bilaga följde en första opinionsundersökning med frågor om svenskarnas försvarsvilja och intresse för utrikespolitiska frågor, utförd av docent Gösta Carlsson.

Utredningen föreslog att en beredskapsnämnd för svenskt psykologiskt försvar (BN) skulle inrättas, med uppgift att förbereda Statens upplysningscentral (UC), psykförsvarets krigsorganisation. Beredskapsnämnden skulle också följa den svenska opinionen och utvecklingen på psykförsvarets område.

Om något ska kritiseras av denna ansats, så är det främst att detta fredsorgan blev alltför litet. Det hade inte en chans att täcka det vida arbetsfält som utredningen målade upp. En annan fråga som delvis lämnades olöst, var gränsdragningen till den militära kompetensen på

området psykologiskt försvar/psykologiska operationer. Frågan fick förnyad aktualitet på 1990-talet när det nya begreppet informationskrigföring kom in i bilden. Dessa svårlösta frågor om vad som egentligen låg inom nämndens kompetensområde och om råkången mot militär verksamhet fortsatte att hänga i luften under psykförsvarets första halvsekel.

Det fanns dock såväl historiska som politiska skäl att börja lite försiktigt. Någon ny informationsstyrelse ville ingen ha.

Liksom civilförsvaret skulle den nya beredskapsnämnden sortera under Inrikesdepartementet. I propositionen följde inrikesminister Gunnar Hedlund utredningens förslag, som fått positiva omdömen från femtiotalet remissinstanser. Han ville dock inte inrätta något fredstida kansli för nämndens arbete med exempelvis krigsplaceringar. Istället skulle personal från departementet tjänstgöra vid nämnden. Om den behövde mer personal, så fick den extraanställas. Först 1967, när både Civilförsvarsstyrelsen och BN överförts till Försvarsdepartementet, fick nämnden egen budget och en fristående ställning.

Energisk start

BN:s första ordförande blev professor Gunnar Heckscher, en av oppositionsledarna. Ordföranden var också nämndens chef. Ordningen bestod formellt till 1979, men i praktiken började kanslichefen fungera som nämndens chef redan i början på 70-talet.

Heckscher drog igång arbetet med stor energi. Redan den 28 juni 1954, alltså redan innan nämnden formellt tillträtt, höll han det första sammanträdet.

Vid nästa sammanträde i september föreslogs att LO:s pressombudsman Gunnar Dahlander skulle anställas som kanslichef, vilket också innebar att han skulle vara

Överdirektör Per-Axel Landahl var aktiv inom både BN och TUN redan på 1960-talet. Han blev formellt myndighetschef 1981 och pensionerades 1987. Landahl förkroppsligade under lång tid det psykologiska försvaret.

Oppositionspolitikern professor Gunnar Heckscher (högerpartiets ordförande 1961-65) blev förste ordförande för den nybildade Beredskapsnämnden.

Mot slutet av 80-talet fick SPF ett omdiskuterat emblem som användes på klistermärken, slipsar och broschyrer. Det alluderade på sagan om de tre aporna som inte ville se, höra eller tala. I SPF-märket fick de omvända roller: det bästa psykologiska försvaret är att se, höra och tala om allt. Med sin respektlöshet och självironi stod märket för ett brytnings- och uppbyggnadsskede. Men en stadgad myndighet kan inte skylta med apor. Generaldirektören Björn Körlofs första åtgärd var att beställa ett av Riksheraldikern godkänt vapen.

Riksvapnet och svärdet markerar ställningen som statlig försvarsmyndighet och facklan står för upplysning. Vapnet används på brevpapper, standar, manschettknappar m.m. Myndighetens namn skrivs alltid ut.

UC:s chef i krig. Han tillsattes av regeringen samma månad. Under hösten anställdes också en forskare och en assistent. Nämndens första lokaler låg i regeringskvarteret i Rosenbad. På 1950-talet hade statliga och kommunala myndigheter knappast några resurser för information. I regeringskansliet hade endast UD en egen pressbyrå, övriga departement saknade särskilda informatorer. Myndighetsstyrd information betraktades allmänt som något skumt.

Samhällsinformationen skulle skötas av tidningar, radion och folkrörelserna. I krig var det naturligtvis annorlunda. Där kunde det vara av yttersta vikt att medborgarna snabbt fick reda på vilka åtgärder myndigheterna höll på att vidta. BN:s första uppgift var därför att snarast organisera krigsmyndigheten Statens upplysningscentral.

Dahlander har berättat för Per-Axel Landahl att det gick väldigt fort. Plötsligt fick han frågan hur mycket lokaler UC behövde på sin hemliga uppehållsplats. Heckscher och Dahlander fick några dygn på sig att skissa den beredskapsorganisation, som kom att gälla i 15 år. Sedan började arbetet att rekrytera chefer för de olika enheterna i UC. De fick i sin tur hjälpa till att rekrytera personalen.

Att föda ett berg

Det kanske märkligaste med Beredskapsnämnden är disproportionaliteten mellan denna lilla nämnd och den jättelika krigsorganisation, till på köpet med annat namn, som den skulle sätta upp. På det fredstida kansliet fanns 2-3 anställda, i psykförsvarets sammantagna krigsorganisation var antalet personer tresiffrigt. ”Rättan” skulle föda ett berg!

UC:s dåvarande ledning karakteriserades enligt Landahl av Saltsjöbadsandan. Heckscher och Dahlander plockade ut folk ur näringslivet, facket och Kooperationen. Det blev en stor central organisation, över 600 personer. Dessutom tillkom de så kallade C-sektionerna hos civilbefälharna och länsstyrelserna som också sysslade med frågor inom ämnesområdet psykologiskt försvar. C-sektionerna skulle i sin tur utökas med inkallad personal i krig.

Vissa delar i beredskapsorganisationen hade ett slags mellanställning mellan UC och civilbefälharna. De krigsplacerade visste inte alltid själva vart de hörde. För att kunna utföra snabba opinionsundersökningar i beredskapslägen fanns regionala så kallade fältgrupper. De bestod av kvinnor och skulle rycka ut och samla data om folkstämningarna i olika delar av landet.

Organisationen avvecklades mot slutet av 1970-talet. Vidare var fem reklambyråer krigsplacerade vid UC. Ett stående inslag i övningarna var att dessa reklambyråer skulle underställas civilbefälhavare och arbeta regionalt. Det fanns för övrigt också ett reklamfilmteam vid UC som kunde skickas ut i landet för att göra upplysningsfilmer.

Allt detta kompletterades av en stor lokalorganisation. 1954-1978 fanns – i alla fall på pappret – en organisation av lokalombud, med länsstyrelserna som huvudman. Det var ett slags fortsättning på Folkberedskapen från Informationsstyrelsens tid. Lokalombuden kunde vara kommunalmän, lokalkorrespondenter, hemvärnsmän eller företrädare för folkkrörelserna. Uppgiften var att i krig rapportera lokala händelser till länsstyrelserna och att själva informera allmänheten ifall förbindelserna med omvärlden bröts. Lokalombudens möjligheter att verka var dock mycket begränsade, framför allt i storstäderna. Eftersom uppgiften att informera om lokala förhållanden vid kris och krig egentligen hörde till kommunen, så beslutade Beredskapsnämnden 1977 att lokalombudsorganisationen efter hand skulle avvecklas.

De krigsplacerade behövde ingen befattningsutbildning, eftersom de valts på sina meriter. Men de skulle förstås orienteras om krigsorganisationens verksamhet. Ett tiotal kurser ordnades årligen för organisationens chefer. I UC och senare i SPF:s krigsorganisation ingick också en enhet för avlyssning av utländska radiostationer som behövde regelbunden träning.

BN/UC och dess efterföljare SPF deltog i flera totalförsvarsövningar med delar av sin krigsplacerade personal. Den största psykförvarsövningen någonsin var JONAS 1971. Den fick efterspel i form av skandalartiklar och en JO-anmälan. JONAS ledde också till en segdragen konflikt med Journalistförbundet som hade företrädare i BN:s styrelse. Motionärer till förbundets kongress menade att ett fritt fackförbund inte skulle engagera sig i vad de såg som regeringens propagandaorgan i krig. Därmed menades framför allt nyhetsavdelningen i

Den försvarsintresserade riksdagsledamoten Nancy Eriksson (s) var ledamot i BN:s styrelse 1955-1971.

Redaktör Charlotte Reimerson kom in i BN:s styrelse 1975 som företrädare för Journalistförbundet och satt kvar under den stormiga tiden fram t.o.m. 1980.

Professor Torsten Husén var styrelseledamot i BN från 1955 till 1970.

Upplysningscentralen. SPF hann med några större övningar med delar av sin krigsorganisation. Den så kallade vertikala övningen Info Ö 85 i Enköping gick av stapeln någon månad sedan den nya myndigheten kommit till. En övning med det centrala presskvarteret ägde rum 1989 i Karlsborg och informationsavdelningens övning Info 90 i Enköping. En ny stor övning förbereddes i mitten på 1990-talet, men ställdes in. Radiobevakningen fortsatte dock att öva fram till 1997.

Till BN:s uppgifter hörde att beredskapsplanlägga dags- och veckopressen, så att svensken skulle kunna få sin Kuriren och Se även i krig. Till de mer udda projekten hörde att stödja teaterns och folkrorelsernas planering för verksamhet i krig. BN försökte ett tag att även värva filmcensuren och militärmusiken till psykförsvaret. Det var en vision av det trygga, oförstörbara folkhemmet som skulle leva vidare oavsett vad som hände.

SPF fortsatte den så kallade pressplanläggningen, där de praktiska frågorna sköttes av Överstyrelsen för civil beredskap. Mot slutet av 1990-talet utökades den med tillsyn över etermediernas beredskapsplanering.

Försvarsvilja och forskning

Redan den Mossbergiska utredningen lät göra en försvarsviljeundersökning. BN fortsatte denna förmodligen längsta obrutna serie i världen av undersökningar om folkets inställning till olika försvarsfrågor. BN engagerade också forskare på universitet och högskolor för forskning kring olika aspekter på psykologisk krigföring och propaganda. Även massmediernas arbetsmetoder studerades. Fallstudier av medierapportering och nyhetsvärdering utfördes i samband med olika händelser som FN-insatsen i Katanga, det misslyckade månskottet med Apollo 13, stora elavbrott, ett fingerat nyhetsprogram i Ungdomsradien om ”katastrofen i Barsebäck”, Tuve-raset 1977 och snöstormen i Skåne nyåret 1978/79. Den uttalade meningen med forskningen var till en början att få fram underlag för egna åtgärder i kris och krig. Glädjande nog fick Rapporterna och Meddelandena också spridning och uppskattning i forskarvärlden och bland medierna.

Gunnar Dahlander slutade som kanslichef 1958 och återkom som ordförande efter Heckscher. Han ersattes av Lennart Pettersson, som tjänstgjorde till april 1970. Efter ett interregnum återkom Per-Axel Landahl 1971 till BN, nu som kanslichef. Landahl kom ursprungligen från rege-

Chefredaktör Lennart Hirschfeldt på Upsala Nya Tidning var ordförande för BN under det borgerliga regeringsinnehavet 1980-83.

ringskansliet och hade gjort en förtjänstfull insats vid BN i några år innan han blev kommunalråd i Uppsala. Fram till sin pensionering 1987 personifierade han psykförsvaret.

Efter Dahlander satt en rad kända publicister ordförande, i allmänhet av samma politiska kulör som den sittande regeringen: Ivar Sundvik, Olle Svensson, Lennart Hirschfeldt och Sven O Andersson. En stor utvärdering av nämndens arbete gjordes i början av 1970-talet. Konkret blev det bara några nya tjänster. Under Landahls tid förstärktes kanslichefens roll och BN blev ett eget verk under Försvarsdepartementet.

Nämnd för upplysning

Parallellt med BN hade Totalförsvarets upplysningsnämnd (TUN) inrättats 1962 för att stödja och samordna informationen om totalförvar och säkerhetspolitik. En sådan verksamhet passade inte BN, som skulle syssla med krigsplanläggning och forskning men inte ha direkta fredstida informationsuppgifter. Förste ordförande var tidningen Arbetets chefredaktör Frans Nilsson.

Många namn återkom i de båda nämnderna. Landahl var i några år TUN:s mycket aktive sekreterare.

Som kanslichef för BN återkom han som självskrivnen styrelseledamot.

TUN:s viktigaste uppgift under många år var att publicera ett koncentrat av broschyren ”Om kriget kommer” som annons i landets telefonkataloger. Broschyren hade senast givits ut av BN 1961.

I mitten av 1970-talet hade verksamheten utvidgats till att producera broschyrer, utbildningsmaterial och en spelfilm för skolbruk om säkerhetspolitiken. Till en del soci-

aldemokraters förargelse tillsatte den moderata försvarsministern Eric Krönmark 1977 en opolitisk ordförande, försvarsutskottets kanslichef Styrbjörn Lindow, och satte sin egen informationssekreterare - denna skrifts författare - som sekreterare. Verksamheten sköt ordentlig fart 1979 när sekreteraruppdraget blev en heltidssyssla. Två nya filmer producerades och informationsmaterial till skolungdomar framställdes i massupplagor.

Märkligt nog hade TUN inga uppgifter i krig och sekreteraren fick söka sin krigsplacering i det militära försvaret. Förmodligen förutsattes att informationen om totalförsvaret och säkerhetspolitik hörde till UC vid en beredskapssituation.

Ljudteknikern i rök och damm i civilförsvarets "ruinstad" i Rosersberg under inspelning av TUN:s film "Om..." som handlade om totalförsvarets civila delar.
Foto: Eino Tubin

Informationsberedskapsutredningen

Mot slutet av 70-talet framstod den jättelika och trögarbetade Upplysningscentralen alltmer som en anakronism. För regeringen var det numera naturligt att umgås med massmedier. Det var länge sedan som statsråden själva kunde svara i telefon när det ringde. De hade skaffat egna informationssekreterare för kontakter med massmedier och allmänhet.

På regeringsövningen CESAR, som leddes av kanslirådet Sven-Erik Orrö, satt en TV-redaktion och TT:s företrädare med på regeringens krigsuppehållsplats och kunde sända krigsnyheter

direkt från källan. UC:s nyhetsavdelning, som skulle titta på alla utgående meddelanden för att bedöma om de var psykologiskt lämpliga, blev gång på gång överspelad. Behövdes hela UC:s jätteorganisation? Skulle den någonsin komma till skott? Vad skulle hända i ett skymningsläge?

Orrö hade sin lösning klar, när han i maj 1980 tillsattes som utredningsman för att granska UC. Lägg ner alltsammans! Radiobevakningen kunde föras till UD; andra myndigheter kunde ta över andra bitar. Hans motiv var framför allt totalförvarsprincipen som innebar att ansvar för en verksamhet i fred skulle följas av liknande ansvar i krig. Steget mellan lilla BN och stora UC tedde sig orimligt stort. Landahl gick genast till motattack och lyckades vända vinden. Enligt Landahl har försvarsminister Krönmark senare sagt till honom att han inte menade att lägga ner BN, men att han tyckte att övergången mellan freds- och krigsorganisation var för tvär. Eric Krönmark bekräftade detta på en direkt fråga från denna skrifts författare med det illmariga tillägget att man också i politiken ibland får ta ett taktiskt nederlag för att kunna nå ett högre syfte. Under nästa försvarsminister, Anders Thunborg, utökades enmansutredningen till en Informationsberedskapsutredning, som blev klar i september 1983. Den föreslog att BN, UC och TUN skulle slås ihop till en ny myndighet med namnet Styrelsen för psykologiskt försvar, SPF, med uppgifter i både fred och krig. UC:s nyhets- och utlandsavdelningar skulle läggas ner och SPF:s nya centrala presskvarter skulle bli en serviceinrättning för regeringens och de centrala myndigheternas presskontakter – ett ställe där journalisterna kunde nå ministrar, generaler och verkschefer när dessa kom ut ur sina hemliga bergum.

Krigsorganisationen bantades från 630 till 370 personer och möjlighet öppnades för gradvisa beredskapshöjningar på fredsorganisationens grund. Det var inte längre allt eller intet. En viktig nyhet var att den nya myndigheten fick en operativ uppgift i fred, nämligen arvet från TUN att stödja och samordna totalförvarsinformationen. Den 1 juli 1985 började SPF sitt arbete.

Blivande ordföranden i SPF chefredaktör Gunnar Fredriksson skrattar gott åt en krigsutgåva av Enköpings-Posten under ledningsövningen Info Ö 85 som ägde rum i en militär övningshall i Enköping. "De stupade i Hamra" är tidningens huvudrubrik.
Foto: Eino Tubin

Forskningen vitaliseras

L'ancien régime lämnade snart nya SPF. Forskningschefen Kurt Törnqvist pensionerades 1986. Under 1988 pensionerades Landahl och den avhållne ordföranden Sven O Andersson avled.

Av veteranerna på kansliet stannade utbildaren och administratören Kjell Aggefors och experten på informationsberedskap Göran Boberg. Två erfarna kvinnliga assistenter, Märtha Lundquist och Gun Lindbäck, bidrog till att ge stadga åt den nya myndigheten under de första åren. Ny kanslichef blev Jan Olsson från Forsvarsdepartementet och ordförande Aftonbladets chefredaktör Gunnar Fredriksson, som under den borgerliga Bildt-regeringens tid ersattes med chefredaktör Stig Fredriksson från Jönköpings-Posten. Från 1999 blev TV-chefen Sam Nilsson ordförande.

Chefredaktör
Sven O Andersson var
styrelseordförande i
övergången mellan BN
och SPF.

Krafter kom utifrån och vitaliserade SPF. Den nye forskningschefen Roland Nordlund hade upplevt Tjernobyl-paniken kring Forsmarks kärnkraftverk på nära håll som chef för Radio Uppland. Som förste forskare anställdes Göran Stütz. Per Striby från Skolöverstyrelsens forsknings- och utvecklingsavdelning blev utbildningschef, och denna skrifts författare tillträdde som informationschef.

SPF stod nu på tre ben: forskning, informationsberedskap och försvarsupplysning. En stor nyrekrytering genomfördes för den nya krigsorganisationen, men övningsverksamheten trappades ned efter kommunismens fall i Östeuropa. En översyn utförd av generaldirektör Gunnar Nordbeck i mitten av 1990-talet ledde till att krigsorganisationen halverades. Radiobevakningen fick stryka på foten när planeringen inom totalförsvaret inriktades på återtagning över en längre tid. Det centrala presskvarterets uppgifter övertogs år 2000 av regeringskansliets utbyggda Information Rosenbad.

Forskningen fick en raketstart med Tjernobyl. Hur uppfattades ett hot, som saknade smak och lukt och som ingen visste hur farligt det var? Hur reagerade myndigheter, massmedier och allmänhet – de tre hörnen i ett triangeldrama av kommunikationssvårigheter, misstro och missförstånd? På kort tid initierade SPF ett stort forskningsprojekt, som resulterade i åtta olika skrifter. Gulf-kriget, Estonia-katastrofen, EU-omröstningen och förtroendekrisen i samband med gifterna i Hallandsåsen var andra projekt som omfattade insatser av flera forskare och resulterade i utgivning av ett flertal skrifter. Massmediernas insatser kring händelser från Palme-

mordet till prinsessan Dianas dödsolycka har undersökts av SPF. Branden i en festlokal i Göteborg 1998, elavbrott, utsläpp, snöstormar med mera ledde till klarläggande fallstudier om myndigheternas informationsberedskap och massmediernas arbetssätt vid kriser. Andra ämnen som engagerat SPF är trovärdigheten av tidningsbilder och Internet. I slutspurten kring omorganisationen 2002 utkom en rad studier kring omskakande händelser som Göteborgskravallerna och attacken mot World Trade Center i New York.

Forskningen kring psykologisk krigföring och det nya begreppet informationskrig har fortsatt, både på egen hand och i samverkan med andra intressenter. Kriget i f.d. Jugoslavien har givit många exempel på hur styrda massmedier utnyttjats för krigshets. Den avslutande forskningsrapporten handlade om informationskrigföring under Kosovokonflikten 1999.

Tjernobyli-projektet gjorde att SPF och dess forskning plötsligt ”kom på kartan”. Forskningschefen Roland Nordlund engagerades i flera utredningar och blev en uppskattad föreläsare både i Sverige och utlandet. Tack vare sin forskning kom SPF med i ett omfattande nätverk. Tillsammans bidrog dessa insatser till att SPF alltmer kunde orientera sig mot det civila samhället och ta på sig en samhällsnyttig roll. När de säkerhetspolitiska realiteterna gjorde att beredskapsorganisationen förlorade i betydelse hade omställningen från en beredskapsmyndighet till en aktör i det fredstida samhället redan ägt rum.

Informationen efter Estonia-katastrofen till de anhöriga sköttes först av Kommunikationsdepartementet. Snart insågs att ett departement inte kunde hantera både de kontroverser och den socialt viktiga kontaktverksamhet, som detta innebar. Generaldirektör Björn Körlof, som blev myndighetschef 1994, förhandlade om villkoren när informationen till Estonia-anhöriga överfördes till SPF.

Skeptiker kunde tycka att det var fel att myndigheten skulle syssla med operativ information av detta slag. Men med tiden har lösningen visat sig lyckad. Erfarenheterna har varit berikande för SPF. Informationsberedskapen ledde så småningom till omfattande utbildningsverksamhet, där SPF i samverkan med länsstyrelser, lokala medier och kommuner lärde ut erfarenheter av information både vid stora olyckor och vid känsliga problem som kunde vålla förtroendekriser om de sköttes på fel sätt. SPF medverkade såväl på frivilliga befälsutbildningskurser om kriskommunikation som på ett stort spel om terroristangrepp mot Stockholms tunnelbana. En serie

utbildningsskrifter i ämnet började publiceras mot slutet av 1990-talet. SPF deltog också i arbetet kring Y2K-syndromet, risken för allvarliga datakrascher vid millennieskiftet.

Satsning på skolan

TUN:s arbetsutskott som styrd nämndens praktiska arbete, återuppstod inom kort tid som SPF:s informationsråd. TUN:s upplysningsskrifter till ungdomen, ”Jorden” och ”Varför har vi ett försvar?” levde vidare i SPF-regi, den senare snart under titeln ”17”. Den postades till både pojkar och flickor i den årsklass som snart skulle skrivas in.

Filmproduktionen kom snabbt igång igen. Utlandsavdelningen på Radio Sweden behövde en TV-film om totalförsvaret och en samproduktion resulterade i ”Rustad för fred/Armed for Peace”. Två ytterligare informationsfilmer färdigställdes av Tom Younger, en amerikansk filmare verksam i Sverige. Sovjetimperiets fall och den nya synen på totalförsvaret som en mängd ”funktioner” istället för ett fåtal ”totalförsvargrenar” gjorde dock att allt upplysningsmaterial snabbt blev obsolet och måste ersättas.

I mitten av 1990-talet gjorde totalförsvarets myndigheter till slut allvar av talet om samordning. Bristen på skolmaterial om försvaret och de dåliga kunskaperna hos mönstrande visade att det behövdes informationsinsatser som myndigheterna var för sig inte orkade med. I samarbete mellan militära och civila totalförsvarsmyndigheter ersattes ”17” av ”Pejl”, numera ”Lumpen”, med olika riktade utgåvor. Under informationschefen Eva Regnérs tid togs ett omfattande skolprogram fram med interaktiva spel på Internet.

Under lång tid har medarbetare från BN och SPF medverkat som föredragshållare på försvarets högskolor samt inom frivilligrörelsen och den frivilliga befälsutbildningen. Psykförsvaret har ett eget förbund inom FBU-rörelsen. Det började som en sammanslutning för krigsplacerade militära informatörer och utvecklades senare till ToPF – Totalförsvarets psykförsvarfsförbund – där huvudinriktningen numera är att utbilda informatörer för samhällets behov i kris.

Redaktören och författaren Yrsa Stenius, Aftonbladet, var ledamot i SPF:s styrelse 2000-2002.

Civilmotstånd och Baltikumstöd

Delegationen för icke-militärt motstånd tillsattes 1987 av regeringen. Kanske var det meningen att också tillfredsställa dem, som drömde om ”flower power” som alternativ till ett väpnat militärt försvar. Motståndsdelegationen fick dock en oväntat militant framtoning, då den försökte kombinera tanken på civilt motstånd med en väpnad motståndsrörelse. Eftersom dessa två begrepp inte är folkrättsligt förenliga lades delegationen ner 1994 och dess uppgifter överfördes till SPF, som fortsatt studierna om civilt motstånd. Ämnet var dock inget nytt för psykförsvaret. Redan 1969 hade BN givit ut en studie om motståndet i Tjeckoslovakien.

Redan året före de baltiska staternas frigörelse från Sovjetunionen hade SPF sökt kontakt med en opinionsforskare i Estland. Från denna första kontakt utvecklades en biståndsinsats inom ramen för UD:s Baltikumstöd, som omfattade besöksutbyte, forskningsuppdrag, kurser och seminarier, ett seminarium på kärnkraftverket Ignalina, till och med en officerskurs i Estland i ”demokratiskt ledarskap”.

Den stora utmaningen för SPF låg just i den förändrade säkerhetspolitiska miljön efter Sovjetunionens kollaps. BN började som en beredskapsmyndighet, vars huvuduppgift var att vid behov sätta en stor krigsorganisation på fötter. Men utan ett konkret säkerhetspolitiskt hot var det ingen mening att ens öva krigsorganisationen. Hur skulle myndigheten anpassa sig? Behövdes den över huvud taget?

Genom att från början satsa på de tre benen forskning, informationsberedskap och upplysning hade SPF byggt upp en solid bas, som ytterligare stärktes genom Estonia-informationen och uppdraget att informera kring civilt motstånd. SPF:s instruktion ändrades i 1996 års försvarsbeslut, så att fredsnytta framhävdes. Samtidigt gavs möjlighet till personalförstärkningar, så att SPF vid millennieskiftet hade uppåt 20 anställda.

Omorganisation

Under en längre tid hade det diskuterats om det var rätt att just SPF satsade så mycket tid och kraft på utbildning och rådgivning när det gällde informationsberedskap. Verksamhetens värde tvivlade ingen på, frågan gällde vem som egentligen borde hålla i den. Trots det kom det som

Chefredaktör Marita Ulvskog, Dala-Demokraten, var ledamot i SPF:s styrelse 1992-1994. Civilminister 1994-1996. Ordförande i Demokratiinstitutet.
Foto:
Fredrik Sandberg/Scanpix

Sedan Överklagandenämnden för totalförsvaret integrerats med SPF har myndigheten 14 anställda. Stående frv. Staffan Stenström, Katrin Berggren, Carl Klingberg, Marcus Årskog, Anders Olsson, Emma Lundström, Jan Rönnkvist och Ann-Louise Esseen. Sittande frv. Tommy Eriksson, Agneta Björkman, Mats Ekdahl, Vendela Dobson Andersson och Göran Lindmark. På bilden saknas Anja Antonsdotter Sornikoski.

Foto: Anders Qvarnström

en chock för alla inblandade när Sårbarhets- och säkerhetsutredningen med Åke Pettersson som utredningsman 2001 föreslog att hela SPF skulle läggas ner (Säkerhet i en ny tid, SOU 2001:41). Hans huvuduppgift var att föreslå en bättre helhetssyn vid planeringen för civilt försvar och beredskapen mot svåra påfrestningar i samhället. I praktiken betydde det att han skulle skissa på en mer tidsenlig ersättare för Överstyrelsen för civil beredskap (ÖCB) som i sin uppbyggnad bar på arv från det gamla ekonomiska försvaret. Utredningen drevs fram trots svår tidsbrist.

Nedläggningsförslaget motiverades knappast av utredningen. Den föreslog att SPF:s kompetens inom hanteringen av krisinformation skulle föras över till den nya myndighet som senare döptes till Krisberedskapsmyndigheten. Även Estonia-uppdraget borde föras dit. En i fred vilande beredskapsmyndighet – Mediekommissionen – borde inrättas för att säkerställa massmedieföretagens beredskapsplanering. Allt annat kunde enligt Åke Pettersson läggas ner. Totalförsvarsinformationen som utgjorde en viktig del av SPF:s verksamhet, nämndes överhuvud taget inte.

SPF reagerade skarpt mot förslaget som kom att betydligt modifieras av regeringen. SPF fick leva kvar, men blev från den 1 juli 2002 av med såväl informationsberedskap som forskning. Den bantade organisation som lever vidare, ska fortsätta att följa och ge råd om massmediernas beredskapsplanering, sprida kunskap om säkerhetspolitik och totalförsvar samt fortsätta opinionsundersökningarna. Uppdraget att informera om Estonia-katastrofen och att lägga upp en databank om denna står fast. Nya uppdrag kan tillkomma. Från årsskiftet 2002/2003 fördes kansliet för Överklagandenämnden för totalförsvaret (ONT) över till SPF. Överklagandenämnden hade fått för lite att göra genom att värnpliktsutbildningen minskat och uttagning till vapenfri tjänst i praktiken blivit frivillig. Nya arbetsuppgifter inom det juridiskt/sociala området planeras, som kan leda till att den framtida SPF utvecklas i liknande riktning som sin danska kollega Forsvarets oplysnings- och velfärdstjeneste.

Mitt under omorganisationen bytte SPF generaldirektör. Björn Körlof gick mot slutet av 2001 till Pliktverket. Göran Stütz varierade som chef och våren 2002 tillträdde Mats Ekdahl med mångårig erfarenhet från bland annat dagspress, veckopress, fackpress, bokförlags- och reklamvärlden. Detta skrivs innan SPF funnit sin nya skepnad. Många frågor ska lösas. Vad

Första sammanträdet med den nya styrelse, som trädde till 1 januari 2003.
Stående fr.v. professor Rutger Lindahl, direktör Sam Nilsson (ordförande), docent Ulla Carlsson, generaldirektör Mats Ekdahl och riksdagsledamot Christer Skoog.
Sittande fr.v. klinikchef Kajsa Giesecke och redaktör Lena Björk.
Generallöjtnant Hans Berndtson och informationschef Kristi Rasmussen Eklund saknas på bilden. Se separata bilder nedan.
Foto: Anders Qvarnström

Generallöjtnant, stf ÖB
Hans Berndtson

Kristi Rasmussen Eklund

innebär det att den tidigare funktionsindelningen av totalförsvaret försvunnit? Hur ska SPF hålla sig ajour med utvecklingen inom psykologisk krigföring/psykologiskt försvar? Hur ska kontakterna utformas med Försvarsmakten som satsar starkt på beredskap för informationskriget? Hur ska informationen till ungdomen utformas när antalet som tas ut till värnplikt kraftigt minskar? Och så vidare.

Kanske kan man vrida till ett känt uttalande av Voltaire: ”om inte psykförsvaret fanns, så borde det uppfinnas”.

Jag ville överbygga motsättningarna

Gunnar Fredriksson som Aftonbladets utsände i Hanoi under Vietnamkriget.

Gunnar Fredriksson - kolumnist, författare och tidigare chefredaktör för Aftonbladet - är veteran i psykförsvarsammanhang. Han har varit krigsplacerad i såväl gamla UC som i SPF:s krigsorganisation och utsågs till styrelseordförande några år efter SPF:s bildande när företrädaren Sven O Andersson avled. Försvarsminister Anders Björck ersatte honom under Bildt-ministärens tid med Stig Fredriksson. När socialdemokraterna återkom till makten övertalades Gunnar Fredriksson av försvarsminister Thage G Petersson att komma tillbaka som ordförande. Han kvarstod på posten till 1999.

Vad hade du väntat dig av psykförsvaret? Motsvarade uppgifterna förväntningarna?

Jag hade ju varit med ganska länge, eftersom jag var krigsplacerad som journalist i psykförsvaret. Per-Axel Landahl rekryterade mig till gamla UC och jag var med på flera övningar, bland annat i Enköping. Som ordförande blev jag sedan krigsplacerad i regeringskansliet.

Min erfarenhet är att övningarna var nyttiga på många sätt, inte minst därför att vi som var informationsproffs skulle samarbeta med militären. Det gick bra, men jag minns att många journalister var väldigt skeptiska mot hela verksamheten. När jag kom in så var det ju en vänstervåg i samhället och en allmän motvilja mot det militära. Vi skulle också handskas med hemliga uppgifter – och det gillar inte journalister! Jag såg det som en uppgift redan innan jag blev ordförande att försöka överbygga dessa motsättningar. Jag har alltid understrukt att det var en civil myndighet.

Hur upplevde du samarbetet med militären?

Jo, det fungerade bra. Vi hade ju olika roller. Men de hade naturligtvis inte samma förståelse som vi för den fria nyhetsförmedlingen. Övningarna var mycket nyttiga i det hänseendet att motsättningarna kom i dagen. Men militärerna var långt ifrån ensamma om att vilja hemlighålla, de civila myndigheterna och folk från regeringskansliet var inte mycket bättre. Det var hela tiden vår uppgift att slå vakt om den fria informationsförmedlingen.

Var det kanske så att övningarna bidrog till att öppna statsförvaltningen och tvinga myndigheter, som var vana att leva i sina elfenbenstorn, att tänka om?

Kanske de bidrog. Journalisterna reagerade ju snabbt, precis som om det var verklighet. Och utfrågningarna i radio och TV på övningarna kunde vara nog så tuffa.

Det har diskuterats om psykförsvaret redan i fred kunde åta sig operativa informationsuppgifter - säga "sanningen" i olika infekterade frågor. Hur ser du på det?

Det finns flera sidor i detta. Jag vill minnas att en parlamentariker i styrelsen, som vi inte ska nämna vid namn, flera gånger tyckte att vi skulle gå ut och kräva mer pengar till försvaret. Men jag sade alltid att det var en politisk fråga och att det inte tillhörde våra uppgifter att blanda oss i den – vi skulle lojalt följa den av statsmakterna fastslagna försvarspolitik oavsett vilken regering vi hade! Där hade vi en klar gräns till politisk opinionsbildning. Då hänvisade han till Sven O Andersson, som var mycket försvarsvänlig och ofta ute i försvarsdebatten. Jag skilde däremot noga på min roll som ordförande och vad jag skrev i Aftonbladet. Jag avböjde också ett erbjudande att bli ledamot i Krigsvetenskapsakademien, vilket jag tyckte inte passade för mig som civil. Jag var noga med att hålla den gränsen klar.

Den andra sidan av frågan är hur psykförsvaret ska reagera när det uppstår konspirationsteorier i infekterade frågor, exempelvis ubåtskränkningarna.

Jag kan tänka mig att psykförsvaret kan reagera när det uppstår ryktesspridning. Men ubåtsfrå-

gan var ju från början så politiskt infekterad att jag har svårt att se någon roll där. Möjligen i så fall för att lägga fram fakta, som inte kommit fram i debatten.

Jag minns en resa som vi gjorde i dåvarande Västtyskland, Österrike och Schweiz, där vi träffade våra kolleger. De skilde inte alltid så strikt på sina uppgifter i fred och krig och kunde tänka sig operativ information även under fredsförhållanden. Så vi fick först sätta oss ner och förklara vad vi gjorde. Det var en unik myndighet som vi representerade, och det var också ovanligt att vi var civila. Det har ju också i Sverige funnits konspirationsteoretiker som ville framhålla psykförsvaret som en propagandainstitution. Jag hade en lång diskussion med en av dem, men ju mer jag förnekade det, desto mer tyckte han att jag bekräftade hans teori.

Informationen till Estonia-anhöriga är ett fall där SPF kunde göra en meningsfull insats när regeringskansliet gått bet.

Det här är ett fall där alla beskyller alla, medan ingen kan beskylla SPF för att gå ut i debatten för att främja den ena eller andra uppfattningen.

Vad bör SPF göra med alla hot och larm i samhället om osynliga risker som nedfall, akrylamid i chips, mjältbrand?

Framför allt bör SPF starta forskningsprojekt, där forskare på akademisk nivå kan ta itu med frågor om hot och risker, och därmed dämpa onödig oro. Då krävs förstås att myndigheten är trovärdig. Jag tror att vi gjorde en bra insats efter Tjernobyl med våra rapporter.

Men de kunde komma först ett år efter händelsen.

Det är sant, men Tjernobyl-olyckans konsekvenser diskuteras ju fortfarande. I det korta perspektivet kan man inte forska, men där finns istället en stor erfarenhet av hur man hanterar sådana situationer. Jag har alltid ansett att forskning är en väsentlig del av SPF:s verksamhet. Jag har inte så noga följt omorganisationsplanerna, men jag tycker nog att någon typ av forskning om information i krislägen bör vara kvar vid myndigheten. Jag tycker inte om när politiker säger att man måste ta folks oro på allvar och sedan inte gör någonting.

Även i internationella konflikter blir det allt svårare att skilja på rätt och fel, på orsak och verkan. Vad kan psykförsvaret bidra med?

Jag vill minnas att vi studerade Kuwait-kriget och att det då kom fram vissa saker om krigets förlopp som visade att det som rapporterats i medierna var falskt och präglad av de krigförandes propaganda. Där kunde vi genom forskning korrigera falska uppgifter. Det är klart att det kan bli kontroversiellt någon gång och då gäller det att myndigheten har stor trovärdighet. Ett konkret exempel på vad myndigheten gjort var de studier om manipulation av bilder, som sattes igång på min tid. Efter 11 september visades en bild av palestinska barn som jublade. Efteråt kunde det påvisas att bilden tagits tidigare i ett annat sammanhang. Det är på sådana områden där SPF kan korrigera och säga sanningen.

Folkkrätten lyfts ofta fram som en måttstock för att bedöma olika parter handlande. Men bedömningarna - och kunskaperna - skiljer sig ofta starkt mellan experter och opinionsbildare. Är det ett område som psykförsvaret försummat?

Ja, jag har också funderat på det efter den 11 september. Begreppet terroristbekämpning kan användas av alla nationer för sina egna syften. Inte bara i Israel utan i en massa andra länder kallas motståndarna för terrorister. Det kan ju emellanåt vara riktigt, men risken är att folkkrätten tänjs. Det är inte rimligt att självförsvarsparagrafen kan åberopas hur länge som helst. Då måste man titta efter vad folkkrätten och FN-stadgan egentligen säger. Här är vi inne på ett område där psykförsvaret kunde främja saklighet i debatten.

Jag tycker att psykförsvaret är ett av de viktigaste områden jag sysslat med men samtidigt att mycket lämnades ogjort på detta område. Har du samma känsla?

Ja, det kan jag hålla med om. Det är intressant att så många av mina journalistkolleger deltog i övningarna och lärde sig mycket om försvaret trots att Journalistförbundet under en tid inte ville ha någon representant i Beredskapsnämndens styrelse. Men det sågs förstås som en sidoverksamhet, ett slags utflykt, ett spel. Ingen trodde ju på allvar att Sverige skulle dras in i ett krig. Men det var viktigt att det fanns en organisation, som snabbt kunde aktiveras vid kris.

När en övning hade börjat dröjde det inte länge förrän alla engagerade sig hundra procentigt i spelet och jobbade proffsigt som om det hade varit allvar. Ibland lekte vi och skickade in idiotiska meddelanden, men det skrattade vi bara åt – allvaret fanns trots allt med i bakgrunden.

Oerhört hög verkningsgrad

Stig Fredriksson
Foto: Eino Tubin

Stig Fredriksson är vd för tidningskoncernen Herenco AB och var tidigare chefredaktör för koncernens flaggskepp Jönköpings-Posten. Han var ordförande för SPF under den borgerliga Bildt-regeringens tid i början på 1990-talet.

Vad hade du väntat dig av psykförsvaret?

Jag kände ju till psykförsvaret sedan tidigare. Min hustru Christina Hamrin hade långt tidigare varit engagerad i Beredskapsnämnden och under min tid som sociolog och amanuens vid sociologiska institutionen i Lund hade jag följt med vad som hände inom forskningen när Kurt Törnqvist var forskningschef. Oavsett vad psykförsvaret

hette på den tiden var det känt som en seriös forskningsinstitution.

Du kom in som ordförande under en brytningstid när det kalla kriget var slut. Vad skulle psykförsvaret göra efter detta?

Det fanns förstås ett samspel med de hotbilder som politikerna satte upp på den tiden och de blev ju allt mer komplexa. Vidare kom våra baltiska vänner in på banan och pengar avsattes för bistånd för att stärka de demokratiska institutionerna på andra sidan Östersjön, där också vi kunde spela en roll.

Vilka ser du som de viktigaste frågorna för psykförsvaret under din tid?

Jag minns kanske bäst olika forskningsprojekt från den tiden. Och så kom utbildningen i informationsberedskap i kommunerna igång. Under min tid ändrades också styrelsens uppgifter så att generaldirektören fick en starkare chefsställning.

Alla verkschefer och ordförande har försökt värja sig emot tanken på psykförsvaret som en sorts "sanningsministerium", som skulle tala om hur det verkligen var med ubåtarna, Palmemordet osv. Hur såg du på den saken?

På forskningssidan har ju SPF alltid haft ett slags dagstidningsberedskap att rycka in och undersöka olika fall. Den har ingen annan sociologisk institution kunnat tävla med. När det sedan gäller att säga sanningen, så kan det kanske vara frestande för politikerna att vilja skjuta ifrån sig ansvaret på någon utomstående myndighet. Men jag tycker SPF alltid kunnat hävda sin integritet. Den var ju livsviktig om myndigheten skulle åtnjuta någon trovärdighet i en krissituation.

Jag minns när "Estonia" sjönk och vi satt på morgonen och pratade om hur vi skulle inleda forskningen. Vi tog de första kontakterna redan på förmiddagen.

Jo, det fanns en sådan tradition på SPF att genast ställa upp.

Hoten och larmen i det fredstida samhället har blivit allt svårare för enskilda att begripa: strålning, bequereller, akrylamid i chips, mjältbrandsbakterier... Vad kan och bör psykförsvaret göra på det området?

Det ligger ju i de västerländska mediernas logik att larmen säljer. Det är alltid tacksamt att ta upp frågor om liv och hälsa. Vad SPF kan göra är vad resten av informationssamhället ska göra, att ge sann och relevant information. Det är det enda som kan dämpa oro. Om sedan medierna är på väg mot ett samhälle där retningströsklarna blir allt högre, så blir ju också svallvågarna allt högre och hälsolarmen allt mer drastiska. Till slut kan det också vara så att om man jämt ropar på vargen så är det ingen som lyssnar när den verkligen är där. Dessa saker är väl värda att studera närmare.

I konflikter blir det allt svårare att skilja mellan rätt eller fel, på orsak och verkan. Även Sverige kan dras in i situationer där den politiska bedömningen och en förhärskande mediebild är olika. Vad kan psykförsvaret göra på det här området?

Det skulle ju vara ett jättejobb att ta itu med något sådant. Här är det ju fråga om nationalstater som agerar och de flesta medier är i händerna på sina källor. Men vad psykförsvaret kan hjälpa till med är att alltid framhålla ett kritiskt förhållningssätt till nyheterna och uppmuntra medier och läsare att ställa källkritiska frågor.

Jag tycker själv att psykförsvaret var ett spännande område att arbeta med, men att mycket lämnades ogjort. Har du som tidigare ordförande också samma uppfattning?

Jag tycker att man haft en oerhört hög verkningsgrad med de knappa resurser som SPF haft till förfogande. Jag jobbade några år på FOA i slutet på 60-talet. Det var en intellektuellt oerhört stimulerande organisation. Jag tycker FOA på den tiden stimulerade det tvärvetenskapliga forskningstänkandet i hela landet på ett positivt sätt. Sedan kom FOA under omorganisation, men jag kommer fortfarande ihåg hur lätt det var att träffa människor med olika vetenskapliga bakgrunder och att stimuleras av dem. Jag menar att SPF:s forskning fungerade på ett liknande sätt. Mitt allmänna intryck är att avkastningen på de insatta pengarna varit mycket hög på SPF, sett ur skattebetalarnas synpunkt.

Effektiv och snabb myndighet

Björn Körlof har varit riksdagsledamot och tjänsteman på försvarsdepartementet. Han är reservmajor och engagerad i frivillig befälsutbildning FBU. När han 1994 ville komma till Stockholm efter fem år som chef för Fortifikationsförvaltningen, som skulle ombildas, övertalades han av försvarsminister Anders Björck att bli SPF:s förste generaldirektör. Hösten 2001 lämnade han SPF för att bli generaldirektör för Pliktverket.

Generaldirektör Björn Körlof är en uppskattad föreläsare på FBU-kurserna i Källviken. Bilden är från kursen i informationsberedskap sommaren 2002.
Foto: Bo Andersson

Hade du något tidigare intresse för psykförsvaret?

Det kan man säga att jag hade, även om jag inte riktigt var medveten om SPF:s roll i samhällslivet. Den diskussion som jag hade med Anders Björck väckte mitt intresse att ägna en del av mitt liv åt detta - och det har jag aldrig ångrat!

Var det en svår omställning att gå från en myndighet med 800 anställda till en med åtta?

Det var mycket som skilde. Men SPF var en ”behändig” myndighet. På den myndighet jag kom ifrån gick informationen i flera led och jag arbetade genom olika mellanchefer för att få någonting gjort. På SPF kunde jag direkt samla personal i grupper som tog itu med olika uppgifter. Saker och ting blev gjorda väldigt snabbt. Och omgivningen sade också att SPF var en effektiv och snabb myndighet.

Redan innan du kom på plats som generaldirektör lät du göra ett heraldiskt emblem för att ersätta de tre aporna - var det ett sätt att markera att det skulle bli en ny regim? Ungefär som när Patton beordrade soldaterna i Nordafrika att alltid ha kängorna rätt snörda.

Jag reagerade känslomässigt på aporna. En myndighet som hade så seriösa uppgifter om något hände måste ha någon typ av seriös identifikation. Jag tyckte inte att en statlig myndighet kunde ha apor i sitt emblem. Svärdet är en symbol för styrka och facklan en urgammal symbol för upp-

lysning och information. Upplysning i mörka tider, upplysning för medborgarna när det är skymning och mörker! En devis, som vi försökte skapa, hette just styrka genom upplysning.

Ett särskilt problem var att medarbetarna kom från så många olika områden och hade bestämda uppfattningar om hur verksamheten borde bedrivas. Alla ville vara generaldirektörer. Hur såg du på den saken?

Det fanns ju en mängd olika yrken på SPF och många hade en sund självkänsla kring sin profession. Men jag tyckte nog att det gick att överbygga och skapa en gemensam syn på hur vi skulle utnyttja deras olika kompetenser.

Baksidan är att det fanns inre konflikter, stress och personalproblem.

Det berodde väl delvis på personliga bekymmer men också på att det var en liten arbetsplats. Alla var nära varandra. Var det då ett relationsproblem mellan grupper eller individer så gick det inte att bara låta dem byta arbetsuppgifter.

Jag ser på din chefsperiod som en tid av uppbyggnad och konsolidering. Hur ser du själv på den?

Framför allt fick vi genom försvarsbeslutet 1996, som Thage G Petersson var far till, rollen att också verka under svåra påfrestningar i fred. Tidigare hade SPF:s kunskapsuppbyggnad och roll avpassats för en krigssituation.

Den nya uppgiften var väldigt spännande och engagerande för personalen på SPF. Den innebar att forskningen kunde inriktas på miljökatastrofer, galna ko-sjukan och annat som pågick i samhället och på hot, risker och förtroendeskapande i samband med dessa.

Vi kunde skapa ett förhållande mellan forskning, informationsberedskap och information - SPF:s tre pelare - som fungerade ganska bra.

Verkade du för att Estonia-informationen skulle komma till SPF?

Jag kan inte påstå att jag tog initiativet, det var snarare regeringskansliet som ringde och inledde en diskussion om hur beslutet skulle vara utformat.

Det var viktigt att vi fick den okontroversiella rollen att efter bästa förmåga samla uppgifter från olika håll och sedan informera. Vi skulle skapa en scen, där de olika parterna, som ibland hade väldigt bestämda åsikter, kunde mötas och inleda en dialog.

Detta tyckte jag låg inom ramen för myndighetens kompetens. Och jag tror att vi till stor del lyckades med vad vi föresatt oss.

Hur upplevde du kontakterna med alla de upprörda människorna?

Bland annat blev jag förvånad över att det fanns så olika former för omhändertagande av människor i chock i det svenska samhället. Vissa kommuner hade väldigt bra samverkan mellan socialtjänst, polis, kyrka och andra aktörer och såg till att detta stöd fortsatte efteråt för enskilda individer. Men på andra håll var det väldigt tunt och många för illa. Det är en förklaring till den ilska och misstro som utvecklades mot samhället. Det berörde mig mycket illa att se hur människor hade drabbats på de ställen där det sociala inte hade fungerat. Sedan märktes det också att Estonia-frågan politiskt var väldigt het och att politiker inte ville ta i den. Det rörde sig om starka känslor och varje utspel gav genast stor medial uppmärksamhet.

På sina håll fanns en väldig aggressivitet bland människor, som riktade sig både mot myndigheter och enskilda statsråd. Även vi fick ibland ta emot olika uttryck för ilskan.

På den korta tid som jag sysslade med detta så ringde det också människor, som bara ville prata. Efter en halvtimme tackade de för att någon hade velat lyssna på dem, utan att de egentligen hade fått svar på något.

Det är intressant vad du säger. Redan under de första månaderna bestämde vi oss för att inte argumentera utan låta alla säga vad de ville. Det fick ta den tid det tog.

I början var det mycket otrevligheter. Ibland tyckte vi att de var felinformerade, men vi avbröt ingen och noterade alla synpunkter. Bara att få prata med en myndighet lättade en hel del på den uppdämda aggressionen.

Hur utvecklades utlandsverksamheten under din tid? Ni hade ju också övningsmoment i samband med NATO:s Partnerskap för fred.

Vi kopplade på PFF:s militära övningar och erbjöd övningsmoment i presstjänst. Efter hand uppskattades mer och mer vad vi kunde erbjuda. Det byggde på insikten om att alla moderna kriser, vare sig de är krigiska förvecklingar eller fredstida katastrofer, sker under ett medialt tryck, som en militär chef omedelbart måste kunna hantera. Vi försökte lägga upp spelen så att detta tryck skulle komma fram på ett realistiskt sätt. De övade skulle förstå att de inte kunde verka i ett medialt tomrum. Hela tiden försiggick journalistisk aktivitet med presskonferenser, radio, TV och tidningsreportage.

Det var särskilt spännande att göra detta ihop med folk från de forna öststaterna. Deras officerare var i början inställda på att det var förbjudet att säga någonting. Och då råkar man illa ut. Vi försökte lära ut det omvända förhållningssättet - att man ska säga allt om det inte fanns särskilda sekretesskäl. Det blev en verklig aha-upplevelse på båda sidor. För våra medarbetare var det mycket stimulerande att lägga in presskonferenser och andra övningsmoment.

Vi hade långa diskussioner om vårt synsätt på informationen i de baltiska staterna. För våra medarbetare var det något av en chock att inse hur omfattande kontrollen och hur begränsad friheten att uttala sig faktiskt var under kommunisttiden.

Vi åkte också över med styrelsen till kärnkraftverket i Ignalina i Litauen, eftersom det var mycket diskussioner i medierna om risker för eventuella utsläpp vid millenieskiftet. Vi hittade en del brister i informationsverksamheten, som vi hade anledning att påtala både för den lokala ledningen och för de svenska myndigheter som den samarbetade med.

Det var osäkert om SPF skulle överleva vintern 2001. Vad hade du för argument för att myndigheten skulle vara kvar?

Jag såg det som olyckligt att man ville ta bort vissa bitar till en annan myndighet, när vi efter 1996 hade byggt upp ett väl fungerande system med forskning, en informationsberedskap grundad på våra forskningsrön och en bra informationstjänst. Den sammanhållna kompetens, som vi hade utvecklat på SPF, kunde gå förlorad.

Till en del bet det argumentet, men inte fullt ut. Vidare hävdade jag att det var olyckligt att kapa en del av den kompetens som det utvidgade Estonia-uppdraget byggde på, som vi helt nyligen fått från regeringen. Jag förstår att statsrådet Mona Sahlin – som svarade för dessa frå-

gor inom regeringen – argumenterade på precis samma sätt inför försvarsminister Björn von Sydow. Men även om jag tycker att det var olyckligt att delar av SPF fördes över till Krisberedskapsmyndigheten, så förstår jag att den nya myndigheten ville ha och behövde just dessa delar. Det kan SPF faktiskt känna stolthet över.

Men forskningen hamnar ute i kylan?

Totalförsvarets hela forskning svävar lite i luften just nu. Det finns många intressenter. Det återstår att klarlägga hur forskning ska upphandlas, vem som ska beställa, hur den ska utföras och hur långsiktig i motsats till mer projektbunden forskning ska läggas upp. SPF:s forskningsdel är också inne i den malströmmen. Varken forskningsbeställare eller forskare har varit bra på att förklara för beslutsfattarna vad som är viktigt i detta rollspel.

Men någon typ av uppföljning på det psykologiska försvarets område måste väl finnas hos psykförsvaret?

Jo, jag uppfattar det absolut så. När röken har lagt sig efter den stora omorganisationen kommer rollerna att klarna. Och SPF ska även i fortsättningen företräda det psykologiska försvaret. Där finns ju en insikt i hur medierna fungerar, hur olika medborgargrupper reagerar på information och hur besvärliga krisförhållanden ska hanteras. Den insikten måste finnas kvar. Sedan gäller det att hitta de rätta samarbetsformerna med andra myndigheter.

Hotet har blivit alltmer osynligt – strålning, becquereller i renkött, akrylamid i chips. Hur ska man klargöra för den enskilde vad som är farligt?

Generaldirektören på Livsmedelsverket ringde mig faktiskt före presskonferensen om akrylamid och frågade hur de skulle hantera saken. De satt på intressant information från forskare. Jag svarade då, med den erfarenhet jag har från SPF, att de borde offentliggöra – förutsatt att resultaten var verifierbara. Det skulle bli en ännu värre reaktion om de lade på locket. Och trots allt ståhej menade ändå många medierepresentanter att Livsmedelsverket gjort rätt, som gått ut med uppgifterna och inte hemlighållit. Men det gäller att hitta rätt språk som inte väcker onödigt rädsla. Vi kommer säkert att få fler och fler larmrapporter av detta slag i det moderna samhället.

Jag tycker från min tid att psykförsvaret var ett oerhört spännande ämne men att mycket lämnades ogjort; vi kunde bara skrapa på ytan. Delar du den uppfattningen?

De år jag var på SPF lärde mig enormt mycket. Jag ville hela tiden veta mer om ämnet. Särskilt när jag läste forskningsrapporter fick jag anledning att leta på antikvariat och bibliotek efter litteratur som kunde fördjupa kunskaperna på områden som jag tidigare bara ytligt kände till. Ju mer jag lärde mig och berättade för folk under föredrag, desto mer fick jag reaktionen: ”Är det det här ni sysslar med? Det är ju oerhört intressant...Varför är ni inte mer engagerade i den eller den frågan?”

Många som hör namnet tror att SPF har något med individualpsykologi att göra...

Många är på något sätt rädda för ordet psykologi, som förknippas med sjukdomstillstånd. Kanske psykologen vet något om mig själv, som jag inte vill ska komma fram... Vi föreslog faktiskt regeringen att få byta namn och lade fram 5-6 olika förslag, som alla byggde på ordet information.

I både BN:s och SPF:s historia har röster hävdat att myndigheten borde vara ett ”sanningsministerium” som sade hur det egentligen var med Palme-mordet, ubåtarna osv. Var går enligt din mening gränsen för vad SPF kan åta sig?

Ingen myndighet kan bli något ”sanningsministerium”. Själva ordet sanning har något av Platonsk idealitet över sig; att det skulle finnas någon objektiv sanning. Man kan ta reda på så mycket som möjligt, efterforska hur något gått till och vilka krafter som varit i rörelse, men ytterst är det den enskildes och grupperns uppfattningar som blir avgörande. Underlaget för att ta ställning måste vara så vitt och brett som möjligt. Det är inte minst psykförsvarets roll att förklara att det inte går att etablera en sanning genom ett klubbslag. Det rör sig om en pågående diskussionsprocess mellan olika företrädare som tänker och tycker olika. Denna demokratiska process ska SPF slå vakt om. Friheten att tycka och tänka fritt måste gälla även under svåra förhållanden. Har man ljugit och lagt locket på så blir den uppgiften bra mycket svårare än om man haft en öppen diskussion, trots att det kan ha förekommit felaktig eller missvisande information.

Man måste vistas i miljön

Jan Olsson efterträdde Per-Axel Landahl som överdirektör för SPF när Landahl pensionerades 1987. Olsson hade gjort lång karriär inom försvarsdepartementet och var chef för enheten för civilt totalförsvar, som bland annat hade hand om just psykförsvaret.

Var det svårt att efterträda Landahl, som på sitt sätt förkroppsligade psykförsvaret?

Både ja och nej. Det var svårt att träda i hans galoscher, men samtidigt insåg jag att jag inte kunde bli en ny Landahl.

Jan Olsson
Foto: Eino Tubin

Jag ser på din tid som ett slags "Sturm und Drang"-period med snabb utveckling, roliga experiment, hundra blommor som blommade. Hur ser du själv på den tiden?

Det var ju en brytningstid även utrikespolitiskt. Under den tiden föll ju muren och en massa andra saker ändrades i omvärlden. Jag var uppfostrad i en anda där beredskapen var det väsentliga. Den förde jag med mig hit – och det är klart att den andan fortsatte ett tag. Men vi anpassade oss.

Vi funderade mycket på vad vi skulle syssla med när Sovjetunionen fallit.

Vi hade ju regelrätt brainstorming för att hitta nya vägar. Vi hade ett väldigt arv i form av en krigsorganisation, som hela tiden blev allt mindre och mindre intressant. Men samtidigt hade vi krav på oss att den skulle fungera. Det var vid den tiden som vi började syssla med informationsberedskap i kommunerna. Över huvud taget så hände mycket på en gång.

Ett problem som väl alla chefer haft är att medarbetarna kom från många olika områden och hade starka viljor. Alla ville vara överdirektörer. Hur såg du på den saken?

Jag hade varit chef på departementet och där hade vi ett mer strömlinjeformat system, där alla visste sina uppgifter och roller. Alla var uppfostrade i samma anda och hade samma typ av handläggningsmässig utbildning. Här var det en helt annan kultur.

Landahl var ofta arg, särskilt i början av SPF-perioden, men jag kommer inte ihåg att du rutit till. Ville du göra det någon gång?

Ja, nog hände det. Särskilt när vissa inte ville göra det som de blivit anställda för utan valde helt andra arbetsuppgifter. Men inte så ofta, jag är av naturen en snäll människa.

Vilka ser du som de viktigaste projekten under din tid?

Ett viktigt mål var råd och anvisningar till CB. För övrigt tycker jag att informationsrådet utträttade mycket när det lyckades förena olika viljor och få dem att samarbeta. Räddningsverket körde ju sitt eget race och även Försvarsstaben hade sina bestämda synpunkter – men vi lyckades få den gemensamma försvarsinformationen att fungera.

Du träffade ju andra verkschefer i Försvarsrådet. Hur såg de på psykförsvaret?

Ja, det kändes att man var en lillebror i sammanhanget. Men mest rörde det sig om information om olika militära ting. De stora civila beredskapsmyndigheterna som exempelvis Vattenfall hade mycket mer att säga än vi, vi sågs som en liten släpkärra till ÖCB. För mig var mötena med Sveriges Radio och Television de mest intressanta.

Vilka stora övningar var du med på? Några personligheter som du kommer ihåg från den verksamheten?

Jag var med i Karlsborg när vi övade det centrala presskvarteret och på en stor övning i Enköping. Radioorganisationen övades ju regelbundet. Sedan hade vi ett grandioöst projekt att

öva hela vår krigsorganisation i början på 90-talet, men på den tiden var det inte så aktuellt längre och det hela rann ut i sanden. När det gäller personer tänker jag kanske först på Omar Magnergård och Ernst Klein. Men det fanns många andra färgstarka personer i organisationen.

Om det uppstått en beredskapssituation i början på 90-talet, tror du att psykförsvaret hade kunnat ställa upp då som det var tänkt?

Ingenting kan ställa upp som det var tänkt, men det är klart att vi hade kunnat ställa upp. Det ligger i beredskapens natur att man ska planera för det förutsebara och sedan hantera det oförutsebara. Men jag tycker nog efteråt att vår krigsorganisation var överdimensionerad och vi hade på gående fot fått banta den. Och idén att dra iväg långt bort till våra grupperingsplatser hade aldrig fungerat. Världsläget var ju under förändring och en mellanstation i närheten av Stockholm hade nog varit det mest realistiska.

Jag tycker själv att psykförsvaret är det viktigaste område som jag sysslat med under mitt yrkesliv, men samtidigt att det fanns så oerhört mycket mer som lämnades ogjort. Vi hann bara skrapa på ytan. Delar du den uppfattningen?

Jo, givetvis! Huvudsakligen tror jag att man måste ha vistats i miljön för att se vad som skulle ha kunnat göras och vad som borde göras. Men de anlagsgivande myndigheterna vistas inte i den miljön. I och för sig blev de uppgifter som vi fick pengar för bra gjorda. Vi hamnade inte i någon ekonomisk knipa direkt. Men tänk om vi hade kunnat göra exempelvis dina filmer med en bättre budget. Och på forskningsområden hade vi till exempel kunnat göra djupintervjuer.

Det är något som jag själv saknat. De stora enkätundersökningarna visar ju inte hur folk bildar sig uppfattningar på individplanet, hur trovärdighet bildas.

Och mitt i kommer en fråga om vilken tandkräm man använder! Man kanske kunde tänka sig en kombination med de frågor som SOM-institutet i Göteborg ställer— SOM-frågorna går ju lite djupare. Och man kunde kanske sammanställa erfarenheterna efter Tjernoby, Three Mile Island och Estonia om hur folk reagerar i olika katastrofsituationer.

YOUR TALK

MAY KILL YOUR COMRADES

Ditt tal kan döda dina kamrater. En av de mest kända brittiska affischer från andra världskriget. Abram Games svarade för ett hundratal affischer under kriget, alla med enkla och raka budskap. Den här kom ut 1942.

Kapitel 2. Psykologisk krigföring

Från psykkrig till infokrig

Redan mongolerna med Djingis Khan i spetsen visste att en part varken behövde vara starkare, snabbare eller numerärt överlägsen för att vinna en strid så länge den behärskade konsten att manipulera motståndaren.

Så skriver Paula Stenström i FOA-skriften ”Lönande lögner”, en allmän introduktion till psykologisk krigföring, som kom ut 1997 med bistånd av SPF.

För att kunna planera ett psykologiskt försvar i betydelsen försvar mot ett utifrån kommande säkerhetspolitiskt hot måste även hotet studeras, alltså den psykologiska krigföringen. Både Beredskapsnämnden och SPF har under sin historia ägnat tid åt detta, ensamma såväl som tillsammans med kollegerna på den militära sidan. Det var ju i första hand för att möta detta hot som BN kom till.

Djingis Khan skickade ut agenter till basarerna, som spred historier om mongolernas talrikhet och grymhet, rykten som färgar historien till idag. Han kunde konsten att demoralisera en motståndare. Den Mossbergiska utredningen konstaterade 1953 att ”propaganda, ryktesspridning och skrämselfågel i samband med användande av militära vapen ha förekommit i årtusenden”. Utredningens exempel på framgångsrika psykologiska krigförare i historien är perserkungen Xerxes och vår Gustav II Adolf. Ett halvt årtusende före vår tideräknings början föreslog kinesen Sun Tsu i sin berömda bok om krigskonsten att man vid strid på natten skulle förvirra fienden med trummor och eldar och vid strid på dagen med en mångfald fanor och banér. Kautilya, ”Indiens Machiavelli”, föreslog något århundrade senare i ”Arthashastra” att låta agenter sprida rykten hos fienden om oundvikligt nederlag. Den egna sidan skulle uppmuntras av bland annat astrologer.

Men vänta! Är trummor, eldar och banér psykologisk krigföring?

Ord, ljud och bild

Per-Axel Landahl, Beredskapsnämndens mångåriga kanslichef, definierade i sin grundläggande skrift, ”Psykologisk krigföring” (FIN 4/90) begreppet så här:

En verksamhet som bedrivs med ord, ljud och/eller bild för att påverka det egna eller ett annat lands förhållningssätt och agerande i något avseende med säkerhetspolitisk innebörd.

Med en sådan definition utesluts militära operationer, ekonomisk krigföring och bombardemang mot civila mål, även om dessa ”ytterst kan ha samma syfte som den psykologiska krigföringen”. Landahl utesluter också åtgärder för att förleda fiendens underrättelsetjänst, men menar att det ibland kan vara svårt att dra gränsen mellan diplomatiska aktiviteter och psykologisk krigföring.

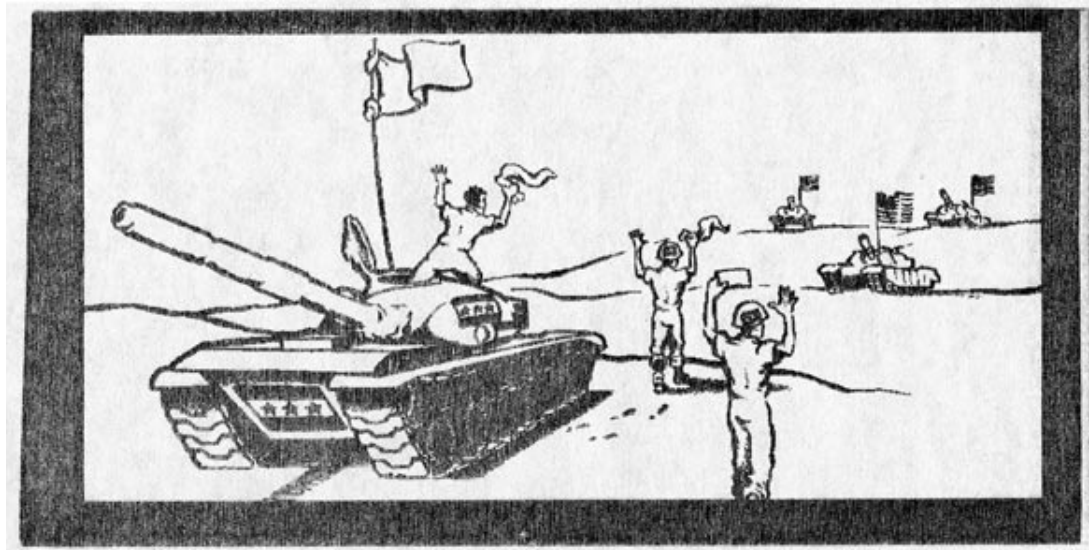
Landahl spaltar upp den psykologiska krigföringen i propaganda med underavdelningarna vit (öppen avsändare), grå (oklar avsändare) och svart (falsk avsändare) samt i ryktesspridning och desinformation. Propaganda indelas vidare i två grupper: strategisk med långsiktiga mål och taktisk med avgränsade mål, exempelvis frontpropaganda.

Tio år efter Landahl presenterade Paula Stenström en alternativ och betydligt vidare definition, NATO:s begrepp Psychological Operations, PSYOPS: *planerade psykologiska aktiviteter i fred, kris och krig riktade mot fientlig, egen eller neutral publik med syfte att påverka attityder och beteende när det gäller att nå politiska och militära mål.*

När det gällde att bygga upp ett svenskt psykologiskt försvar var det viktigt att först definiera hotet så noggrant som möjligt och att pedagogiskt spalta upp det i underavdelningar. En del i processen var att avgränsa de psykologiska operationerna från andra påverkansmetoder, som också hade det allmänna syftet att försvaga fienden utan vapeninsats. Psykologiska operationer sammanblandas lätt med vilseföring (*deception* på engelska), som syftar till att lura fiendens underrättelsetjänst. Därför drogs en gräns mot detta begrepp. Men var trummorna och baneren ljud och bild för att skrämma svaga själar eller försök att vilseföra fiendens ledning?

På 1990-talet var det dags för en omvärdering. De psykologiska operationerna under Gulfkriget nådde framgång till stor del därför att de var samordnade med andra typer av militä-

ra insatser både med och utan vapen. Informationskriget stod för dörren. Trummor, eldar, banér, Jerikos trumpeter, dubbelagenten och hackern som penetrerar fiendens datasystem hade tagit plats bredvid flygbladen och den svarta radiorösten i en utvidgad arsenal, där synergieffekterna var viktigare än de strikta definitionerna.

Ett flygblad från det första Gulfkriget 1991, som visar hur irakiska soldater ska lämna sina stridsvagnar och ge upp.

Ballong, flyg eller raket

Det klassiska psykologiska mediet är flygbladet. Det är lätt att framställa. När andra informationskanaler är blockerade eller har tappat trovärdighet kan det ha högt informationsvärde. Gustav II Adolf spred flygblad som talade om järtecken och andra gudomliga uppenbarelser. Förmodligen gick de från hand till hand. Massvis spridning blev möjlig först när flygbladen började distribueras från luften. Redan 1808 gick några ballonger in över Skåne och deras besättningar kastade ner flygblad med uppmaning att avsätta Gustav IV Adolf. Vid ett tillfälle släpptes 10.000 flygblad från franska ballonger till de tyska trupper, som belägrade Paris under

kriget 1870-71. På flygvapenmuséet i Yesilköy i Istanbul har denna skrifts författare sett flygblad, som kastats från flygmaskin under det italiensk-turkiska kriget i Libyen 1911, förmodligen för allra första gången. Med flygets och luftvärnets utveckling blev stora bemannade ballonger alltför sårbara. De ersattes av små friflygande ballonger, som släpps upp när vinden blåser åt rätt håll. Lasten släpps vid en inställd tid.

Under första världskriget spred ententen flygblad med såväl ballonger som flygplan, artilleri och primitiva raketer. Tyskarna ansåg att det stred mot folkrätten. Men under det andra världskriget hade de inga betänkligheter själva. Då satsade såväl tyskar som briter, ryssar och amerikaner massivt på produktion och distribution av flygblad. Redan ett halvår före krigsutbrottet rekognocerade brittiska *No.1 Ballon Unit* lämpliga uppsläppsplatser i Frankrike. De första ballongerna sändes iväg den 30 september 1939 från trakten av Nancy. Innan kriget var slut hade

förbandet fått iväg 95 miljoner flygblad. Upp till 200 ballonger kunde släppas iväg varje natt. Efter en amatörmässig start hade tyskarna 1940 mobiliserat två ballongkompanier. 1941 sattes tre ballongförband in på östfronten. 95 % av alla flygblad i andra världskriget distribuerades dock med flyg. Royal Air Force började med att låta bombplansbesättningar slänga ut buntar manuellt. Det var ett tungt och riskabelt arbete som ledde till sura kommentarer om att det inte var RAF:s uppgift att förse Europa med toapapper. När amerikanerna kom in i kriget sattes en division B-17 Flygande fästningar i *406th Special Leaflet Squadron* in enbart för att fälla flygblad. Ett plan kunde ta 300.000 flygblad i boxar i bombrummet. 1944 infördes T 1, kallad *Monroe-bomben* efter uppfinnaren. Den fälldes mot punktmål och flygbladen utlöstes automatiskt på inställd höjd. I Stilla havsområdet fästes behållare under attackplan, som från låg höjd avfytrade flygbladssalvor mot japanska förband grupperade i jungeln. Tyskarna hade redan i början av kriget *Prop-Bomben*, där flygarna kunde ändra spridningsområdet genom att variera längden på stubintråden till den laddning, som sprängde loss flygbladen. Trots brist på plan, besättningar och drivmedel ställde Luftwaffe flyg till propagandaförbandens förfogande när den stora propa-

Typisk brittisk affisch med s.k. Greuelpropaganda från första världskriget. Den tyska sjuksystemen håller hellre bort vattnet än ger den sårade brittiske soldaten att dricka. Sådana påhittade skräckhistorier skulle motivera ententens soldater att ställa upp i skyttegravskrigets hopplösa köttkvarn.

gandaoffensiven ”Skorpion Ost” startade på östfronten hösten 1944. Ryssarna avdelade ett flygplan för flygbladsfällning till varje armé och koncentrerade nedsläppen till stridsställningar, bebyggda orter och vägkorsningar 10-25 km bakom den tyska fronten. Artilleri användes redan i första världskriget för att sprida flygblad. Tekniken utvecklades snabbt i andra världskriget. En engelsk 25-pounder granat för flygblad kunde nå upp till 11 kilometer. På kortare avstånd användes granatkastare och signalpistoler. Tyskarna tog 1942 fram en *Propaganda-Gewehrgranate* som sköts iväg med gevär på avstånd upp till 100 meter. Ryssarna improviserade genom att ta bort kulan på en gevärspatron, binda ståltråd om en bunt flygblad och trä in trådändan i gevärsloppet. När skytten tryckte av hamnade flygbladen förhoppningsvis 200-600 meter bort.

Raketer var ännu bättre, då slapp propagandaförbanden konkurrera med stridande enheter om flygplan och artilleri och blev oberoende av vindriktningen. Den tyska *Propaganda-Geschoss 41* kunde nå 3.400 meter med en last på 200 flygblad, som utlöstes på 100-150 meters höjd. En man kunde bära startrampen som var gjord av ståltråd. Även världens första ”cruise missile”, den tyska V-1:an, medförde flygblad vid vissa insatser mot England och Holland.

Vad innehöll då denna krigiska luftpost?

Mobilt flygbladstryckeri
i västtyska Bundeswehr.

Flygblad och tidningar

Typisk för första världskriget var ententens skräckpropaganda riktad till hemmafronten för att skapa en djävulsbild av motståndaren: "Greuel". Trots att de tyska trupperna i allmänhet höll sig till den tidens folkrättsregler så utmålades de som "hunners" som våldtog nunnor, sköt civila och gjorde tvålv av sina stupade. Historien om tvålfabrikerna kan dyka upp än idag. En brittisk propagandaofficer kombinerade en text som handlade om att göra tvålv av hästfett med foton som visade hur tyska soldater transporterade bort stupade. Historien publicerades enligt alla konstens regler först utomlands och ledde snart till upprörda frågor i engelska parlamentet. En seglivad vandringsägen var född. Under det andra världskriget tvekade den brittiska pressen

De allierade lade ner mycket möda på propagandans yttre utformning för att budskapet skulle nå fram bättre. Man visste att tyskarna gillade officiösa dokument, därför trycktes ett safe-conduct pass på sedelpapper och försågs med faksimil av general Eisenhowers underskrift.

att publicera det som först blev känt om de nazistiska förintelselägren, just därför att den i förra kriget gått på denna påhittade skräckhistoria.

Flygbladen till fienden var inte mycket mer sofistikerade. Ett tag hotade tyskarna att straffa piloter som släppte ner flygblad som skymfde Kaisern. Effekten av sådana flygblad blev nog den motsatta till den som avsändaren tänkt sig.

Under andra världskriget utvecklades flygbladen till skön konst. Flygbladen som manade att ge upp utvecklades till "passersedlar" med officiell framtoning. En av pionjärerna på området, amerikanen Paul Linebarger, föreslog 1942 att de skulle utformas som värdepapper. Stor möda lades ner på färgsättning och design. Efter invasionen i Normandie hade nio av tio tillfångatagna tyskar sett eller skaffat "Safe Conduct", en passersedel i sedeltryck med faksimil av general Eisenhowers namnteckning. På baksidan återgavs Genèvekonventionen om krigsfångars behandling.

74 miljoner sådana blad distribuerades. En passersedel skrevs på svenska och ryska och skickades av Röda Armén till svenskspråkiga förband på Hangöfronten. Tyskarna satsade bl.a. på tecknade serier i färgtryck, som visade hur vänligt ryska överlöpare togs emot på den tyska sidan med mat och cigaretter – i skärande kontrast till den inhumana behandlingen i de verkliga fånglägren, där hundratusentals ryssar dog av svält och sjukdomar. Man kopierade friskt goda idéer från den andra sidan.

Från 1943 till krigets slut släppte de allierade ner en 90 sidor tjock broschyr till tyskarna, som utförligt beskrev hur soldater kunde simulera olika sjukdomar för att slippa fronttjänst. Texten var skriven av en engelsk psykiater.

Fronttidningar var ett viktigt inslag i flygbladskriget. De var på fyra eller fler sidor och oftast illustrerade. Engelska *Political Warfare Executive* började i april 1944 att ge ut den dagliga *Nachrichten für die Truppe* som till slut fick en upplaga på 2 miljoner exemplar. Tidningen trycktes på ett engelskt tryckeri kring midnatt. 18 timmar senare var hela upplagan distribuerad bakom fronten. Eftersom den officiella tyska fronttidningen *Frontkurier* ofta var flera dagar försenad, så blev *Nachrichten* den huvudsakliga informationskällan för många tyska förband.

Tyska officerare beordrades att genomföra truppsamtal för att motverka tidningens inflytande och ett falskt nummer trycktes av tyskarna 12 februari 1945 för att diskreditera den äkta tidningen.

Även tyskarna gjorde fronttidningar som skickades till fienden. Engelskspråkiga *The Low Down* spreds i Italien och en ryskspråkig redigerades av avhoppade sovjetsoldater i den så kallade Vlassov-armén. Ryssarna gav ut flera tidningar på den tyska östfronten, där tillfångatagna tyska officerare medverkade.

Protektör i alla länder, förena eder!

I N T Y G

För alla, som komma över till Röda Armén, försäkras livet och hemkomsten efter krigets slut.

Detta intyg skall uppvisas för den första ryska medborgaren, kommandören eller rödsoldaten, och han är förpliktad att följa dig till Röda Arméns närmaste stab.

KAMRATER, KOM ÖVER TILL OSS!

ПРОПУСК

Всем, кто перейдет на сторону Красной Армии, будет обеспечена жизнь и возвращение в родную по окончании войны.

Предъяви этот пропуск первому русскому гражданину, командиру или красноармейцу, и он обязан доставить тебя в ближайший штаб.

Gå med detta intyg genom fronten.

Ett safe-conduct pass på svenska! Flygbladet spreds av sovjetstyrkorna till svenska frivilliga på Hangö-fronten under det så kallade fortsättningskriget mellan Finland och Sovjetunionen.

Allierad fälttidning på tyska från andra världskrigets slutskede. Tack vare effektiv distribution från luften fick de tyska soldaternas nyheterna snabbare från den allierade sidan. Innehållet i sådana tidningar måste vara förhållandevis objektivt. Det gäller att skapa förtroende hos läsarna.

Propagandaaffischen har haft en viktig roll för att mana till sammanhållning och disciplin i svåra stunder. Den brittiska humorn förnekade sig inte i denna klassiker från det andra världskriget. Hitler och Göring själv sitter och lyssnar bakom de pratglada tanterna på tåget. Texten lyder i all enkelhet: Du vet aldrig vem som lyssnar! Ovarsamt tal kostar liv. Affischen gjordes 1940 av Fougasse (Cyril Kenneth Bird), som var bildredaktör på skämttidningen Punch. Sin pseudonym tog han från en landmina som användes i första världskriget.

med massor av tips om hur man bar sig åt. Falsa sedlar och ransoneringskuponger sattes i omlopp för att sabotera motståndarens ekonomi och tvinga polis och säkerhetstjänst till motåtgärder. Den norska motståndsgruppen *Durham* gjorde många roliga insatser kring Trondheim 1944-45. Förutom rent bus, som att distribuera kondomer preparerade med klipulver till tyska soldater, så satte den upp vitsiga klistermärken som förhånade nazisterna och SS samt spred texter till tyska ubåtsbesättningar hur de kunde få "sex veckors permission" genom att vrida om en ventil på ubåten.

Högtalare och radio

Redan mot slutet av första världskriget användes högtalare vid fronten. Italienarna spelade grammofonskivor som skulle väcka hemlängtan hos soldater i den multietniska österrikisk-ungerska armén. Fronthögtalare kom till användning också i det spanska inbördeskriget. I andra världskriget använde alla sidor högtalare.

Till civilbefolkningen bakom fronten spreds propaganda, vars huvudsyfte var att försvaga tilltron till regimen och så split mellan olika myndigheter. Här hjälpte motstånds rörelser och agenter till att sprida budskapet. Engelmännen kom på ett enkelt men verksamt sätt att förbättra distributionen av flygblad. De numrerades. Ungdomarna i Hitlerjugend, som skickades ut för att samla ihop bladen, började snart att byta flygblad med varandra för att få kompletta serier. Många av de meddelanden, som spreds med hjälp av motstånds rörelser, var så kallad svart propaganda. Till det yttre verkade meddelandena äkta, men budskapet var försåtligt. Det kunde exempelvis vara ett påhittat förbud för norrmän att *inte* sätta sig bredvid tyskar på spårvagnen, efterlysningar av SS-män för olika brott eller en kungörelse om åtgärder för att tyska soldater inte skulle desertera -

Det var viktigt att budskapet var jordnära. Överlöpare och ”omvända” krigsfångar användes gärna som talare. Budskapet kunde börja med en noggrann redogörelse för förband och namn på chefer för att bevisa att talaren visste vad han pratade om. Slutklämmen var given: situationen är hopplös, kom över till oss, ni blir väl mottagna!

Sändningarna drog ofta på sig eld. Det var viktigt för högtalarteamet att gå in obemärkt i ställningarna och undvika risken för egna förluster. Kabeln mellan högtalaren och sändarbilen fick å andra sidan inte bli för lång, ljudkvaliteten försämrades och risken ökade att kabeln bröts vid granateld. Ofta fick man skarva under eld. Ryssarna brukade skicka fram två speakers med var sin högtalare. Om en besköts, så fortsatte den andre att läsa upp samma text.

Högtalarna kunde också användas taktiskt genom att exempelvis sända stridsvagnsbuller för att skrämja eller vilseleda. Tyskarna fäste en anordning på Stuka-planen, ”Jerikobasuner”, som gav ifrån sig ett öronbedövande tjut under dykning. Ett äldre attackplan, Hs 123, gav ifrån sig ett kulspruteliknande smatter, som visade sig effektivt mot det polska kavalleriets hästar.

Radion var ett mycket viktigt medium i andra världskriget. Sovjetradion gick in på samma frekvenser som den tyska med syrliga kommentarer till nazisternas nyhetsförmedling. Tyskarnas *Lord Haw-Haw* och japanernas *Tokyo Rose* hade många lyssnare på den allierade sidan, även om många skrattade åt budskapet. BBC:s utlandssändningar stod för den enda något så när objektiva nyhetsförmedlingen till det ockuperade Europa. En särskild finess var att engelsmän framträdde i de tyskspråkiga sändningarna - en lätt främmande accent ökade trovärdigheten. Det var i alla fall inte förrädare som talade. En enkät efter kriget visade att hälften av den tyska befolkningen lyssnat på allierad radio, trots konfiskation av radiomottagare, risken för angivare och drakoniska straff. Nazisterna försökte också att skärma av befolkningen genom mottagare som bara tog in de tyska stationerna, *Volksempfänger*.

Men engelsmännen var heller inte främmande för svart radio. Den brittiska publicisten Sefton Delmer fick i stort sett fria händer för svart psykologisk krigföring. Han samlade kring sig tyska motståndsmän, avhoppare och förfalskare för att på alla sätt underminera andan i Tyskland. Hans kort-

Under det andra världskriget var radio-propaganda en viktig del av de psykologiska operationerna. Både briter och tyskar använde "svart" radio, d.v.s. stationer med falskt ursprung.

vågsstationer hade namn som *Gustav Siegfried Eins* (*GS 1* eller *Geheimsender 1*), *Soldatensender Calais* eller *SS-Kampfgruppe York*. Radiorösterna lät autentiska och föreställde patriotiska officerare som hånade nationalsocialismen. De var naturligtvis välunderrättade om inre förhållanden i Tyskland, tack vare Delmers samarbete med olika underrättelseorgan. Uppgifter från *GS 1* kunde till och med citeras i svensk press. Bra musik var viktig. Delmers *Deutsche Kurzwellensender Atlantik* sände äkta jazz som officiellt ogillades i Tyskland men uppskattades av ubåtsbesättningarna. En motsvarande ”italiensk” station hade en nyckelroll när de allierade lyckades övertyga den italienska flottan att byta sida efter Mussolinis avsättning. Falska radiostationer kunde snabbt gå in på tyska frekvenser, när tyska sändare under bombraiderna stängdes av för att inte hjälpa det allierade flyget med navigeringen.

I både flygblad och radiosändningar fanns referenser till ”röda cirkeln”, en påhittad tysk motståndsrörelse. Delmer har efteråt (i boken ”Black Boomerang”) menat att de svarta sändningarna skapade illusionen att det fanns en utspridd motståndsrörelse i Tyskland, vilket efter kriget försvårade uppgörelsen med nazismen. Tyskarna använde svarta radiostationer för mer specifika, taktiska uppgifter. En franskspråkig sändare hade i uppgift att störa de franska och engelska förbandens rörelser under den tyska framryckningen våren 1940. Sändaren uppmanade civila flyktingar att välja de vägar, som tyskarna ville ha tillkorkade. Flygbladen och de svarta radiosändarna användes inte minst för ryktesspridning. Såväl Tyskland som Sovjet, England och USA spred målmedvetet rykten. Ryssarna anknöt i sin flygbladspropaganda till rykten som de visste cirkulerade bland de tyska soldaterna. I England fanns en speciell ”rykteskommitté” som varje vecka diskuterade olika uppslag. Ryktena spreds inte minst via neutrala länder, där de brittiska beskickningarna regelbundet fick listor på uppgifter som skulle planteras ut. Ett favorittillhåll för denna verksamhet var Grand Hotel i Stockholm.

Effekten av propagandan

Vilken effekt hade dessa ansträngningar? För underkuvade folk som levde under tysk ockupation var den allierade propagandan av stort värde. Den visade att det fanns alternativ till förtrycket. Motståndsandan hölls levande. I Tyskland härskade propagandachefen doktor Goebbels med stöd av den totalitära statens hela maktapparat. Försök att utså missnöje eller split kunde där ge resultat först i krigets slutskede när de allierade var nära och alla förstod att kriget var förlorat. Det som troligen hade mest bestående verkan var den sakliga nyhetsförmedlingen från BBC.

Men frontpropagandan kunde ge omedelbar och lönande utdelning. Trots hård konkurrens om resurserna intensifierade tyskarna sin frontpropaganda ju längre kriget fortsatte. Så sent som hösten 1944 lanserades *Unternehmen Skorpion Ost* på östfronten med flygblad, högtalare och radiosändningar. Även den desperata Ardenneroffensiven ackompanjerades av frontpropaganda och svarta radiosändningar.

Ett omskrivet typfall är amerikanernas erövring av den tyska staden Geilenkirchen i krigets slutskede. Från den behärskade försvararna ett viktigt frontavsnitt. Istället för att lägga staden i grus och aska och riskera egna förluster vid uppreisningen prövade amerikanerna att sätta in alla frontpropagandans resurser. Efter några dagars övertalning per högtalare och flygblad gav garnisonen upp. Psykologisk krigföring hade bevisat sin effektivitet och lönsamhet.

Andra världskriget gav många värdefulla erfarenheter även inom andra områden, som på senare tid börjat räknas in under begreppet informationskrigföring: vilseföring, telekrigföring, underrättelsetjänst, kryptografi. Under större delen av kriget hade de allierade ett betydelsefullt försteg genom att de kunde läsa tyskarnas Enigma-chiffer, som även användes av japanerna. Hemliga *Ultra*-team försåg de allierades politiska och

Detta flygblad som utlovade mänsklig behandling av de japaner som gav sig fånga användes av amerikanerna på Stilla-havsfronten 1945. Trots alla ansträngningar var det svårt att övertyga japanerna, som fortsatte att kämpa till sista man i tron att de skulle bli skymfade och torterade av amerikanerna

militära ledare med uppgifter hämtade från fiendens lägesrapporter och order. Stora ansträngningar och uppoffringar gjordes för att dölja informationens ursprung. Bland annat vägrade Churchill att evakuera Coventry, trots att han visste att staden skulle bli mål för nattens bombräder.

Skenanläggningar och kamouflage användes av alla parter. Fabriker maskerades till grönområden. Eldar tändes i natten för att locka bombflyg att fälla sin last över landsbygden.

Britterna ”omvände” systematiskt tillfångatagna tyska spioner genom hot och övertalning. Dessa dubbelagenter utnyttjades sedan för att förse sina ursprungliga uppdragsgivare med en blandning av ofarlig och vilseledande information. Tyskarna hade å sin sida lyckats infiltrera den holländska motståndsrörelsen och fångade regelmässigt in utrustning och personer som skickades över från England.

En jättelik vilseföringsoperation utfördes i samband med Normandie-invasionen. Tyskarna skulle stärkas i sin tro, att den riktiga invasionen skulle komma vid Calais. Dessutom underhölls misstanken att ett företag planerades mot Norge. Falsa tätläger byggdes upp, där eldar tändes på nätterna och signaltrafik upprättades för att de skulle verka riktiga. Dubbelagenterna skickade rapporter som förstärkte intrycket av truppsamlingar mitt emot Calais. General Patton fick åka runt och visa upp sig för att ge intrycket att han ledde den fiktiva 14:e armén i området, vilket förstås rapporterades i lokalpressen. Operationen lyckades. Tyskarna höll inne sina pansarreserver alltför länge i villfarelsen att Normandie-invasionen bara var en avledning.

Mobilisering i Korea

Nordkoreas anfall mot Sydkorea kom överraskande för amerikanerna. Men när president Truman beslöt att sätta in amerikaner för att möta invasionen, så meddelades detta redan inom ett dygn per flygblad, som släpptes över koreanska städer och retirerande sydkoreanska trupper. Ett dygn senare började amerikanska radiosändningar till Korea från Tokyo. På krigsskådeplatsen upprättades snart en *Psychological Warfare Section* inom den amerikanska åttonde armén.

Under 1950-52, innan konflikten stelnat till ett ställningskrig där psykologisk krigföring inte kunde uträtta mycket, distribuerade FN-sidan 2,5 miljarder flygblad över nordkoreansk trupp och nordkoreanska befolkningscentra. Precis som i andra världskriget var en stor del ”passersed-

lar”, men FN-sidan gav också ut ett nyhetsblad som distribuerades två gånger i veckan. Högtalarpropaganda spreds både från terrängfordon och flygplan och radiopropaganda sändes från Japan och Sydkorea.

De kommunistiska soldaterna riskerade stränga straff för att inneha flygblad eller lyssna på FN-radion. Trots det hade många tillfångatagna soldater passersedlar; många uppgav också att de lyssnat på radion. Hösten 1951 beräknade amerikanerna att ungefär en tredjedel av de omkring 200.000 krigsfångarna givit upp tack vare frontpropagandan.

Den propagandaaktivitet som efteråt mest förknippas med Koreakriget var dock av annan art, den så kallade hjärntvätten. Vålnärda amerikanska krigsfångar, som sattes på mager risdiet, kunde snabbt förlora både oppositions- och livslusten och bli lätta offer för kommunisternas energiska övertalningsmetoder. De angav sina kamrater eller medverkade i propagandasändningar. Elitsoldater klarade sig bäst. Ett oslagbart föredöme var turkarna. Bland dem var förbandsanda och sammanhållning så starka att de klarade alla fångenskapens umbäranden och psykologiska övertalningsförsök.

Mer än var tredje amerikansk krigsfånge dukade under i ”give-upitis”, en av sju kollaborerade. Turkarna förlorade en enda man som svek och likviderades av sina kamrater. Ett tjugotal amerikaner valde att stanna i Kina när krigsfångarna repatrierades. Några år efteråt påstods att ett sjuttioal repatrierade krigsfångar avslöjats som kommunistagenter.

Bluff Road

Ett skolexempel på psykologisk krigföring utfördes under *The Emergency* i Malaya 1948-60. En lokal gerillarörelse som slagits mot japanerna under andra världskriget, vände efter kriget sina vapen mot britterna och den blivande malaysiska regeringen. Den bestod till 85 procent av kineser och ville göra Malaya till en kommuniststat.

Myndigheterna såg upproret som en ren polissak. Tillfångatagna gerillamedlemmar skulle dömas och straffas. Entusiasterna för psykologisk krigföring hade först att övertyga ledningen om att det var i allas intresse att ge amnesti och att utnyttja fångar och överlöpare i propagandan. En liten organisation sattes upp på cirka 30 personer, varav de flesta var kineser och tidigare gerillamedlemmar. Adressen blev, som det slumpade sig, Bluff Road i Kuala Lumpur.

Organisationen fick tillgång till några lätta Auster-plan och lånade en DC-3:a som amerikanerna utnyttjat för högtalarpropaganda i Korea. Filmprojektorer köptes in; det var före televisionens genombrott.

Ett ständigt tvisteämne med polisens Special Branch var de gerillamedlemmar som hoppat av. Polisen ville hemlighålla namnen, ibland av förståeliga taktiska skäl. För psy-ops-sektionen var det däremot viktigt att så snabbt som möjligt utnyttja avhoppare i propagandan. Målen för flygblads- och högtalarkampanjen var framför allt att urholka tilltron till gerillans ledare och att övertala medlemmarna att ge sig. Tack vare sakkunskapen hos de tidigare gerillamedlemmar som arbetade för enheten, fick budskapen former som tilltalade det lågutbildade fotfolket i målgruppen.

Bara gerillans chefer hade pistol, därför släpptes ut att säkerhetsstyrkorna fått order att skjuta pistolbärare först. När gerillacheferna avstod från sina pistoler blev budskapet att de nu förlorat ansiktet. Ett tacksamt ämne var att cheferna hade bättre mat och sexuella favörer. En särskild kampanj riktade sig till deras livvakter. Enligt malajisk lag var det förbjudet att uppmana till mord. Men det kunde inte vara fel att sätta upp stora belöningar och att uppmana livvakter att be sin chef att ”förnya sig” eller välja ”livets väg”. Snart nog dök de upp med hans huvud i en säck.

Högtalarpropagandan från luften var framgångsrik; gerillamedlemmar som var förbjudna att röra flygblad kunde inte avskämmas från rösten från ovan. Men Auster-piloterna hade det inte lätt. De fick flyga nära stallfart och samtidigt försöka manövrera bandspelaren med knäna – utrustningen vägde så mycket att någon ljudtekniker inte kunde följa med. När bandet gick av så trasslade allt in sig i kabinen. För urinvånarna i djungeln var spökrösten en skräckupplevelse – många trodde att de blivit galna och hörde gudarnas röster.

Filmpropagandan fick en oväntad bonus. Barnen i djungeln smög fram till polisforten när det var filmvisning för att få en glimt av Kalle Anka. Det dröjde inte länge förrän filmduken placerades utomhus och kontakter skapades med urinvånarna, som myndigheterna inte lyckats nå med vanlig propaganda. De slutade att varna gerillan när soldaterna kom och många enrollerades i säkerhetsstyrkorna.

I Malaya hade den lokala regeringen och briterne majoriteten på sin sida och de psykologiska operationerna blev ett värdefullt komplement till säkerhetsstyrkornas insatser. Förhållandena

kan inte jämföras med Algeriet, Vietnam eller Sovjetunionens krig i Afghanistan. Där var den nationalistiska motståndaren stark och välmotiverad och kunde inte övervinnas, hur mycket som än satsades på flygblad, högtalarpropaganda och filmvisningar.

Kalla kriget

De NATO- och Warszawapaktsstyrkor, som stod emot varandra i Europa under det kalla kriget rustades för psykologisk krigföring. Västtyska Bundeswehr var väl försett med ballongförband, mobila fälttryckerier, högtalare på pansarfordon och annan hårdvara för psykologiska operationer. Vid något tillfälle lär överentusiastiska soldater ha skickat flygblad per ballong till dåvarande DDR.

Målmedvetna ballongkampanjer drevs av olika politiska organisationer. Amerikanska *Free Europe Committee* skickade ballonger till Tjeckoslovakien, Polen och Ungern under 1953-55. Den ryska emigrantorganisationen NTS använde också ballonger.

I propagandakampanjerna mellan Kina och Taiwan skickade båda sidor flygblad med såväl ballonger som artilleri. Stora summor pengar erbjöds till piloter som kom över med ett modernt stridsflygplan, vilket också gav utdelning vid ett par tillfällen.

Det viktigaste propagandamediet var dock radion. De amerikanska *Radio Free Europe* och *Radio Liberty*, som i början finansierades av CIA, hade ett fyrtiotal sändare riktade mot Östeuropa. Sovjetunionen svarade inte endast med egna propagandasändningar utan också med störsändningar för att avskärma medborgarna från radion i väst. Som mest hade Sovjet ett tusental störsändare i drift på 1960-talet. Förutom Sovjetunionen och dess satellitstater i Europa sände även länder som Kina, Nordkorea och Albanien radiopropaganda på många språk.

De amerikanska sändningarnas karaktär ändrades efter Ungernupproret 1956, då de kritiserades för att ha skapat förhopp-

Två bilder från Mossbergiska utredningen, som visar prov på kommunistländernas propaganda. Överst en östtysk broschyr, som beskyller amerikanerna för utplantering av skadliga Coloradoskalbaggar ("Amikäfer").

Nedan en broschyr som varnar för radiosändaren RIAS i den amerikanska sektorn i Berlin. Den beskylls för lögn, hets, mord- och sabotageinstruktioner och för att sprida "Boogi-Woogi-kultur!"

ningar om intervention från väst som inte kunde infrias. *Free Europe* och *Liberty* blev normala nyhetsstationer som tillsammans med *BBC*, *Deutsche Welle*, österrikiska radion och andra nationella kortvågsstationer svarade för ett mer objektiva nyhetsutbud till de kommunistiska länderna än vad deras egna statliga sändare kunde bjuda på. Västerländsk radio och satellit-TV fick avgörande betydelse under Moskvakuppen 1991, då juntamotståndare uppmanade folket att ta in västerländska nyhetskanaler för att följa utvecklingen. Med eller utan CIA-stöd spreds också pamfletter och satiriska skämttidningar som förhånade ledarna i Östtyskland, exempelvis den ”obetalbara” *Tarantel*. I Marshallhjälpens spår följde också stöd till universitet, studentorganisationer och fackföreningar för antikommunistisk verksamhet. Det skulle föra för långt att försöka

Ett klassiskt exempel på desinformation. Under Sovjetunionens sista år spred ryssarna ryktet att AIDS-viruset skulle ha framställts på ett amerikanskt laboratorium för biologisk krigföring. Här en politisk teckning som visar hur en illasinnad vetenskapsman lämnar över provrör med virus - markerade som små hakkors - till den amerikanska militären.

Den hade flera syften, som givetvis varierade med tiden. Några huvuddrag kan nämnas: att legitimera satellitstaternas regimer och skapa en bild av ekonomiska framsteg, att hindra Västtysklands upprustning, att motverka NATO samt att stödja opposition mot kärnvapen och utplacering av vapenbärare. Hur väl de olika kampanjerna lyckades är en öppen fråga. Det kan dock påpekas att många ledande politiker och intellektuella även i Sverige hade en överdrivet positiv syn på livet i DDR och nedvärderade möjligheterna och styrkan i de baltiska frihetssträvandena.

En propagandametod som kom att uppmärksammas särskilt på 1980-talet, var desinformation. Propagandistiska lögnar eller halvsanningar, ofta utsmyckade med trovärdiga detaljer, placerades ut genom bulvarer så att de skulle spridas och få karaktär av vandringshistorier.

Ett exempel är en sovjetisk kampanj som gick ut på att AIDS-viruset skulle ha framställts i ett amerikanskt laboratorium för biologisk krigföring. Bland andra användes östtyska forskare, den indiska tidningen *Patriot* och politiska teckningar för att sprida historien. När till slut det ”onda imperiet” – för att citera Ronald Reagan – föll så var det inte minst genom informations-

teknikens framsteg. Det gick inte att i längden kontrollera radio, TV, faxar och kopieringsapparater. Gorbatjov trodde att sovjetsystemet skulle kunna reformeras inifrån genom öppenhet och förbättringar, men trycket blev för stort.

Journalisterna och kriget

NATO:s begrepp *PSYOPS* innefattar även sådant som i Sverige hellre hade rubricerats psykologiskt försvar. Det gäller inte minst militärens relationer med allmänheten samt normal press-tjänst. Relationerna mellan politiker/militärer och journalister samt frågorna om öppenhet och censur i krig är mycket viktiga. Det är medierna som skapar den bild av kriget som till stor del avgör hemmafrontens hållning. I tyska *Propagandakompanien* under andra världskriget ingick inkallade journalister och fotografer, som försåg massmedierna med frontreportage. I demokratiska länder sköttes rapporteringen av mediernas egna utsända, som bar uniform för sin egen säkerhet. Hela arsenalen av psykologiska vapen togs i bruk av amerikanerna i Vietnam, men det kunde inte döljas för världen och motståndaren att kriget blev allt mer impopulärt hemma. En ”dolkstötslegend” växte fram att det hela var massmediernas fel. Journalisterna rörde sig fritt i Sydvietnam och skratade åt militärens dagliga presskonferenser i Saigon med rituella rapporter om meningslös *body count*.

Läget var annat under Falklandskriget, då avstånd och kommunikationssvårigheter gav myndigheterna total kontroll över nyhetsförmedlingen. De journalister som följde med den engelska flottstyrkan var hänvisade till pressofficerare som obarmhärtigt strök allt som kunde någons vägledning åt argentinarna. Många var oförberedda på vad som väntades av dem och trodde att de skulle kunna arbeta under fredstida villkor. Förhållandet blev till slut så spänt att journalisterna och pressofficerarna vägrade att ta en avskedsdrink tillsammans när Port Stanley återerövrats.

Journalisterna fick exempelvis inte rapportera om verkan

Ett safe-conduct pass från Falklandskriget mellan Argentina och Storbritannien. Det följer det klassiska mönstret med brittiska riksvapnet och med underskrift av expeditionskårens överbefälhavare amiral Woodward.

av argentinska vapen. Det argentinska attackflyget fällde bomber på så låg höjd att de inte ibland inte exploderade. Om den brittiska censuren hade släppt igenom en heroisk story om hur bombexperter lyckades desarmera en blindgångare på ett fartyg, så kunde argentinarna fått vinken och ändrat taktik.

I andra ändan censurerade försvarsdepartementet en gång till de rapporter som kom fram. Bilder och video hade kunnat sändas, men militären skyllde på att satellitlänkarna inte hade kapacitet: "bildöverföringshastigheten är 20 knop". De talesmän som framträdde var noga med att inte säga för mycket, vilket kunde leda till onödig oro när det till exempel kom ut att en båt blivit träffad men myndigheterna inte ville säga vilken. Å andra sidan hejades kriget på av tabloider som *Sun*, som firade den omdiskuterade sänkningen av en argentinsk kryssare med "Gotcha!" över hela förstasidan.

Liknande förhållanden rådde under den något farsartade invasionen av Grenada. Efter den krävde de amerikanska massmedierna större öppenhet och Pentagon gick dem till mötes.

Under Gulfkriget var det stora hindret att Saudiarabien var ett slutet samhälle som normalt inte släppte in journalister. Om inte militären öppnat vägar hade det inte blivit några reportage alls. Men som SPF visade i "Bilderna av ett krig" så styrdes massmediernas rapportering i stor utsträckning av ett slags flockmentalitet. Alla hemmaredaktioner krävde reportage med samma vinklingar. Det gick att rapportera helt självständigt, men ingen ville ha ett sådant material. Jakten efter dramatiska bilder ledde till att träffar med smarta vapen ständigt visades på världens TV-skärmar, vilket gav ett falskt intryck av ett "kliniskt" krig. Föreställningen om det moderna kriget som ett slags dataspel kan ha påverkat de politiker i USA och Europa, som under Kosovokrigen 1999 trodde att de med några dagars begränsad precisionsbombning skulle få Milosevic på knä.

Under den amerikanska fredsinsatsen i Somalia lärde sig lokala krigsherrar snabbt att manipulera medierna. De inbjöd TV-fotograferna att ta bilder av högar med lik som påstods vara offer för de amerikanska soldaterna. När kamerorna stängts av reste sig "liken". Bilder av en död amerikansk helikopterpilot som mobben släpade runt på gatan blev för mycket för hemmaopinionen. Medietrycket ledde till att USA drog sig ur.

Propagandakrig i Jugoslavien

Under Kosovokonflikten kom presskonferensen i centrum, då det inte fanns någon front att rapportera ifrån. Världens TV-bolag hade inte stort mer att visa från NATO-sidan än startande flygplan, medan serberna genast sände ut bilder av död och förstörelse i icke-militära mål. Det väckte knappast förtroende när NATO:s talesmän varken kunde bekräfta eller dementera de serbiska uppgifterna eller gick ut med uppenbart oriktiga påståenden. Snart nog förstod Tony Blair och andra ledare att NATO:s informationsresurser snabbt måste förstärkas.

Presskontorets personal tiodubblades. Om propagandakriget förlorats hade västalliansen haft svårt hålla samman. En viktig faktor var bilderna av flyktingtragedin som väckte avsky för den serbiska fördrivningspolitiken. Men en betydelsefull insats gjordes också av den brittiske försvarsministern George Robertson, NATO-alesmannen Jamie Shea och andra, som på de direktsända presskonferenserna vägrade att förlora sig i detaljer och envist hävdade det moraliskt berättigade i bombkampanjen. Shea har efteråt förklarat att det gällde att ”ockupera etern” – att oavbrutet sysselsätta journalisterna med nya uppgifter och nya vinklingar så att de inte började gräva på något olämpligt ställe.

De amerikanska försöken till psykologiska operationer mot Serbien misslyckades. Flygburna TV-sändningar nådde inte ens Belgrad och flygbladen saknade trovärdighet. De serbiska trupperna utnyttjade skickligt maskering och skenmål. De styrkor som till slut drogs ur Kosovo, hade lidit mycket mindre förluster än vad NATO uppskattade under kampanjen. Genom att utnyttja befolkningens protester mot bombningarna lyckades regimen föra fram en bild av ett enat folk. SPF har uppmärksammat den psykologiska krigsföringen under kriget i före detta Jugoslavien i ett flertal skrifter. Ett genomgående tema är att de ex-kommunistiska, senare ultranationalistiska eliterna i Serbien och Kroatien grep till krigshets i de styrda massmedierna för att behålla sina maktpositioner. Motståndaren demoniserades med alla klassiska grepp; konflikterna underblåstes med blodiga krigsbilder och ett ständigt malande om historiska oförrätter. Publiken vandes vid en daglig dos av hot, hat, fientlighet och fruktan. När vreden till sist kokade över i Belgrad i oktober 2000 så var den serbiska televisionens byggnad ett givet mål för folkmassan.

Den 21 april 1999 träffades det 18 våningar höga kontorshuset "Usce" i Belgrad av NATO-missiler. I huset låg det härskande serbiska socialistpartiets högkvarter och tre lokala TV- och radiostationer. Anfallet ledde till en folkrättsdebatt. Var det rätt att anfälla massmedier; som visserligen spred propaganda, men som också kunde vidarebefordra larm-meddelanden?

Foto: Pressens Bild

I Sören Sommelius studie "Mediernas krig" (Meddelande nr 135) säger en serbisk journalist:

Också Goebbels var bara en amatör. Han skulle på sin höjd kunnat ha fått jobb som hisspojke vid den serbiska eller kroatiska televisionen.

När NATO skulle samla in den albanska gerillans vapen i Makedonien kom företaget genast under attack från lokala medier. Som bevis på att gerillan bluffade visades bilder på gamla och smutsiga vapen som hamnat längst fram på en pressvisning. NATO svarade med att skicka ner civila talesmän

som behärskade det politiska spelet. Med dagliga presskonferenser återställdes så småningom förtroendet och uppdraget kunde fullbordas.

I Afghanistan distribuerade amerikanerna enkla radioapparater från luften, så att folk kunde lyssna på sändningarna från de flygande radiostationerna. Den massiva fällningen av matpaket var ett annat led i kampen om civilbefolkningens sympatier. Inför världsoptionen hade taliberna ett hopplöst utgångsläge, men hävdade sig oväntat väl, tack vare samarbetet med en fristående arabisk TV-kanal, Al-Jazira, som genast kunde visa upp civila offer för bombkriget.

Irakkriget

Redan under uppmarschen till det andra Irakkriget förekom psykologiska operationer från amerikansk sida: flygbladsfällningar, avsiktliga läckor om militära förberedelser, upptrappade hot samt varningar riktade individuellt till irakiska militärer. Syftet var naturligtvis att försöka skrämja bort Saddam Hussein utan krig. Den irakiska regimen spelade på arabisk sammanhållning och arrangerade välregisserade demonstrationer, medan utländska journalister hölls i strama tyglar. Taktiska medgivanden gjordes till FN:s vapeninspektörer för att fördröja kriget och splittra ett tidigare enigt säkerhetsråd.

En fullständig bild av informationskriget och de psykologiska operationerna under det andra Irakkriget kan man få först när "krigets dimmor" skingrats, deltagarna åkt hem och sakkunniga kunnat sammanställa deras rapporter och iakttagelser. Från början kan dock sägas att de psykologiska insatserna gick hand i hand med de militära. Många militära insatser, t.ex. räderna in i Bagdad, ingick direkt i det psykologiska kriget.

Den USA-ledda koalitionen uttalade mål var att befria Iraks folk, fullfölja nedrustningen av massförstörelsevapen och inrätta en demokrati. En stor del av världssopinionen såg med andra ögon på företaget. Många menade att det stred mot folkrätten att kringgå FN:s säkerhetsråd och att möjligheterna att avrusta Irak med fredliga medel inte hade uttömts. Populära uppfattningar var att kriget handlade om olja, att upprätta amerikansk hegemoni osv.

För USA gällde det dels att försöka "sälja" kriget till en skeptisk omvärld, dels att snabbt få irakierna att ge upp utan alltför mycket förstörelse. För regimen i Irak som inte kunde stå emot koalitionen med normala militära medel gällde det att försöka förlänga och förvärja kriget tills opinionstrycket skulle tvinga koalitionen att dra sig ur.

Alla klassiska medel för psykologiska operationer användes av koalitionsstyrkorna: flygblad, högtalare samt både markbundna och flygburna radio- och TV-sändningar. De irakiska trupperna uppmanades att ge upp striden, medan allmänheten påmindes om att koalitionen mål var att största Saddam och hans regim. En viktig del i kampen om "hearts and minds" var att snabbt få fram förnödenheter och att åter få det civila samhället att fungera. Irakiska avhoppare anlätades som tolkar och mellanhänder.

Ett påkostat presscenter hade byggts upp vid centralkommandot i Qatar, där företrädare för

general Tommy Franks briefade massmedierna. Franks själv framträdde sällan och briefingarna kritiserades inledningsvis för brist på detaljer. Då gav det mer att "inbäddade" journalister följde de stridande förbanden och kunde bjuda på dramatiska ögonvitnesskildringar och stridssceener i direktsändning. De fick inte avslöja detaljer som kunde vägleda irakierna. "Inbäddade" journalister är naturligtvis ett komplement. De kan inte se hela kriget och är beroende av stridande förband för skydd, transport och uppehälle.

Utländska korrespondenter tilläts att - under regimens tillsyn – rapportera från Bagdad under hela kriget. En viktig roll spelades återigen av den fristående satellitkanalen Al-Jazira, som gav stort utrymme för bilder av döda och skadade civila och därmed bidrog till att underblåsa de starka antiamerikanska stämningarna i arabvärlden. Den släppte dock även fram röster från koalitionen och rapporterade från koalitionen pressbriefingar. En allmän tendens var att de arabiska medierna "frossade" i detaljer som skulle väcka avsky för kriget, medan de västerländska undvek bilder på döda och sårade.

Denna asymmetriska propagandakrigföring bjöd på många intressanta kontraster. TV-tittaren kunde t.ex. ställa den irakiske informationsministern, som in i det sista ljög om irakiska segrar, mot den amerikanska försvarsministern Donald Rumsfeld, som på ett högst personligt sätt dompterade journalisterna på Pentagons briefingar.

Infokrigets triumf

Det andra Irak-kriget var på många sätt en fortsättning på det första, där mycket av taktik och teknik hade provats ut. Många av operationerna redan i det första kriget kan sägas representera olika aspekter på begreppet informationskrig, så som de under 1990-talet formulerades bland annat av amerikaner som Martin Libicki och Winn Schwartz.

Bland de första flygplan som USA skickade till Gulfen efter Iraks invasion av Kuwait fanns flygande radarstationer och stridsledningsplan. De skulle inte bara övervaka saudiskt luftrum utan också samla information om var de irakiska förbanden fanns, hur de tränade och hur korta reaktionstider det irakiska jaktförsvaret hade. Snart hade koalitionen ett hundratal spaningsplan på plats. Utvecklingen bakom fronten följdes i realtid med obemannade fjärrstyrda småplan. Systematiskt bombades de irakiska luftförsvars- och telekommunikationsnäten sönder.

Utan radar och stridsledning var irakiskt flyg och robotluftvärn praktiskt taget utslagna.

Snart var ett amerikanskt förband på brigadnivå för psykologiska operationer på plats, tillsammans med ett reservförband från flygvapnet med ett antal EC-130E *Commando Solo*, specialbyggda Hercules-plan som sänder radio- och TV-program med en styrka som slår ut lokala stationer. Irakierna överöstes snart med propaganda både från dessa plan och markbundna sändare, medan sammanlagt 30 ton flygblad fälldes över frontförbanden med attackplan. På general Norman Schwarzkopfs direkta order samordnades flyganfallen med flygbladskampanjer. De irakiska trupperna fick veta när de skulle bombas, vilket kraftigt förstärkte flygbladens effekt.

Den irakiska underrättelsetjänsten dränktes i alltför mycket information. I flygbladen nämndes ibland felaktiga eller påhittade förband som avsändare, i avsikt att förvirra motståndaren. En stor vilseföringsmanöver – med inslag av propaganda per flaskpost, flygbladsfällning, en landstigningsoperation och bombardemang från havet - utfördes för att dölja den verkliga omfattning som de allierade pansartrupperna förberedde i öknen. Det antyddes att målet för huvudanfallet var en invasion av Kuwait. De sista TV-bilderna som släpptes ut, visade fartyg som sköt kryssningsmissiler mot Kuwaits kust. Sedan drog det allierade överkommandot ner gardinen och utlyste en 48 timmars total nyhetsblackout. Massmedierna leddes på fel spår.

Inför markanfallet smög jägarsoldater fram till de irakiska linjerna med bärbara högtalare. Dels kunde de spela upp stridsvagnsbuller för att lura irakierna att avslöja sina positioner, dels uppmaningar att kapitulera. När de egna styrkorna for förbi uppmuntrades de med dånande popmusik. Utfallet blev bättre än någon väntat. Irakierna kunde inte samla sig till ett verksamt försvar när markangreppet började. Hundratusentals irakiska soldater gav upp och kom de allierade trupperna till mötes viftande med ”passersedlar”. Det var svårt att ta hand om alla krigs-

Presskonferensen är en ytterst viktig ingrediens i parternas informationsoptioner i krig. Det gäller för de ledare som framträder att ge ett säkert och behärskat intryck. Här säger den amerikanske befälhavaren general H. Norman Schwarzkopf i direktsänd TV under det förra Gulfkriget 1991 att "vi är mycket nöjda med utvecklingen hittills".

fångar. Förmodligen väckte det förväntningar om att det skulle gå lika lätt nästa gång.

Sannolikt förekom också inslag av datakrig som försök att penetrera den irakiska stridsledningen eller oskadliggöra deras franskbyggda luftvärnsrobotar. Den sidan har dock uppmärksamats betydligt mer under Kosovokampanjen, där amerikanerna medgav att de anlitat hackers mot serbisk stridsledning. De ständiga elavbrotten, som i Kosovokriget framkallades med fällning av koltrådar över det serbiska kraftnätet, hade inte minst till syfte att störa datorerna. Särskilda störflygplan sattes också in för att fånga upp och förvanska serbisk teletrafik. Under det andra Irakkriget skonades elnäten av koalitionen, infrastrukturen skulle bevaras för att inte göra livet alltför svårt för vanliga irakier.

Flygblad från det andra Irak-kriget. Texten lyder: Markrobotar är mål som ska förstöras. För din säkerhet: Överge ditt vapensystem. Vare sig de är bemannade eller obemannade så ska dessa vapensystem förstöras.

På senare år har särskilda vapen har tagits fram för att slå ut datorer, exempelvis små bomber som ger en kraftig elektromagnetisk puls. Sådana skulle kunna skapa kaos i regerings- och bankkvarter och på olika trafikledningscentraler. De har dock

veterligen inte satts in. Effekten är omdiskuterad, eftersom vissa tänkbara användningar kan strida mot folkrättens regel att det civila samhället inte får utsättas för alltför omfattande eller onödiga skador. Operationer för att orsaka börskrascher eller underminera valuta har också förkastats, eftersom sådana metoder skulle slå ännu hårdare mot de fria västliga ekonomierna.

Cirkeln sluts

I korthet kan det nya begreppet informationskrig sägas innebära alla aktiviteter, som förblindar och lurar fiendens C4I (*command, control, communications, computers, intelligence*), alltså hela

processen från spaning till stridsledning och ordergivning, och som dessutom syftar till att försvaga hans motståndsvilja. Klassiska psykologiska operationer och vilseföring kombineras med lednings- och telekrigföring, där motståndarens datanät är ett givet mål. Kombinationen av ny informationsteknik med psykologisk krigföring gör att målet med krigföring började omdefinieras av en del debattörer. De menade att syftet inte längre var att ockupera mark eller tvinga på motparten en ideologi, utan att med relativt begränsat våld och genom kunskapsövertag få sina intressen tillgodosedda.

Begreppet informationskrig är inte oomstritt. Vissa röster vill hävda att det bara är ett annat ord för elektronisk krigföring (*Electronic Combat/Warfare* på engelska, *Radio-Elektronnaya Borba* enligt rysk nomenklatur) som huvudsakligen innebär att störa fiendens radar och teleförbindelser. Andra vill likställa det med datakrig (eller det science-fiction-inspirerade *cyberwar*), som går ut på att skydda sitt eget och penetrera motståndarens datasystem. Ett motiv till sådana begränsningar är onekligen att individer, företag eller organisationer gärna vill muta in och själva utveckla olika områden inom det här vida fältet.

Men då förlorar man synergieffekten. Om de olika komponenterna i begreppet infokrig kombineras i en målmedveten plan så blir deras effekt vida större än om de sätts in var för sig utan inbördes samband.

Djingis Khan visste detta instinktivt.

Infokriget och Sverige

Under ett halvsekel har det funnits en myndighet med psykologiskt försvar i namnet i Sverige. Men frågan om att dra lärdomar av den psykologiska krigföringen i omvärlden - och eventuellt utveckla en svensk förmåga på området - har vandrat mellan civila och militära myndigheter. När forskning eller utveckling kommit igång, så har det i första hand berott på personligt intresse hos enstaka individer.

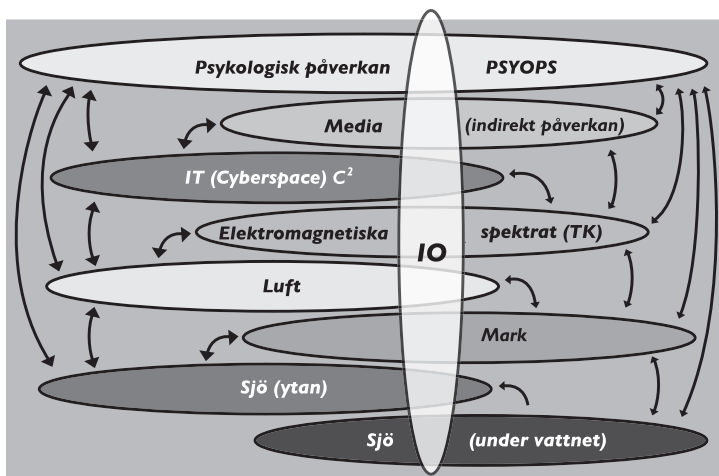
Från början har det funnits en grov uppdelning. BN/SPF skulle hålla sig till definitioner och psykologisk krigföring riktad mot stater och befolkningar, medan frontpropaganda var en militär angelägenhet. Från tid till annan har flera institutioner varit engagerade:

Beredskapsnämnden, SPF, Försvarsstabens informationsavdelning (Fst/Info), Försvarshögskolan och Militärhögskolan, Försvarets forskningsinstitut (FOA), Utrikespolitiska institutet, Sveriges militära psykförsvarsförening (SMiPS) och dess efterträdare Totalförsvarets psykförsvarsförbund (ToPF). Numera har Försvarsmakten ett uttryckligt uppdrag från regeringen att utveckla kompetens på området informationsoperationer.

Eftersom psykologisk krigföring av sovliga anses som inte riktigt rumsren – i motsats till

den militära verksamhet som syftar till att döda eller lemlästa motståndaren – har det tidigare varit få kontakter med utlandet och lite utbyte av erfarenheter. Denna skrifts författare fick som förste svensk följa NATO:s tvåveckorskurs i ”psy-ops” på en armébas i England 1987. Men jag åkte hem när man den andra veckan skulle börja konkreta spel med ryssen som motståndare.

Försvarsmakten analyserar för närvarande omfattningen av delkomponenterna som redovisas i sfären ovan. Försvarsmakten har idag god kunskap inom ett antal delområden och överväger fortsatt utveckling och uppbyggnad av kompetens.

Då hade det inte passat sig för en företrädare för ett neutralt land att spela med. Efter det kalla krigets slut har det lyckats yngre svenska officerare att följa den tuffa utbildningen i Fort Bragg, där ”gröna baskrar” lär sig psykologiska operationer.

Från Mossberg till Malešič

Den Mossbergska utredningen, som ledde till Beredskapsnämndens bildande, gjorde en grundlig genomgång av propagandaverksamheten under andra världskriget som ju var en del av den offensiva psykologiska krigföringen. Under Beredskapsnämndens tid höll forskningschefen Kurt Törnqvist ett vakande öga på vad som hände i Korea, Vietnam, Israel och på Falklandsöarna, medan kanslichefen Per-Axel Landahl i föredrag och artiklar slog fast den tidens grundläggande definitioner. Under SPF:s tid har forskningen på detta område företrädesvis sysslat med massmediernas verksamhet i krig, som under Gulf-projektet (”Bilderna av ett krig”, Rapport nr 158:1-3, 1992) samt i den slovenske forskaren Marjan Malešič genomgångar av psykologisk krigföring under de olika krigen i före detta Jugoslavien.

Forskaren Gunnar Sjöstedt, som arbetade på Utrikespolitiska institutet, svarade för en av de mer originella vinklingarna. ”Som en saga” (SPF Rapport nr 159, 1992) utgår från spekulationer om hur den psykologiska krigföringens metoder kan användas för egen vinning i olika fredstida sammanhang. Mot slutet av 1990-talet fortsatte Paula Stenström på SPF den teoretiska genomgången av metoderna för psykologiska operationer, som legat i träda sedan Landahls tid. Hennes rapporter publicerades av dåvarande FOA med stöd från SPF. Sjöstedt och Stenström har tillsammans också gjort studier av försök till vilseföring på Internet (Rapport nr 183, 2002).

SPF:s sista Rapport i den serie som beställts före omorganisationen sommaren 2002 hette ”Kampen om det kommunikativa rummet” (Rapport nr 191, 2002) och skrevs av Kristina Riegert, lektor vid Södertörns folkhögskola. Med utgångspunkt från NATO:s syn på informationskrigföring gick hon igenom hur NATO respektive Jugoslavien använde propaganda och PR under Kosovokonflikten 1999. Hon förde fram en helhetsbild, där informationsverksamhet,

Kristina Riegerts studie ”Kampen om det kommunikativa rummet” (Rapport nr 191) handlar om informationskrigets principer så som de tillämpades på NATO:s bombkrig i Kosovo 1999.

militära operationer, psykologiska operationer, telekrigföring, vilseföring och datakrigföring sattes i sammanhang och analyserade vad som lyckades och vad som misslyckades. Rapporten är en populärt skriven studie över informationskriget och ger en bra bakgrund för att förstå viktiga mekanismer i kommande konflikter.

SMiPS och ToPF

På den militära sidan låg frågan om psykologiska operationer tidigare hos Försvarsstabens informationsavdelning. Intresserade majorer som Anders Franchell och Bertil Flodin (namne med den sociolog som SPF anlitat för flera forskningsprojekt) grundade frivilligföreningen SMiPS, som inte minst fungerade som ett diskussionsforum för frågor kring psykologisk krigföring. Efterträdaren ToPF, särskilt föreningen ToPF/Syd, odlade kontakter över Öresund och en del svenska reservofficerare fick den vägen inblick i NATO:s verksamhet på området. Överstelöjtnant

Major Anders Franchell var en av pionjäreerna i Sverige när det gällde att studera psykologisk krigföring. Han var en av grundarna till SMiPS, Sveriges militära psykoförsvarsförening.

P-O Kinnander var en annan eldsjäl som en tid fick arbeta med frågan på Fst/Info. I början av 1990-talet tillsatte dåvarande FOA 5 en arbetsgrupp som under några år diskuterade definitioner och gjorde fallstudier kring psykologiska operationer.

I början av 1980-talet var Bertil Flodin chef för informationsavdelningen i Milostab Östs krigsorganisation och rekryterade denna skrifts författare som medarbetare. Tillsammans utförde vi det såvitt bekant enda försöket med flygbladsfällning till svensk trupp på en manöver. Hungriga och trötta soldater var på marsch i Sörmland och vi ville se reaktionen när de fått ett flygblad om matförgiftning. Vi skickade ett gäng fältpsykologer för att följa försöket på plats. Men de hade etiska invändningar mot texten.

Människor fick inte utsättas för psykologiska försök utan sitt samtycke. Så budskapet vattnades ur. Men soldaterna tyckte det var roligt när det kom papper från himlen, levererade av arméflyget. Givetvis har inspel och övningsmoment kring psykologisk krigföring förekommit på alla övningar och spel, där SPF och Försvarsstabens informationsavdelning varit engagerade.

Ett intressant initiativ var ett elevarbete i början på 1990-talet vid dåvarande Militärhögskolan, som föreslog att inrätta svenska förband för psykologisk krigföring. Förslaget byggde närmast på motsvarande organisation vid västtyska Bundeswehr. Men det låg fel i tiden. Vilka fiender skulle man rikta in sig på efter det kalla krigets slut? Vissa menade också att det skulle minska förtroendet för den framtida informationsverksamheten om försvaret samtidigt förberedde psykologisk krigföring.

Det våras för infokriget

Ett slags avstamp för svenska aktiviteter kring begreppet informationskrig var ett sammanträde på SPF den 29 februari 1996. Generaldirektör Björn Körlof samlade alla intressenter från Försvarsstaben till Utrikespolitiska institutet för en öppen diskussion om vem som borde syssla med vad. 1996 års försvarsbeslut förde med sig att många tidigare otänkbara reformförslag plötsligt lossnade. Numera tar Försvarsmakten informationskrigföring på stort allvar. I regleringsbrevet för 2002 ställer regeringen följande krav:

Vad avser uppgiften att försvara Sverige mot väpnat angrepp skall Försvarsmakten ha förmåga att möta olika former av informationsoperationer och därigenom bidra till samhällets totala motståndsförmåga.

Vidare ska Försvarsmakten ha kompetens: *...som omfattar kunskaper om metoder för att kunna planera och genomföra informationsoperationer, bl.a. inom ramen för samordnade militära operationer.*

I regeringens anvisningar är informationsoperationer det överordnade begreppet. Psykologiska operationer ses som en del i detta, tillsammans med telekrig, vilseledning, datakrig osv. Även

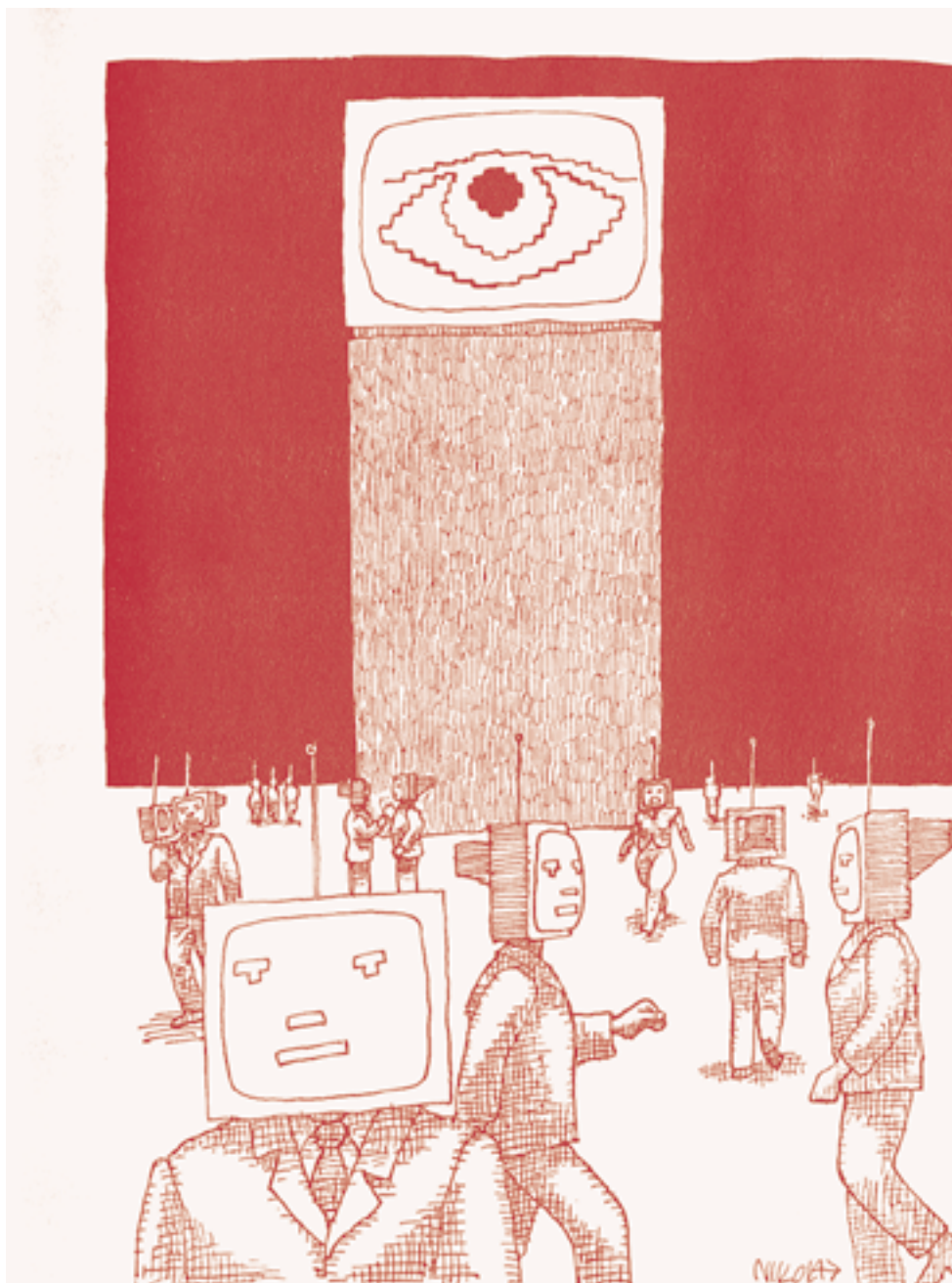
komponenter som ”civil affairs” och normal informationsverksamhet räknas in under begreppet – precis som i NATO:s terminologi. Försvarsmakten menar att informationsoperationer ska kunna hanteras i samband med alla dess huvuduppgifter: att försvara landet, hävda Sveriges territorium, bidra till fred och säkerhet i omvärlden och stärka samhället vid svåra påfrestningar i fred.

Konkreta hotbilder – och lockande möjligheter – uppstår exempelvis när svenska förband sätts in utomlands i så kallad fredsframtvängande verksamhet. Missnöjda parter kan sätta in informationsoperationer mot svenskarna för att försöka få dem att bli mer passiva eller för att påverka hemmaopinionen att begära att de dras tillbaka. Men den svenska truppen kan också inleda egna aktiviteter för att vinna lokalbefolkningen till sin sida och oskadliggöra fanatiker som inte vill ha fred.

Enligt tänkarna på Högkvarteret är nyckeln till den moderna krigföringen de nya tekniska möjligheterna att snabbt sprida kunskap till förband och individer. Men samtidigt uppstår möjligheter att på alla nivåer eliminera, störa eller manipulera denna information genom informationsoperationer. Försvarsmakten har förstått att det inte längre går att negligera dessa möjligheter. När detta skrivs håller Högkvarteret på att skapa en strategisk inriktning för att peka ut Försvarsmaktens framtida mål när det gäller informationsoperationer. Uppbyggnadsarbetet, som började i mitten av 1990-talet, sker i utbyte med andra myndigheter. Detta ger möjligheter också till den omorganiserade SPF att dra sitt strå till stacken.

Högkvarteret kallar den psykologiska delkomponenten i informationskrigföring för *perceptionsstyrning*. Det kan förklaras som konsten att styra individens uppfattning om vad som hotar honom. Eller som Mao Tse Tung enkelt och färgstarkt uttryckte det 1938:

För att vinna seger måste vi göra vårt bästa för att sluta fiendens ögon och öron och göra honom blind och döv, och att skapa förvirring i huvudena på fiendens befälhavare och driva dem till vansinne.

Big Brother sänder och människorna förvandlas till själlösa mottagare. Politisk teckning av Nikola Kostadinovic i Sören Sommelius "Mediernas krig i forna Jugoslavien" (Meddelande nr 135)

Ibland tangerar propagandabilderna gränsen till det löjlige. Som alla klassiska diktatorer var Benito Mussolini angelägen om att se bra ut på bild. På den övre bilden drar han "Islams svärd" under kriget i Nordafrika 1942. Men originalet – den undre bilden – ger inte riktigt samma pampiga intryck med soldater som håller i hästen. Bilderna återges i SPF:s studie över bildmanipulation "Falska kort? Bilden i dataåldern" (Rapport nr 161). De är hämtade från Alain Joubert: Le commissariat aux archives.

Kapitel 3. Övningar

JONAS och journalistförbundet

Psykförsvarets största övning ägde rum den 8-12 juni 1971 och hette JONAS. Den fick ett märkligt efterspel med tidningspolemik, JO-anmälan och konflikt med Journalistförbundet.

I övningen deltog ungefär hälften av Statens upplysningscentral tillsammans med personal från fältgrupperna, det militära försvaret och det övriga totalförsvaret. Militär övningsledare var ÖB general Stig Synnergren och civil övningsledare civilbefälhavaren i Östra civilområdet landshövding Ragnar Edenman. De biträdde av chefen för Försvarshögskolan generalmajor Claës Skoglund och landssekreteraren i Uppsala län Stig Swanstein. Syftet var att ”samöva den centrala ledningen av landets psykologiska försvar” och öva den krigsplacerade personalen i sina uppgifter.

Scenariot hade året innan provats under den militära stabsövningen LEO. Spänningen steg mellan Sovjetunionen (kallad ”gul” under övningen) och USA (”vit”) och fortplantades till olika grupper i det svenska samhället, som sympatiserade med respektive sida. Genom en snabb kupp ockuperade Gul delar av Sverige för att säkra Östersjöutloppen och försökte med intensiv propaganda få Sverige att godvilligt avstå områdena tills vidare. När Sverige avlog Guls begäran skärptes åtgärderna, civila anläggningar anfölls och ockupation av hela landet hotade.

Denna allmänna ram utvecklades till en detaljerad genomgång av olika beredskaps- och mobiliseringsåtgärder, så att den övade personalen kunde agera från en samlad bild av livsmedelstillgångar, transportkapacitet, sjukvårdsresurser, inkvartering, omdisposition av anläggningar, ryktesspridning, opinionsläge och mycket annat.

Inspelen på övningen kunde vara nog så dramatiska. Vänsterdemonstranter drabbade samman med polis och anklagade Västtyskland för revanschism och krigshets. Inkallelser utnyttjades av vänstergrupper för att skapa misstro mot militärledningen. Pacifistiska grupper drev propaganda som ledde till ordervägran och sabotage. Demonstranter försökte få värnpliktiga att vända hem och vägra bära vapen. Allt mer stölder av vapen och sprängämnen ägde rum. En organiserad insändarkampanj i tidningarna riktades mot försvaret och dess ledning.

Övningen var förstås hemlig, av två goda skäl. Uppgifter om totalförsvarets krigsplanläggning fick inte läcka ut, ”därtill skulle offentliggörandet av uppgifter från övningen vålla missförstånd i utlandet om övningens syfte.”

Eller som Carsten Palmaer, journalist på reportagetidningen FiB-Aktuellt, uttryckte det:

En av mina kamrater vid journalisthögskolan i Stockholm berättade om en hemlig manöver som skulle äga rum och som handlade om hur svenska vänstergrupper slogs ner av polis.

Fiender från alla håll

Efter övningen inlämnades två motioner till Journalistförbundets kongress med förslag att förbundet inte längre skulle nominera ledamöter till Beredskapsnämnden. Förbundet borde vägra att delta i nämndens arbete och de ledamöter som utsetts skulle få veta att de inte längre hade förbundets förord.

Palmaer erinrade sig vad hans kamrat sagt om den ”hemliga manövern” och skrev ett reportage för FiB-Aktuellt. Under arbetet kom det fram att två journalistelever erbjudit artiklar om JONAS till dagspressen, men att både Dagens Nyheter och Aftonbladet refuserat materialet. Palmaer intervjuade två deltagare om JONAS. Båda var mycket försiktiga i sina uttalanden, ”men på grundval av berättelserna kunde jag pussla ihop övningens förutsättningar och hur den genomförts i praktiken.”

Men reportaget i FiB-Aktuellt den 26 juli fick enligt Palmaer ”lite sned” vinkling. Han ville själv flagga upp att övningen avslöjat etablissemangets syn på vänstern som en samling landsförrädare, som polisen borde spärra in. Men artikeln redigerades hårt, tidskriften ville ha skandaler som sålde, inte konspirationsteorier från vänster.

Nu kom debatten först att handla om att Sovjetunionen utpekats som motståndare, vilket tacksamt togs upp av en sovjetisk militärtidskrift. Det blev lätt för en indignerad Stig Synnergren att avfärda denna kritik med att fienden visst inte alltid kom från öster. Generalen deklarerade att han var van att slåss inringad: ”Jag har varit med om en rad övningar där angriparen kommer från alla håll.”

Temat JONAS och vänstern togs emellertid upp av den kommunistiska dagstidningen Ny

Dag, vars chefredaktör Per Francke i augusti anmälde JONAS till Justitieombudsmannen. Han menade att övningen var präglad av stark fiendlighet mot ”de radikala krafterna i vårt land” genom att det förutsattes att ”kommunisterna och andra progressiva” skulle solidarisera sig med Sovjetunionens ockupation av Sverige:

Jag hemställer att JO granskar huruvida Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar har befogenheter att på nämnda sätt utmåla anhängare för en politisk riktning som potentiella landsförrädare och att JO uttalar sig om att man på detta sätt spenderar stora summor på övningar med de förutsättningar som ingick i den s.k. Operation Jonas.

I sitt yttrande till JO framhöll Beredskapsnämnden att övningens förutsättningar var fingerade och att de händelseförlopp som spelades upp var konstruerade för problemlösningarnas skull. BN menade att reportaget i FiB-Aktuellt gav en missvisande bild av vad som förekommit och att de grundläggande förutsättningarna blivit grovt förvanskade. JO fick också titta på en del hemligt material om övningen.

JO Gunnar Thyresson avskrev ärendet. I en PM, som bifogades beslutet, fastslog han att han inte hittat något i det hemliga materialet, som var otillbörligt varken mot främmande stat eller någon grupp eller enskild person. Han noterade att det visserligen fanns ytterligare utkast och preliminära förslag, men att dessa inte ingick i de slutliga förutsättningarna.

Nästa år gick författaren Jan Myrdal till storms mot både JO och Beredskapsnämnden i den andra Folket i Bild, FiB/Kulturfront nr 18/72. Med stöd av olika hemliga papper som han kommit över menade Myrdal att JO vilselett både allmänheten och sin uppdragsgivare riksdagen. Men nu orkade ingen fortsätta debatten. Myrdal hade möjligen kunnat åtalas för att ha offentliggjort hemliga papper, men så skedde inte. Beredskapsnämndens ständige vedersakare på 1970-talet, journalisten Bjarne Moelv, säger sin bok ”Propagandaministeriet” att etablissemangen valde att tåga ihjäl historien eftersom ”anklagelserna var dokumenterat sanna och ett åtal fått politisk sprängverkan.”

Kris i långbänk

Motiveringen i motionerna för att Journalistförbundet skulle dra sig ur samarbetet med BN var att Upplysningscentralen skulle sätta normal nyhetskonnkurrens ur spel. Små tidningar kunde bli missgynnade. Beredskapsnämndens uppgift var att stärka den svenska försvarsviljan. Eftersom detta begrepp enligt motionärerna var kontroversiellt, borde en fri fackförening inte engagera sig i nämndens arbete.

Journalistförbundets styrelse föreslog att låta utreda frågan till nästa kongress, men kördes över i voteringen, där kongressen med knapp majoritet biföll motionerna. Förbundet skulle dra sig ur samarbetet. Journalistförbundets ledamot i BN:s styrelse, Charlotte Reimersson, förlorade förbundets förord. I praktiken betydde det ingenting, eftersom regeringen förlängde hennes förordnande.

Efter nästa kongress 1974 lappades relationerna ihop. Under tiden hade Journalistförbundet låtit utreda frågan. Förbundets kommitté för nyhetsförmedling i krigstid förordade:

*att nyhetsorganen tillåts verka med bibehållen frihet,
att nära kontakter med nyhetskällorna tryggas,
att överdrivet sekretessnit liksom självensur motverkas,
att kontaktorgan mellan massmedier och myndigheter
får en från propagandaverksamhet skild funktion.*

Kommittén tyckte vidare att förbundet åter skulle nominera ledamot till Beredskapsnämnden. På kongressen yrkade några medlemmar avslag, men kongressbeslutet innebar i sak bifall till kommitténs rekommendationer.

Frågan om nyhetsavdelningens plats inom krigsorganisationen drogs i långbänk och kom att störa relationerna till Journalistförbundet under lång tid framåt. En arbetsgrupp tillsattes på BN under ledning av ordföranden Olle Svensson för att utreda frågan.

Den gick Journalistförbundet till mötes och ansåg att formuleringen i Upplysningscentralens instruktion ”att bevara och stärka befolkningens försvarsvilja och motståndanda” borde utgå, eftersom den kunde ge en felaktig föreställning om Upplysningscentralens verksamhet.

Nyhetsavdelningen borde dock behållas. Beredskapsnämnden var med andra ord beredd att tona ner psykförsvarets egentliga uppgift för att nå en kompromiss med Journalistförbundet och behålla en föräldrad krigsorganisation. Den borgerliga regeringen har heder av att den avslag ett sådant förslag. Efter regeringens avslag nominerade Journalistförbundet ingen ledamot för den period, som började 1980. Till sist hamnade hela frågan hos den statliga Informationsberedskapsutredningen som föreslog att nyhetsavdelningen skulle avskaffas. För uppgiften att lämna service till massmedierna räckte det redan tidigare inrättade presskvarteret. I nya SPF:s styrelse behövdes inte längre någon ledamot för Journalistförbundet.

En brytningstid

In på 1970-talet fanns en långt gående samförståndsanda mellan försvaret och medierna, där rollerna kunde suddas ut. Det var ett kompisförhållande som cementerats under beredskapstiden och kalla kriget. För en senare tids publik kan en del yttringar av detta verka tämligen groteska. I ”Brännbart” (refererad i Agrells ”Fred och fruktan”) berättar Dagens Nyheters legendariske kriminalreporter Massi Svensson vad som hände 1964 när han fått en fickkalender från en anhörig till en av de saknade besättningsmedlemmarna på den svenska militära DC-3:a, som sköts ner av sovjetiskt jaktflyg över Östersjön tolv år tidigare. Besättningsmedlemmen tillhörde den topphemliga Försvarets radioanstalt, FRA. I kalendern beskrev FRA-mannen tidigare spaningsflygningar och hur orolig han var över att piloten lekte katt-och-råtta med ryssarna. Svensson kontaktade UD, som i sin tur larmade överste Bo Westin, chef för sektion II på Förvarsstaben.

Westin ögnade igenom dagboken och menade att det var det grövsta tjänstefel han sett. I samförstånd eldade sedan Westin och Svensson upp den heta dagboken på golvet i DN:s korridor, vilket förevigades av en DN-fotograf.

Överste Bo Westin och DN:s kriminalreporter Massi Svensson eldar upp en dagbok med hemligheter om FRA på golvet i DN:s korridor.
Foto: Pressens Bild

Några år tidigare – i slutet av 1950-talet – var den så kallade Baltaffären på tapeten. En överstelöjtnant, som var militär representant i BN, åkte runt till de mest aktiva tidningsredaktionerna och bad dem tysta ner saken för att inte avslöja den svenska militära underrättelsetjänsten. Alla kom genast på bättre tankar.

Nu var dessa oskuldsfulla tider förbi. Två år efter JONAS var det dags för IB-affären, då grävande journalister avslöjade den hemliga spion- och övervakningsorganisation, som med den socialdemokratiska regeringens goda minne hade byggts upp på försvarsstaben. Pressen skrev numera vad den ville. Överhuvud taget var det en brytningstid i samhället, där gamla auktoritära mönster löstes upp. Försvaret införde ”fältdisciplin”, men fick bekymmer med värnpliktiga som krävde fri nattpermission och slut på cykeltolkning. ”Bokstavspartier” försökte infiltrera arbetsplatserna och uppmuntra till vilda strejker.

Försvaret var inte förskonat. På självaste Narvadagen 1972 begärde huvuddelen av de värnpliktiga på I 3 i Örebro att bli sjukskrivna. Aktionen leddes av SSU-ledamöter i regementsnämnden, som lierat sig med extremister. Journalistskolorna, som tidigare varit opolitiska, ansågs allmänt som röda fästen. Vietnamkriget medförde att den tidigare okritiska entusiasmen för allt amerikanskt förbyttes i antiamerikanism hos många av de intellektuella som angav tonen i massmedierna. Även försvarsviljan bland ungdomen, så som den mättes av BN, visade en tillfällig försvagning.

JONAS råkade helt enkelt ligga fel i tiden. Det goda som kom ut av konflikten var att den viktiga rollfördelningen så småningom klarnade mellan psykförsvaret och massmedierna. Hela konstruktionen, där journalisternas fackförbund dragits in i uppbyggnaden av en statlig nyhetsorganisation i krig, rämnade. Det var till nytta för båda parter. Psykförsvaret skulle inte leka tidningsredaktion och journalisterna skulle inte leka psykförvar.

Militären lärde sig också. Under den stora högkvartersövningen MAX 1978 avlägsnades hastigt alla de inspel, där danska och norska militära enheter sökte skydd på svenskt territorium, eftersom spelledningen blev rädd för läckor till massmedierna. Någon debatt om det västliga strategiska sammanhanget fick inte riskeras. Det neutrala Sverige skulle angripas av *Angriparen*, några ytterligare komplikationer behövdes inte.

När psykförsvaret lekte krig

En av huvuduppgifterna för nya SPF, liksom för föregångaren BN, var att rekrytera och öva beredskapsorganisationen. Principen på 1980-talet var alltjämt att rikets militära och civila ledning skulle krypa in i hemliga bergrum någonstans i Sverige, för att därifrån leda landet i ofred.

Då behövdes ett krigsorganiserat centralt psykologiskt försvar med uppgifterna att följa fientlig propaganda, ge råd till myndigheterna hur de skulle få ut information till folket och sätta upp ett presskvarter, där journalister kunde träffa företrädare för regering, militärledning och centrala verk.

Denna krigsorganisation var så stor att den i början var spridd på några orter i västra Sverige. Det centrala presskvarteret låg dock vägg i vägg med ÖB:s motsvarande informationsenhet. SPF:s kanslipersonal skulle i princip fungera som chefer i krigsorganisationen. Övriga chefer samt fotfolket rekryterades bland kvalificerade journalister, informatörer och samhällsvetare, som valdes ut på personliga meriter och skrev avtal om frivillig tjänstgöring.

Ett väsentligt skäl till att SPF bildades var att övergången mellan freds- och krigsorganisation måste gå smidigare än på gamla Beredskapsnämndens tid. Alltjämt släpade dock psykförsvaret på en överdimensionerad krigsorganisation. Så småningom växte tanken fram att statsledningen – av både psykologiska och praktiska skäl - kanske inte var beredd att ta skydd i ett berg utan ville stanna i rikets huvudstad så länge som möjligt om det blev krig. Scenariot med den stora, väl förberedda invasionen fick ge plats för överraskande kuppanfall. Men så mycket möda och pengar hade investerats i beredskapsplaner, uppehållsplatser och teleförbindelser att det var svårt för somliga att tänka om. För SPF innebar det nya förutsättningar. Slaget om informationen skulle möjligen stå i Stockholm och det kunde hända att myndigheten aldrig skulle komma iväg till den tänkta uppehållsorten. Kanske borde SPF stanna på Riddarholmen så länge som möjligt. Blev det nödvändigt att flytta kunde det ske till en kursgård i Stockholmstrakten.

Efter hand som krigsorganisationen krympte, som efter generaldirektör Gunnar Nordbecks utredning i mitten av 1990-talet, framstod detta som ett klokare alternativ än den ursprungliga lokaliseringssorten. Frågan kan sägas ha fått sin lösning när planeringsförutsättningarna för totalförsvaret i slutet av 90-talet inriktades på flerårig återtagning.

Som en konsekvens hamnade hela beredskapsplaneringen i malpåse. Redan i mitten på 90-talet hade en stor inplanerad och inbokad psykförsvärsövning ställts in. Sovjetimperiet hade fallit och det kalla kriget var slut. Utan en konkret hotbild var det meningslöst att för dyra pengar öva en snabbt äldrande organisation.

Det centrala presskvarteret, som utgjorde en tung del i krigsorganisationen, hade redan mot 1970-talets slut hamnat i en viss konkurrenssituation mot regeringens alltmer utbyggda informationsresurser. Regeringsledamöterna hade då skaffat egna informationssekreterare, personligen utvalda av statsråden bland yngre partivänner med informatörsbakgrund. De tänkte inte stillatigande se på när en utomstående beredskapsorganisation kom och ville ta över deras uppgifter i krig. När regeringskansliets Information Rosenbad vuxit sig tillräckligt stark vid millenieskiftet föll hela presskvarteret för ett pennstreck.

Radiobevakningen

Den bäst övade avdelningen i både UC och i SPF:s krigsorganisation var radiobevakningen. Den omfattade som mest 120 personer, organiserade i ledning, avlyssningssektion, analyssektion och servicesektion. Avlyssnarna och analyspersonalen fick regelbunden, intensiv träning på Televerkets radioanläggning i Vallby utanför Enköping. Kortvågsmottagarna köptes på marknaden, medan Televerket stod för antenntrustningen. Syftet med denna enhet var att få underlag till psykförsvärets lägesbedömning och åtgärder. Från slutet av andra världskriget pågick ett omfattande eterkrig mellan radiosändare i öst och väst, av vilka rätt många också sände på svenska. Radiobevakningen skulle även avlyssna sändningar riktade till andra länder och till sändarlandets egen befolkning. Det gällde att få en överblick över propagandans politiska,

Radiobevakningsövning i Vallby 1988. Bilden är tagen i samband med inspelningen av psykförsvärsfilmen "När kriget kom".
Foto: Eino Tubin

ekonomiska och militära mål. Verksamheten bedrevs i samarbete med TT och Sveriges Radio, som tidvis hade egen avlyssning och också skulle få möjlighet att utnyttja materialet i sina nyheter.

Inte bara potentiella angripare som Sovjetunionen och dess satelliter avlyssnades, utan också Kina, Albanien och Nordkorea samt länder i Mellanöstern eftersom krig i fjärran konfliktområdet kunde påverka den säkerhetspolitiska situationen också i Europa. 1979-80 fördubblades organisationen när länderna kring Mellanöstern prioriterades.

Avlyssnarna och tolkarna rekryterades bland akademiker och lärare med språkintresse och bland invandrade svenska medborgare som hade något intressant språk som modersmål.

De fick lyssna på sändningar från respektive land; levande såväl som bandade inslag, som övningsledningen klippt ihop. Intressanta inslag snabböversattes och lämnades till analyssektionen, som i sin tur rapporterade till krigsorganisationens ledning.

En stor övning med radiobevakningen ägde rum precis när kriget mellan Irak och Iran bröt ut i början av 1980-talet. Frågan uppstod om man skulle hålla sig till de i förväg förberedda inslagen eller övergå till att följa den aktuella utvecklingen i Mellanöstern. De första två dagarna ägnades planenligt åt verkligheten. Sedan följdes – efter viss tvekan – övningsprogrammet.

Radiopropagandan började bli alltmer subtil mot slutet av Gorbatsjovs tid. I Europa var det till slut bara Radio Tirana som körde på i gammal stil fram till kommunistregimens kollaps. Det var inte längre tal om kortvågstradion som verksamt propagandamedium. De få svenskar, som på fritid lyssnade på Kuba eller Nordkorea, gjorde det av tekniskt intresse. På 1990-talet blev det allt glesare mellan propagandistiska godbitar i etern. Satellit-TV blev däremot allt intressantare som medium och radiobevakningen kompletterades med TV-bevakning.

Att arbeta i radiobevakningen ställde krav på noggrannhet, snabb uppfattningsförmåga och levande språkkunskaper. Mellan övningarna märkte personalen att förmågan snabbt minskade. När flerårig återtagning infördes som planeringsförutsättning i totalförsvaret var det därför ingen mening att fortsätta övningarna. Mot slutet av 1990-talet lades huvuddelen av radiobevakningsorganisationen ned, resten skrotades 2002.

Info Ö 85

Under sin glanstid hann SPF:s beredskapsorganisation med tre stora övningar, där delar av den frivilliga personalen ställde upp och lekte krig av hjärtans lust. Två av övningarna ägde rum i signalregementets stora stabshall i Enköping. En annan övning med centrala presskvarteret förlades till en hall i Karlsborg, där fallskärmsjägarna brukade förvara utrustning. Info Ö 85 var den mest ambitiösa och får här tjäna som exempel på hur det kunde gå till. Det var Per-Axel

På psykförsvarets ledningsövning Info Ö 85 rapporterade radio, TV och TT från övnings-hallen precis som de skulle ha gjort under verkliga förhållanden. På TT-redaktionen arbetar från vänster veteranen Kaj Karlholm och Arne Pall, under en period ledamot i SPF:s pressråd.

Foto: Eino Tubin

Landahls sista övning. Övningen var ett kraftprov för SPF – det mesta av planeringen hade gjorts under BN:s sista år, men själva övningen gick av stapeln bara några månader efter det att den nya myndigheten trätt till. På de flesta totalförsvarsövningar kom de som skulle övas från samma nivå – central, regional eller lokal – medan övningsledningen spelade övriga nivåer. På Info Ö 85 gjorde SPF tvärtom. Det var en vertikal övning, där alla myndighetsnivåer från regeringskansliet till kommunen var med. Meningen var att pröva hur informationen löpte mellan dessa nivåer. Som ett slags måltrupp deltog ett dussintal familjer från Enköping.

En stor mängd myndigheter och organisationer var involverade. De flesta hade skickat från två till tiotal representanter. Landshövdingen i Upplands län, Ingemar Mundebo, var själv med och blev förstås ett tacksamt intervjuobjekt för teamen från TV, riksradio och Radio Uppland, som hade egna inspelnings- och redigeringsmöjligheter i övningslokalerna. De gjorde övningsprogram hela dagen, både för att dramatisera scenariot och för att ge tillfälle åt de myndigheter som övades att framträda med information. Programmen kunde följas av alla övade på radio- och TV-apparater i övningslokalen. Tidningarnas telegrambyrå försåg massmedierna med nyhetsmeddelanden och lokaltidningen Enköpings-Posten vidtalades att ge ut tre övningsutgåvor med krigsnyheter.

Den stora stabshallen förvandlades till en labyrinth genom avbalkningar och plåtskärmar. De olika myndigheterna tilldelades arbetsrum, som förenades med ett telefonnät. Det var noga med vilka platser tjänstemännen fick vistas på; myndigheterna skulle ju i verkligheten befinna

sig på olika orter i landet. Ett helt förbjudet område för de övade var de ”radhus” där de tolv familjerna bodde. Dessa fick inte störas och skulle enbart få sin information genom TV, radio, Enköpings-Posten, flygblad, sirener och sina hemskyddsombud. Tillresande övningsdeltagare bodde på hotell i Enköping och Västerås och åt på S 1:s militärrestaurang en bit från övningshallen. Familjerna sov hemma och kördes i buss till och från övningen. De fick sin lunch på ”café 85-an”, en avbalkning i övningshallen som också fungerade som en samlingspunkt där de kunde diskutera händelseutvecklingen.

En övning med centrala presskvarteret ägde rum i en övningshall i Karlsborg 1989. Vid kaffebordet från vänster Kjell Aggefors och Gun Lindbäck, SPF, en civilklädd militär representant samt journalisterna Pär Fagerström och Ernst Klein.
Foto: Eino Tubin

Hela Uppland står i lågor

Scenariot byggde på ett blixtanfall mot Uppland. Sovjetunionen (som nu fick nämnas vid namn), angrep militära mål, kommunikationer och elförsörjning, landsatte fallskärmsjägare på båda sidor om Stockholm och etablerade ett brohuvud i norra Uppland. Vägarna korkades igen av utrymmande och Enköping präglades av flyglarm, skyddsförberedelser, begynnande brist på olika förnödenheter och ett mycket stort informationsbehov. Övningsledningen spelade upp scenariot i form av lägeskartor och olika inspel i form av skriftliga och muntliga rapporter. Ett i förväg inspelat TV-program, ”Vår beredskap”, markerade att övningen började. I programmet framträdde personer som spelade försvarsminister, ÖB med flera. I förutsättningarna ingick förstås att broschyren ”Om kriget kommer” hade utdelats före krigsutbrottet.

Det som skulle studeras var inte om myndigheterna skulle klara sina uppgifter i krigsspelet, utan hur väl de kunde informera massmedier och allmänhet om sina åtgärder. Olika störningar som ryktesspridning och fientlig propaganda hade lagts in i spelet. Mycket tankemöda hade ägnats åt den ”samfälliga planen”, en stor samordnad informationsdrive från myndighetssverige om alla nya påbud som skulle skölja över folket om det blev beredskap:

En enkel och en samfällad plan som går till folket fram som kanslichefen på civilbefälhavare Öst, Alex Rydén, skaldade på övningens avslutning. Planen, som var en typisk skrivbordsprodukt, fick förstås en del kritik på övningen. Allt som myndigheterna ville ha sagt var förstås inte lika viktigt. Det verkligen viktiga riskerade att drunkna i mängden. Myndigheternas och övningsledningens summering av övningen var att det mesta gått friktionsfritt och att alla skött sig bra. Etermedierna var dock så snabba att underlydande myndigheter ibland kunde få sin information eller till och med sina direktiv den vägen. I ett allvarligt läge skulle detta ofelbart leda till problem.

Teamet från Radio Uppland leddes av lokalradiochefen Roland Nordlund, som strax efteråt blev forskningschef för SPF. I utvärderingen drog han fram flera mindre smickrande omständigheter. När Arlanda bombades vägrade länsstyrelsen och försvarsområdesstaben i Enköping att säga något och hänvisade oroliga till att lyssna på Radio Stockholm. Radio Uppland menade att deras inställning var absurd: ”det finns inga rågångar uthuggna i terrängen som markerar den administrativa eller militära kartindelningen”. Radio Upplands lyssnare i Märsta och Knivsta ville förstås veta varför det var kraftiga smällar och ljussken vid horisonten. Till slut gav myndigheterna med sig och började själva informera om vad de visste.

Vid ett tillfälle ville länsstyrelsen att Radio Uppland skulle sända ett prioriterat myndighetsmeddelande om att ett extrasammanträde med den politiskt sammansatta specialstyrelsen skulle äga rum om en vecka. Nordlund vägrade. Det hade varit demoraliserande att sända ett sådant meddelande samtidigt som hela Uppland stod i lågor. Om något skulle sägas om denna styrelse så skulle det vara att den sammanträdde ”natt och dag” och hade koll på läget!

Artificiell situation

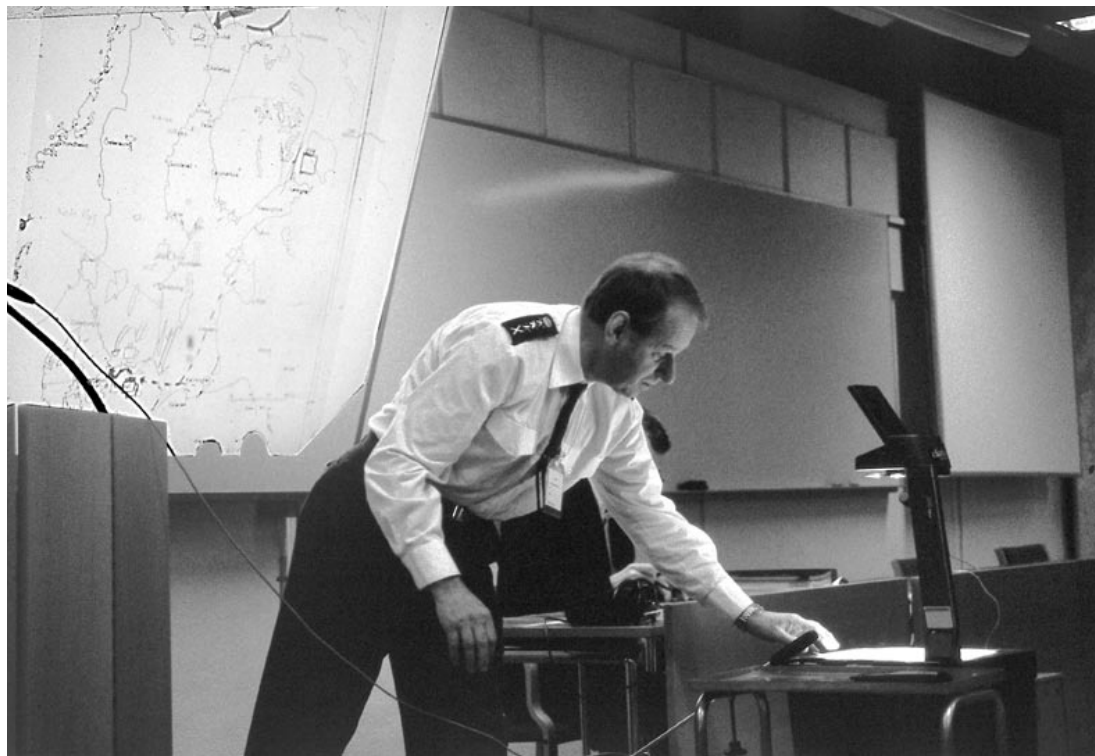
Försöksfamiljernas situation var tämligen artificiell. De hade inget annat att göra än att följa nyhetssändningarna och läsa ”Om kriget kommer” och Enköpings-Postens krigsutgåvor. När det blev flyglarm troppade de iväg till en annan avbalkning som föreställde skyddsrum.

Allt vad försökspersonerna gjorde noterades av observatörer. Deras protokoll sammanställdes efter övningen av en sociolog. De hade av allt att döma hjärtligt tråkigt. För att få lite fart i spelet började observatörerna att på spelets andra dag uppmana dem att aktivt söka information

från olika myndigheter om kriget, utrymningarna och försörjningssituationen. Ett 40-tal frågor från familjerna nådde också de myndigheter som övades.

Sammanlagt ansåg familjerna att de fick för mycket information och att den i många fall var alltför glättad. Myndigheterna tenderade också att tona ner och bagatellisera inspel om sabotage och sjukdomsfall bland befolkningen med motiveringen att de inte ville skapa oro. En annan iakttagelse var att många i försöksgruppen hade svårt att skilja på de olika larmsignalerna och efter två intensiva övningsdagar blåstes övningen av och deltagarna åkte hem. Få såg den lilla notis som en skämtare tejpade upp vid utgången:

Varje meddelande om att övningen avbryts är falskt.

Scenariot på psykförsvarets ledningsövningar utgick från anfall mot det alliansfria Sverige. Militära experter förde lägeskartor och gav intervjuer när journalisterna ville tala med högre militärer. Här lägger överste Bo Hugemark från Militärhögskolan på en overheadbild under en genomgång på Info 90 i Enköping.
Foto: Eino Tubin

31 år vid psykförsvaret

Kjell Aggefors
Foto: Eino Tubin

Kjell Aggefors kom till psykförsvaret 1971. Han hade utbildats till sociolog och statistiker. Psykförsvaret behövde en extra forskningsassistent och Aggefors var den ende av 60 sökande som forskningschefen Kurt Törnqvist tog ut för intervju. Han stannade till omorganisationen 2002, då hans tjänst som administrativ chef fördes över till den nya Krisberedskapsmyndigheten. Under sina 31 år vid psykförsvaret har han sysslat med en mängd olika uppgifter. Han har utbildat beredskapsorganisationen, skött myndighetens kontakter med Televerket och varit säkerhetschef. Han har sammanlagt lett 52 större och mindre radiobevakningsövningar i Enköping.

Berätta om någon stor övning!

1993 körde vi en övning i två steg med radiobevakningsorganisationen som började som en mobilisering. När en styrka var på väg fick deltagarna veta att övningen skulle inledas som om det var allvar. När de hållit på ett tag avlöses de av den andra omgången. Totalt övade vi ett 70-tal avlyssnare. Även TT och Sveriges Radio deltog med personal och försåg vår organisation med bland annat nyhetsmeddelanden. Mitt i kom en liten tromb och lyfte bort vårt paustält som stod utanför baracken - gudskelov utan allvarliga skador för personalen. Övningen visade att vi i stort sett tänkt rätt.

Och sedan dess har organisationen avvecklats.

Den sista övningen ägde rum 1997. Då kom en generell order att inte öva beredskapsorganisationer av vårt slag. Det var "återtagning" på 5-10 års sikt som gällde.

Finns utrustningen kvar?

Nej. Vi hade då börjat titta också på satellit-TV och skaffat ganska avancerad utrustning. Vi hade en ombyggd tvåmetersparabol, som vi kunde följa sändningar riktade till Bortre Asien med.

Efter den sista övningen skänkte vi bort både satellitmottagare och antennutrustning till S 1, för att använda för eget behov eller låta värnpliktiga titta på satellitprogram på fritiden.

Mycket jobb lades ned på formulären utifrån frågan vad som var viktigt att notera i en TV-sändning och hur mycket den enskilde kan uppfatta som ska följa bild och ljud samtidigt. Men allt spelades förstås in, så att man kunde gå tillbaka och kontrollera.

Berätta om några färgstarka personer i organisationen!

Den första man tänker på var Oscar Lazar. Han var ungrare, hade kommit till Sverige 1956, jobbade på universitet i Uppsala och kunde många språk. En oerhört hängiven människa, duktig och trevlig. När vi började med arabiska i början på 1980-talet började Jan Hjärpe på Lunds universitet som avlyssnare. Han gled snabbt över till analyssektionen.

Rekryteringen skedde praktiskt taget helt och hållet genom att någon kände någon. Ett par gånger vände vi oss till några språkinstitutioner, men det blev få napp den vägen. Avlyssnarna var dels infödda svenskar som lärt språk genom universitetsstudier – de flesta var gymnasielärare – dels invandrade svenska medborgare. På estniska, ungerska och polska hade vi bara invandrare. På språk som finska och grekiska kunde det vara både svenska språkexperter och invandrare. Analyspersonal plockades ut på ungefär samma sätt. Från 1990 började vi mer systematiskt att ta ut personer med ekonomisk-historiska kunskaper om olika regioner i världen. Nästan alla av dem har varit kommentatorer i radio och TV.

Tror du att psykförsvarets krigsorganisation hade fungerat om det blivit allvar?

Ärligt talat tror jag att den enda biten som hade gått igång tillräckligt snabbt var radiobevakningen. Det beror på att vi övade så nära ett skarpt läge som möjligt. Ursprungligen hade vi målet att avlyssnarna skulle vara inne vartannat år. Med de radioapparater som vi hade tidigare så behövdes det nog, de kunde lätt tappa frekvensen. Men med de apparater som vi bytte till omkring 1980, blev det lättare att jobba. Åtminstone i Vallby hade det fungerat bra, på den skarpa uppehållsplatsen hade vi sämre antennmöjligheter. Vi hade också skrivit frivilligavtal

med nyckelpersoner som kunde ställa upp och börja arbeta redan innan det blev krig.

Redan på UC:s tid hade man tagit en del smarta grepp för att underlätta övergången. Till exempel ingick hela dåvarande Nämnden för samhällsinformation i krigsorganisationen, likaså kanslipersonalen på Centralförbundet för Folk och Försvar.

Något som jag aldrig har förstått var vad UC:s utlandsavdelning skulle göra, och ändå har jag pratat med många av dem som var krigsplacerade där. Tydligt var tanken att de skulle jobba med PR för Sverige på inofficiellt sätt genom sina affärskontakter. Ett bekymmer var att många av dem var utlandssvenskar, som efter kortare uppehåll i Sverige tänkte resa ut igen.

Sedan kan man ju skratta åt mycket av den detaljplanläggning som förekom. När man en gång fick lite pengar över så köpte vi förbrukningsartiklar som block, pennor och saxar, som länge fanns kvar i förråd. Men sedan började jag fundera: vi hade 630 personer i beredskapsorganisationen, men inte hade vi 630 pennor! Skulle man ha, så borde man ju ha så det räckte.

När vi en gång bytte radioutrustning, så skulle vi göra oss av med den gamla. Men den fanns inte kvar i förrådet, den var stulen. Det hade ingen märkt.

Tycker inte också du att man skulle ha kunnat göra oerhört mycket mer när det gäller psykologiskt försvar, om man bara haft mer resurser och fantasi?

Under den tid som vi jobbat med kommunernas handläggare har vi kommit oerhört mycket längre när det gäller informationsberedskap. Men jag tror att mycket mer skulle kunna göras. Detta med information sitter inte i ryggmärgen. Kanske det inte ens går att lära ut. Det är bara de som varit med i en stressituation som fattar vad det rör sig om. TV- och radiokanaler kan rapportera olika, myndigheter på olika plan kan släppa ut olika uppgifter. Vi måste vara beredda på att allmänheten kan hamna i en situation där informationen är oerhört förvirrande.

Jag var på en gruppresa i södra Tyskland när mordet på en skola i Erfurt inträffade. Resedeltagarna fick först höra det på mobiltelefon från Sverige. Jag tittade lite på tysk TV och såg att det kom fram mycket skilda uppgifter om hur mordet gått till. Var och en lägger till lite. Det kan bli rörigt.

Tjejen som gjorde lumpen

Ann-Christine Söderlund är en av de entusiastiska radiobevakare som regelbundet övades på Televerkets radiostation i Vallby utanför Enköping. Hon rekryterades 1970 av BN:s forskningschef Kurt Törnqvist som blivit tipsad av en docent på Uppsala universitet, där hon gick på högre studier i italienska. Efter en första övning i Hennikehammar samma år var Ann-Christine Söderlund med ända till radiobevakningens sista övning 1997.

Ann-Christine
Söderlund
Foto: Eino Tubin

Vilken var din uppgift?

Det var att lyssna till radiosändningar som vi fick på schema. Vi kastade ner intressanta uppgifter på rapportblock, översatte och lämnade in till analyspersonalen. När analyspersonalen tyckte att något var särskilt intressant fick vi detaljöversätta.

Men du gjorde själv ett första urval av det som var intressant?

Jag kastade ner mellanrubrikerna, så att säga, när det var längre sändningar.

Men fanns det så mycket intressanta radiosändningar på italienska?

Jo, det fanns mycket: Radio Vaticana, Radio Tirana... Jag minns så väl första gången när jag blev inropad och började lyssna på en sändning.

Jag var stolt som en tupp och rusade ut och sade till panelen att det var Radio Tirana – men det visste de ju mycket väl. När det blev allt färre italienska sändningar att bevaka fick vi öva våra andra språk och på slutet gick jag över till engelska. De tog bort flera mindre språk på slutet.

Radio Tirana sysslade väl med ganska grov propaganda...

Jodå, men det var gudskelov inte min uppgift att bedöma.

Hur bodde ni, hur var lokalerna där ni övade?

Vi bodde på hotell i Enköping och kördes ut till Vallby för våra pass. Lokalerna där var mycket små, men fördelen var att vi hade fasta platser och lärde oss tekniken mycket snabbt. De som hade ledigt stod kanske i köket och pratade – och det hördes genom alla väggar. Som mest åkte vi ut med två minibussar, så vi var en 10-15 personer samtidigt i övningslokalen. Någon gång fick vi titta in på radiostationen och se på all gammal utrustning som fanns där. Vår övningslokal var en barack utanför den egentliga radiostationen.

Ibland höll vi på hela dagen fram till klockan 11 på kvällen, ibland kunde vi åka in till stan och äta lunch. Jag förstår inte hur Kjell Aggefors och Claes Lundgren bar sig åt – de två som för mig förkroppsligar radioövningarna. De hade alltid nytt inspelat material med sig på morgonen; jag vet inte när de sov.

Är du DX-are privat?

Nej, och det var nog inte de andra heller. Många av oss hade en hel del trassel med bandspelare och rattar.

Berätta om intressanta personer som du träffat på övningarna!

På en av de allra första övningarna i Vallby träffade jag min gamle Uppsalaprofessor i engelska Johannes Söderlind, som jag hade niat och skakat i knäna för under tentamina. Nu var han precis lika nervös som jag själv över hur man skulle hantera utrustningen och översätta rätt. Vi hade många härliga språkdiskussioner. Vi var ju alla intresserade av språk. En av de analyspersoner jag minns bäst är islamologen Jan Hjärpe från Lund, som alltid kunde sätta saker in i sitt

sammanhang vad vi än frågade om. Han var mycket säker i sina uttalanden. Alla analyspersoner var mycket belästa och hade ett brett kunnande. Det var ett nöje att lyssna till dem.

På slutet började ni också titta på satellit-TV.

Det fick vi göra på den sista övningen. Men jag tyckte det var svårare, vi skulle dels lyssna på vad de sade, dels titta på vad de visade för nyhetsbilder - om det var arkivinslag eller nyinspelade scener. Vid utvärderingen sade vi att det borde vara två som bedömde inslagen – en som översatte och en som tittade på bildmaterialet.

Hur skulle det ha fungerat i ett verkligt läge?

Nu satt vi efter ett schema och löste av varandra vid stationerna, så att olika språk kunde övas. Men i verkligheten hade vi nog suttit i en skola någonstans ute i terrängen och kört i skift utan att göra uppehåll.

Tycker du det var en positiv erfarenhet att vara med på övningarna?

Ja, absolut! Mitt stora intresse är språk och det var mycket roligt att få öva språkkunskaperna på det här sättet, nästan ”på riktigt”. Vi fick också intressanta orienteringar om totalförsvaret eller världspolitik i samband med övningarna med Jan Hjärpe och andra som föredragshållare.

Kände du någon gång att det du lyssnade på var allvar och att din verksamhet hade varit till nytta i ett skarpt läge?

Under en av våra övningar brände det till i Israel. Vi lyssnade intensivt på Vatikanen, BBC och Radio Moskva och många fler och det var verkligt intressant.

Radiolyssningen var en härlig tid, och man kunde säga till sina arbetskamrater att man ”gjorde lumpen”. Jag har alltid varit försvarsintresserad och det var det närmaste jag kunde komma.

Kapitel 4. Forskning

Triangelndramat och detektiven

Psykförsvarets forskning skulle kunna liknas vid ett detektivarbete kring ett ständigt varierande triangelndrama. Dramat utspelades kring samhällskommunikationens tre huvudaktörer: myndigheter, massmedier och medborgare. Detektivens arbete var att kartlägga de störningar, som inträffade i kris eller krig eller vid olika incidenter i det fredstida samhället. Det var också intressant att studera hur de tre parterna agerade, vilka medel de använde och hur medlen och de själva förändrades med tiden.

Målet var förstås ett väl fungerande psykologiskt försvar i meningen att medborgarna skulle få snabb och säker information vid kriser. Över tiden byggdes detta ut till att också gälla det normala fredssamhället. Om de svagheter som upptäcktes inte åtgärdades kunde de bli av avgörande betydelse nästa gång systemet sattes på prov. Visste myndigheter hur de skulle kommunicera med medier och allmänhet? Till vad nytta var det att blåsa sirenen ”viktigt meddelande” vid en gasolycka om medborgarna inte lärt sig att gå inomhus, stänga fönster och ventilation och slå på radion när de hörde signalen! De bästa varningssystem sattes ur spel om myndigheter och medier inte litade på varandra och försökte lägga locket på eller jaga syndabockar istället för att hjälpas åt att sprida operativ information. En väsentlig fråga var hur massmedierna fungerade i kris. Gick riktiga och viktiga nyheter fram i en medial miljö där fakta allt mer kom att blandas med underhållning och rapporteringen av verkligheten på sina håll började regisseras som en ”dokusåpa”? Medborgaraspekten fick inte heller försummas – i de flesta av SPF:s studier ingick undersökningar av hur människorna fått reda på händelsen och hur de sedan agerat.

I dessa studier kunde samhällskommunikationens huvudaktörer åskådliggöras med en liksidig triangel där respektive hörn representerade myndigheter, medier och medborgare. Dessa hade rollerna som sändare, förmedlare och mottagare av information. Om samhällets kommunikativa system fungerade bra uppstod förtroende och tillit. Om den normala, dubbelriktade kommunikationen mellan de tre parterna stördes, minskade trovärdigheten. Om medborgarnas

förtroende minskade för informationskällorna och deras budskap samt för de medier som förmedlade budskapen, fungerade inte demokratin. På sikt kunde det urholka den demokratiska samhällsordningens kärna, så att medborgarnas inställning kom att präglas av misströstan, resignation, skepsis, bristande engagemang eller t.o.m. fiendskap till samhällets företrädare.

Bevara medborgarnas förtroende

Särskilt påtagliga blir medborgarnas krav på snabb, öppen, korrekt, saklig och trovärdig information när samhället och individen utsätts för risker och hot, katastrofer, kriser och – ytterst – krig. Då kommer medborgarnas förväntningar på samhällets förmåga att hantera information antingen att bekräftas eller undergrävas. Dålig information eller dåligt samordnad information kan leda till ryktesspridning, desinformation och i förlängningen bristande trovärdighet, tillit och förtroende. Utgångspunkten i många av SPF:s forskningsprojekt var att information och kommunikation inte bara var till för att rädda liv och egendom, utan också för att bevara medborgarnas förtroende för samhället.

Information är naturligtvis inte det enda saliggörande. Samhället måste också ha förmåga att möta, hantera och helst också eliminera det uppkomna hotet. Att studera detta låg dock utanför SPF:s mandat. Den teoretiska modellen med triangeldramat sattes upp av docent Roland Nordlund som var forskningschef på SPF under de stora projekten kring Tjernobyl, Gulfkriget, Estonia-katastrofen och EU-kampanjen. Tankarna fullföljdes när Göran Stütz var forskningschef med

Förste forskaren Göran Stütz (t.v.) och forskningschefen Roland Nordlund stod bakom SPF:s uppmärksammade forskningsinsatser på 1980- och 90-talen. Här deltar de i övningen med centrala presskvarteret i Karlsborg 1989. Foto: Eino Tubin

projekt som t.ex. Hallandsåsen, Göteborgsbranden, Kosovokonflikten, Göteborgsdemonstrationerna, terrorattacken mot World Trade Center och Afghanistankriget. Men egentligen föll det mesta av BN:s och SPF:s forskning in under den modellen. De övergripande resonemangen torde fortfarande vara giltiga, även om triangeln kanske skulle få ritas om idag, eftersom det varit så stora förändringar både på myndighets- och mediesidan.

Myndigheten har varit mycket produktiv med tanke på de begränsade resurser som stått till buds. För enstaka projekt har ramavtal kunnat skrivas med andra myndigheter som t.ex. Överstyrelsen för civil beredskap, i andra fall fick SPF ekonomiskt bidrag från någon intresserad myndighet. Det mesta av SPF:s forskning har dock finansierats med myndighetens egna pengar, alltså från det årliga anslag som försvarsdepartementet beviljade.

Forskningsresultaten har publicerats i två olika skriftserier. *Rapporterna* redovisade noggranna arbeten, där forskare fått arbeta under längre tid, medan *Meddelandena* kunde vara debattinlägg, enklare fallstudier, idéutkast, referat eller sammanställningar, där kraven på dokumentation inte var lika viktiga. Bilagan till denna bok visar vilken bredd det var på forskningen. Där redovisas samtliga titlar från de 45 år som BN och SPF givit ut skrifter med forskningsresultat – från 1957 till utgången av 2002. Totalt sett finns 191 rapporter och 162 meddelanden, i några fall ingår flera studier under ett nummer. Sedan 1986 har forskare i SPF:s beredskapsorganisation bidragit med drygt 130 skrifter. Dessa forskare har ofta själva kommit med förslag på nya projekt.

Denna forskning möttes med respekt och välvilja från de kretsar som SPF vände sig till: det civila samhället, militärerna, medierna och forskarna. Forsningsskrifterna uppmärksammades ofta i medierna och har på senare år allt oftare använts som kurslitteratur i den akademiska utbildningen. En viktig faktor var att SPF sågs som en fristående forskningsmyndighet, som inte åtagit sig ”uppdragsforskning”. Myndigheten har heller aldrig misstänkts för partsintressen.

Naturligtvis finns även misslyckanden, även om de är få. Någon studie motsvarande inte förväntningarna och kom aldrig i tryck. En uppdatering av ”Falska kort? Bilden i dataåldern” (Rapport nr 173, 1997) drogs in sedan Dagens Nyheter felaktigt utpekats för att ha manipulerat en bild, vilket föranledde ilsken debatt.

Tre områden

Översiktligt har SPF:s forskningsverksamhet omfattat tre områden: opinionsforskning, störningsforskning och påverkansforskning.

Opinionsforskningen började redan under den Mossbergiska utredningen och fortsätter även efter SPF:s omorganisation 2002. De s.k. försvarsviljemätningarna gällde befolkningens inställning till samhället, omvärlden, säkerhetspolitiken och försvaret. Den långa serien mätresultat är sannolikt utan motstycke i världen.

1998 började försök att empiriskt studera den svenska befolkningens förtroende för institutioner i Sverige samt upplevelse av gemenskap och samhörighet med det svenska samhället. Analyserna har hittills resulterat i skriften *Förtroende* (Meddelande nr 148) och ytterligare studier är på gång.

Störningsforskningen gällde de ”mjuka bitarna”, d.v.s. den informations- och kommunikationsproblematik som ofta uppstår i samband med samhällsstörningar men också under normala förhållanden (t.ex. alla studierna i samband med EU-kampanjen).

Studierna har utgått från SPF:s övergripande ansats, d.v.s. att medborgarna har grundläggande rätt till information oberoende av vad som händer. Inom detta forskningsområde har SPF haft stor betydelse som forskningsentreprenör. Ämnet återfinns idag vid flertalet medie- och kommunikationsinstitutioner vid landets universitet och högskolor.

Under senare tid syftade SPF:s forskning till kunskapsinhämtade i två dimensioner, som starkt hänger samman. Den ena dimensionen var den praktiska, som gav direkt användbara tips för myndigheter och medier. Den andra dimensionen rörde de grundläggande demokratiska värdena och samhällsklimatet i stort.

Under begreppet *påverkan* låg studier kring Internet, avsiktlig vilseledning, propagandameter och informationsoperationer. Nyhetsrapportering i ord och bild och stillbilden som påverkare är några av de ämnen, som SPF ägnat speciell uppmärksamhet. Genom samarbete med universitet i Ljubljana i Slovenien – som pågått i nästan ett decennium – har flera studier om psykologisk krigföring i samband med konflikterna inom f.d. Jugoslavien kunnat genomföras. I Sverige har man framför allt uppmärksammat informationssamhällets tekniska sårbarhet. Men

Tidigt under krigen i f.d. Jugoslavien började SPF ett samarbete med universitet i Ljubljana i Slovenien, som var den första delstat som kunde bryta sig ur den sönderfallande federationen. Ett forskarteam under ledning av Marjan Malešić skrev ett antal studier för SPF om olika aspekter på propaganda, medier i krig m.m. Den första rapporten hette *The Role of Mass Media in the Serbian-Croatian Conflict* (Rapport nr 164) och kom ut 1993. Omslagsbilden är ritad av Nikola Kostandinovic.

den nya informationstekniken öppnar också intressanta möjligheter för dem som vill manipulera sin omvärld. Grundfrågan sedan mitten av 1990-talet i SPF:s forskning har varit vilka möjligheter informationsteknik ger för att påverka människors tankar, attityder, föreställningar och beteenden. Bland annat gjordes studier om källkritik, avsiktlig vilseledning och informationsoperationer under Kosovokrigen. Här har SPF också kunnat bidra till Sveriges internationella fredsfrämjande arbete genom att studera mediekonsumtion och medieutbud i Bosnien och inställningen där till fredsbevarande insatser.

Under senare delen av 1990-talet värvades ett stort antal nya medarbetare till SPF:s beredskapsorganisation, inte minst till avdelningen för opinionsanalys. Tanken var att täcka Sveriges yta och engagera forskare från universitet i Umeå till Lund så att SPF fick möjlighet till *närvarandeobservationer* vid olika samhällsstörningar. Några sådana snabbstudier gjordes också av SPF:s egna forskare eller externa krafter, t.ex. i samband med snöoväder i Västsverige, översvämningar, polismorden i Malmö eller galna ko-sjukan. Många forskare i organisationen låg i beredskap för snabba forskningsinsatser inför millenieskiftet och efter terrorattackerna mot World Trade Center i New York den 11 september 2001.

Från Kongo till tvåstegshypotesen

Beredskapsnämndens första mer uppmärksammade studie kring massmedier gjordes 1962 och leddes av professor Jörgen Westerståhl vid Göteborgs universitet. Uppdraget kom från regeringen. Från FN-håll hade det påståtts att nyhetsförmedlingen, även i Sverige, hade präglats av psykologisk krigföring som syftade till att försvaga stödet för FN:s väpnade insats i Kongo. Fredsbevarande svensk FN-trupp hade där kommit i strid med den sida som ville bryta ut Katanga-regionen ur Kongo. Frågan om den psykologiska krigföringen besvarades egentligen inte. Det fanns visserligen en tendens i den svenska pressens nyhetsvärdering att förringa FN:s insatser i Katanga, menade studien. Men detta kunde förklaras med de allmänna principerna för nyhetsbedömning i öppna samhällen, där uppmärksamheten i första hand riktas på farliga situationer, särskilt då egna landsmän är berörda.

Principfrågor om hur nyhetsförmedling gick till och hur opinioner bildades var aktuella under både 1960- och 70-talen. 1960 gjorde Beredskapsnämndens forskningssekreterare Ola

Melén en undersökning av tidningsläsarnas politiska preferenser. Visserligen var 80 procent av Arbetets läsare socialdemokrater. Men bara 3 procent av centerpartistiska Skånska Dagbladets läsare sympatiserade med centerpartiet, vilket förstås kunde förklaras med att studien gjordes i Malmö under en tid när centerpartiet inte var etablerat i storstäderna. Av konservativa Sydsvenska Dagbladets läsare var lika många (cirka 38 procent) socialdemokrater som högersympatisörer, medan 12 procent stödde folkpartiet. Dessa rön gick emot den dåvarande gängse föreställningen om ledarsidans opinionsbildande effekt.

Tvåstegshypotesen, som lanserats av amerikanen Paul Lazarsfeld, föranledde flera BN-studier, bland annat av Bo Andersson, Ola Melén och Thor Nordström, vilka en tid var forskare vid nämnden. Lazarsfeld menade att opinionsbildning sker i två steg, där opinionsledarnas eller innovatörens åsikter förs till massorna av opinionsförmedlare.

I Sverige ansåg BN:s forskare att de hittade ledare och förmedlare i kretsarna kring politiska, fackliga och ideella organisationer. Intervjuundersökningar i Västerås, Kolsva och kring Kvarntorp gav stöd för teorin att informella kommunikationsvägar spelade en viktig roll vid opinionsbildning. Flera ledarskribenter tyckte sig här hitta en förklaring till varför valet av tidning inte alltid hade samband med läsarnas politiska sympatier.

Makten över medierna

Vem bestämmer vad som ska stå i tidningen? Vem har makt över medierna? Stig Thorén, också forskare vid BN under någon tid, beskrev 1966 hur strömmen av utrikestelegram kom in till tidningen och hur den sedan behandlades, så att vissa slag av nyheter och nyheter från vissa länder slogs upp medan andra förtegs eller fick mindre plats. Det gällde inte minst rapporteringen från Vietnamkriget. Där gynnades USA och Sydvietnam, vilket också konstaterades i en senare studie av forskaren Peeter-Jaan Kask.

Det ledde till den så kallade gatekeeper-funktionen, som ägnades flera studier. Pressens portvakter var de journalister som redigerade inkommande material, silade bort ”tråkiga” och flaggade upp ”intressanta” nyheter. Håkan Hvitfelt, då lektor vid journalisthögskolan i Göteborg, beskrev senare i ”På första sidan. En studie i nyhetsvärdering” (Rapport nr 131, 1985) hur sammansatt problemet med en gatekeeper kunde vara på en svensk tidning. Tidningens ägare och

politiska anknytning, den allmänna attityden hos journalistkåren, strömningar i tiden och mycket annat kunde påverka nyhetsurvalet. Nyheter som handlade om politik, ekonomi, brott eller olyckor hade större chans än andra att uppmärksammas och hamna på första sidan.

Flera studier gjordes kring uppmärksammade händelser. Nyhetsförmedlingen kring månskotet med Apollo 13 den 13 april 1970 som höll på att sluta i katastrof, studerades av dåvarande docent Karl-Erik Rosengren som jämförde med nästa lyckade månlandning. Hvitfelt studerade rapporteringen av difterismittan i Göteborg 1984 och kom till slutsatsen att tidningarna förmedlat en delvis förvrängd och överdriven hotbild.

SPF har fortsatt att studera massmediernas nyhetsvärdering och arbetssätt i samband med händelser och företeelser som ägnats stor uppmärksamhet i medierna som mordet i Falun 1996 och nynazismen på 1990-talet. Tillsammans med Marina Ghersetti belyste professor Håkan Hvitfelt den övedrivna mediebevakningen i samband med prinsessan Dianas död och begravning ("Slutet på sagan", Rapport nr 178, 2000). Visade den nya mönster i nyhetsförmedlingen? Mycket tydde på att medierna själva var med om att blåsa upp en sorg och upprördhet som de sedan kunde frossa i.

Psykologisk krigföring

En rad studier, referat och översättningar har genom åren ägnats olika aspekter som har att göra med psykologisk krigföring, inte minst för att samla erfarenheter för psykförsvarets övningar.

Redan 1954 föreslog BN:s forskningssekreterare Sten Henrysson att nämnden borde studera utländsk propaganda och dess eventuella verkan på svensk opinion. Men det dröjde till slutet av 1960-talet innan ett större projekt startades. Då erbjöd styrelseledamoten Jörgen Westerståhl BN att samarbeta med Göteborgs universitet för att följa och analysera radiosändningar på svenska från andra länder. Projektet kallades PROPAN (propagandaanalys) och blev psykförsvarets mest långlivade och utvecklades först på 1990-talet. Under professor Westerståhl ansvarade universitetslektor Rutger Lindahl och forskningsassistent Claes Lundgren för projektet.

PROPAN resulterade i flera publikationer. I sin doktorsavhandling, "Internationell radio-kommunikation, en fallstudie på Sverige" (1974) konstaterade Lindahl att 14 utländska sändare, varav nio statliga, sände på svenska i sammanlagt mer än 70 timmar per vecka. Fem av de

statliga sändarna låg i Östeuropa, tre i Väst och en i Nordkorea. Deras program dominerades av nyheter och politiska kommentarer.

Claes Lundgren svarade för en rad sammanställningar som framför allt handlade om vad Radio Moskva och andra sändare tyckte i samband med olika händelser och evenemang. Han försåg också under många år beredskapsorganisationens radiobevakning med övningsmaterial.

Men redan innan det kalla kriget gått mot sitt slut stod det klart att radiopropaganda i form av sändningar på kortvåg spelat ut sin roll som påverkansmedel. I det västerländska samhället överskuggades den av mer suggestiva medier. Att lyssna på kortvågsradio hade för de flesta blivit en hobby, vars utövare mer brydde sig om signalstyrkan än sändningarnas innehåll. SPF försökte också att följa och katalogisera satellitsänd TV och radio, men här stupade företaget snart på variationen och rikedom i utbudet. De kataloger över satellitkanaler som togs fram blev snabbt inaktuella.

Både BN och SPF uppmärksammade med jämna mellanrum olika medel och metoder med anknytning till psykologisk krigföring, vilket ledde till publikationer med läsvärde långt utanför forskarvärlden. Ett kärt ämne var bildens förmåga att påverka människor. Propagandafilmen under andra världskriget beskrevs i rapporten "Film, samhälle och propaganda" av Kate Betz, Jonas Broström och Aleksander Kwiatowski (Rapport nr 112, 1982). Bildprofessorn Gert Z Nordström skrev om olika bilders, främst propagandabilders påverkans effekter i "Påverkan genom bilder" (Rapport nr 133, 1986).

Manipulerade bilder i propagandan var en av utgångspunkterna för "Falska kort? Bilden i dataåldern" (av Bitte Alling-Ode och Eino Tubin, Rapport nr 161, 1992) som diskuterade frågor kring digital bildbearbetning. Frågor kring bildmanipulering och trovärdighet har senare följts upp av professor Rune Pettersson i skrifterna "Trovärdiga bilder" (Rapport nr 182, 2001) och "Bildmanipulering" (Rapport nr 181, 2001). Också Nordström har senare gjort ett flertal studier för SPF i liknande ämnen.

Tillsammans med Nordiska Museét och Pressens Bild arrangerade SPF i februari 1999 ett välbesökt seminarium med rubriken "Nyhetsbilder - etik - påverkan". Några anföranden återges i skriften med samma namn ("SPF Meddelande nr 154, 2000).

När begreppet desinformation debatterades mot slutet av 1980-talet gav SPF påpassligt ut en

Propagandafilmen i revolutionens Ryssland, under andra världskriget och i det kalla kriget var temat för en uppmärksam studie, som Beredskapsnämnden gjorde 1982. Film, samhälle och propaganda skrevs av Kate Betz, Jonas Broström och Aleksander Kwiatowski (Rapport nr 112).

Möjligheterna att manipulera nyhetsbilder har flera gånger tagits upp av SPF. Den första studien om bilden i dataåldern "Falska kort?" (Rapport nr 161) av Bitte Alling-Ode och Eino Tubin fick stor åtgång och användes som kurslitteratur på journalisthögskolorna.

sammanfattning av amerikansk och rysk forskning i ämnet (Roland Nordlund och Eino Tubin: "Desinformation i öst och väst", Meddelande nr 120, 1990). Erfarenheter av massmediernas roll i krigspropagandan i f.d. Jugoslavien förmedlades av den slovenske forskaren Marjan Malešič och den svenska journalisten Sören Sommelius (Malešič: *The Role of Mass Media in the Serbian-Croatian Conflict*, Rapport nr 164, 1993; *Propaganda in War*, Rapport nr 174, 1997; Sommelius: *Mediernas krig i forna Jugoslavien*, Meddelande nr 135, 1993). Malešič har också beskrivit medielandskapet i en krigshärjad region och de olika nationaliteternas inställning till FN:s fredsinsatser (Peace Support Operations, *Mass Media and the Public in Former Yugoslavia*, Meddelande nr 157, 2000).

Hur ett destruktivt rykte kunde få spridning under ett spänt läge i Estland analyserades i SPF:s första baltiska samarbetsprojekt (Andrus Saar, Göran Stütz och Eino Tubin: "Ett ryktes anatomi", Meddelande nr 132, 1991).

Dessa studier byggde alla på faktiska händelser och företeelser. För att visa att det också gick att studera fenomenet desinformation från "andra hållet" tecknade Gunnar Sjöstedt en rad påhittade scenarier, där den psykologiska krigföringens metoder användes för att vinna fördelar i ett fredstida samhälle ("Som en saga... Lögnen som maktmedel.", Rapport nr 159, 1992).

De stora elavbrotten

Det var dock inom störningsforskningen som psykförsvaret hittade sitt viktigaste studieområde. Genom att analysera hur nyhetsförmedlingen gått till vid stora olyckshändelser kunde brister avslöjas och lärdomar dras av misstagen, till nytta inte bara för psykförsvarets krigsberedskap utan också för det fredstida samhället. Här var det en fördel att BN och SPF var fristående både mot massmedierna och de myndigheter som hade operativt ansvar i kritiska situationer.

Två stora el-störningar studeras, det lokala avbrottet den 14 januari 1973 i Härnösand och det avbrott, som drabbade stora delar av Sverige den 27 december 1983.

Avbrottet i Härnösand varade till nästa kväll. Beredskapsnämnden ville se dels hur informationen till allmänheten sköttes, dels hur människorna reagerade. Man hade dock inga resurser att själv göra studier på plats. BN:s forskningschef Kurt Törnqvist och assistenten Kjell Aggefors fick nöja sig med att sammanställa pressklipp.

Både elverkets växel och larmnumret SOS 90 000 kraschade. Saken förvärrades av att elverket trodde att avbrottet skulle bli kortvarigt och nöjde sig därför med ett kort meddelande i radio, som bara de som hade batterimottagare eller bilradio hade möjlighet att ta emot. Till sist tvingades man köra runt med högtalarbilar för att informera. Lärdomarna var att det är viktigt att göra en katastrofplan med information som ett viktigt led, och att inte lova för mycket.

Det stora avbrottet 1983 varade mindre än en halvtimme på vissa platser och mer än fem timmar på andra. Den här gången gjorde BN en hel rad studier, där opinionsinstitutet Sifo, forskningschefen Törnqvist, docent Örjan Hultåker och forskaren Sverker Syrén engagerades. BN:s kanslichef Per-Axel Landahl invaldes i en arbetsgrupp för informationsfrågor som utsetts av regeringens undersökningskommission för elförsörjningens sårbarhet.

Det visade sig att mer än hälften av hushållen fick information genom batteriradio. En stor del av informationen spreds dock genom direkta personliga kontakter. Bara 4 procent tog till telefonen, vilket emellertid räckte för att blockera växlarna. En lärdom för el-distributörerna var att skaffa extra telefoner, om inte annat så för att själva kunna kontakta massmedierna.

Radion tystnade plötsligt den 5 september 1987 på grund av ett kabelfel. SPF gav dåvarande universitetslektor Stig Arne Nohrstedt i uppdrag att kartlägga händelseförloppet och se hur allmänhet, massmedier och myndigheter reagerade.

Nu tog det en och en halv timme innan länsalarmeringscentralerna kontaktades, vilket var alldeles för länge. De inblandade aktörerna Sveriges Radio, Televerket och TT blev osäkra i sitt agerande och lämnade oklar information.

Radions viktiga roll

1938 gjorde den amerikanske demonregissören Orson Welles sin berömda radiodramatisering om en invasion från planeten Mars. En del lyssnare drabbades av panik. Det var förstås inte meningen. Inte heller den ungdomsredaktion som 1973 sände ett fiktivt nyhetsprogram om en olycka vid Barsebäck, hade någon ond avsikt. Den ville bara skapa debatt om kärnkraftens säkerhet. Barsebäck var vid den tiden inte ens laddat. Men programmet ledde tydligen till oro och enligt vissa massmedier också till en panikartad flykt. ”Katastrofen i Barsebäck, en fingerad nyhetssändning och dess följder” (Rapport nr 65 och 66, 1974) skrevs av Karl Erik Rosengren,

Samarbetet med forskare i Estland kom igång redan före befrielsen i augusti 1991. Ett ryktes anatomi (Meddelande nr 132) handlade om den panik som uppstod i Estland när ett satiriskt TV-program meddelade att finska 100-marksedlar skulle dras in. Den estniska opinionsforskaren Andrus Saar bidrog med grundmaterialet, som kompletterades av Göran Stütz och Eino Tubin.

En av Beredskapsnämndens mest uppmärksammade studier handlade om Katastrofen i Barsebäck, som inte var någon katastrof alls utan en "fejklad" nyhetssändning från radions ungdomsredaktion. Författarna var Karl Erik Rosengren, Peter Arvidsson och Dahn Sturesson och boken kom ut 1974 (Rapport nr 65).

Peter Arvidsson och Dahn Sturesson. Cirka 20 procent av befolkningen i området kring kraftverket hade lyssnat på programmet och hälften av dem hade under någon tid fått intrycket att det rörde sig om en riktig nyhetssändning. Men bara 7 procent av dem som trodde så, hade vidtagit någon åtgärd som exempelvis att kontakta anhöriga eller bekanta. Många samtal ringdes, men polisens, massmediernas och alarmcentralernas telefonnummer blev aldrig blockerade och ingen försökte fly. Kvällspressens historier om panik var gripna ur luften. Händelsen gav flera lärdomar: det är farligt att "leka radio" samt att fiktiva nyhetsprogram kan skada förtroendet. Allmänhet samt myndigheter bör ha en källkritisk inställning till massmedierna.

När statsminister Olof Palme mördades 1986 hörde 40 procent av allmänheten nyheten i radio, enligt en studie av Lennart Weibull. 30 procent fick reda på nyheten via någon annan person. Anledningen till att radion blev först var förstås tidpunkten – mordet skedde kring midnatt en fredag och det fanns på den tiden inga TV-nyheter på natten. På lördagsmorgonen förekom flera extrasändningar.

Lokalradions roll vid naturkatastrofer och olyckor var ett återkommande tema i psykförsvarets studier. När Tuve-raset i Göteborg inträffade den 30 november 1977 med nio döda, många skadade och hundratals hemlösa som följd, hade Radio Göteborg nyligen börjat sin verksamhet och saknade en beredskapsplan för sådana situationer. Berörda myndigheter visade svalt intresse för samarbete. Ändå fungerade informationen relativt hyggligt, enligt den studie som Claes Lundgren gjorde för BN. Den första kvällen trefaldigades sändningstiden, även om mycket av tiden ägnades åt svärmodig pausmusik som gav en undergångsstämning åt sändningarna. Polisen var mest aktiv när det gällde att ge praktiska instruktioner till allmänheten, medan brandförsvarets katastrofledning inte brydde sig alls om lokalradion. Studien gav viktiga kunskaper när lokalradion förberedde sitt agerande i kris.

Vid snöovädret i Skåne under nyårshelgen 1979/80 var Radio Malmöhus bättre förberedd och fick en central roll när det gällde att ge operativ information till allmänheten. Forskaren Bertil Flodins studie visade att Radio Malmöhus sedan länge hade arbetat med att informera allmänheten om lokala olyckshändelser och skaffat sig flera av varandra oberoende möjligheter att ta emot telefonrapporter. Myndigheterna utnyttjade nu i hög grad lokalradion för att få ut information.

Lokalradion är i centrum också i två studier från 1990-talet: ”Ammoniakolyckan i Kävlinge” av Gunilla Jarlbro, Helena Sandberg och Lars Palm (Meddelande nr 142, 1997) och ”Snökaoset runt Gävle” av Lowe Hedman (Meddelande nr 151, 1999). Den 22 april 1996 evakuerades 9000 människor i skånska Kävlinge när några urspårade tankvagnar lastade med ammoniak sprungit läck. Även här fick Radio Malmöhus stor betydelse i den lokala nyhetsförmedlingen. Radioreportrarna fick som enda journalister sända direkt från olycksplatsen. Snökaoset inträffade i december 1998 och den lokala P4-kanalen visade sig också här ha en central roll i ett samhälle som utsätts för störningar. Studien uppehöll sig bland annat vid rollfördelningen mellan lokalradion och den kommunala upplysningscentralen.

Den osynliga faran

När härdsområdet inträffade i Tjernobylen den 26 april 1986 var Roland Nordlund chef för Radio Uppland. Han hade varit med om att organisera beredskapen på stationen för extraordinära händelser. Den första indikationen på att något hänt var ett larm om ovanligt hög radioaktivitet kring det svenska kärnkraftverket i Forsmark.

I början redovisade lokalradion - som andra massmedier – både myndigheternas otydliga information och larmen från lokala forskare och överlämnade till lyssnarna att själva avgöra vilka de skulle tro på. Radio Uppland avstod dock från att vidarebefordra vissa uppgifter om att personer med professionell kunskap om radioaktivitet var färdiga att fly Uppsala. En vanlig fråga till radiochefen från konfunderade lyssnare – som hade uppmanats att skölja salladen extra mycket – lydde: men hur gör du själv?

Strax efteråt tillträdde Nordlund tjänsten som forskningschef vid SPF, där han kom att leda psykförsvarets stora forskningssatsning kring Tjernobylen-katastrofen. Sammanlagt publicerades åtta rapporter som från olika aspekter tog upp informationsproblematiken kring nedfallet i Sverige. Det breda anslaget blev stilbildande för många framtida forskningsprojekt, t.ex. projektet kring Gulf-kriget 1991, Estonia-katastrofen 1994 och tunnelbygget genom Hallandsåsen 1997. Det unika med det radioaktiva nedfallet var att det saknade form, smak och lukt. Ingen kunde med säkerhet säga hur farligt det egentligen var. Varken mätmetoder eller beredskapsplaner var anpassade för något sådant.

Självfallet innebar detta informationsproblem. SPF:s Tjernobylprojekt tillförde samhället ny och viktig kunskap. Idag har t.ex. kärnkraftslänen en speciell beredskap där information ingår som en central del.

En första studie drogs igång omedelbart efter olyckan, då forskaren Björn Hibell fick i uppdrag att ta reda på hur svenskarna fått reda på nyheten, vilken nyhetskälla de litade mest på och om de kände oro med anledning av vad som inträffat. Det visade sig - föga överraskande - att mer än hälften blivit oroade.

Erik Amnå och Stig Arne Nohrstedt, forskare i Örebro, tog upp frågan hur informationen bör vara utformad i en demokrati. Tjernobyl-katastrofen hade skett därför att människor satt befintliga säkerhetssystem ur funktion, något som ingen förutsatt. Nu saknades såväl förutsättningar som resurser för information och medborgarna kände sig utelämnade. Jörgen Westerståhl och Folke Johansson, forskare i Göteborg, konstaterade i sin rapport att de centrala myndigheterna inte hade några problem att få ut den information som de ville sända. Men den möttes av konkurrens från andra aktörer som hade andra åsikter. De centrala myndigheterna försökte lugna, medan intressegrupper och allmänhet var oroliga och krävde att åtgärder skulle sättas in.

Andra rapporter tog upp vad lokaltidningar och ledarartiklar innehöll, hur den statliga broschyren ”Efter Tjernobyl” togs emot av allmänheten och hur olyckan behandlades i Moskva-radians propagandasändningar till Sverige. Sammanlagt blottades grava brister i samhällets informationsberedskap. En av de mest framträdande var den dåliga informationen på lokal nivå. Det ledde senare till att SPF engagerade sig i kommunal utbildning i informationsberedskap där Tjernobylkatastrofen under flera år kunde bidra med exempel på både bra och dålig informationsverksamhet.

Det är inte överdrivet att säga att Tjernobyl-projektet placerade SPF ”på kartan”. Det blev naturligt för massmedierna att ringa upp forskarna eller någon annan tillgänglig person på SPF så snart något hänt och be om en kommentar. SPF engagerades i föreläsningar och utredningar, bl.a. Hot- och riskutredningen och i mängder av övningar. Efter Tjernobyl hade SPF flera gånger en egen programpunkt på den årliga rikskonferens, som ordnas i de svenska fjällen av Centralförbundet Folk och Försvar.

Några år efter Tjernobyl var det dags för Roland Nordlund att lansera triangeldramat. Det skedde i projektet Kriskommunikation (Rapport nr 163, 1993), där Nordlund tillsammans med forskare som Stig Arne Nohrstedt, Bertil Flodin, Gunilla Jarlbro och Admassu Tassew gjorde en grundlig genomgång i tre volymer av allt vad som var känt på området. Året efter skrev Nordlund en sammanfattning med titeln ”Ett triangeldrama. Myndigheter, medborgare och medier i krig” (Meddelande nr 136, 1994). Efterfrågan var mycket stor och skriften spreds bl.a. till alla kommuner och länsstyrelser. Den engelska versionen spreds till ett stort antal länder som Norge, Finland, Danmark, Tyskland, Frankrike, Spanien, England, Schweiz, USA, Ryssland och Lettland. Den dåvarande forskningschefen Roland Nordlund betecknar själv ”Kriskommunikation” som ”ett av de absolut viktigaste forskningsprojekten under första hälften av 1990-talet”. Det gav eko inte minst på universiteten, där över ett 20-tal studenter valde kristemat som ämne för akademiska uppsatser.

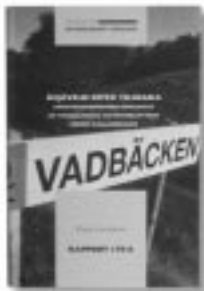
Miljöskandalerna

Två stora miljöskandaler med exakt 20 års mellanrum gav psykförsvaret bra tillfällen att granska slitningar i förtroendet mellan myndigheter och medborgare. Den första var händelserna kring företaget BT Kemi i Teckomatorp september-oktober 1977 och den andra när ett giftigt tätningsmedel, som användes i det avbrutna bygget av en järnvägstunnel genom Hallandsåsen, hade förorenat traktens vattentäkter.

Forskaren Bengt Lundell fick i uppdrag att granska orsaken till den klyfta som uppstått mellan medborgare och myndigheter i Teckomatorp och vad myndigheterna gjort för att minska den. BT Kemi hade under några år med myndigheternas goda minne grävt ner tunnor med gift. Dessa började nu läcka.

Myndigheterna ändrade visserligen sin inställning till företaget och blev mer kritiska mot mitten av 70-talet, men befolkningen uppfattade inte denna förändring. När läget utvecklats till ”krig” tillsattes en styrgrupp för att tillmötesgå de lokala kraven, men dess åtgärder kom för sent. Lundell kunde konstatera att orsbornas representation i styrgruppen inte fungerat bra, men att gruppens informationsblad mött större gensvar.

Tunnelbygget genom Hallandsåsen avbröts hösten 1997. Redan från byggets start blev det

Information i samband med miljöskandaler var ett viktigt ämne för SPF:s forskning. Hallandsåstunneln föranledde fyra studier. En av dem var Peter Arvidsons "Åsjävln biter tillbaka" (Rapport nr 175:2) som handlade om hur lokalbefolkningen upplevde händelserna kring tunnelbygget.

problem med det höga grundvattenståndet i åsen. Entreprenören Skanska försökte täta sprickorna i tunneln med tätningsmedlet Rhoca Gil. Men när fiskar dött, kossor tappat balansen och människor börjat besväras blev det klart att grundvattnet förgiftats av tätningsmedlet och att en del av Bjärehalvöns vattentäkter blivit obrukbara. Lokalbefolkningens vrede riktades mot Banverket och Skanska som var ansvariga för tunnelbygget, men också i viss mån mot Båstad kommun som hejat på bygget och bytt sida först när förgiftningen blev känd.

SPF:s undersökning av bl.a. krishantering och kriskommunikation gjordes av forskare från universitet i Lund och i samverkan med Överstyrelsen för civil beredskap (ÖCB) och regeringens Tunnelkommission. Helena Sandberg och Åsa Thelander intervjuade 16 strategiskt valda Bjärebor om deras reaktioner och upplevelser – som omväxling mot psykförsvarets vanligare kvantitativa metod – medan Peter Arvidson utförde en traditionell enkätundersökning av ett urval Bjäreborgs reaktioner. Lars Palm intervjuade 19 personer för att se hur huvudaktörerna – kommunen, Banverket och Skanska – kommunicerade med varandra, medierna, allmänheten och lokala miljöföreningar. Peter Dahlgren, Gunilla Carlsson och Lars Uhlin studerade mediernas bevakning (Rapport nr 175: 1-4, 1998).

Inte helt oväntat visade det sig att de människor som personligen drabbats var mer kritiska mot myndigheterna än de som såg det hela från avstånd. De drabbade var arga också på kommunen, som i både lokala och rikstäckande medier framställdes som en liten hjälte som kämpade mot bovarna Banverket och Skanska. Kommunen hade i själva verket en mycket svår sits. Den skulle förstås företräda lokalbefolkningen, men fick inte agera så att turister skrämdes bort eller konsumenter blev rädda för att äta Bjärepotatis. Medierna upplevdes som informativa både när de hjälpte myndigheterna att få ut viktig information i samband med giftlarmet och senare, när de bytt roll och granskade aktörernas agerande.

Kommunen distanserade sig från Banverket och Skanska genom en dramatisk polisanmälan mot sina tidigare samarbetspartners. Banverket och Skanska gjorde det enda vettiga, de tog på sig skulden för det inträffade och lovade att ersätta dem som lidit skador. Efteråt kunde de skylta på varandra eller på att den franske tillverkaren av tätningsmedlet inte talat om hur giftigt det var.

Bilder av krig

Hur går nyhetsförmedlingen till under ett krig? Det var en viktig fråga för psykförsvaret, som ägnat studier och referat åt Vietnam- och Falklandskrigen (bl.a. Håkan Hvitfelt: ”Nyheter i krig”, Rapport nr 147, 1988). Gulf-kriget 1991, som i medierna med betydlig överdrift kallades ”det första direktsända TV-kriget”, ledde till åtta olika studier som publicerades i tre volymer under samlingsnamnet ”Bilderna av ett krig” (Rapport 158: 1-3, 1992). När något direktsändes så skedde det med vederbörande militära myndigheters goda minne. Inresesvårigheter, censur och poolsystem hindrade en fri och obunden rapportering. Både irakierna och den USA-ledda alliansen gjorde sitt bästa att påverka olika opinioner. För SPF blev frågan med vilken grad av partiskhet händelserna speglades och med vilka språkliga och bildmässiga medel hållningen mot Irak förstärktes.

”Svenskarna, medierna och Gulfkriget” redigerades av Roland Nordlund och innehöll sex bidrag av olika forskare. Professorn i retorik Kurt Johannesson analyserade texter och bilder ur den svenska rapporteringen från hösten 1990. Han tog upp metaforen med en klocka som obehagligt tickade mot den tidpunkt då FN-resolutionen om Iraks tillbakadragande från Kuwait gick ut och kriget kunde börja.

Ett annat tema som också återkom i andra studier, var hur Saddam Hussein porträtterades som en ny Hitler. Bland annat fick han mustaschen trimmad på några omslagsbilder. Professorn i bildpedagogik Gert Z Nordström analyserade ett antal bilder i medierna från dagarna före och efter det allierade flyngreppets början och av de tillfångatagna och miss-handlade allierade flygare som visades upp i irakisk TV.

Catharina Kisch och Claes Lundgren jämförde hur svenska och ett par utländska TV-kanaler under några perioder rapporterade från Gulfkriget och den samtidiga krisen i Baltikum, där sovjetstyrkor ingrep mot självständighetssträvandena. Hur redovisade de svenska TV-kanalerna källorna till det material som de visade? Johan Bobert utförde en mindre delstudie, där han jämförde tre svenska dagstidningars sätt att redovisa sina källor.

Stig Arne Nohrstedt intervjuade de svenska journalister som arbetat i konfliktområdet om den allierade kontrollen och poolsystemet. Det visade sig att det faktiskt gick att arbeta utan att gå i militärens ledband, men att hemmaredaktionerna var så låsta vid det internationella byrå-

materialet att de inte var intresserade av något avvikande.

Göran Stütz studerade svenskarnas mediekonsumtion utifrån en rikstäckande enkätundersökning. En av frågorna gällde hur många som följde kriget i utländsk satellit-TV.

I studien ”Gulfkriget – ett mediedrama i två akter” analyserade Håkan Hvitfelt och Karin Mattsson hur några svenska medier bedömde sanningshalten i utländskt nyhetsmaterial och hur de presenterade krigets parter och aktörer för den svenska publiken. Ett karakteristiskt drag i rapporteringen var personfixeringen – kriget framställdes som en personlig kamp mellan George Bush och Norman Schwarzkopf å ena sidan och Saddam Hussein å den andra.

Stig Hadenius och Elisabeth Stür tog i ”Hopp och fruktan” upp den oro som många svenskar kände för tänkbara terroråd och som på olika sätt uppammades av de svenska massmedierna, tydligen i ambitionen att föra det avlägsna kriget närmare läsarna. Ifrågasatte någon de skräckprognoser och katastrofscenarier som släpptes ut? Vilka prognoser och analyser lämnades av de uniformerade militärer som framträdde i TV? Uppträdde de som företrädare för det svenska försvaret eller som privatpersoner?

Det kanske viktigaste resultatet av Gulf-projektet var att det visade på den stora betydelsen av källkritik och på att medierna i sin nyhetsrapportering också redovisar sina källor. Gulf-projektet blev uppmärksammat i medierna, som tog till sig dessa resultat när de rapporterade från senare krig. En jämförelse med Gulf-kriget gjordes av Stig Arne Nohrstedt, Birgitta Höijer och Rune Ottosen i ”Kosovokonflikten, medierna och medlidandet” (Rapport nr 190, 2002). De menade att medierna bättrat sig, men att de svenska medierna ändå alltför mycket påverkades av NATO:s propaganda under Kosovokonflikten 1999. Författarna avslutade sin skrift bl.a. med den fromma förhoppningen: ”kanske kan krigsjournalistiken utvecklas till fredsjournalistik”. Göteborgskravallerna vid EU-mötet i juni 2001 var inte krig, men åskådarnas reaktioner på medierapporteringen hade likheter med allmänhetens reaktioner på krigsrapportering. Det skrev Ulrika Olausson i ”Vi kommer bara ihåg våldsamheterna” (Meddelande nr 161, 2002). Hon intervjuade både åskådare och aktivister och fann inte helt överraskande att deras syn på mediernas rapportering var helt olika. I allmänhet hade åskådarna förtroende för polisen och förståelse för mediernas arbetsätt. Aktivisterna kritiserade däremot skarpt medierna, ”maktens megafoner”, som i deras ögon glorifierade polismakten och lämnade deras budskap i skymundan.

Bilden av en katastrof

Efter Estonias förlisning natten mellan den 27 och 28 september 1994 engagerades uppemot 20 forskare för att studera hur katastrofen hanterades av myndigheter, medier och andra aktörer i Sverige, Estland och Finland samt hur svenskar och ester fick reda på och reagerade inför det inträffade. Studierna stöddes av myndigheter som ÖCB och Räddningsverket, medan Estlands medverkan möjliggjordes genom medel för suveränitetsstöd från det svenska Utrikesdepartementet. I antal sidor räknat var det SPF:s största forskningsprojekt. Totalt publicerades sju skrifter (Rapport 168:1-7, 1996).

”Det ser verkligen illa ut” skrevs av en forskargrupp under ledning av Larsåke Larsson och Stig Arne Nohrstedt. Den berörde kommunikationsproblemen mellan de ansvariga organen i Finland och Sverige under räddningen samt kontakterna mellan svenska myndigheter och anhöriga efter katastrofen.

Några av slutsatserna var att det borde finnas automatisk larmradio på alla fartyg som alla i besättningen kan utlösa, att räddningspersonal borde kunna bättre engelska för flernationella insatser och att det borde inrättas något slags central för krisinformation. I ”Mediernas Estonia” tog Pentti Raittila vid Tammerforsuniversitetet upp myndigheters och massmediernas roll som informatörer i Finland. Där hade räddningsledaren Raimo Tillikainen en central roll i nyhetsförmedlingen och kom att upplevas som en trygg fadersfigur. Efter olyckan var finska myndigheter och journalister eniga om att ”det här skötte vi sällsynt bra”. Dock avslöjades brister, exempelvis var larmsystemet för långsamt. Trots enstaka övertramp fick även de svenska massmedierna godkänt i ”Estonia i nyheterna” av Stig Hadenius, Lowe Hedman och Kjell Nowak m.fl. De diskuterade mediernas strävan att personifiera en svårfattbar olycka genom att utnämna hjältar och skurkar och antyda en romans kring två ungdomars gemensamma kamp för livet. Historien om Kent och Sara togs upp också i ”Estonia. Bilder av en katastrof” av Gert Z Nordström m.fl., som behandlade bildspråket i mediernas rapportering. Principiellt intressanta för honom var de oavsiktliga bil-

Rapporteringen av Estonia-katastrofen föranledde en stor forskningssatsning med deltagande av forskare i tre länder. Den finska rapporten (nr 168-2) hette Mediernas Estonia. Den skrevs av Pentti Raittila, forskare vid Tammerforsuniversitetet.

der, som uppkom när en nödställd blixtrade med sin kamera för att få hjälp. I ”Estoniakatastrofen, massmedierna och allmänheten” presenterade Peter Hillve och Lennart Weibull en intervjuundersökning som utförts strax efter katastrofen. Den handlade om hur nyheten spreds, hur folk uppfattade nyhetsbevakningen och bedömde risker med olika transportmedel. Nyheten spreds och uppfattades i Estland redovisades i två rapporter: ”När nyheten nådde Estland” (av Andrus Saar, Göran Stütz och Eino Tubin) och ”Estonia. The disaster in Estonian media”. Den senare skrevs av en forskargrupp vid Tartu Universitet, som leddes av makarna Marju Lauristin och Peeter Vihalemm.

Saar svarade för en estnisk intervjuundersökning efter samma mall som den svenska. Rapporten från Tartu kom också in på mytologi och den ymniga ryktesspridningen i Estland. Svenska och finska tvivel på besättningens sjömanskap tillbakavisades harmset av esterna.

Med några års perspektiv på händelsen kan man konstatera att den estniska allmänheten hade svårare än den svenska att acceptera de officiella förklaringarna till olyckan, men att esterna generellt hade lättare att gå vidare efter bestörtningen och sorgen.

Katastrofbranden

Den värsta katastrofbranden i Sverige i modern tid inträffade strax innan midnatt före allhelgonhelgen 1998, då en fest pågick i en fullsatt lokal som tillhörde Makedonska föreningen i Göteborg. Av de närmare 400 ungdomarna på festen omkom 63 medan 213 skadades. De flesta hade invandrarbakgrund.

Forskare vid Örebro och Göteborgs universitet studerade olika aspekter som myndigheternas kommunikation med medier och anhöriga, hur ungdomar bedömde myndigheternas agerande och information, hur journalister upplevde branden samt vilken betydelse branden hade för invandrarnas förtroende för olika samhällsinstitutioner (Larsåke Larsson och Stig Arne Nohrstedt (redaktörer): ”Göteborgsbranden 1998”, Rapport 179, 2000).

Den katastrofplan som upprättats i Göteborgs stad och som baserades på erfarenheter från tidigare större olyckor, fungerade bra. Tack vare mobiltelefoner kom anhöriga oväntat snabbt till olycksplats och sjukhus men beredskapen att möta dem räckte inte till. På Sahlgrenska sjukhuset var det närmast tumult när 4-5000 människor besökte sjukhuset på några få dagar.

Debriefingen av inblandad personal var delvis oplanerad; studien menade att den borde införas för alla som deltar i katastrofarbete. Många tillfrågade underströk behovet av kulturkompetens - vikten av att känna till seder och bruk hos invandrare som drabbas av svåra olyckor. På sjukhuset visade det sig att den psykosociala verksamheten fungerade dåligt. Den fick snabbt omorganiseras. Många efterlyste bättre utbildning i krishantering.

Journalister och fotografer sattes på hårda prov under branden. Många slets mellan sitt professionella uppdrag och viljan att hjälpa de nödställda. En del försökte dölja att de var journalister för att inte göra de drabbade mer upprörda, vilket å andra sidan gjorde att många människor inte visste om att blev intervjuade. Ungdomarna på olycksplatsen upplevdes som aggressiva mot mediernas företrädare, som senare förstod att detta var en naturlig reaktion på en traumatisk händelse. Många drabbades av sömnstörningar, självförebåelse och skuldkänslor efter olyckan. En slutsats var att också de journalister och fotografer som bevakar det akuta skedet av en olycka, blir indirekt drabbade och behöver – precis som räddningspersonalen – något slags debriefing efter olyckan.

Många medieföreträdare menade att hela yrkeskåren hade haft nytta av forskningen om rapporteringen kring Estonia-katastrofen och att branden i Göteborg givit ytterligare värdefulla erfarenheter.

Forskning i tiden

Ett genomgående tema i forskningen har varit begreppet trovärdighet. En rad meddelanden och rapporter har granskat olika aspekter på hur en skeptisk allmänhet reagerat på det politiska etablissemangets propåer om EU-integration, gemensam valuta osv. Ett projekt om sammanlagt sex studier handlade om kampanjerna inför EU-omröstningen.

Rolf Hedquist gick i ”Trovärdighet – en förutsättning för förtroende” (Rapport nr 182/2002) tillbaka till Aristoteles och vad han har att säga om talarens *etos*, *logos* och *patos*. Det är en konst att kommunicera. Studien väckte berättigad uppmärksamhet.

De snabba förändringarna i det svenska och internationella medielandskapet har varit centrala i SPF:s forskning. Ny teknik, nya medier och nya distributionskanaler brukar först uppfattats som hot, eftersom de sätter traditionella trovärdighetskriterier ur spel. På 1980-talet fick sven-

ska folket tillgång till utländska TV-kanaler genom satellit- och kabelöverföring. Vilka risker fanns i detta? Skulle svenska tittare utelämnas till utländska propagandister? SPF:s första skrift om Internet hette faktiskt "Hotet från IT" (Michael Nydén, Meddelande nr 138, 1995). "Falska kort?" (1992) utgick från farhågan att digital bildredigering skulle leda till att en intet ont anande publik översköldes med manipulerade bilder.

Med tiden brukar det visa sig att farhågorna varit överdrivna. Publiken anpassar snabbt sina förväntningar om trovärdighet. Även om några människor kan luras någon tid så det går inte - som Abraham Lincoln sade - att lura alla människor hela tiden. Eller som Roland Nordlund uttrycker det i artikeln "Risk- och kriskommunikation":

Det viktigaste är dock - oavsett i vilket forskningskedje eller vilket forsknings-/disciplinfack man befinner sig - att inte underskatta den oberäknelige, svår fångade men rationelle mottagaren/medborgaren, när det gäller förmågan, att göra egna bedömningar inför det "informationstryck" man i olika sammanhang är utsatt för. Det är ju i den förmågan att bedöma och värdera, som demokratiens kärna är inrymd.

SPF:s Internetstudier har koncentrerats på integritets- och trovärdighetsaspekterna. Nydén nästa skrift hette "Myndigheter, Internet och integritet" (Meddelande nr 153, 2000) och behandlade svenska myndigheters användning av Internetteknik. I "24-timmarshotet" (Meddelande nr 189, 2002) återkommer han till risken att känslig information om enskilda kan spridas på alltför många händer och komma ut till obehöriga.

I "Källkritik för Internet" (Rapport nr 177, 2000) lyfte Göran Leth och Torsten Thurén fram problem för Internetanvändaren som vill gå till källorna. Deras utgångspunkt var försök att leta fakta om terroristen bin Ladin, tredje världen eller revisionisterna, som förnekar nazisternas folkmord.

I "Vilseledning på Internet" (Rapport nr 183, 2002) har Gunnar Sjöstedt och Paula Stenström gjort studier kring försök att avsiktligt sprida lögn på nätet.

Gert Z Nordströms bildstudier för SPF har nämnts tidigare. I "Från löpsedel till webb" (Rapport nr 176, 1999) tittade han tillsammans med lektor Anders Åstrand på den iscensatta

bilden på tidningarnas löpsedlar. Med vilken dramaturgi presenterades händelser som Kosovokrigets upptakt, Olof Palmes begravning och katastrofbranden i Göteborg 1998? Från löpsedeln är steget relativt kort till tidningarnas webbsidor på Internet, ett medium som ökar dramatiskt medan antalet papperstidningar och deras upplagor ständigt minskar.

Terrorattacken mot World Trade Center i New York den 11 september 2001 och kravallerna i Göteborg under EU-toppmötet i juni 2001 föranledde flera studier som handlade om hur händelser av denna magnitud rapporteras i medierna och hur de upplevs på individplanet. De blev till en värdig slutspurt för medieforskningen under SPF-flagg.

Och det var just anpassningen till frågorna i tiden som gav relevans till SPF:s forskning. Förhållandet mellan myndigheter, medier och medborgare ändras ständigt, både genom tillkomsten av ny teknik och genom att aktörerna själva förändras.

De studier som här nämnts är ett urval ur mer än 350 skrifter, med målsättningen att visa bredden i psykförsvarets forskning på området. En passus ur Leths och Thuréns rapport om källforskning på Internet kan tjäna som slutvinjett:

Och inte ens med bästa vilja i världen går det alltid att säga att det handlar om att skilja felaktigt från korrekt. Vanligen gäller det i stället att bestämma sig för den ena eller andra definitionen, det ena eller andra måttet, det ena eller andra obestyrkta påståendet, vad som kan vara kunnigt och vad som verkar direkt okunnigt.

Trovärdigheten hos nya medier har varit ett ständigt aktuellt ämne för SPF:s forskning. I "Vilsledning på Internet" (Rapport nr 183) visade forskarna Gunnar Sjöstedt och Paula Stenström hur lätt det är att på Internet ersätta befintlig information med förvanskad.

Forskarbasen bör bevaras

Rutger Lindahl
Foto: Anders Qvarnström

Den fortfarande aktive styrelseledamoten Rutger Lindahl är utan konkurrens den person som varit längst involverad i det svenska psykologiska försvaret. Han är professor i statsvetenskap vid Göteborgs universitet och föreståndare för Centrum för Europaforskning. Aktuella forskningsprojekt inkluderar ett om utvecklingen av demokratiska marknadsekonomier i Östersjöregionen, ett om utvecklingen av den gemensamma utrikes-, säkerhets- och försvarspolitiken inom EU och ett om opinionsutvecklingen i EU/EMU-frågan i Sverige. Lindahl har medverkat i psykförsvarets forsknings- och övningsverksamhet sedan 1970.

Hur kom du i kontakt med psykförsvaret?

Jag kom först i kontakt med BN sommaren 1969 när jag gjorde ett sommarjobb för professor Jörgen Westerståhl vid Statsvetenskapliga institutionen i Göteborg. Det var en beställning avseende analys av innehåll i utländska radiosändningar på svenska riktade till ett auditorium i Sverige. I början av 1970 fick jag ansvaret för att bygga upp ett forskningsprojekt kring dessa frågor – PROPAN-projektet (Propagandaanalys). Jag drogs därefter successivt in i UC. Så småningom blev jag ansvarig för den så kallade radiobevakningsavdelningen.

1978 disputerade jag på en avhandling, ”Broadcasting Across Borders”, som i stora delar byggde på material som jag insamlat inom ramen för PROPAN-projektet. Jag kvarstod, huvudsakligen som rådgivare, inom projektet till några år in på 1980-talet. Under 1970- och 1980-talet författade jag själv eller i samarbete med Claes Lundgren ett stort antal forskningsrapporter med anknytning till projektet och till den övningsverksamhet som bedrevs inom SPF.

Förutom med Jörgen Westerståhl samverkade du på den tiden med Per-Axel Landahl. Kan du karakterisera dem och deras arbete?

Per-Axel Landahl lärde jag tidigt känna som en kunnig, driftig och intresserad chef för psykförsvaret. Han var mycket intresserad av PROPAN-projektet och tog själv ofta kontakt för att skaffa sig förstahandsinformation. Jörgen Westerståhl var min handledare under mina akademiska studier och min mentor också inom psykförsvaret. Han deltog aktivt i PROPAN-projektets utveckling under 1970-talet och hans analytiska förmåga utnyttjades ofta.

Båda betydde oerhört mycket för en modernisering av psykförsvaret under 1970-talet.

Vad utträttades inom PROPAN? Är det rätt att säga att det höll på för länge?

PROPAN-projektet kom till som en beställning lagd från styrelsen för BN. Uppdraget gavs till Jörgen Westerståhl som gav det vidare till mig. Syftet var att kartlägga och analysera den utlandsbaserade propagandaverksamhet som riktades till svenskar. I uppdraget ingick också att utveckla propagandaanalytiska metoder, som skulle kunna användas inom krigsorganisationen. Arbetet inriktades främst mot internationella radio- och senare även TV-sändningar. Analytiska metoderna kom till användning vid övningar inom ramen för krigsorganisationen. Analysresultaten ledde till en rad uppmärksammade rapporter om allt från utländska makters allmänna syn på svensk inrikespolitik och på världspolitiska frågor (särskilt med anknytning till sändarlandet) till militärmanövrer, ubåtsincidenter och oroligheter i Baltikum. Enligt min uppfattning genomfördes en, i alla fall för den tiden, betydelsefull kartläggning av utlandsbaserade propagandakanaler. Därigenom fullföljdes de planer som drogs upp för PROPAN-projektet. Uppföljningen av detta projekt fortsatte under 1980-talet. Under denna tid framgick det successivt allt tydligare att kommunikationssystemen snabbt ändrades, liksom medborgarnas medievänor, och projektets inriktning ändrades vid ett flertal tillfällen innan det lades ned i mitten av 1990-talet.

När kom du in i styrelsen? Vilka frågor engagerar dig mest?

Jag kom in i SPF:s styrelse 1994 och engagerar mig främst i övergripande strategifrågor, samt, genom min bakgrund, naturligtvis i forskningsfrågor.

Behövs det ett psykförsvaret när det inte längre finns någon påtaglig hotbild?

Ja, jag anser att det definitivt behövs en organisation för psykologiskt försvar. Även om det inte finns något direkt militärt hot riktat mot Sverige, finns det tillräckligt många andra typer av "hotbilder" som är av stor betydelse. Internationella kriser, t.ex. finansiella kriser och miljörelaterade kriser, kan snabbt förvärras och få betydande konsekvenser för vårt samhällssystem. Det moderna psykologiska beredskapsarbetet är i grunden en ovärderlig komponent i befolkningskyddet, både när det gäller traditionella militära hotbilder och andra hotbilder som utvecklas inom civilsamhället. För att åstadkomma en effektiv grundberedskap för såväl myndigheter, företag, organisationer och enskilda medborgare behövs ett problemfokuserat forsknings- och utvecklingsarbete.

Vad sker när forskningen förs över till Krisberedskapsmyndigheten?

Vad som händer när forskningen förs över till den nya Krisberedskapsmyndigheten vet vi i dagsläget inte. Men jag anser det viktigt att forskningsdelen av gamla SPF överlämnas till den nya myndigheten på ett sådant sätt att den kompetens som SPF förlitat sig på i största möjliga utsträckning bevaras. Det gäller kompetensen såväl inom som utom organisationen, dvs. i första hand vid universitet och högskolor. Det är viktigt att komma ihåg att dessa forskare oftast själva har varit knutna till beredskapsorganisationen, eller på annat sätt haft långvarig kontakt med SPF. De har i många fall, på grund av genuint intresse för den typ av frågor som legat inom SPF:s område, bidragit till verksamheten i en utsträckning som gått långt utöver vad deras kontrakt stipulerat. Om överföringen av denna del av SPF:s verksamhet inte sköts effektivt riskerar många decenniars arbete på att bygga upp en "forskarbas" att gå till spillo. Ett sådant scenario skulle vara bedrövligt, eftersom jag är övertygad om att dessa kvalificerade forskare även i framtiden kan vara en stor tillgång, när det gäller att utveckla olika funktioner inom området krisberedskap/psykologiskt försvar.

Försvarsviljan - med en nypa salt

Hösten 2002 ansåg 81 procent av befolkningen att väpnat motstånd bör göras om Sverige angrips militärt, hösten 1998 var det 76 procent och året dessförinnan 71 procent som ansåg detta...

En gång om året skickade SPF ut ett pressmeddelande som brukade börja med dessa formuleringar; exemplet är från hösten 2000. Några månader senare kom den fullständiga redovisningen ut. Opinionsundersökningarna om svenska folkets inställning till landets försvar och säkerhetspolitik har ett halvsekel på nacken. Under många år var dessa riksrepresentativa opinionsundersökningar psykförsvarets ansikte utåt. De kommenterades på ledarplats och togs upp i riksdagens försvarsdebatter. Ingen försvarsupplysare kunde gå ut och föreläsa utan några overheadbilder som visade svenskarnas höga försvarsvilja, så som den avlästes av Beredskapsnämnden eller SPF.

Den första opinionsundersökningen utfördes 1952 av dåvarande docenten, senare professor Gösta Carlsson. Någon lika lång serie av opinionsundersökningar om inställningen till väpnat motstånd finns inte från något annat land. Men vad är det som egentligen mäts? Varför varierar siffrorna från år till år? Varför varierar vissa siffror, men inte andra?

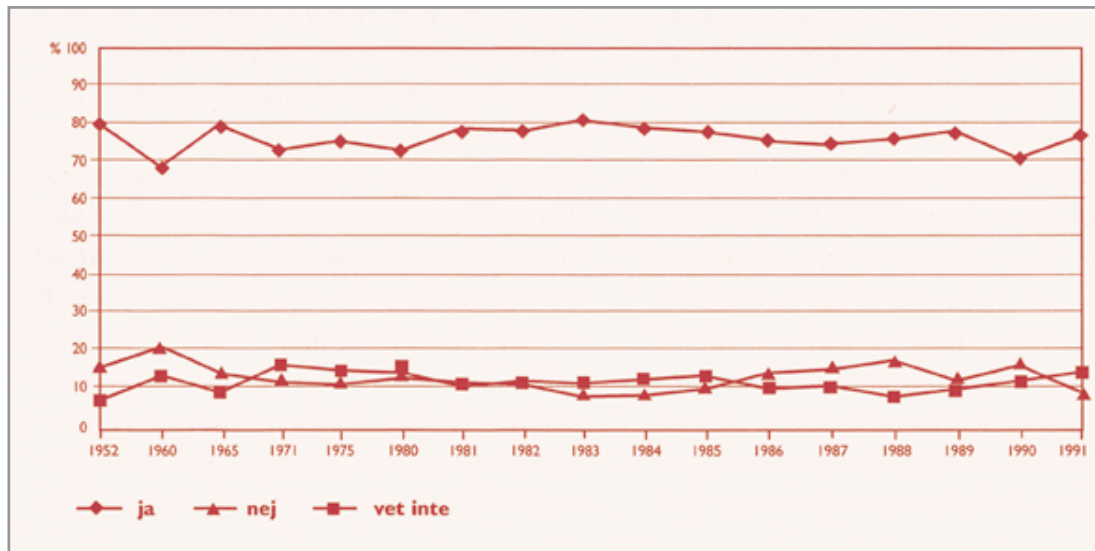
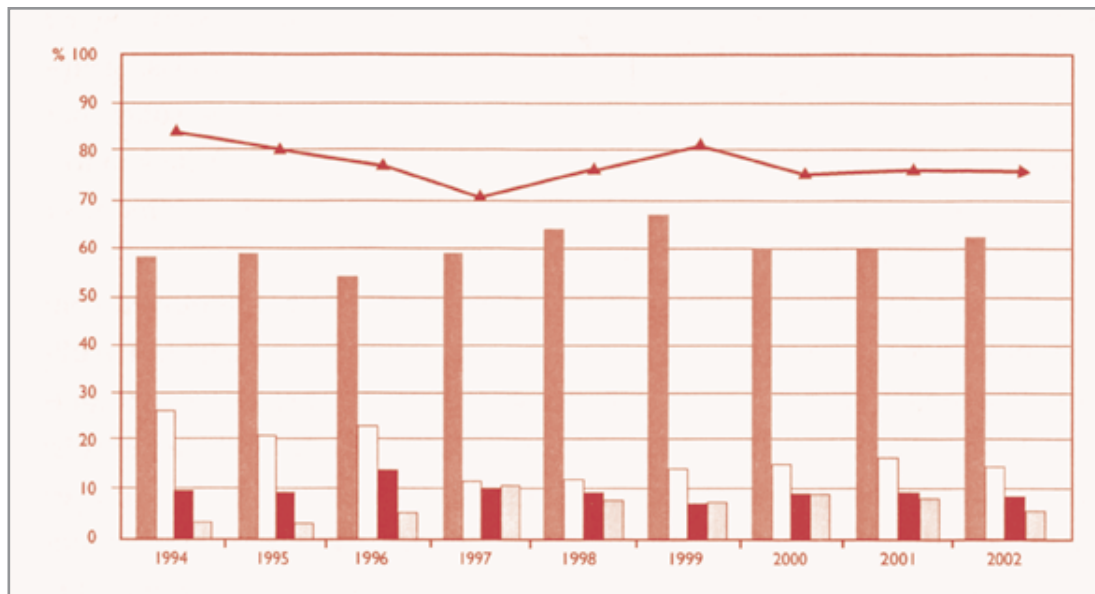
Även dessa frågor är lika gamla som opinionsundersökningarna själva. Den oinvidige kunde luras av alla procentsatser, decimaler och tabeller att tro att försvarsviljan var ett objektivi mätbart begrepp och att siffrorna verkligen avspeglade hur svenskarna skulle reagera om landet angreps. När sedan siffrorna visade variationer - visserligen små - från år till år ville många söka anledningen i något påtagligt: utrikespolitiska skeenden, landets ekonomiska läge, åtgärder från myndigheterna eller den aktuella försvarsdebatten. Men den som går tillbaka till kommentarerna till de äldsta undersökningarna kan se att forskarna redan då ställde upp betydande reservationer. Debatten om vad som mäts, hur det mäts och om anledningen till variationerna i mät-

1996 gav SPF ut en antologi med titeln Försvarsvilja 2000 (Meddelande nr 139). 13 skribenter fick ge sin syn på frågor som vad man menar med uttrycket försvarsvilja, om det är rätt sak vi mäter i opinionsundersökningarna och hur försvarsviljan kan komma att påverkas av förändrade och nya hotbilder; Sveriges engagemang i "peace enforcement" osv.

Fig 1

SPF har en förmodligen världsunik serie av opinionsundersökningar om viljan till väpnat motstånd vid angrepp. Figur 1 visar svaren under perioden 1952 till 1991. Observera att åren fram till 1980 komprimerats. Figur 2 visar svaren under perioden 1994 till 2002. Redovisningen sker separat eftersom det nu finns fler svarsalternativ än under den tidigare perioden.

Fig 2

ningarna har hållits levande i ett halvsekel. Inom psykförsvaret har alltid framhållits att opinionsundersökningarna bör tas med en nypa salt – cum grano salis.

Faktiskt har inte ens Sovjetunionens fall och slutet på det kalla kriget – som innebar en helt förändrad säkerhetspolitisk situation för Sverige – på något radikalt sätt påverkat opinionssiffrorna. Varför började man med dessa opinionsundersökningar? Forskningschefen Göran Stütz anger åtminstone tre skäl: man ville få en uppfattning om befolkningens syn inom de olika frågeområdena, drömde om att få ett mått som på något sätt åkte upp och ner beroende på spänningen i världen – ungefär som en boxares gard – och hoppades att undersökningarna skulle tas som en nationell symbolhandling med innebörden att vi kommer att försvara oss om vi angrips.

Ingen utopisk tanke

Diskussionen kring det psykologiska försvaret kretsar i stor utsträckning kring begreppen ”motståndsvilja” och ”anda”. En opinionsundersökning kan tjäna planeringsarbetet på detta område endast under förutsättning att det är möjligt att precisera innebörden av dessa uttryck och anvisa metoder att observera och till och med mäta de faktorer som gömma sig bakom dem. Med en rimlig avgränsning av uppgiften är detta ingen utopisk tanke.

Med dessa ord inledde Gösta Carlsson den första undersökningen, som genomfördes januari-mars 1952 på den Mossbergska utredningens uppdrag och publicerades i utredningens betänkande. 1099 personer valdes ur mantalslängderna, men endast 850 kunde intervjuas, vilket innebar ett bortfall på nästan 23 procent.

Ungefär hälften av bortfallet berodde på vägran. De övriga fick fältarbetarna helt enkelt inte tag på, trots upprepade försök. Fältarbetarna försökte flera gånger att få svar från de som inte ville svara i första omgången. När de svarade visade det sig att deras uppfattningar inte skilde sig nämnvärt från de människors som svarade med en gång. Det togs som intäkt på att opinionsforskarna trots det stora bortfallet var på rätt spår.

Den fråga som blev klassisk hade nr 10 i Carlssons frågeformulär. Den har överlevt till idag och lyder – med skillnaden att *Ni* har blivit *du*: ”Antag att Sverige anfallas. Anser Ni att vi bör göra väpnat motstånd även om utgången för oss ter sig oviss?” På detta svarade 79 procent av

alla tillfrågade *ja*. 13 procent svarade klart *nej* eller reserverade sig; 8 procent tog inte ställning.

Det märkliga är att siffrorna fördelar sig praktiskt taget likadant 50 år senare! Variationerna har överhuvud taget varit mycket små genom åren. Carlsson valde – klokt nog – att omgärda svaren med många reservationer som låter lika aktuella idag som hans opinionssiffror:

Det är tänkbart att den inställning som här gjort sig gällande, skulle förskjutas i ett verkligt (och inte inbillat) krigsläge. Det kan vara fråga om ett oreflekterat svar på en fråga som många av de intervjuade inte bearbetat, intellektuellt eller känslomässigt. Det är klart att många uppfattar formuleringarna av typen "det är klart att vi skola göra motstånd" som de enda socialt acceptabla, det som man bör säga och tänka.

Flera år senare gjordes jämförelser för att få svar på frågan om olika datainsamlingsmetoder påverkade svaret på t.ex. motståndsfrågan. Det visade sig att skillnaderna var små, men att andelen svar som inte var "socialt acceptabla" ökade med anonymiteten.

Svensk neutralitet var det uttalade säkerhetspolitiska målet då och ända in på 2000-talet, men precis som i senare opinionsundersökningar trodde bara en fjärdedel av de tillfrågade att Sverige skulle kunna nå detta mål vid ett storkrig; 61 procent tvivlade.

En majoritet höll fortfarande fast vid att vi skulle göra motstånd även om angriparen "hotade med atombomber". Carlsson ställde upp tabeller om "atommedvetenhet" i olika befolkningsgrupper som jordbrukare/icke jordbrukare, äldre/yngre, högutbildade/lågutbildade och avslutade förhoppningsfullt: "det finns en grupp som inte tror att motstånd är möjligt eller tillrädligt mot en motståndare som vill använda atombomber mot oss. Ökad upplysning om skyddsmöjligheter kan tänkas minska denna grupp." Citatet kan tjäna som en påminnelse om hur vår inställning till kärnvapen och deras användning mognat genom tiden.

En rad frågor ställdes också om tidningsläsning och om kunskaper om FN, Atlantpakten, Kominform, beredskapslarm med mera.

Grov operationell definition

Denna opinionsundersökning var ett pionjärbete. Opinionsundersökningar var inte så vanliga i Sverige på den tiden och BN var ensam på sitt område. Den Mossbergiska utredningen hade tänkt sig att BN skulle genomföra undersökningar två gånger om året. Så långt ville inte inrikesministern sträcka sig i den proposition som låg till grund för Beredskapsnämndens bildande. Nu dröjde det till 1956 innan nästa undersökning presenterades.

Forskaren Bo Andersson som senare blev ansedd professor i USA, redovisade då två undersökningar. Den ena gjordes 1955 på ett representativt urval av hela folket och den andra 1956 i fem kommuner i närheten av Örebro. Andersson diskuterade det källkritiska problemet om det var möjligt att få fram resultat som sade något väsentligt om begreppen ”motståndanda och försvarsvilja”. Han gav själv inget klart svar men redovisade en rad samband mellan åsikter om försvaret och andra faktorer, exempelvis att yngre var mer rädda för kärnvapen. Precis som Carlsson förutspått visade Andersson att civilförsvarsutbildade var mindre oroade av atombomber än de som inte hade fått sådan utbildning. Nästa år visade han att det fanns betydande skillnader i motståndsviljan under kärnvapenhot mellan de tre socialgrupperna. Medan 71 procent i socialgrupp I (överklass) tyckte att vi skulle göra motstånd även vid atombombshot tyckte endast 48 procent detta i socialgrupp III (arbetarklass).

Begreppet försvarsvilja användes inte av Carlsson. Men den kom så småningom att bli en samlande benämning för det, som psykförsvarets opinionsundersökningar ville mäta. Forskningschefen Kurt Törnqvist lanserade 1975 följande definition av försvarsvilja:

individens åsikt eller vilja att vi såsom kollektiv, samhälle, nation bör eller inte bör använda våra militära resurser för att försvara landet vid ett utifrån kommande militärt angrepp eller hot...

Men vad innebär begreppet egentligen? I sin doktorsavhandling ”Försvarsvilja och framtidstro” (SPF Rapport nr 145, 1987) konstaterade Gertie Elsässer att man fått nöja sig med en ”grov operationell definition”:

försvarspositiva i fred är de som besvarar frågan rörande väpnat motstånd vid angrepp jakande - försvarsnegativa i fred är de som besvarar motståndsfrågan nekande.

Definitionsproblemen togs upp på ett forskningssymposium i Västerås 1975. Professor Jörgen Westerståhl föreslog att man istället borde studera beteenden hos grupper som värnpliktiga, medlemmar i frivilligorganisationer och vapenvägrare. Professor Harald Swedner tecknade en modell av hur individens försvarsvilja växte fram under påverkan från hem, kamrater, arbetsplats, massmedier och andra faktorer.

Några egentliga tillförlitlighetsprovningar har aldrig kunnat göras på annat sätt än att psykoförsvaret studerat hur väl mätningar stämmer överens, som gjorts kort tid efter varandra. Och denna överensstämmelse har alltid varit stor.

Fram till slutet på 80-talet gjordes opinionsmätningarna genom intervjuer som genomfördes under besök hos den tillfrågade. När det blev för dyrt gick SPF över till telefonintervjuer. En gång prövades en postenkät för att se om denna metod skulle ge några avgörande skillnader i svaren. Svaret blev negativt. I normalfall tillfrågas 1000 individer, men vid några extra mätningar har omkring 500 tillfrågats. Olika opinionsinstitut har anlitats efter sedvanlig upphandling. SPF:s försvarsviljefrågor åker normalt med i en ”omnibus” med vitt skilda frågor från andra uppdragsgivare.

Vad beror skillnaderna på?

Som alltid när det gäller opinionsundersökningar har många försökt tolka resultaten eller dra bestämda slutsatser av små skillnader, som trots allt kan bero på slumpfaktorer.

I samband med att den sovjetiska ubåten S-363/U-137, gick på grund i Karlskrona skärgård 1981 gjordes en extra opinionsundersökning för att se om händelsen påverkat opinionen i försvarsfrågan. Det visade sig att varken försvarsviljan eller förtroendet för försvaret påverkats i någon nämnvärd utsträckning.

Andelen, som ville att försvarets styrka borde ökas, ökade dock tillfälligt nästan till det dubbla (från 22 procent till 42 procent). Undersökningar i samband med ubåtsjakterna i Hårsfjärden några år senare gav liknande kortvariga resultat.

BN:s och SPF:s opinionsundersökningar har också innehållit en rad andra frågor som varierat genom åren. En del har på olika sätt ”stöttat” den centrala försvarsvilje frågan – om man ansåg att vi borde ha ett militärt försvar, om värnplikt var en bra förberedelse, om värnpliktiga borde inställa sig på sina mobiliseringsplatser vid mobilisering m.m.

Andra frågor har tagit upp inställningen till statsutgifterna till försvaret – om de borde ökas, bibehållas oförändrade eller minskas. Sveriges möjligheter att framgångsrikt försvara sig har givit samma pessimistiska svar som i Carlssons undersökning 1952 – endast en fjärdedel till en tredjedel har bedömt dem som ganska eller mycket stora.

Frågor har också rört oron för krig, inställningen till USA och Sovjetunionen (senare Ryssland) samt aktuella debattämnen som en eventuell anslutning till NATO eller det säkerhetspolitiska samarbetet i Europa, vårt deltagande i fredsframtvängande FN-aktioner, värnpliktsförsvar kontra yrkesförsvar, om vi ska ansluta oss till den europeiska valutaunionen, om frivilligrörelserna samt biståndet till Baltikum. En ytterligare kategori frågor har gällt om Sverige är ett bra eller dåligt land att leva i.

Försök har gjorts från tid till annan att sätta svaren på dessa frågor i relation till varandra. Forskningschefen Kurt Törnqvist gick så långt att han försökte konstruera ett ”försvarsviljeindex” som utgick från svaren på ett antal frågor om synen på ett militärt försvar, viljan till militärt motstånd och så vidare.

Under många år grubblade forskare över den skenbara paradox som låg i att försvarsviljan kunde vara hög men förtroendet för försvarets möjligheter låg. Gertie Elsässer menade i sin doktorsavhandling att det funnits en samvariation under åren mellan försvarsvilja och tilltro till våra försvarsmöjligheter. Antingen steg eller sjönk de tillsammans. I ”Försvarsvilja, opinionsklimat och massmedier” (SPF Rapport nr 153, 1989) försökte Arni Sverrisson förklara variationerna i försvarsviljan mot bakgrund av generella politiska trender, vilka i sin tur var relaterade till den ekonomiska utvecklingen i landet. Investeringsstakten och reallöneutvecklingen menade han var särskilt intressanta i sammanhanget.

Dock har alla försök hämmats av att variationerna i försvarsviljan varit så små genom åren att de inte med någon större säkerhet kan ställas i relation till andra förändringar i opinionen eller samhället. Den enda påtagliga avvikelserna från den stabila försvarsviljan var ungdomarnas

inställning under de ”röda” åren på 1960-talet och början på 1970-talet, då allt färre yngre ville försvara landet. Men denna svacka kan lätt förklaras med att det då blev inne hos en del ungdomar att ifrågasätta alla former av samhällsauktoritet, försvaret såväl som skolan. Snart nog återgick värdena till de normala.

I ”Om sanningen skall fram” menar Per-Axel Landahl att opinionsundersökningarna spelade en viktig roll under den tiden. De visade att den

...synnerligen negativa bild av människors inställning till försvaret, som speglades i massmedier och ibland också i den politiska debatten, inte hade någon förankring bland medborgarna i stort.

Utländska jämförelser

Tack vare försvarsviljeundersökningarna kom SPF med i ett europeiskt forskningsarbete om opinioner på det säkerhetspolitiska området med namnet ERGOMAS (*European Research Group on Military and Society*).

Andra internationella kontakter har SPF tagit direkt, exempelvis med forskare i Slovenien och de baltiska staterna. Från år 2000 införde Lettland försvarsviljeundersökningar i stil med de svenska, inom det så kallade InfoLatvia-projektet.

Den svenska försvarsviljan är stabil, men är den är hög? Alltså högre än i andra länder? Svaret kompliceras av att vårt begrepp försvarsvilja inte är särskilt gångbart utomlands. Frågor i andra länder brukar ställas olika och undersökningarna kan ha andra målsättningar.

Frågor rörande den personliga viljan att efter förmåga bidra till landets försvar har aldrig ställts i det svenska psykförsvarets mätningar. Det är egentligen bara våra grannländer Danmark och Finland – samt nu Lettland – som ställt frågor som liknar den svenska. Och resultaten har också blivit ganska lika.

I mitten på 90-talet frågades danskarna: ”Synes De, at der bör göres væpnet modstand, hvis Danmark angribes?”. 65 procent besvarade frågan med ”ja, helt bestemt, 19 procent ”ja, det synes jeg vist”, 10 procent ”nej, det synes jeg egentlig ikke” och 8 procent ”nej, bestemt ikke”. Hösten 2000 tillfrågades finländarna: ”Om Finland anfalls, anser ni att finländarna borde försvara sig med vapen under alla förhållanden, även om utgången är osäker?”. 81 procent

SPF:s opinionsundersökningar har alltid sökt mäta attityder till nya och risker: ”Opinion 2001” (Meddelande 160) av Martin Bennulf hade ”Nya hot och risker” som undertitel och som omslagsbild ett nyhetsfoto av Manhattan efter terrorangreppet mot World Trade Center.

stödde väpnat motstånd, 14 procent gjorde det inte. I Lettland, som återfick sin självständighet så sent som 1991 och där 40 procent av befolkningen har ryska som modersmål, svarade två tredjedelar ja på frågan om väpnat motstånd, medan 21 procent svarade nej och 14 procent avstod att svara.

I augusti 1989 tillfrågades 32 000 människor i 32 länder om de var villiga att slåss för sitt land om det blev ett nytt världskrig. Mest försvarspositiva, om man slår ihop *ja-* och *det beror på*-svaren, var israeler (92 procent) och chilener (91 procent), medan österrikare (48 procent) och belgare (46 procent) hamnade längst ner på listan.

Danskar och finländare låg mitt i tabellen med 79 respektive 77 procent. Norge och Sverige var inte med i undersökningen.

Ett annat sätt att mäta en befolknings försvarsvilja är att fråga om landet behöver en försvarsmakt. I mitten på 90-talet svarade 88 procent jakande i Norge, 88 procent i Danmark, 78 procent i Schweiz och 81 procent i Sverige.

Det är således mycket som tyder på att den svenska försvarsviljan inte är något unikt. Kanske är ”hög försvarsvilja” helt enkelt ett slags yttring av samhällssolidaritet som är typisk för små, väl utvecklade och relativt homogena demokratiska länder.

Upplevd samhällstillhörighet

SPF:s forskningschef Göran Stütz, som under många år svarande för mätningarna, konstaterade i en av de senaste studierna att:

Det är av många skäl svårt att mäta försvarsviljan i ett fredstida samhälle. En orsak är att begreppet rymmer en känsla i vilken en befolkning är kraftigt ”programmerad” och svaret blir nästan självklart: visst ska vi försvara oss om vi blir angripna!

När man som tillfrågad ställs inför frågan om väpnat motstånd finns därför risk för, att svaret snarare blir ett mått på den medborgerliga dygden än på något annat, dvs att man bör hysa en viss uppfattning i denna fråga. Därav följer, att det blir tämligen oklart hur ett opinionsläge – försvarsviljeläget – egentligen skall tolkas. Det blir svårt att i mätningarna skilja mellan ideal och verklighet.

Befolkningens svar på frågan om väpnat motstånd kan ses som ett uttryck för dess grundinställ-

ning till försvar. Denna grundinställning verkar inte påverkas i någon större utsträckning av aktuella försvarsfrågor och knappast heller av processer eller akuta händelser i omvärlden. Stabiliteten i försvarsviljenivån skulle kunna tala för, att det som mäts är en fast grundhållning som ryms inom bevarandet av de demokratiska friheterna och dessa, om de hotas, skall försvaras. Det är förvisso inte fråga om någon nationell gard eller beredskap hos befolkningen som sänks och höjs i takt med att det säkerhetspolitiska läget ljusnar eller befaras mörkna.

Försvarsviljan i samhället bör i kommande SPF-studier i första hand inte relateras till eller mätas i statiska militära säkerhetspolitiska termer och inte heller med nationalstaten som bakgrund. Försvarsviljan bör snarare mätas mot bakgrund av en upplevd samhällstillhörighet, förtroende för samhället i stort, solidaritet över nationsgränser men också med det egna samhällets etik, moral och värderingar som bakgrund. För närvarande pågår försök att empiriskt mäta sådana tämligen abstrakta känslor och upplevelser (se t ex Förtroende, SPF Meddelande nr 148).

Vi har sprungit genom livet...

En av dem som lämnade SPF i samband med omorganisationen sommaren 2002 var forskningschefen, laborator Göran Stütz. Han anställdes hösten 1986 som förste forskare samtidigt med dåvarande forskningschefen Roland Nordlund. De kom till myndigheten i efterdyningarna av Palme-mordet och Tjernobyl-katastrofen och fick genast mycket att ta i. Stütz var universitetslektor vid Stockholms universitet och hade doktorerat i sociologi. Mot slutet av 1990-talet efterträdde han Nordlund som forskningschef.

Vad såg du som syftet med forskningen när du kom till SPF?

Göran Stütz
Foto: Eino Tubin

Meningen var att Roland Nordlund med sin bakgrund skulle ta hand om medie- och informationsfrågor medan jag främst skulle sköta de årliga opinionsstudierna, som då var en mycket betydelsefull del av SPF:s forskningsverksamhet. Jag svarade för dem ända till 2001 då en nyanställd forskare, Martin Bennulf, fick den uppgiften. Ibland blev det mer än en studie under året. Roland och jag fick bra kontakt redan från början och vi pratade snart ihop oss till det forskningskoncept som vi arbetat efter under alla år, alltså att undersöka leden mellan samhällskommunikationens aktörer i den triangel med medborgare, myndigheter och medier som vi uppställde som modell.

Idag bör den väl modifieras något, eftersom vi har andra aktörer än tidigare och samhället har blivit mer heterogent. Men nyckelbegreppen trovärdighet, förtroende och tillit är ju fortfarande de centrala och aktuella. Egentligen är det ju de begreppen mot vilka det mesta av SPF:s och BN:s forskning ska relateras.

Ganska tidigt insåg vi – trots motstånd från en del andra på myndigheten – att tanken att SPF i första hand var en beredskapsmyndighet måste överges. Från slutet av 80-talet och under hela 90-talet försökte vi vrida skutan bort från militär beredskap till en samhällets beredskap. Det som vi som forskare producerade måste i första hand kunna användas i samhället. Och det

har ju lyckats. Vår forskning ses väldigt positivt i alla de olika världar som vi vistas i: myndighetsvärlden, forskarvärlden, den militära världen, medievärlden. Det är kanske inte många som förstår vilket enormt arbete som ligger bakom de produkter som vi har gjort – det är ju cirka 130 studier som det handlar om sedan mitten av 1980-talet. Men lyckliga omständigheter har också hjälpt oss. Dels har vi haft förmånen att samarbeta med många framstående forskare vid universitet och högskolor. Dels fick vi genom våra Tjernobylstudier en väldig uppmärksamhet och blev placerade på kartan.

Genom det arbete som i första hand Roland Nordlund gjorde de följande åren fick vi en härlig medvind som jag tycker att vi lyckades behålla tills forskningen upphörde vid SPF i dess hittillsvarande form. Även om arbetsbördan var stor och suckarna många har det oftast – och här talar jag också för Roland – varit roligt. Åren har gått fort!

Har forskningen varit en målmedveten verksamhet efter en "master plan" eller har ni arbetat så att säga ad hoc, det vill säga hoppat på olika händelser som inträffat?

Vi hade ju till uppgift att studera situationer där samhällets kommunikativa förmåga på något sätt prövats. Genom åren har vi studerat just samhällsstörningar – störningar i etermedierna, häftiga snöfall, tågolyckor och större nationella och internationella händelser, t.ex. Gulfkriget, Estoniakatastrofen, Göteborgsbranden, konflikten på Balkan, Kosovokonflikten 1999, Göteborgshändelserna, terrorattackerna i USA och Afghanistankriget – och hur samhället informationsmässigt klarat av dem. Men vi har helt enkelt inte haft tid att sammanfatta all den här kunskapen publikationsmässigt. Vi har alltid varit överlupna med pågående forskningsprojekt. När det gäller uppmärksammade händelser som galna kor, Tjernobyl eller Estonia har vi upplevt ett tryck från samhället att göra någonting. Det har tyvärr blivit så att vi sprungit genom livet utan att hinna göra den här sammanfattningen på ett vetenskapligt sätt. Däremot har vi, vilket kanske varit lika bra, kunnat åka land och rike runt och även till utlandet, och i olika sammanhang och inför olika publikationer presenterat våra resultat. Och kanske har det varit en lika effektiv kunskapspridning som "tjocka luntor" med vetenskaplig text. På senare år har SPF:s informationsberedskapsavdelning på ett förnämligt sätt använt sig av forskningsresultaten i sin

omfattande utbildningsverksamhet. Att kunna integrera egen forskning med egen utbildning är en väldig fördel. Tyvärr fick inte denna verksamhet fortsätta efter sommaren 2002. Vi får hitta nya samarbetsformer mellan Krisberedskapsmyndigheten, till vilken informationsberedskapen förts, och SPF. Men det ska nog gå!

Vem frågar efter opinionsundersökningarna? Har de förlorat något av sitt värde? Hur ska de utvecklas för att möta framtidens krav?

De som frågar är t.ex. politikerna och utbildningssidan inom totalförsvaret, som är vana vid att det årligen kommer en skrift. Under 1960-, 70- och en del av 80-talet var vi ganska ensamma om dessa studier. Det hade knappast gjorts någonting alls på det säkerhetspolitiska området. Idag kan du knappt öppna en tidning utan att se någon opinionsstudie. Självklart har opinionsundersökningarna i sin ursprungliga form – med inriktning på försvarsvilja vid ett militärt angrepp – förlorat sin aktualitet. Vem angriper Sverige? Hur ska det gå till? Men man kan tänka sig andra områden för studierna, just kring begreppen tillit och förtroende för samhället. Exempel på detta är att vi sedan flera år haft ambitionen att genom insamlade opinionsmaterial belysa – t.o.m. empiriskt mäta – hur starkt eller svagt medborgarnas förtroende är för samhället i skilda avseenden och dels utvecklingens riktning, dels innehållet i och faktorerna bakom förtroendet eller misstroendet.

Vad är försvarsviljan egentligen? Den tidigare forskningschefen Kurt Törnqvist försökte ställa upp något slags försvarsviljeindex, som antogs följa händelserna i samhället.

Jag tror att man från både BN:s och SPF:s sida hade en dröm att skapa en slags flytande pott. Vid olika utrikespolitiska händelser så skulle man göra longitudinella studier för att se hur försvarsviljan bredde ut sig i samhället. Och när det lugnade ner sig så skulle man se försvarsviljan sjunka tillbaka. Den skulle vara som en gard som en boxare sätter upp. Och visst, ibland har man väl hittat att försvarsviljan följt vissa utrikespolitiska händelser. Dessutom har vår försvarsvilja haft ett symbolvärde inför omvärlden: här var vi beredda att slåss. Men vad försvarsvilja är,

ja, det är en bra fråga! Jag tror inte någon lyckats definiera den ordentligt. I BN/SPF-studierna är det ju en attitydfråga. Både Törnqvist och andra höll seminarier kring den här frågan och försökte skapa frågor som tillsammans skulle ringa in begreppet – om motstånd, värnplikt, om man var beredd att infinna sig på mobiliseringsplatsen.

”Är du beredd att dö för ditt land?”

Nej, den frågan ställdes aldrig! Frågorna var aldrig på den individuella nivån – det var alltid attitydfrågor om man bör göra det ena eller andra. Men framför allt i Finland, som vi alltid haft ett gott forskningssamarbete med, ställer man lite tuffare frågor.

Nu har man börjat opinionsundersökningar i Lettland.

Jo, InfoLatvia var ett projekt som vi engagerade oss i får några år sedan. Bl.a. har vi stöttat lettarna i deras första opinionsundersökning med våra opinionsstudier som förebild. Vi har också haft kontakter med Estland, där man som det sagts mig tänker göra undersökningar bland värnpliktiga.

Vilka andra utlandskontakter har SPF haft på forskningsområdet?

Vi har haft kontakter med såväl Norge, Danmark som Finland. Under Estonia-studierna engagerade vi forskare i Sverige, Finland och Estland, där bland annat Tartu universitet deltog. Du och jag har tillsammans gjort några opinionsstudier med Andrus Saar i Estland. Vi har haft ett väldigt bra samarbete med universitet i Ljubljana i Slovenien, som gjort 3-4 studier åt oss om bland annat psykologisk krigföring under de olika Balkankrigen. Och så har vi den europeiska organisationen ERGOMAS, som består av forskare inom olika temaområden. Vi har samverkat med dem under flera år.

Tycker du forskningen givit resultat, t.ex. i form av bättre myndighetsinformation?

Ja, det är jag övertygad om. Självfallet är det svårt att på vårt område se vilka effekter forskning och övrig verksamhet haft.

Men vi läser allt som oftast våra egna ordvändningar i medierna, om samhällsinformationens och kommunikationens betydelse, om betydelsen av trovärdighet och förtroende, att man inte ska skapa informationsvakuum et cetera. Jag tror att medvetenheten i samhället är mycket större än för några år sedan. SPF var bland de första på området kriskommunikation. Men nu har ämnet på universiteten blivit stort och brett.

Det finns en body av kunskapstillväxt. Det är inte bara vår verksamhet som givit utdelning, men vi har i hög grad bidragit. På senare år hade vi förresten fått ordentlig fart när det gällde att koppla ihop den avancerade forskningen med utgivning av populära kursmaterial och broschyrer.

Vad ser du som det viktigaste forskningsprojektet på din tid?

Jag tycker alla har varit viktiga och legat rätt och mitt i fåran. Det är därför vi hela tiden fått beröm. Tjernobyl var på sin tid dörröppnaren för vår verksamhet inom begreppet samhällskommunikation. Genom våra tio studier lärde sig samhället väldigt mycket som har kommit till användning senare. Jag tror att Gulf-kriget öppnade ögonen för många när det gäller propaganda som en del av dagens krigföring. Detta kommer senare igen i våra Balkanstudier och i den sista om Kosovokonflikten 1999.

Jag tror också att våra studier kring Göteborgsbranden visade vilket heterogent samhälle vi har och vilken svår informationssituation de ansvariga kan ha idag. Folk från mer än 20 nationer drabbades av branden – och alla hade sin egen syn på samhället och sina egna förväntningar. Jag tror också att vår sammanhållna studie om Hallandsåsen öppnade ögonen på många om förhållandet mellan medborgare och myndigheter.

Våra studier om källkritik på Internet, om avsiktlig vilseledning på Internet, om informationsoperationer, om nyhetsrapporteringen i samband med t.ex. terrorattackerna, om stillbildens, främst nyhetsbildens, betydelse som påverkare och möjligheterna till manipulering... jag skulle kunna räkna upp alla!

Tjernobyl var kanske den värsta informationskatastrofen i modern tid. Här i Sverige kasserades prima kött och – som man kan tycka efteråt – bisarra varningar utfärdades. Borde man inte nu efteråt göra en summering?

Javisst, vi har sagt många gånger att vi borde ta alla våra studier, lägga dem på varandra, borra en borrkärna och låta några forskare dra ut lärdomarna. Det är inte för sent än!

Mediernas agerande har undersökts av BN och SPF under lång tid - gatekeeperfunktionen, bildmanipulering, fallstudier och så vidare. Blev medierna bättre, lyssnade de på er?

Det är klart att de läste vad vi skrev och skrev om eller intervjuade oss. Så fort något hände i samhället – en störning eller ett hot – vände de sig till oss för att få vår syn eller kommentar. Det kunde vara allt från lokala olyckor till större nationella eller internationella händelser som innehöll någon informations- eller kommunikationsproblematik med medborgaren i centrum. Och det var bättre frågor nu än för tio år sedan.

Journalisterna har blivit mer medvetna om att de kan bli brickor i ett spel. Men om medierna blivit bättre vet jag inte. Vi har en annan mediestruktur nu med satellit-TV och Internet. Och man ska inte tro att tidningarna ges ut av andra skäl än för att tjäna pengar. Alla jagar nyheter.

Många tror av namnet att SPF har något med psykologi att göra. Men vad jag ibland saknat i forskningen är just fokuseringen på individen och hennes förmåga att tillgodogöra sig information och bilda sig en uppfattning. Enbart kvantitativa metoder räcker inte alltid till. Hur ser du på frågan?

Vi har faktiskt studerat försvarsvilja på individnivå och vi har studerat medborgarskap och oro på individnivå. I Hallandsåsen ingick en studie på individnivå. I de studier som publicerades under 2002 finns två om kravallerna i Göteborg som också utgår från individen. Även i studierna om Kosovokonflikten finns en som gäller individen – vilken bild av konflikten har man? Vilka är de kognitiva bearbetningsprocesserna?

Jag har fått förklarat för mig att det en gång gjordes en uppdelning mellan oss och dåvarande FOA, där den enhet som låg i Karlstad skulle syssla med individualpsykologi och sådant som stress under strid. Psykförsvaret skulle däremot syssla med kvantitativa undersökningar på gruppnivå.

Ibland tycker jag att psykförsvaret bara kunnat skrapa lite på ytan till ett mycket stort ämne. Har du samma känsla?

Forskningsmässigt har vi haft små resurser. För små kan tyckas. Hade vi varit fler så hade vi kanske hunnit lägga upp en ”master plan” för vår forskningsverksamhet. Men det är min absoluta tro att vi för de resurser som vi förbrukat har haft ett väldigt stort genomslag i samhället på olika nivåer och i olika strukturer vad gäller området krisinformation och kriskommunikation, d.v.s. begreppen ”samhällets kommunikativa förmåga”. Det gör att vi kan se tillbaka på verksamheten med gott samvete. Och stolthet!

Kapitel 5. Informationsberedskap

Räddningschefens värsta mardröm

I en olycksdrabbad gatukorsning krockar en tankbil med klorgas med en buss med skolungdomar. Bland ungdomarna finns utländska elever på utbytesbesök i kommunen. Många avlider. Klogasmolnet sprider sig mot intilliggande skola och bostadsområde.

Så kunde ett scenario se ut på en av SPF:s kommunala informationsberedskapsdagar. Övningarna började våren 1991 och fortsatte i oförminskad takt till omorganisationen sommaren 2002, då ansvaret för övningarna övergick till den nya Krisberedskapsmyndigheten. Det var SPF:s största utbildningssatsning och har påtagligt bidragit till att höja kompetensnivån när det gäller kommunernas beredskap att informera vid stora olyckor och andra kriser.

Det ursprungliga initiativet togs av SPF:s egen personal, veteranen Göran Boberg och utbildningschefen Per Striby tillsammans med forskarna Roland Nordlund och Göran Stütz. Det fanns flera anledningar.

Slutet på det kalla kriget innebar en helt ny säkerhetspolitisk situation för Sverige. Det var inte längre meningsfullt att inrikta lokala beredskapsövningar på krigssituationer. Varför inte utnyttja SPF:s kunskaper och forskningsrön för att istället höja kommunernas kompetens att informera sina medborgare vid allvarliga fredstida faror! En olycka under transport av farligt gods var ett betydligt mer konkret och jordnära hot än en fiendtlig luftlandsättning på Östgötaslätten.

Kommunerna hade under 1980-talet fått ett allt större ansvar för alla de människor som vistades i kommunen. Räddningstjänsten och civilförsvaret hade blivit kommunala angelägenheter. Om något allvarligt skulle hända så låg huvudansvaret för informationen till medier och medborgare på kommunen. ”Alla människor i Sverige vistas i en kommun” som SPF:s föredragshållare brukade säga. Och även om säkerhetskraven ständigt höjs så finns i det moderna samhället alltid risk för olyckor med omfattande konsekvenser: läckor vid transporter av farliga ämnen, utsläpp från kärnkraftverk eller kemiska industrier, katastrofer inom transportsektorn, omfattande bränder.

Efter några försök inbjöd SPF samtliga landets länsstyrelser att efter intresse och möjlighet medverka i en ny typ av beredskapsövningar: kommunala informationsberedskapsdagar. De första att ställa upp var länsstyrelserna i Örebro, Östergötlands och Gävleborgs län. Innan utbildningen började inbjöd länsstyrelserna kommunalråd, räddningschefer och beredskapshandläggare från alla länets kommuner till informationsmöten, där SPF:s förslag till en kommunal informationsberedskapsdag presenterades. Samtliga kommuner i de tre länen valde att ställa upp. Inom ett år – våren 1991 till våren 1992 – hade alla de planerade dagarna genomförts och SPF kunde göra en utvärdering innan kurserna rullade vidare.

Det värsta som kan hända

Scenariot utarbetades av SPF och länsstyrelsen tillsammans med kommunens räddningschef, som fick chansen att spela upp sin värsta mardröm. Förutom klogastankern som krockade med skolbussen kunde det vara brand på en utflyktsbåt eller i en festlokal, smittspridning, en flygkrasch eller något annat ytterst obehagligt. Kommunerna fick välja mellan ett spel eller ett seminarium. De flesta valde spelet. Seminarie-formen kom att tillämpas bara i små kommuner där nyckelpersonerna var så få att ett spel blev konstlat. Som spellokal valdes ofta Folkets Hus

SPF-veteranen Göran Boberg föreläser om informationsberedskap på en kommunal beredskapsdag någonstans i Sverige.

där ett antal rum förbands med interntelefon. SPF ställde vanligen upp med 2-3 personer, oftast var också länsstyrelsens beredskapsenhet representerad. Från kommunen deltog förtroendevalda och förvaltningschefer inom områdena kansli, räddningstjänst, teknik, vatten och avlopp, skola och vård tillsammans med företrädare för polisen, SOS Alarmering, kyrkan, vård-

Den brinnande norska färjan *Scandinavian Star* i Lysekils hamn. Ett exempel på hur en oväntad katastrof kan förändra tillvaron i en liten kommun. Plötsligt vill flera länders massmedier ha information om vad som hänt.
Foto: Pressens Bild

centralen, någon frivilligorganisation, lokaltidningen och lokalradio. I några kommuner var också militärer med som berättade om möjligheter till militär hjälp. Förmiddagen ägnades åt föreläsningar och diskussioner som förberedelse för det kommande spelet. Den erfarna radiomannen och krisinformationsexperten Karsten Erichs – som figurerade i flera av SPF:s fallstudier om krisinformation – hade gjort en utmärkt video om hur lilla Lysekils kommun reagerade när den brandskadade norska färjan *Scandinavian Star* med många döda och skadade ombord bogserades in i stadens hamn. Den visades dels för att skapa en föreställning om vilka oväntade händelser som kunde drabba en kommun, dels för att visa hur en duktig kommunstyrelse kunde agera för att ordna presstjänsten. Tillsammans med medverkande lokala journalister förklarade SPF:s företrädare vad som väntades när det gällde information till medborgarna och presstjänst vid större olyckor och hur människor brukar reagera vid oväntade faror. Företrädaren för SOS Alarmering berättade hur alarmeringscentralen arbetade och vad ”viktigt meddelande till allmänheten” innebar. Efter en gemensam lunch började spelet. Företrädarna för kommunledning och förvaltningar, distriktsläkaren, prästen och andra medverkande fick dra sig undan för att tänka ut hur de skulle agera i den givna situationen. Förutsättningen var att det akuta räddningsarbetet – där ansvaret ligger på räddningstjänst och polis – hade avslutats och att ansvaret för fortsatt information nu låg på kommunen. Men de fick inte tänka länge.

Naturlig brytpunkt

Redan efter tio minuter började telefonerna ringa och röster som föreställde oroliga föräldrar och näsvisa journalister ville veta vad som hänt och vad som skulle ske. Tyska tidningar ringde upp för att få tag på någon som på engelska eller tyska kunde förklara vad som hänt utbyteseleverna. Många samtal som egentligen skulle ha kopplats till räddningstjänsten eller polisen kom nu till kommunledningen och ökade ytterligare belastningen.

Här låg spelets brytpunkt. De flesta kommuner hade ingen anställd informatör när utbildningen började. Skulle kommunledningen ta emot alla samtal själv eller skulle den ge i uppdrag åt t.ex. turistbyrån att försöka hålla massmedierna och de oroliga medborgarna stängna till dess att kommunledningen fått överblick över läget och kunde kalla till en presskonferens? I de fall där kommunstyrelsens ordförande eller ett kommunalråd fortsatte att själv ta emot samtal, blev spelet självmarkerande.

Trycket utifrån ökade tills linjerna var blockerade och kommunledningen varken kunde ge eller ta emot information.

Om allt fungerade så kallade kommunen till en presskonferens cirka två timmar efter spelets början. Kommunstyrelsens ordförande kunde ställa upp tillsammans med räddningschefen, polischefen och direkt berörda förvaltningschefer.

De SPF-företrädare och lokala journalister, som tidigare plågat kommunledningen med telefonsamtal, agerade nu som företrädare för massmedierna och försökte snärja panelen med frågor, för att se om informationen var samordnad eller om panelen talade med dubbla tungor.

Efter presskonferensen avslutades dagen med en utvärdering i diskussionsform. Oftast behövde spelledningen inte säga så mycket, de agerade var själva väl medvetna om vilka tabbar de gjort eller vad som fungerat bra. Som en sista punkt fick den högste ansvarige från kommunen förklara hur man tänkte gå vidare med de erfarenheter som övningen givit.

Från operativ info till granskning

Hur borde då informationsverksamheten gå till i samband med en stor olycka eller samhällsstörning? Någon fix och färdig lösning hade SPF inte, detaljerna berodde på lokala förhållanden. Men i grova drag framträdde en mall som byggde på psykförsvarets fallstudier och som

fick allt fastare konturer, ju längre de kommunala beredskapsövningarna fortsatte.

I räddningsfasen hade etermedierna, främst då den regionala radion, en avgörande roll när det gällde att snabbt vidarebefordra myndigheternas order och uppmaningar. Det kunde vara livsviktig operativ information – att rädda liv och egendom. Radion varnade dem som bodde kring olycksplatsen, hjälpte till att hålla vägar fria för utryckningsfordon, larmade nyckelpersoner och så vidare. Radions möjligheter till insats borde förberedas genom bra personkontakter med kommunens räddningstjänst och polis och genom att radion i sitt programval och sin allmänna framtoning gjorde sig känd hos allmänheten som en pålitlig källa för lokala nyheter. Under räddningsarbetet borde radion släppas förbi avspärningar och få arbeta fritt under ansvar.

När räddningsarbetet avslutats föll informationsansvaret på kommunledningen. Då var det viktigt att en ansvarig person – helst en riktig informationschef – finns till hands för att organisera och leda informationstjänsten. Vederbörande borde ha en så stark ställning i kommunledningen så att han/hon kunde bryta sig in till alla sammanträden och få tillgång till all information. Den informationsansvarige skulle underlätta för massmedierna att arbeta och se till att de kunde träffa de ledande befattningshavarna när dessa var mogna att träda fram med ett enhetligt budskap som var samordnat med polis och sjukvård.

I det här stadiet hade massmediernas roll förändrats. När den operativa informationen väl hade lämnats var de medborgarnas ombud för att granska makthavarna och deras åtgärder. Missar, oklarheter och klavertramp från myndigheternas sida riskerade att följa dessa under lång tid framöver. Men det är så det ska vara i en demokrati.

Positiv utvärdering

När övningarna pågått i tre kvarts år skickade SPF ut en enkät till de berörda kommunerna för att kunna göra en utvärdering. Informationsberedskapsdagar hade då genomförts i 18 kommuner.

Nästan alla som svarade – 94 procent – tyckte att kommunen hade nytta av informationsberedskapsdagen, vilket väl får räknas som ett högt betyg. Men hur? 17 procent menade att övningen påvisat sårbarhet eller brister i kommunens planläggning, 16 procent menade att övningen varit en ”väckarklocka” eller ”tankeställare”, och 13 procent att den kommunala nyttan legat i att den enskilde fått öva en störningssituation. 10 procent spann på temat att

kommunen fått möjlighet att praktiskt testa sin beredskap, medan lika många gav mer neutrala svar som att ”övning är bra”. Tre svar var negativa; två ansåg att scenariot varit så överdrivet att kommunen inte hade någon nytta av övningen.

Fyra av fem tyckte att de haft personlig nytta av övningen. En fjärdedel av alla svarande sade att kommunen vidtagit eller planerat åtgärder efter övningen som att revidera beredskapsplaner eller bilda kris- eller jourgrupper. Nästan alla var beredda att rekommendera andra kommuner att genomföra en liknande beredskapsövning.

SPF:s slutsats var att myndigheten träffat rätt. Fler län engagerades och utbildningen gick vidare med oförminskad fart.

Utvärderingarna har med tiden bara blivit mer och mer positiva, vilket tyder på att intresset och inlevelsen hos mottagarna höjts i takt med ökande kunskapsnivå på området. I SPF:s årsredovisning 1998 sammanfattas 402 enkätsvar, där 99 procent av de svarande tyckte att den egna kommunen haft nytta av övningen och 97 procent tyckte att de själva haft nytta av den. Bättre än så kan det knappast bli.

Under år 2000 genomfördes 50 kommunala övningar. Nu hade SPF börjat sätta betyg på kommunerna och 188 ansågs ha ”godtagbar” informationsberedskap, medan 8 hade ”icke godtagbar”. Ingen hade ”god”. SPF kunde konstatera att nästan alla av landets kommuner nu hade utsett en informationsansvarig, men att vederbörande ofta inte satt tillräckligt högt upp i kommunledningen för att kunna fungera som en informationschef om det brände till. Jämfört med läget för tio år sedan då det någon gång kunde hända att kommunens pampar själv föll i fällan och blev handlingsförlamade bakom ringande telefoner, var det dock en betydande förbättring.

Tacksamma övningar

För SPF:s företrädare var dessa övningar mycket tacksamma. Gång efter annan kunde de bevittna hur skeptiska kommunföreträdare som kom till övningen med attityden att de visste bäst, under spelets gång drabbades av insikten att det här var något viktigt som de försummat. För SPF:s utsända gav övningarna värdefull inblick i den verklighet som behandlades i myndighe-

tens fallstudier om informationen i samband med stora olyckor och andra samhällsstörningar.

Det dröjde inte länge förrän SPF:s studier kunde visa på en markant höjning av medvetenheten och viljan hos landets kommuner att lösa informationsproblem. Forskningsrapporterna från slutet av 1990-talet om katastrofbranden i Göteborg, gasolyckan i Borlänge och det kommunala agerandet i samband med giftskandalen i Hallandsåsen visade att de berörda kommunerna faktiskt klarade informationen ganska bra.

I början låg ansvaret för övningarna på Göran Boberg och Per Striby. De tog ibland hjälp från andra medarbetare på SPF som tyckte att de behövde komma ut till verkligheten. I slutet av 1990-talet anställdes Birgitta Darrell och flera andra nya medarbetare. Samtidigt ändrade övningarna karaktär. De dramatiska spelen kring stora olyckor fick ge plats åt resonerande seminariediskussioner kring vardagliga scenarier kring miljö, äldrevård, förgiftningar, politisk extremism eller någon kontroversiell samhällsfråga där ett felaktigt agerande från kommunen kunde sätta myndigheternas trovärdighet på spel.

Spelformen användes alltmer sällan. Den ökade visserligen stressen men fördelade den ojämnt och gav inte tillräckligt utbyte åt alla inblandade. Övningarna innebar ett omfattande och tröttande resande med många mil genom Sveriges skogar i tåg och hyrbil, hotell, pensionat och näringsställen av skiftande kvalitet och ett ständigt tryck att förnya sig för att övningarna inte skulle bli slentrian. Minnena och associationerna är många för det resande teatersällskapet. Hur var det när vi åt en fridfull middag i Ödeshög på Pizzeria Dubrovnik samtidigt som den kroatiska staden med detta namn besköts av serberna? Eller när en handlingskraftig tidigare mentalsköterska visade hur informationen skulle organiseras i Degerfors. Eller när vi provflög scenariot i Karlskoga? Ja, det är faktiskt sant. Karlskoga kommun hade föreslagit ett scenario där ett affärsflygplan under inflygning till stadens flygfält sneddade över staden, förlorade höjd och kolliderade med ett höghus. Denna skrifts författare hade privatflygcertifikat och hyrde en enmotorig TB-10 Tobago från Botkyrka flygklubb för resan till Karlskoga. Vi gjorde ett landningsvarv efter alla konstens regler och kunde konstatera att höghuset låg på betryggande avstånd från de föreskrivna inflygningsvägarna. Vilket förstås inte hindrade att andra kunde ha busflugit precis som det stod i scenariot.

Mångsysslaren som blev konsult

Per Striby kom 1988 till SPF från Skolöverstyrelsen, där han hade arbetat med läromedelsutveckling och läroplansarbete. På SPF svarade han för utbildning av krigsorganisationen och föreläste om psykförsvaret i olika militära sammanhang. Han var samtidigt administrativ chef och personalchef. 1991 började han tillsammans med Göran Boberg att utbilda kommunerna i informationsberedskap. Striby slutade sin tjänst två år senare men fortsatte att arbeta som konsult.

Per Striby
Foto: Eino Tubin

Hur började informationsberedskapsutbildningen?

Vår forskning var till stor del inriktad på samhällsstörningar. Vid våra kontakter med länsstyrelserna förstod vi att det fanns ett stort utbildningsbehov i kommunerna, framför allt om informationen i samband med olika fredsolyckor. Berlinmuren hade fallit och det gav ytterligare anledning att rikta in sig på fredskriser. Vi började i Östergötlands och Örebro län med informationsdagar. Och det blev bingo! Det blev en sådan succé att vi höll på i tio år. Man kan säga att Göran Boberg och jag var ett radarpar hela tiden. Tillsammans genomförde vi informationsberedskapsdagar i drygt 170 kommuner i tolv län.

Ni möttes av en del motstånd i början...

Dåvarande överdirektören var ganska negativ inledningsvis, eftersom han inte ansåg att detta ingick i SPF:s uppdrag. Så det var på nåder vi fick starta verksamheten. Men vi hänvisade till att psykförsvaret ägnat sig åt fredsinriktad forskning sedan 1953 och att en god beredskap i fred skulle vara till nytta även i en krigssituation. Försvarsdepartementet och departementsrådet Marie Hafström var också frågande. När vi bjudit in henne på en informationsberedskapsdag i

Enköping våren 1993 vände hon tvärt och hade sedan mycket positiv inställning. Utbildningen blev ett slags adelsmärke för SPF.

Jag tycker att forskning och utbildning var en utmärkt kombination, som gav oss hög status och tyngd åt det som vi pratade om. Vidare hade både Göran och jag erfarenhet från spel från Försvarshögskolan.

Var det ni eller länsstyrelserna som formellt ledde övningarna?

Man kan säga att vi gjorde det i samverkan. Göran och jag svarade för innehållet och länsstyrelserna stötte den praktiska administrationen, kontaktade kommunerna och svarade för att det fanns telefoner m.m. på plats. Vi hade en seminariedel på morgonen, där vi talade om kriskommunikation, baserat på SPF:s forskning. På eftermiddagen var det ett spel, där vi trimmade kommunens ledande tjänstemän och politiker samt polis och sjukvård. Dagen avslutades med analys av hur de hade lyckats med sin uppgift och hur de skulle gå vidare.

Men i vissa kommuner skedde allt i form av ett seminarium.

Ja, i kommuner som var mycket små eller där de inte kommit så långt i sin planering så utfördes spelet i seminarieform. Då satt vi med i kommunens ledningsgrupp på en 7-8 personer och kunde stoppa handlingen och kommentera vartefter.

Oavsett form använde vi oss av stora olyckor med stora skador på kommunens infrastruktur och många skadade och döda i våra scenarier. Vi gick in i spelet när räddningstjänsten genomfört merparten av sitt arbete, men då medier, medborgare och anhöriga ställde höga krav på kommunens information. Poängen med att använda det-värsta-som-kan-hända-scenarier var att visa upp ett spektrum av skilda informationsbehov samt vikten av samordning av information inom kommunens olika förvaltningar, men också mellan kommun, polis och sjukvård. SPF:s tanke var att kommunen med erfarenheterna från spelet skulle utarbeta en plan för kriskommunikation. En plan som täckte allt från mindre kriser och olyckor till svåra, omfattande samhällsstörningar.

Ibland var spelet självmarkerande när kommunalrådet skulle svara själv i telefon och allt blockerades.

Det hände rätt sällan. Min uppfattning är dock att informationsberedskapen i kommunerna generellt sett var ganska dålig och att den här utbildningen behövdes. När det gick bra så fanns det ofta ett klokt kommunalråd, som inte sällan själv var officer i botten. Eller en duktig informationschef eller beredskapshandläggare. Allmänt var nivån på beredskapshandläggarna dock inte så bra, de flesta tog det som en kommendering. Om räddningschefen var beredskapshandläggare så var ordningen bättre, men han hade ju så mycket annat att göra.

Hur upplevde du Landahl som chef?

Jag tyckte bra om honom, eftersom han gav mig fria händer att angripa en rad administrativa frågor. När jag kom hit fanns det inte en dator på myndigheten. Jag kom från en myndighet som hade datoriserats och kände till alla problemen och motståndet mot datorer. Jag var en av de första handläggarna på dåvarande Skolöverstyrelsen som redan i slutet av 70-talet jobbat praktiskt med datorer. Det första jag gjorde på SPF var att övertyga Landahl om att köpa datorer till dem som ville använda dem. Han vändades inför detta men insåg behovet av att utveckla sig. Redan under de första månaderna fick de som ville sina datorer och sedan tog det inte så lång tid förrän motståndet lagt sig. Jag fick in hela krigsorganisationen på data. Allting sköttes tidigare med små kort, vilket var väldigt trögrarbetat. Ur det perspektivet var det tacksamt att komma hit. Personalchefsjobbet var besvärligt i början, eftersom vi skulle sköta alla löneförhandlingar lika juridiskt korrekt som SÖ, som hade en hel personalavdelning för detta. Men jag hade god hjälp av personalchefen på Överstyrelsen för civil beredskap som hjälpte mig genom alla labyrinter i förhandlingarna.

Du var med och föryngrade krigsorganisationen...

Som ställföreträdande chef för krigsorganisationen svarade jag även för rekrytering. När jag tillträdde 1988 var medelåldern hög. Jag började med att avveckla alla över 50 år om det inte

fanns speciella skäl att ha dem kvar. Tillsammans med Olle Wästberg, som hade ett väldigt bra kontaktnät, så bytte vi ut och förnygrade 2/3 av organisationen. Vi plockade folk från reklambyråer, lobbyföretag, tidningar och etermedierna. De fick individuell utbildning i psykförsvaret och samtidigt hade vi tre större övningar.

Har du något särskilt minne från övningarna?

Ja, en lite makaber sak. Vi hade ju hela tiden fejkade radiosändningar. Men någon hade av misstag fått in riktig radio och kom mitt i en paus och sade skrattande att John-Olle Persson (finansborgarrådet i Stockholm) hade störtat. Men det var ju Oskarshamnsolyckan...

Hur ser du tillbaka på din tid i psykförsvaret?

Det var oerhört stimulerande och utvecklande att jobba med kommunernas informationsberedskap.

När krympplasten tar slut

Hur blev psykförsvaret inblandat i försöken att tillverka trycksvärta i Sverige? Och varför ville den beredskapsorganisera teatrar och militärmusik?

Psykförsvarets grundläggande uppgift är att bevara motståndsvilja och samhällsanda i orostider. I ett demokratiskt samhälle har medborgarna rätt att vara väl informerade om vad som händer och ha möjlighet att bilda sig en egen uppfattning.

Alltså måste de fria och oberoende massmedierna kunna fortsätta sin verksamhet att informera, kritisera och bilda opinion även i krig. På så sätt är medierna en del av samhällets psykologiska försvar. Staten ska inte blanda sig i vad de skriver eller säger, men den måste se till att de får tekniska möjligheter att verka.

Uppgiften att planera för detta lades på Beredskapsnämnden och senare på SPF. Målet var att medborgarna i krig skulle kunna få sin information på kanaler som de litade på och var vana vid.

En pressgrupp bildades inom BN för att samordna denna planering med deltagare från Tidningsutgivarföreningen, Överstyrelsen för ekonomiskt försvar (ÖEF), Arbetsmarknadsstyrelsen, Värnpliktsverket och Pressbyrån.

Sveriges Radio och TV låg utanför denna planering. De hade egna, väl fungerande beredskapsenheter som dock alltid haft bra samarbete med BN och SPF. Mot slutet av 1990-talet uppdrog regeringen åt SPF att inrätta ett samrådsforum för både statliga och kommersiella etermediers beredskapsplanering. Detta etermedieråd slogs efter endast ett sammanträde ihop med pressrådet till ett gemensamt medieråd.

Beredskapsnostalgi

Pressplaneringen innebar ett jättelikt planeringsarbete av stort och smått och BN kan knappast lastas för om en del aspekter numera ter sig något beredskapsnostalgiska för att inte säga Grönköpingsmässiga. Det brukar sägas att militären alltid förbereder sig för att vinna det senaste kriget. I hög grad träffar emellertid denna elaka iakttagelse det dåvarande civila totalförsvarets planering.

En särskild utredning tittade på erfarenheterna från beredskapstiden 1939-45 och bestämde att tidningarnas sidantal skulle skäras ner till en tredjedel av det normala under kris eller krig. Förändrad tryckteknik, svårigheter med materialförsörjning och inkallelser skulle göra det omöjligt att behålla fredstida sidantal. Annonsmarknaden skulle också byta skepnad. Intäkterna från annonser för varumärken och lyxvaror skulle förstås falla bort vid en avspärrning.

Det dåvarande ekonomiska försvarets hotbild byggde på omfattande och långvarig störning av den svenska utrikeshandeln. Samtidigt odlades fiktionen att en del viktig import skulle kunna ersättas med egen kristillverkning.

Tidningarna var numera starkt importberoende. Till exempel köptes trycksvärta, filmer och tryckplåtar huvudsakligen från utlandet. Detta skulle lösas genom beredskapslagring och förberedelser för att åter starta den egna tillverkningen.

ÖEF och dess efterträdare Överstyrelsen för civil beredskap (ÖCB) undersökte länge möjligheterna att tillverka svensk trycksvärta. Försök gjordes i Norrtälje och Uppsala att trycka med egenproducerad kristrycksvärta. Resultatet blev inte så lyckat. Under 1977 utverkade BN i samarbete med ÖEF ett särskilt statligt anslag om 3,5 miljoner kronor per år som stöd till inhemsk tillverkning av känsliga produkter som grafisk film. Där det inte gick att ta fram ersättningsprodukter upprättades centrala lager. De ersattes senare av regionala beredskapslager vid olika tidningsföretag.

Tidningarna fick göra en särskild personalplanering för krig så att nyckelpersoner på redaktioner och tryckerier slapp bli inkallade vid beredskap. En arbetsgrupp inom BN utredde frågan om tidningarnas ekonomi i krig tillsammans med presstödsnämnden. Det beslutades att tidningarna i krig skulle få en statlig lånegaranti.

När det blev fred skulle tidningarna redovisa inkomster och utgifter och efter granskning få behålla mellanskillnaden. Förslaget lades som vilande i regeringskansliet, d.v.s. det skulle aktiveras först när krigsmolnen hopades.

Inte ens utrymningar och bombningar fick stoppa tidningarna. Tidningsföretag inom riskzonerna skulle förbereda flyttning till värdofficiner på alternativa tryckorter.

I mitten på 1970-talet fanns beredskapsplaner för 130 tidningsföretag, som tryckte 150 olika utgåvor. Men planeringen gällde inte bara dagspressen. Motsvarande planer fanns för 90 olika

tidsskrifter från alla de stora veckotidningsföretagen och för fackpress med anknytning till fackliga, politiska och ideella organisationer. Planeringen gällde även Pressbyrån, Presam, Tidningarnas telegrambyrå och dess regionkontor. Distributionen var inte minst viktig. Med hjälp av fältpostorganisationen gjordes beräkningar av var i landet olika inkallade värnpliktiga skulle hamna vid beredskap, så att de skulle kunna nås av lokaltidningar från sin hemort. Veckopressen ansågs ha en viktig uppgift för att upprätthålla moralen – såväl soldater som hemmafronten behövde ett mått av tröst och förströelse medan bomberna föll.

För svåra problem

Mitt i denna detaljerade planering kunde det hända att viktiga omständigheter förbisågs eller sopades under mattan. Under oljekrisen 1973 var det nära att hela den svenska tidningsdistributionen lamslagits på grund av brist på den krympplast som användes för att slå in tidningsbuntarna. Enligt SPF-veteranen Göran Boberg var det inte möjligt att utan vidare gå över till andra metoder att slå in tidningar.

Men den verkliga Akilleshälen var elförsörjningen. Problemet var helt enkelt för svårt. Det skulle kosta orimligt mycket att förse tidningstryckerierna med så mycket reservkraft att de kunde fortsätta trycka om de stora kraftnäten slogs ut.

Hur allvarligt problemet verkligen är visade sig senare när Stockholms stora tidningstryckerier flyttat till Kista, där en kabelbrand klippte av elförsörjningen år 2001. Reservkabeln hade lagts i samma trumma som huvudkabeln. Tryckerierna var strömlösa och prenumeranterna blev utan tidning. Nu skulle väl problemet lösas. Men ett år senare hände precis samma sak och det fanns fortfarande ingen fungerande reserv. För att tryckerierna skulle bli självförsörjande hade det krävts ett eget kraftverk. Att bygga ett sådant var inte samhällsekonomiskt motiverat.

När SPF bildades ändrade pressgruppen namn till pressrådet. Den tidigare detaljerade planeringen övergavs och ersattes av allt mera begränsade och översiktliga planer. Det direkta ansvaret lades över på länsstyrelser och länsarbetsnämnder. Den nya myndigheten ÖCB började arbeta efter nya och mer flexibla scenarier. Den dyra lagerhållningen av olja och andra importerade insatsvaror avvecklades. Det gällde också tidningarnas lager av plåtar, filmer och färg.

Den snabba datoriseringen inom tidningsvärlden innebar att mängder av traditionella arbets-

metoder och yrken försvann. Samtidigt uppstod nya tänkbara sårbarheter. På ÖCB funderade man ett tag på allvar att börja lagra datorkomponenter, men ryckte till slut på axlarna.

Gammaldags beredskapslager var inte lösningen på dataålderns problem.

Vem spelar marscher i krig?

Även andra områden av kulturlivet blev föremål för Beredskapsnämndens intresse. Behovet av veckotidningar och förströelse har nämnts. Men hur var det med teatern, filmen och musiken? Förvisso var det av intresse för det psykologiska försvaret att även lägga dessa företeelser under beredskapsplanläggning. Teatern var lättast att få grepp om. Ett antal ensembler som låg i riskzonerna vid angrepp och utrymningar, ålades att rapportera om möjligheterna att flytta till alternativa scener. Verksamheten självdog efter några år men det kunde hända att någon rapport flöt in till myndigheten långt efteråt.

BN gjorde också försök att värva Statens Biografbyrå, alltså den statliga filmcensuren, som en del av psykförsvaret i krig. Förmodligen var tanken att försöka få kontroll över importen av utländska propagandafilmer i ett säkerhetspolitiskt skärpt läge.

När militärmusiken jagades ut på ökenvandring under några år på 1970- och 80-talen gjorde BN ett försök att rädda den till psykförsvaret. Det militära försvaret ansåg sig inte ha råd med yrkesmusikkårer och avhände dem till en regionmusikorganisation där den gamla andan tynade bort. Kanslichefen Per-Axel Landahl intresserade sig för frågan och undersökte om det skulle gå att beredskapsorganisera musikerna.

Men räddningen låg på närmare håll. Efter några års uppehåll började försvaret att sätta upp värnpliktiga musikplutoner som tillsammans med de frivilliga musikkårerna med bravur förde den svenska militärmusikens tradition vidare.

Göran Boberg var länge ensam anställd på SPF:s avdelning för informationsberedskap. Men frågor kring samhällets beredskap och sårbarhet var förstas centrala för hela myndigheten. Alla fick vara beredda att hoppa in om det blev ett allmänt strömavbrott och press och TV började ringa för att få en kommentar. Forskningen kretsade till stor del om hur informationen fungerade när samhällets beredskap sattes på prov genom naturens nycker eller olika extraordinära händelser. För försvarsupplysningen var en central uppgift att förklara hur totalförsvaret försök-

te leva upp till de beredskapskrav som ställdes av landets säkerhetspolitik. Nya arbetsuppgifter och verksamheter för SPF på det här området kom ofta till genom personalens egna idéer och uppslag eller genom tankar som framfördes inom de samrådsorgan där psykförsvaret var representerat. Idag svarar SPF för ett medieråd, där det ingår företrädare för såväl tryckta medier som etermedier.

SPF:s medieråd
sammanträder:
Stående fr.v. Barbro
Fischerström,
TidningsUtgivarna,
Mats Ekdahl, SPF,
Birgitta Darrell, Krisbe-
redskapsmyndigheten,
Anders Lignell, TT,
Peter Wallström, Post-
och telestyrelsen och
Lars Dahlgren, Teracom.
Sittande fr.v. Göran
Zackari, Sveriges
Television AB, Carl Axel
Zenzén, TV4 AB,
Mats Oscarsson,
Räddningsverket och
Bengt Frykman,
Sveriges Radio AB.
På bilden saknas
Christer Jungeryd,
Radioutgivareföreningen,
Anders Johansson, Post-
och telestyrelsen och
Jan-Eric Berg, Teracom.
Foto: Anders Qvarnström

Psykförsvaren som kom in från kylan

Göran Boberg
Foto: Eino Tubin

Göran Boberg anställdes 1973 på psykförsvaret som byrådirektör för beredskapsfrågor. Boberg hade skrivit sin licentiatavhandling om krigstidens Informationsstyrelse och ansågs därför som sakkunnig. I många år svarade han ensam för informationsberedskapen och arbetade samtidigt som lärare på försvarets högskolor och inom frivillig befälsutbildning. Han slutade egentligen aldrig - ”old soldiers never die, they just fade away” som MacArthur sade - men inledde sedan några år en pensionärs-tillvaro i Gränna. Fortfarande lär FBU höra av sig för att ha honom som lärare på olika kurser.

Så du har haft i stort sett samma jobb hela tiden...

Men jobbet var helt annorlunda då. 90 procent var inriktat på krigsberedskap. Det gällde såväl Statens upplysningscentral som C-sektionerna hos civilbefälvare och länsstyrelser och ombuden i kommunerna. Vi skulle rekrytera personal, utbilda dem och delta i övningar. Och så sysslade jag med pressplanläggning tillsammans med Ingvar Hallvik på Tidningsutgivareföreningen, som var en mycket dynamisk person.

Hur gick samarbetet med civilbefälvarkanslierna och andra myndigheter som ni samverkade med?

Jag tyckte att vi hade en positiv atmosfär. Men det fanns förstås en och annan som tyckte att vi inte behövdes.

Hur gick pressplanläggningen? Den gick ju ut på att lagra filmer, tryckplåtar och trycksvärta.

Det var mycket mer komplicerat än så. Det var många intressenter inblandade: TU, VECTU, Pressbyrån. Värnpliktsregistren samkördes med prenumerantregistren så att soldater stationera-

de på olika håll i landet under beredskap skulle få sina lokaltidningar genom fältposten. Periodvis byggde man för många miljoner upp kapacitet i Sverige att ersättningstillverka olika saker själv.

Hur gick det med trycksvärtan? Gick den att använda?

Chefredaktören för Upsala Nya Tidning var en gång Tidningsutgivarföreningens representant i pressrådet. Han fick i uppdrag att trycka med den hemgjorda trycksvärtan. Och då stod det på första sidan att i natt kommer vi att trycka med beredskapsfärg. Så om ni inte får en tidning i morgon...

Var inte elförsörjningen den verkliga flaskhalsen?

El var för stort. För att klara problemen i Kista så borde man bygga ett eget kraftverk lika stort som ett pansarskepp, och det går ju inte. Där trycks 40 procent av alla svenska tidningar.

Egentligen var all svensk beredskapsplanering på lösan sand. Man hittade alltid nya saker som ingen tänkt på. Som krympplasten, som höll på att stoppa de svenska tidningarna under oljekrisen 1973.

Hade du något att göra med etermediernas beredskapsplanering?

Vi hade hela tiden ett löpande samarbete. Men Sveriges Radio och Sveriges Television har alltid varit ängsligt angelägna om sin självständighet. De har alltid varit noga med att ställa upp på alla våra övningar, men har samtidigt hela tiden understrukit sitt oberoende.

Hur har förhållandet varit med TT?

Alltid väldigt nära och vänskapligt. Vi distribuerade pengar till dem för uppbyggnad av ett parallellt TT-nät i Sverige. De som kom från TT var alltid förstående för beredskapsproblemati-

ken. Souschefen Arne Pall satt i SPF:s pressråd och medverkade på många övningar.

Har du några särskilda minnen från informationsberedskapsdagarna?

En gång bröt tre kvinnliga kommunalråd spelet efter en timme och bad deltagarna att ta fram almanackorna för att fastställa tid för det sammanträde där man skulle lösa problemet i scenariot. Där ledde vår insats till konkret handling.

I Hälsingland hade vi en gång ett scenario där något inträffade mitt under en hambofestival, där 5000 dansande människor passerade kommunen och 14.000 tittade på.

Formen har väl ändrats ganska mycket, det är färre olyckor numera och mindre spel...

Vi upptäckte efter hand att kommunerna inte hade resurser att bygga upp spel och att deltagarna föredrog att diskutera i grupper. Efter hand blev det allt mindre dramatik och allt mer diskussioner kring förtroendefrågor.

Hur många övningar har du varit med på?

Ungefär 225. De enda län som vi inte varit i är Sörmland och Göteborg. Sörmland ligger för nära och i Göteborg tycker man att det inte finns någonting att lära från stockholmare.

Du har väl upplevt allt i fråga om underliga näringsställen och konstiga pensionat.

Ja, i ett skånskt gästgiveri följde värden med till rummet och sade: oj, jag har glömt att sätta på värmen! Det var 14 minusgrader ute och tre grader inne.

Tycker du att du fått facit någon gång på att kommunen lärt sig och handlat riktigt i en verklig kris?

Under snöövädret i Gävle gick det bra. Där slängde de handboken där det stod vad de skulle

göra och använde förnuftet istället. Men ibland har vi exempel på att det gått fel. Trots att vi tidigare haft ett spel om dåligt vatten så visste de inte vad de skulle göra i Svalöv när 25.000 människor drabbades av förorenat vatten. Där sade de: ”det finns inget som tyder på att vattnet kan vara cancerframkallande...” – en härlig formulering!

Jag har en känsla av att psykförsvaret var kanske det mest intressanta område som jag sysslat med, men samtidigt att så mycket lämnats ogjort. Delar du den känslan?

Helt och hållet. Det är ett oerhört fascinerande ämne. Det finns så många portar och området är så brett. När man arbetat ett tag med det upptäcker man att det finns precis lika mycket ogjort. Men tiden har inte räckt till. Jag har varit engagerad också på lördagar och söndagar i kursverksamhet med Blå Stjärnor och bilkårister. Sedan satt jag ett tag också i Civilförsvarsförbundets styrelse. Minst 15-20 helger per år har varit upptagna med sådant.

Den ödmjuka generalen

Birgitta Darrell

När Birgitta Darrell kom till SPF 1997 var veteranen Göran Boberg ensam på avdelningen för informationsberedskap. Han drev bland annat de kommunala informationsberedskapsdagarna med hjälp av konsulten Per Striby och svarade för pressplanläggningen. Avdelningen omfattade sex personer när den sommaren 2002 med Birgitta Darrell som chef överfördes till Krisberedskapsmyndigheten. Under tiden hade SPF fått ett nytt uppdrag som kontaktorgan för informationsberedskapen i radio och TV.

Vilka nya verksamheter kom till under din tid?

Det viktigaste är nog medierådets utvidgade verksamhet. Men vi fick också ett regeringsuppdrag att ta fram råd och rekommendationer för myndigheter i informationsberedskap och anlidade forskaren Bertil Flodin att ta fram de två första skrifterna. Då insåg jag att det fanns ytterligare behov och det hela växte till en pärm och en utbildningsserie med 14 olika produktioner. Pärmerna skickades till alla kommuner, länsstyrelser, och till landstingens och polismyndigheternas informatörer som ett slags uppslagsbok i kriskommunikation. Vi använde den också i vår utbildning. Från januari 2000 startade vi en tredagsutbildning för kommunala informatörer om krisinformation. Vi har genomfört den för över 300 personer.

Är de kommunala informationsberedskapsdagarna slutförda?

Nej, beställningar rullar in hela tiden. Jag är själv inne på min andra runda. Jag var i Töreboda hösten 1997 och var där igen våren 2002. Vi har väl varit i stort sett i alla kommuner, men det finns ju personalomsättning. Även den kommunala informatörsutbildningen ska fortsätta.

Har ni fått facit någon gång på att utbildningen kommit till nytta?

När en buss i Danmark med passagerare från Norrköping kraschade kunde vi se att kommunen lagt ut information på kommunens hemsida på Internet. Det är att möta sin målgrupps infobehov på ett bra sätt. Ett tydligt exempel på att våra utbildningar gör nytta. När jag började kunde vi räkna upp 5-6 kommuner som skött informationen dåligt. Nu kan vi istället räkna upp lika många exempel på kommuner som skött det väldigt bra. Men allt är inte vår förtjänst. 1999 blev alla nervösa inför vad som skulle hända vid millenieskiftet och alla kommuner blev plötsligt angelägna om att uppdatera sin informationsberedskap. Vi red länge på den vågen.

Vilka är era samarbetspartners? Civilbefälhavarna är ju borta nu.

Länsstyrelserna har försvarsdirektörer och beredskapssamordnare, kommunerna beredskapssamordnare. Sedan 1999 har vi mer och mer vänt oss till kommunernas, landstingens och länsstyrelsernas informatörer. De har en mycket viktig roll i en kris.

Men alla kommuner har väl inte informatörer?

Nej, det haltar rätt så mycket. Ofta har man en informationsansvarig utsedd, men det kan lika gärna vara en skolchef, biblioteksföreståndare eller någon annan. Det är bara de stora och medelstora kommunerna som har råd med informationschefer.

Vad är det för attityd numera när ni kommer?

Vet du vad de säger om oss idag? Å, vad kul att ni kommer! Sedan Göran Bobergs tid har vi ju varit väldigt angelägna om att behålla den lite ödmjuka stilen, den särskilda SPF-andan. Det förtroendet ska vi försöka bibehålla på Krisberedskapsmyndigheten.

Vilken typ av scenarier använder ni numera?

Vi har en 17-18 allmänna kommunala scenarier som de får välja emellan. Numera är det är få

Medarbetare på avdelningen för informationsberedskap

Martin Arkel

Sophie Heine

Henrik Olinder

som vill ha spel. De tycker bara att det blir stressigt och att de inte lär sig så mycket. Då är det bättre att gemensamt resonera igenom problemen. Det kan vara problem som uppstår kring en dam på äldreboendet som säger sig ha blivit sexuellt utnyttjad, en pedofil på dagis eller en nazist som jobbar på fritidshemmet. Det är scenarier som för deltagarna verkar fullt möjliga. Vi har fortfarande kvar skolbussar som krockar, men sådana scenarier angår mest räddningstjänsten. Allmänna förtroendeproblem är intressantare och engagerar fler. De tvingar den kommunala ledningen att ta sitt ansvar.

Kör ni terrorscenarier?

Vi hade ett stort terrorscenario hösten 1998 då vi bjöd in alla aktörer i Stockholm som skulle kunna bli föremål för en terrorattack. Då hade vi riktiga journalister som agerade utifrån sina roller. SL, polisen och räddningstjänsten deltog. Vi körde inspelade videonuttar, där Bo Holmström stod utanför T-Centralen och rapporterade om smällen. Spelet tog två dagar på en konferensanläggning på Lidingö. Men när vi bjöd in antraxexperten Ken Alibek från Washington år 2000 var det för få som anmälde sig. Vi hade bokat in Rosersberg. Men när han

väl kom så ville alla från försvarsministern och nedåt träffa honom.

Vi har haft mycket samarbete med Estland, Lettland och Litauen. I juli 2001 var vi i Tallinn och utbildade den estniska regeringens krisledning. I september kom den hemska historien med träspriten som 60 människor dog av. Den estniska regeringen fick genast problemet på sitt bord och efteråt fick vi tack för vår utbildning.

Hur gick det till med Y2K-problematiken inför millenieskiftet?

Flera år före mjältbrandsattacken i USA inbjöd SPF Ken Alibek till Sverige för att prata om möjligheterna att använda antraxbakterier vid terrorangrepp. Som Kanatjan Alibekov var han tidigare sovjetofficer och direktör för fabriken för biologiska vapen i Stepnogorsk i Kazakstan. Efter sitt avhopp 1992 blev han konsult och akademiker i USA.

Hösten 1998 bildades en grupp som kallades Y2K-generalerna. Efter sitt första möte konstaterade de att informationen skulle bli väldigt viktig och bjöd in mig. Där fanns folk från regeringskansliet, stora företag som Volvo, Scania, Ericsson, Telia, Farmacia, Vattenfall och Stora Enso samt några myndigheter. Vi jobbade med frågorna i drygt två år och träffades minst en gång i månaden. Jag tog med mina erfarenheter från fältet till gruppen, som tyckte de var mycket värdefulla. Under 1999 gjorde SPF fem enkätstudier. Oron för den finansiella sektorn och elförsörjningen ökade markant i april-maj. Jag hjälpte till att lägga upp en stor informationsinsats och vid nästa mätning kunde vi konstatera att den verkligen hade hjälpt till att minska oron. Det var kul att en gång få direkt svar på att en aktivitet gett resultat.

Hur kändes det när det inte hände någonting på nyårsafton?

Jag hade inte väntat mig att det skulle bli något heller. Efter varje mätning ville medierna att vi skulle säga att folk var oroliga. Men de var mer oroliga för brottslighet, arbetslöshet och narkotika än för 2000-problemet och vi fick göra medierna besvikna.

Gick ni till Krisberedskapsmyndigheten som en sammanhållen enhet?

Ja, och vi ska fortsätta allt som hittills: informationsberedskap, Baltikum, Partnerskap för fred och så vidare.

Malins svarta lådor

Malin Modh personifierar klyvningen i SPF:s omorganisation. Hon började 1998 för att stödja medier respektive myndigheter i deras informationsberedskapsarbete – verksamheter som gick åt olika håll sommaren 2002 – och har ägnat halva tiden var åt dessa uppgifter.

Hur gick arbetet med medierna till praktiskt?

Malin Modh
Foto: Eino Tubin

Den yttre formen är ett medieråd på SPF, som består av Sveriges Radio, SVT, TV 4, Radioutgivarföreningen som är den kommersiella radions branschorganisation, Tidningsutgivarna och TT. Det efterträdde det gamla pressrådet, som tidigare mest sysslade med lagringsavtal. Sveriges Radio och SVT har fortfarande egen beredskapsplanering. Regeringen tyckte dock inte att det räckte utan skapade en ny samrådsfunktion där även de kommersiella medierna är med. I propositionen föreslogs ett etermedieråd, men efter ett enda sammanträde slog vi ihop det med pressrådet. Både press och etermedier sysslar ju numera med digital teknik och det finns mycket gemensamt.

Lagringen för tidningarna är väl helt avvecklad nu?

Den sista biten försvann nyligen när tryckeriernas lager avvecklades. K-företagen är borta. SPF:s fortsatta funktion blir att hjälpa medieföretagen med hotbilder och riskinventeringar och seminarier där man diskuterar samarbetsavtal och skapar medvetenhet om sårbarhet. Dagens modell känns betydligt mer flexibel och relevant än den gamla.

På rådets möten berättar SPF vad som händer inom myndighetsvärlden och medieföretagen vad som händer inom deras område. Vi har diskuterat elavbrotten och 11 september. Vi har gjort ett par studier, framför allt sårbarhetsstudien för digital radio och TV år 2000. Både medieföretag och departementen har haft nytta av dem. Vi har också gjort studier om nya medier och hur de kan användas för larmmeddelanden. Ett omfattande projekt sedan 1999 är att hjälpa kommersiell radio att sända meddelanden inom VMA-systemet. Det hade hamnat mellan en massa stolar. De lokala radiostationerna var skyldiga att sända meddelanden, men kunde inte alltid klara det praktiskt eftersom inte alla stationer hade bemanning vissa tider på dygnet.

Där kommer de svarta lådorna in.

De ska fungera från hösten 2002. Om det händer en gasolycka så ska i fortsättningen även

ungdomar som lyssnar på kommersiella kanaler bli varnade. Hittills har Sveriges Radio skickat fax eller e-post till de kommersiella sändarna, men nu kan dessa återsända direkt det som Sveriges Radio sänder.

Tycker du att SPF har accepterats av medierna?

Medieföretagen ska ju inte ha någon koppling till några myndigheter. Det är viktigt att hävda journalisternas oberoende. Förut protesterade de mot att SPF skulle få rollen som samrådsmyndighet, men nu ville de inte att någon annan skulle få rollen. SPF är ju ingen myndighet som pekar med hela handen utan vi försöker skapa dialog.

Har ni tittat på utländska exempel?

När det gäller teknik har vi tittat på både Kanada och Finland, som har liknande system. Medierådet åkte också till London för att dra lärdom av engelska medieföretags beredskap. De har kommit längre än vi både när det gäller kommersialisering och digitalisering och är mer vana vid terrorhot. Vi har mycket att lära av varandra. I Berlin finns TV-sändningar i tunnelbanan, vilket är mycket intressant ur krisinformationssynpunkt. Det är hela tiden nödvändigt att blicka ut på utvecklingen i andra länder.

Ett ointressant vulkanutbrott

Kristina Smith kom till SPF ett år före omorganisationen, närmast från ett informatörsjobb på försvarsdepartementet. I samband med Sveriges deltagande i militära övningar inom ramen för NATO:s Partnerskap för fred (PFF) har hon lett övningsmoment där en grupp svenskar som spelar journalister kastade sig över utländska militära chefer för att klargöra betydelsen av press- och informationstjänst. Verksamheten fortsätter nu i den nya Krisberedskapsmyndighetens regi.

Kristina Smith
Foto: Eino Tubin

Hur kom du in på PFF?

Alla myndigheter inom försvarssektorn får inbjudningar att delta. Jag visste att man på försvarsdepartementet är angelägen om att vi ska visa upp öppenhet och förmåga att delta i krishantering. Jag högg i alla krokar som jag kunde hitta och tog så småningom över det jobb som vår militära konsult Christer Asklin hade börjat. På PFF-övningar som Sverige stod värd för så ansvarade vi för att arrangera övningsmoment med krigskorrespondenter. Det finaste som militären vet idag är civil-militär samverkan och där passar sådana moment in mycket bra. De militära cheferna ska lära sig vad som genererar journalistintresse och förstå att de måste avsätta tid till att svara på frågor. De måste förstå att det ska finnas utbildade pressofficerare. Och jag har nu insett att vi är rätt så ensamma om detta i världen.

På ett NATO-seminarium i Rumänien i november förra året var frågan hur man skulle få någon slags minimistandard på pressofficerare. En italienare berättade att bara 30 procent av pressofficerarna i NATO har relevant utbildning. De flesta tycker att pressofficerarna får öva sig tillräckligt genom att svara på frågor från de journalister som bevakar övningen. Men då är det fel personer som frågar fel saker. Det är en sak att fråga en lettisk officer om han tycker det är roligt att vara i Södertälje och en helt annan att fråga varför han inte sett massgraven där borta.

Har du träffat några NATO-officerare som har uppgifter som motsvarar din?

Aldrig. Jag träffar ju pressofficerare från övningens presskvarter, men de svarar bara för press-tjänst, inte för övningsinslag. De som ligger närmast vår inställning är amerikanerna, som har regelmässig utbildning av pressofficerare i Norfolk. Men de har inte övningsmoment i press-tjänst utan gör bara punktinsatser i samband med större övningar. Sedan är det en annan sak att deras tradition till öppenhet än annorlunda än vår.

När jag gick en NATO-kurs i psykologisk krigföring i England 1987 märkte jag att det fanns skillnader i terminologi och att det som vi kallar vanlig presstjänst i NATO kallades psykologiska operationer.

Jo, det finns skillnader i terminologi och en stor gråzon. I Norfolk berättade någon att när deras egna pressofficerare gjort en bra intervju med en högre officer kunde de lägga ut den som material för pressen. Och journalisterna uppskattade det! För oss skulle det vara otänkbart.

Hur går det till på mediespelen? Vilka spelar journalister?

Vi har använt oss av journalistelever från folkhögskolor och folk med informatörsbakgrund från frivilligorganisationerna. Efteråt brukar vi ha en diskussion med journalistgruppen. De tyckte att vi borde ha denna diskussion tillsammans med de officerare som vi övade. Det har vi tyvärr inte haft tid till hittills. En bra synpunkt som kom fram under den senaste diskussionen var att man bara ökar på journalistföraktet om man går på för hårt. Det är lätt att spela över när man leker journalist. Målet ska vara att visa de övade att det faktiskt finns journalister och att det inte är farligt att svara på deras frågor.

Vilka är mest rädda för journalister?

På Viking 01 skrämde vi nästan slag på en finsk överste när journalisterna blev påflugna och ställde tuffa frågor. I vissa länder måste man ta det mycket försiktigt i början. En annan omständighet kan vara att de övade inte vet hur utländska journalister reagerar och därför är mer defensiva. Många svarar också korthugget därför att de inte kan så bra engelska.

Hur ser man från högre NATO-håll på detta? Tycker de att det bör fortsätta?

De har visat väldigt intresse när jag försökt missionera. Britterna är mycket entusiastiska. Men ganska många tycker nog också att det inte är nödvändigt, utan att det räcker att pressofficerare berättar om övningen. På Island, där man ska öva räddningstjänst vid ett vulkanutbrott, vill de inte ha någon pressövning alls. De menade att vulkanutbrott inte skulle generera något särskilt medieintresse.

Bistånd till Baltikum

Sommaren 1990, året före självständighetens återupprättande, besökte denna boks författare en musikfestival i Estland. Republikens blå-svart-vita trikolor vajade nu åter från Långe Herman, det medeltida fästningstornet på Tallinns Domberg. En femtedel av Estlands hela befolkning marscherade i strålände sol till den stora sångarenan i Tallinn för att sjunga de nationella sånger som under ett halvt sekel hörde till det mest förbjudna.

Men samtidigt låg en tryckt stämning över landet. De sovjetiska styrkorna var kvar. Litauen hade förklarat sig självständigt; Estland och Lettland hade ännu inte vågat ta det steget. Alla fruktade ett bakslag. Ekonomin stod inför omläggning från statsstyrning till marknadsekonomi. En fullständig författningsreform var nödvändig. Den ryska minoriteten var orolig. Massmedierna prövade gränserna för sin nyvunna frihet. Rykten och konspirationsteorier florerade. Hamstring kunde lätt utlösas. Brottslighet och svartabörshandel ökade lavinartat. Människor var så spända och stressade att det lyste igenom mitt under den stolta sång- och dansfesten. När en rysk militärhelikopter lågsniffade över folkmassan tittade alla oroligt upp. Men det var bara TV som lånat den för några flygbilder.

Plötsligt slog insikten att Estland kunde liknas vid ett land i krig. Det förekom inga krigshandlingar, men den psykologiska spänningen kunde jämföras med den som krigsdrabbade människor lever under. Kanske motsvarade även suget efter musik och kultur de behov som folk har av själslig tröst i krig. Något för det psykologiska försvaret?

Under midsommarfirandet var jag inbjuden till Estonia-teaterns traditionella garden-party vid presidentens residens i Kadriorg. Arnold Rüütel var ordförande i Högsta Rådet, ett exekutivorgan i den labyrinthiska kommunistiska maktstruktur som snart skulle ersättas av en demokratisk konstitution. Men han spelade rollen som ett slags statschef väl med sin värdiga hållning. När jag såg att han var ledig gick jag fram, presenterade mig och föreslog på stående fot ett samarbete med det svenska psykologiska försvaret. Så började SPF:s första utländska biståndsprojekt.

Stora behov

Några dagar senare träffade jag Rüütel och några medarbetare i residenset och presenterade det svenska konceptet för psykologiskt försvar. Det hade förekommit incidenter som innebar psykologisk krigföring från sovjetmaktens sida, sade Rüütel. Behovet av bistånd från väst var mycket stort. Vi kom överens om att vidareutveckla kontakterna via en rådgivare som höll på att bygga upp ett nytt informationssystem för statsledningen.

SPF:s kanslichef Jan Olsson godkände i efterhand min egenmäktiga uppvaktnings hos ett annat lands statschef. Samma höst åkte jag över med forskningschefen Roland Nordlund och träffade olika tjänstemän i regeringskansliet samt den oberoende opinionsforskaren Andrus Saar som utfört några enkäter till stöd för den nationella regimen agerande.

Några biståndsmedel kunde vi ännu inte erbjuda, men det fanns möjligheter till utbyte av erfarenheter när det gällde opinionsundersökningar. Vi pratade också med företrädare för det blivande estniska Räddningsverket som pekade på vilka hot som hängde över Estland. Bland annat närmade sig den sovjetiska naturgasledningen till Tallinn - som gick nära tätbebyggt område - sin tekniska livslängd. De bittra erfarenheterna av mörkläggningen kring Tjernobyl var i färskt minne, många ester hade ovetandes kommenderats till saneringsarbetet. Två kärnkraftverk av osäker sovjetisk modell låg in på Estlands gränser, litauiska Ignalina och ryska Sosnovij Bor. Skulle myndighetsinformationen, som mannen på gatan såg med ytterlig skepsis, fungera om något allvarligt hände?

Under 1991 kunde SPF publicera två studier som resultat av samarbetet med Andrus Saar och hans institut Saar Poll A/S. En handlade om ryktesspridning efter ett alltför lyckat satirprogram i TV som handlade om valutaväxling.

Den utvecklades till en estnisk variant på Orson Welles' paniskskapande radiodramatisering av en invasion från Mars. Den andra studien rörde massmediernas roll under Moskvakuppen och den estniska självständighetsförklaringen. Initiativen togs av Saar, men SPF hakade genast på eftersom erfarenheterna var intressanta även för svensk krisforskning. SPF:s opinionsforskare Göran Stütz granskade och kommenterade Saars siffror, medan jag försökte att sammanfatta de kulturella skillnaderna. Begrepp, nyanser och tänkesätt i kontakterna mellan myndigheter, medier och medborgare – SPF:s klassiska triangeldrama – var givetvis olika hos människorna i

ett land som haft fred i 180 år och ett som höll på att frigöra sig efter ett halvsekels ockupation.

Våren 1993 vände sig UD till fackdepartementen och begärde in förslag till suveränitetsstöd till Baltikum. SPF begärde och fick 200 000 kronor för stöd åt åtgärder inom psykologiskt försvar. Anledningen till varför SPF började så försiktigt var att vi ännu inte hittat våra samarbetspartners. Redan från början var dock ambitionen att verksamheten också skulle omfatta Lettland och Litauen.

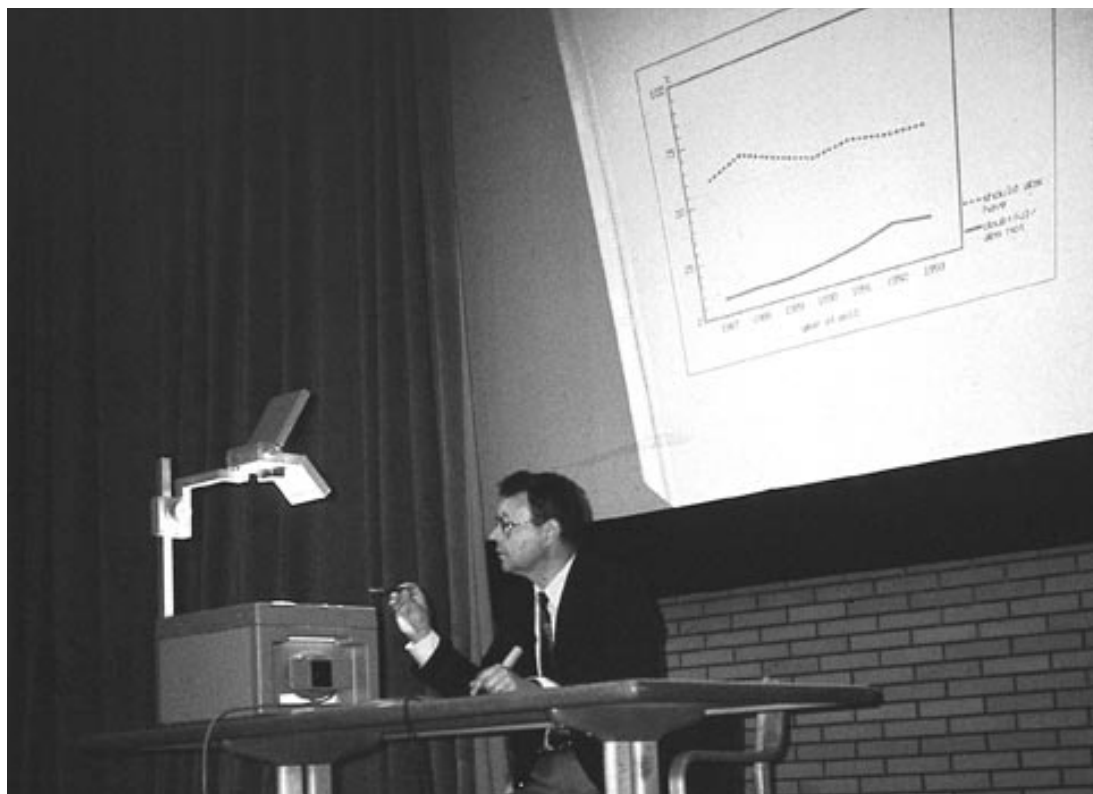
Kulturskillnader

Redan nästa vår kunde vi göra en första turné till de tre länderna för att pröva om erfarenhetsutbyte och övningar kring krisinformation kunde vara av intresse. Marken hade beretts genom de svenska beskickningarna, de tre ländernas rudimentära försvarsdepartement, nyhetsbyrån Baltic News Service i Estland och Institute for Non-Violent Action i Litauen. Överdirektör Jan Olsson och jag körde genom de tre länderna i bil – och väntade i timmar i den nyligen införda gränsbyråkratin – medan forskningschefen Roland Nordlund anslöt i Tallinn och Vilnius.

Resan demonstrerade på ett tydligt sätt kulturskillnaderna i de tre länderna tre år efter befrielsen. Vi erbjöd ett paket bestående av några föredrag och ett informationsspel och lät mottagarna välja och komplettera. Esterna genomförde spelet med bravur och litauerne utförde en elegant akademisk konferens medan letterna hade svårt att ens samla sig till ett svar.

Deltagarna i Tallinn var påfallande ungdomliga; företrädare för den nya generation som tog över efter kommunisterna. De bestod huvudsakligen av journalister samt informationssekreterare från de estniska ministerierna. Efter några simultantolkade föredrag kring psykologiskt försvar och myndighetsinformation började spelet, som utgick från att det ryska kärnkraftverket Sosnovij Bor flugit i luften och att ett radioaktivt moln närmade sig Estland. Till vår överraskning behövdes ingen starthjälp; de energiska deltagarna bildade spontant arbetsgrupper och började genast improvisera fram en informationsplan.

Tills vi nådde Riga visste vi inte om letterna skulle ställa upp. Svaret kom sent och det var svårt hitta någon ansvarig och någon som över huvud taget kunde kommunicera på främmande språk. Som tur hade vi ett drygt veckoslut till förfogande i Riga för att ta kontakter och anpassa programmet efter möjligheterna. Den planerade tvådagarskonferensen krymptes till ett endags-

Informationschefen Eino Tubin föreläser om försvarsvilja på en presentation av det svenska psykologiska försvare för litauiska parlamentariker, militärer och akademiker på Hotel Lietuva i Vilnius i maj 1994.

Foto: Roland Nordlund

seminarium i ett ekande och oventilerat rum i Vetenskapsakademiens hus, den fula Stalin-krokan som sticker ut i Rigas skyline. En tapper svensk-lettisk värnpliktig som tjänstgjorde vid det lettiska försvarsdepartementet hjälpte till att tolka våra anföranden från engelska till lettiska. Många i publiken hade själva varit med när sovjetiska OMON-förband försökte storma regeringskvarteren vintern 1991. Några uttryckte sin besvikelse över att Lettland börjat bygga upp konventionella väpnade styrkor istället för att fortsätta med den amerikanske professorn Gene Sharps teorier om ett "civilbaserat försvar". I Vilnius var allt dukat för en seriös konferens med "papers", simultantolkade muntliga inlägg, mottagningar och så vidare. Litauiske ÖB, rikspolischefen, parlamentsledamöter, akademiker och journalister deltog.

Vår motpart Centre for Non-Violent Action hade under de tre åren av självständighet utvecklats från motståndsrörelse till en akademisk institution, som samlade militärer, forskare och journalister för att byta erfarenheter om säkerhetspolitik, tryckfrihet och mycket annat. Ett starkt önskemål var att SPF skulle stödja fortsatt konferensverksamhet. Även utbildning i form av presschefskurser och spel skulle vara välkommen.

Demokratiskt ledarskap

Efter Estonia-katastrofen hösten 1994 drog SPF igång ett trenationellt forskningsprojekt om hur myndighetsinformationen och massmediernas rapportering fungerat i Sverige, Estland och Finland. Redan morgonen efter olyckan kopplades Saar Poll in för att samla data och förbereda en undersökning om hur folk fått information om olyckan. Enkäter genomfördes parallellt i Estland och Sverige.

Senare engagerades en forskargrupp vid universitetet i Tartu under ledning av makarna och professorerna Marju Lauristin och Peeter Vihalemm för fördjupade studier om vilken psykologisk effekt katastrofen haft i Estland. Resultatet blev en mångfasetterad rapport på engelska som givetvis tog upp massmediernas arbete men även aspekter som ryktesspridning och mytologi.

Sommaren 1995 utförde SPF en av sina mest udda satsningar, en officerskurs i Estland. Militärutbildningen i Sovjetunionen karakteriserades av sträng hierarki, där den enskilde inte fick ifrågasätta eller visa egna initiativ. Nu skulle de baltiska staterna bygga upp egna försvarsmakter med västerlandets demokratiska ideal som mål. Samtidigt som de jagade vapen och utrustning på världsmarknaden skulle ny organisation och anda införas.

Under den mest kritiska tiden direkt efter självständigheten leddes verksamheten i Estland av två svenska reservofficerare, försvarsministern Hain Rebas och hans bror stabsofficeren Aho Rebas. Aho Rebas hade bland annat skissat en kurs i demokratiskt ledarskap för officerare på kompanichefsnivå som han inte kunde fullfölja på grund av arbete i Sverige. Svenska högkvarteret kunde inte stödja kursen eftersom alla resurser var inriktade på utbildning av baltiska FN-styrkor. Men kunde SPF hjälpa till?

Kursen genomfördes på kursgården Lohusalu utanför Tallinn i två omgångar under ledning av den pensionerade överstelöjtnanten Per-Erik Fyhr som hade grundliga erfarenheter av

utbildning inom det estniska försvaret. Hela pedagogiken byggde på elevernas egenverksamhet. Meningen var att kursen skulle vara självgenererande och resultera i att eleverna förde sina erfarenheter vidare i den organisation där de arbetade. Min katederföreläsning på osäker estniska om psykologisk krigföring och psykologiskt försvar gick stick i stäv med den pedagogik som eleverna samlats för, men väckte ändå visst intresse eftersom ämnet som sådant var obekant.

SPF:s generaldirektör Björn Körlof, reservmajor och engagerad i den svenska frivilliga befälsutbildningsrörelsen, deltog under en dag som avslutades med diskussioner kring småbord.

Nästa dag fortsatte vi till Vilnius för en stort upplagd internationell konferens om förtroendeskapande mellan myndigheter, medier och medborgare i de postkommunistiska länderna, som SPF hade varit med och sponsrat.

Konferens- och utbildningsverksamheten fortsatte i Litauen. Under 1996 svarade SPF för en konferens om förtroendeskapande och 1997 för en kurs för den litauiska försvarsmaktens presschefer och en konferens om informationsproblem med deltagande av företrädare för myndigheter och massmedier.

Följande år genomförde SPF ett seminarium vid det sovjetbyggda kärnkraftverket Ignalina med deltagande av ordföranden Sam Nilsson, generaldirektör Björn Körlof och många medarbetare från kansliet. År 2000 genomfördes en konferens om informationsberedskap och medierelationer på inbjudan av inrikesdepartementet i Estland. Erfarenheterna kom väl till pass strax därefter när ett stort antal ester avled av hembränd träspirit.

InfoLatvia

Det land som i början bekymrade oss mest var Lettland. Estland orienterade sig naturligt mot Norden och Litauen mot Centraleuropa, men Lettland verkade ha svårt att få kontakter i väst. Problemen att åter organisera en egen stat var stora; nära halva befolkningen bestod av inflyttade ryssar och andra före detta sovjetmedborgare. Först 1998 kunde SPF genomföra en riktig konferens i Riga med deltagande av ett hundratal personer. Syftet var att skapa förståelse för samhällets institutioner, myndigheter och medier och för försvarets roll i en demokrati. Samtidigt inleddes en förstudie för det mest omfattande biståndsprojektet på psykförsvarets område – en flerårig satsning på försvarsupplysning för att ge landets försvar en demokratisk

förankring. Projektet drevs vidare på högsta nivå efter en överenskommelse mellan Sveriges och Lettlands försvarsministrar. Projektet *InfoLatvia* leddes av generaldirektör Nils Gyldén på försvarsdepartementet medan förre chefen för mellersta civilbefälhavarkansliet Rune Dahlén engagerades som ”project officer”.

SPF deltog genom forskningschefen Göran Stütz, som gav råd om genomförande av årliga försvarsviljeundersökningar liknande de svenska. Projektet finansierades inom de så kallade ”Göran Persson-miljarderna”; två miljarder kronor som statsministern avsatt för stöd åt Östersjönationerna i deras strävan att skapa demokratiska samhällen.

InfoLatvia uppdelades på flera delprojekt. Seminarier i försvars- och säkerhetsfrågor genomfördes dels på samhällets högsta nivå (som de årliga rikskonferenser som anordnas av Centralförbundet Folk och Försvar i fjällen), dels för myndigheter och organisationer på regional och lokal nivå. I januari 2001 ägde den första centrala konferensen rum i Cesis med deltagande av de två ländernas försvarsministrar, medan de första regionala seminarierna genomfördes senare samma år. En informationssatsning riktades till värnpliktiga och medlemmar i hemvärnet. Vidare genomfördes två kurser i medieträning för pressekreterare och pressofficerare på central nivå. För att öka öppenheten fick lettiska försvarsdepartementet och försvarsmakten hjälp med att skapa Internet-sidor och ge ut en motsvarighet till den svenska *Fakta om totalförsvaret*.

Årliga opinionsundersökningar infördes för att avläsa letternas attityder till säkerhetspolitik, försvarsmakt, värnplikt, NATO-anslutning och liknande frågor. Den första genomfördes under hösten 2000.

Väl använda pengar?

Hela denna satsning hör givetvis hemma under rubriken psykologiskt försvar. På sovjettiden saknades förtroendet för myndigheterna, eftersom medborgarna förvägrades både insyn och deltagande i den politiska processen och varje form av ifrågasättande framkallade drakoniska straff. Men ett demokratiskt land kan inte fungera om myndigheterna agerar över huvudet på medborgarna. Lika viktigt som att utbilda och beväpna militära förband är att få medborgarna att inse varför statsmakten gör det och varför ungdomen måste offra tid för militärutbildning.

Försvarsminister Björn von Sydow avslutade den första centrala konferensen i Lettland med

en symbolisk gest som visade hur tiderna förändrats. Han lämnade över materiel till en komplett skyttebataljon, den första av fyra som Sverige lovat rusta. Det var mindre än tio år sedan den estnische försvarsministern Hain Rebas förgäves bett sin svenske kollega Anders Björck att få låna skrotfärdiga gevär av en hundra år gammal modell (m/96) för att ha något att bedriva grundläggande skjututbildning med.

Har satsningarna varit befogade? SPF tog de första kontakterna år noll minus ett när alla förbindelser med väst var av utomordentlig betydelse. Viktigare än den eventuella visdom, som myndigheten kunde överbringa, var känslan hos ester, letter och litauer att ha samtalspartners utomlands, med vilka de kunde utbyta erfarenheter som hjälpte dem att välja en egen väg. Meningen var aldrig att exportera färdiga svenska koncept, men väl att öppna en diskussion kring myndighetsinformation, mediefrihet, opinionsforskning, informationstjänst, demokratiskt ledarskap, förtroende, försvarsvilja och många andra viktiga företeelser som inte hade funnits under sovjettiden och nu snabbt behövde införas. För svensk del gav utbytet inte minst erfarenheter av hur samhällen kan återuppbyggas från ett nolläge.

Här hade SPF chansen att spela en liten roll i ett större spel som i slutändan gav Sverige och hela Östersjöregionen ökad säkerhet. Det var det värt.

Kapitel 6. Försvarsupplysning

En hörnsten för försvarsinsatsen

I nästan ett kvarts sekel låg uppgiften att främja och samordna informationen om säkerhetspolitik och totalförsvaret på en egen nämnd: Totalförsvarets upplysningsnämnd, TUN. Många av personligheterna i Beredskapsnämnden var aktiva också i TUN. Självfallet var BN alltid representerad i TUN:s styrelse.

Försvarsupplysning var en gång en känslig fråga. När Beredskapsnämnden kom till 1954 ansågs det olämpligt med statligt styrd upplysningsverksamhet. Den kunde få rakt motsatt effekt till den åsyftade. Möjligen spökade här svårigheten att hålla isär information och propaganda; att informera om fattade beslut eller ”smöra” för fler kanoner.

Några år efteråt tillsattes dock 1960 års försvarsupplysningsutredning, som konstaterade att allmänhetens behov av upplysning om totalförsvaret ökat under efterkrigstiden. TUN blev ett konkret resultat av utredningens arbete. Försvarsministern prutade dock ned ambitionerna åtskilligt. Det blev varken kansli eller någon heltidsanställd sekreterare. En viktig punkt i utredningens förslag var en statlig försvarstidskrift. Men den fick också tummen ned av försvarsministern som menade att försvarsgrenstidskrifterna hade sin givna publik på grund av fackintresset och att någon ytterligare tidskrift inte behövdes.

Nämndens första sammanträde ägde rum den 13 november 1962 i Civildepartementets sammanträdesrum på Myntgatan 5. Ordföranden Frans Nilsson inledde med att citera försvarsministern i Kungl. Maj:ts proposition nr 74, 1962, som låg till grund för nämndens tillkomst:

Sammanfattningsvis anser jag att upplysningsverksamheten om vårt totalförsvaret alltmer framstår som en av hörnstenarna i de frestida förberedelserna för en fullständig och verkningsfull försvarsinsats. En ökning av denna verksamhet är nödvändig för att stärka vår vilja och förmåga att motstå krigföring.

Under sitt första halvår sammanträdde nämnden en gång i månaden. Den började med att besöka eller bjuda in institutioner som hade informationsuppgifter inom totalförsvaret: Försvarsmakten, Jordbruksnämnden, civilförsvaret, ekonomiska försvaret, frivilligorganisationerna och Sveriges Radio.

Flera av de personer, som hade ledande roller under nämndens kommande år, skymtar redan i de första protokollen som TUN:s ledamöter/suppleanter eller som gäster: redaktörerna Frans Nilsson, Olle Svensson, Per-Olof Hansson, T-G Wickbom och Lars-Eric Wänstrand, docent Karl Birnbaum, generalmajor Carl-Erik Almgren, civilförsvarets byråchef Ivar Müller och BN:s ordförande Gunnar Dahlander.

Under hela sin existens bjöd TUN ofta in gäster till sammanträdena. Nämnden skulle ju främja upplysningsverksamhet och samverka med andra aktörer på området. Under de första sammanträdena ställde verkschefer personligen upp för att informera: civilförsvarets Åke Sundelin, ekonomiska försvarets Bertil Swärd och radiochefen Olof Rydbeck.

Intern information

Redan från starten avsattes en del av sammanträdestiden för att ge ledamöterna tillfälle att berätta om vilka upplysningsprojekt som deras institutioner höll på med. Tanken var förstås att de olika institutionerna skulle känna till varandras informationsverksamhet och undvika dubbeljobb. Riktigt lyckat blev det inte. Ibland räckte inte tiden till, ibland uteblev den ledamot som skulle haft något viktigt att berätta, ibland blev det för mycket detaljer av litet intresse för övriga ledamöter. Tiden var heller inte mogen för ett förtroendefullt samarbete – det militära och civila försvaret kunde ibland dra åt olika håll. Under åren vädrades olika förslag att förbättra den inre informationen: i förväg inskickade uppgifter eller ett kalendarium. Men den riktiga lösningen nåddes först under SPF-flagg på 1990-talet, då de inblandade myndigheterna började arbeta gemensamt med stora informationsprojekt.

1962 informerade Försvarsstaben om en broschyr till utlandet, som utarbetats inom stabens press- och filmavdelningar. Nämndens första remissyttrande den 17 november 1962 gällde ett förslag från Jordbruksnämnden om hushållens beredskapslagring. Alla hushåll borde ha en krigsmatsäck för att klara de första dagarnas kaos vid ett krigsutbrott. TUN tyckte att

Jordbruksnämnden borde anskaffa en stadigare kartong för denna matsäck, trots att den skulle kosta 45 öre mot 25 öre i Jordbruksnämndens förslag. Ett år senare debatterade nämnden Jordbruksnämndens förslag till en broschyr med namnet ”Radiakskydd för jordbruket”. Mycket diskussion ägnades också ”försvarsupplysningens effekt”, förmodligen utifrån den bekväma teorin att ju mer försvarsupplysning, desto starkare försvarsvilja. En studieresa till en schweizisk försvarsutställning i Lausanne ledde till diskussioner om även det svenska totalförsvaret borde satsa resurser på att delta i stora utställningar.

Uppryckning

Av de efterlämnade protokollen att döma verkar det dock som om luften delvis gått ur verksamheten efter orienteringsrundan 1963. Vad skulle nämnden syssla med? Vara remissinstans åt Jordbruksnämnden? Antalet sammanträden minskade, 1963 var det sju och följande budgetår bara fyra.

En uppryckning kom när den energiske Per-Axel Landahl 1965 utsågs till sekreterare. En arbetsgrupp tillsattes för att undersöka formerna för nämndens verksamhet och Landahl satte genast igång med att utarbeta en PM som summerade vad statsmakterna ursprungligen hade tyckt och hur nämnden skulle kunna arbeta.

1966 konstaterade han att totalt 21 personer jobbade inom totalförsvaret med olika informationsuppgifter, varav 15 på heltid. Hela verksamheten kostade en miljon kronor om året, varav försvarsgrenstidningarna svarade för hälften.

Redan i samband med Landahls arbete började TUN delas upp på arbetsgrupper för att utföra olika uppgifter. Exempelvis tillsattes en redaktionskommitté 1967 för att utarbeta en skrift med argument och fakta i försvarsdebatten i samverkan med Centralförbundet Folk och Försvar. Förutom Landahl bestod redaktionskommittén av general Stig Synnergren, som efterträtt Almgren, och Folk och Försvars kanslichef Börje Lindkvist. Skriften ”Försvarsdebatten”, som trycktes i 7500 exemplar, blev nämndens första egna publikation.

Tillsammans med andra intressenter som BN och Militärpsykologiska institutet engagerade sig också TUN i undersökningar av opinionen. Det kunde gälla kvinnors attityd till försvaret eller effekter av olika företeelser som försvarsutställningar, försvarsupplysning bland värnpliktiga

eller den skrämmande filmen ”Krigsspel” om ett kärnvapenanfall som utnyttjades av försvarsnegativa krafter.

När Olle Svensson tillträdde som ordförande och Ingmar Engman som sekreterare 1968/69 hade nämnden fått en kostsam arbetsuppgift. Den skulle publicera en annons i landets telefonkataloger som ersättning för broschyren ”Om kriget kommer”, som under beredskapstiden började delas ut till alla svenska hushåll. Sist delades den ut 1961. I ett snabbt läge var det bra om huvuddelen av texten fanns tillgänglig där de flesta svenskar lätt skulle kunna hitta den. TUN fick uppdraget.

Landets telefonkataloger var den bästa lösningen och på monopoltiden var det lätt att komma överens med Televerket om ett hyggligt pris för en 8-sidig annons - 300.000 kronor äskades under 1968. Men när hela TUN:s budget var 375.000 kronor blev det inte så mycket över för annan verksamhet: opinionsstudier, någon publikation, en pressresa. Annonseringen inleddes 1970.

1970-talets ordförande var Roland Ekström och Thorsten Holm, sekreterare Björn Fougelberg, Lars-Olov Pettersson och Jan Hercules. Informationschefen Gunnar Olsson från det ekonomiska försvaret inträdde i styrelsen och stannade till mitten av 1980-talet. Landahl återkom i styrelsen i egenskap av kanslichef för BN. Bland andra kända namn i styrelsen var moderaten Anders Björck, senare försvarsminister på 1990-talet, och UD:s representant Jan Eliasson.

Moder Svea tränar judo

Produktionen bestod av några stillfilmer, det vill säga bildband eller diaprogram med ljud, och ett utbildningspaket med overheadbilder om totalförsvaret. Under några år var TUN:s största projekt nämndens första spelfilm med namnet ”Därför har vi ett försvar”. Den var 12 minuter lång, regisserades av Tor-Erik Flyckt och producerades av Europafilm.

Filmen beskrev i allegorisk form den alliansfria svenska säkerhetspolitiken, sedd i strikt kålsu-parperspektiv. Moder Svea bodde i radhus med sin familj. På parkeringen stod en Volvo, termosen när familjen drack kaffe på förstukvisten var blågul. Hon tränade judo. Det behövdes, eftersom två stöddiga typer i brottarkläder förekom i grannskapet. Den ene hade blå trikåer,

den andre röda. Mest såg de hotfulla ut. Men de fick inte vara illasinnade. Enligt ett protokoll från 1973: "...filmen ska inte utformas så att det blir några utrikespolitiska felaktigheter..."

Moder Svea hade alla möjliga finesser i sitt hem. I skafferiet körde en skördetröska, i skrivbordslådan tutade beredskapslarmet, i garderoben forsade en torpedbåt fram. Filmarna hade inte sparat på dyra inkopieringar. Tack vare sin judoträning och med visst bistånd av grannarna kunde Svea hålla sig neutral om de muskulösa herrarna fick lust till ett nappatag. Målgruppen var skolungdom, värnpliktiga, frivilligförsvarets folk. "Därför" var uppenbarligen tänkt som motvikt till försvarets mer handfasta upplysningsfilmer. Det var också dess svaghet. Finländarna, som visste vad det innebar att kämpa för friheten, gjorde ungefär samtidigt en försvarsfilm, där åskådarna till en parad öppet visade sin stolthet när stridsvagnarna dundrade förbi. Den svenska alliansfria allegorin väckte inga känslor.

Heltidsanställd sekreterare

Efter valet 1976 tillträdde den första borgerliga efterkrigsregeringen. TUN:s ordförande brukade komma från det socialdemokratiska läget och många trodde inte att den moderate försvarsministern Erik Krönmark skulle våga ändra det. Men hösten 1977 var det dags.

En opolitisk jurist, försvarsutskottets kanslichef Styrbjörn Lindow, utsågs till TUN-ordförande

Kanslichefen vid riksdagens försvarsutskott Styrbjörn Lindow var ordförande i TUN från 1977 till SPF:s bildande 1985.

och denna skrifts författare som då blivit Krönmarks informationssekreterare, till sekreterare i nämnden. Två år senare, när jobbet som informationssekreterare tagit slut, blev jag sekreterare på heltid. Det var försvarsministerns uttalade avsikt att nämnden skulle aktiveras. En första prioritet var att skapa ekonomiskt utrymme för egna projekt. Annonsen i telefonkatalogen började bli orimligt dyr och de åtta sidorna innehöll mycket luft. Genom en bantning till två sidor frigjordes medel för egen produktion av trycksaker och filmer. Den allegoriska "Därför har vi ett försvar" drog jag genast in. I praktiken började TUN om från scratch. Läget var ett helt annat när TUN upphörde 1985 och uppgifterna överfördes till den nybildade Styrelsen för psykologiskt försvar. Nämnden hade då två filmer i cirkulation: "Hjälmen" och "Om...", en stillfilm/video med nytagna bilder, broschyren "Jorden",

som i 100.000-tals exemplar distribuerades till skolan, årlig utgivning av en informationsbroschyr till landets alla 17-åriga flickor, en årlig katalog över allt försvarsupplysningsmaterial på marknaden som skickades till försvarets informationschefer och skolans samhällskunskapslärare samt diverse mindre publikationer som ”Till freds” - en antologi om försvarets samhällsnytta - och en katalog över var de intresserade kunde hitta bilder om totalförsvaret.

Nya filmer och broschyrer

”Hjälmen” hade en besvärlig produktion. Den var avsedd som en allmän upplysningsfilm om totalförsvaret för gymnasiet, försvaret och frivilligrörelsen – TUN:s vanliga målgrupper. Manusets skrevs av den begåvade men ojämne regissören Egil Holmsen, som utgick från symboliken kring en hjälm – en ishockeyhjälm, soldatens hjälm, försvaret som en hjälm för nationen. En klassrumsscen blev mindre lyckad. Det brast i personinstruktionen och Holmsen fick vredesutbrott som störde inspelningen. Under slutklippningen uteblev regissören och jag fick själv instruera redigeraren om vad vi ville ha med.

”Om...” handlade om totalförsvarets civila delar: civilförsvaret, ekonomiskt försvar, psykologiskt försvar enligt den tidens terminologi. Vis av erfarenheten hängde jag med under hela inspelningstiden och passade på att ta mängder av diabilder, som senare kom till nytta i stillfilmer och skrifter. ”Om...” innebar mycket resande i Stockholmstrakten - till Knivsta för ett fältsjukhus, Rosersberg för övningar i ruinstaden, Uppsala för en brandövning, Katrineholm för ett beredskapsförråd av kemikalier. Filmen blev en stadig katalog över den tidens civila beredskap, men livslängden blev kort då terminologin snabbt ändrades. ”Jorden” utformades av en annonsbyrå, men jag tog senare över produktionen själv. Målet var att få fram en relativt billig trycksak som både motiverade varför vi hade ett försvar och redovisade fakta om totalförsvarets uppbyggnad. Den spreds i stora upplagor framför allt på grundskolans högstadium. Försvarsstaben producerade en skrift som gick till alla pojkar ett år före

Totalförsvarets upplysningsnämnd gav 1983 ut skriften Till Freds, som handlade om försvarets samhällsnytta – långt innan detta var ett aktuellt debattämne. Skriften tog bl.a. upp nyttan för det civila samhället av frivilligrörelserna, försvarets forskning och mycket annat. Omslagsbilden visar flygvapnets räddningshelikopter i Visby, som räddat liv vid åtskilliga skeppsbrott.

Jorden hette en broschyr som skickades till skolorna i massupplaga i början på 1980-talet. Den gavs ut av Totalförsvarets upplysningsnämnd, en av SPF:s föregångare. Då rådde kallt krig mellan supermakterna. Nu behöver stormakterna inte längre vara på sin vakt mot varandra, men de uppblussande konflikterna bland länderna i världen har inte blivit färre. Mer än någonsin behövs en myndighet med psykologiskt försvar bland uppgifterna.

I den sista utgåvan av "17", som skickades ut av SPF till alla ungdomar i nämnd ålder under 1990, fick tre ungdomar från Tyska Skolan i Stockholm göra studiebesök vid det militära försvaret och intervjuva ÖB Bengt Gustafsson.
Omslagsfoto: Eino Tubin

inskrivningen. Men varför fick inte flickorna någon information? Sagt och gjort, TUN kompletterade med "Kvinnan i försvaret" till alla flickor i samma ålder. Efter något år slogs de två skrifterna ihop till "Varför har vi ett försvar?" – en stående TUN-titel – som senare ändrades till "17", målgruppens ålder. Skrifterna presenterades vid utgivningen genom trailers på Anslagstavlan i TV, som producerades billigt med hjälp av filmare på flygvapnets Barkarby-studio. Det var första gången som försvaret fick reklam i TV. TUN med sin vida representation från riksdagen, totalförsvarets myndigheter, Folk och Försvar, UD, Sveriges Radio och Skolöverstyrelsen sammanträdde i princip varannan månad. De praktiska besluten fattades i arbetsutskottet, som bestod av ordföranden Lindow och företrädare för Försvarsstaben (bl.a. Jan-Åke Berg), civilförsvaret (Kurt Efvingson), ekonomiska försvaret (Gunnar Olsson), psykförsvaret (Landahl) och Centralförbundet Folk och Försvar (Roland Morell). Den kände radioröstent Lars-Eric Wänstrand hjälpte ofta ordföranden när det gällde att få stöd för nya initiativ. Folk och Försvar var gammal partner för TUN och många aktiviteter gjordes gemensamt: vissa publikationer, ett höstseminarium med informationschefer, lärardagar och så vidare. Denna samverkan fortsatte efter bildandet av SPF. Som sekreterare jobbade jag i hög grad praktiskt. Förutom att sköta administrationen skrev jag själv texter, tog fotografier, gjorde layouter och

Totalförsvarets upplysningsnämnd tryckte den 32-sidiga broschyren Det svenska totalförsvaret på svenska, engelska, tyska och franska. Den glada lottan på omslaget var ett uppskattat blickfång.
Omslagsfoto: Lars Sjögren

höll kontakt med tecknare och tryckare. Ofta anlidade jag gamla bekanta. Försvarsmakten höll på att lägga ner eller privatisera sina enheter för filmare, fotografer, tecknare och formgivare, och de ställde gärna upp för utifrån kommande uppdrag. Som arbetsrum hittade jag ett krypin på försvarsdepartementets vind. När det blev för ensamt togs jag om hand av en annan fristående och udda institution under taknocken, SSSLP, sekretariatet för säkerhetspolitik och långsiktplanering, där många intressanta personligheter kunde dyka upp under kaffepauserna. En broschyr om totalförsvaret, som översattes till de vanligaste främmande språken, fick oväntat genomslag – i Singapore! Där ansågs att den enkla pedagogiska uppdelningen på militärt försvar, civilförsvaret, ekonomiskt försvar, psykologiskt försvar och övrigt totalförsvaret var så lyckad att den togs som förebild för Singapores eget totalförsvaret. Besvikelsen var stor när en delegation några år senare besökte efterträdaren SPF och fick veta att vi krånglat till det med en mängd funktioner som var svåra att få något grepp om.

Vidare under SPF-flagg

Förutom forskningen saknade Beredskapsnämnden operativa uppgifter i fred, medan TUN saknade uppgifter i krig. Det var den huvudsakliga motiveringen när Informationsberedskapsutredningen föreslog en hopslagning. Någon principiell debatt huruvida det var riktigt att statens upplysningsverksamhet om totalförsvaret nu blev en del av ”psykologiskt försvar” blev det inte, alla remissinstanser var positiva. 1985 var det dags att äta avskedslunch med Lindow, lämna TUN:s protokoll till Krigsarkivet och vandra över till SPF på Ridderholmen. Det dröjde inte länge förrän TUN:s gamla arbetsutskott levde upp igen, nu som SPF:s informationsråd med myndighetens kanslichef Landahl som ordförande.

Under SPF-flagg fortsatte verksamheten på samma kurs som tidigare. Trycksakerna förnyades årligen. Totalt tre filmer producerades med Tom Younger som regissör, innan mediet blev alltför dyrbart i förhållande till effekten.

Den första filmen var en samproduktion med en filmenhet inom Sveriges Radios utlandsprogram. Den hade till uppgift att distribuera PR-filmer om Sverige till utländska TV-stationer

SPF spelade i samverkan med Radio Sweden in totalförsvarsfilmen "Rustad för fred/Armed for Peace" under 1986-87. Den användes både som svensk upplysningsfilm och för utlåning till utländska TV-stationer. På bilden ställer fotografen Lil Trulsson upp den tunga Aaton-kameran i snön på pansarövningsfältet i Boden. Till vänster produktionsledaren och ljudteknikern Stig Hallgren och regissören Tom Younger. Foto: Eino Tubin

och behövde en film om det svenska totalförsvaret. Det var ett drömläge för SPF som knappast hade orkat producera en sådan film för egna medel. ”Hjälmen” och Försvarsstabens gamla tro-tjänare ”Förtroende och respekt” behövde ersättas. Radio Sweden föreslog Younger som manus-författare och regissör. Han var amerikan, hade hoppat i fallskärm under Normandieinvasionen, studerat i Frankrike efter kriget som många andra krigsveteraner och så småningom gift sig med en svenska. Hans specialitet var att förklara svåra sammanhang i enkla bilder. Filmen spelades in under flera långa resor, bland annat till Boden och Göteborg.

Stämningen var en helt annan än på de filminspelningar jag varit med på tidigare. Alla älska-de Tom, som ledde arbetet med värme och naturlig auktoritet. Filmfotograf var en ung kvinna, Lil Trulsson, som ensam släpade på den tunga Aaton-kameran med stativ och batterier, ibland i snö upp till midjan. Vi hade hoppats att få filma svensk FN-trupp i aktion i Mellersta Östern, men fick nöja oss med utbildningsbilder från FN-utbildningen på Almnäs och en ”fejkad” krigsscen i Räddningsverkets ruinstad i Rosersberg. ”Rustad för krig/Armed for Peace” blev en framgång och fick pris, bland annat för bästa foto på den årliga PR-filmfestivalen.

Några år senare var vi tvungna att klippa ner filmen. En orimligt stor del bestod av fabriks-bilder från företaget som SKF, SAAB:s flygplansfabrik, Scania's lastbilstillverkning och Ericsson Radar. I mitten av 1980-talet framställdes de fortfarande officiellt som omistliga delar av vårt ekonomiska försvar, som garanter för alliansfrihet och för att Sverige skulle klara en avspärr-ning. Redan under filmningen förstod vi att det var en propagandamyt. Den industriproduk-tion som vi filmade var i hög grad integrerad med utlandet och hade tvärstannat om Sverige verkligen blivit isolerat i ett krig. Filmens livslängd begränsades också av att vi inte fått med till-räckligt modern utrustning. Armén höll på att ömsa uniform från grönt till kamouflagespäck-ligt, men de repförband vi filmade under en manöver i Göteborgstrakten hade ännu äldre grå yllekläder från andra världskriget.

Polisen ryckte ut

”När kriget kom” var en ren SPF-produktion, ämnet var landets psykologiska försvar. En ama-törteatergrupp från Salem ställde upp för att agera allmänhet. Bland annat visade filmen folk i skyddsrum, en motståndsrörelse i Botkyrkatrakten och en SPF-övning i Enköping. Scenariot

var det gängse på den tiden, en militär invasion i stor skala i Sverige, vilket förstås begränsade livslängden. Själva ämnet var kanske alltför smalt för att motivera en filmsatsning.

”Är det säkert?” var ett tappert försök att göra en film för grundskolan. Ramhandlingen – som jag själv var skyldig till – bestod av att två grupper soldater som övade strid i ort kom in på en skolgård och störde en lektion i samhällskunskap. Stridsdomaren återställde ordningen och lovade fröken att komma till nästa lektion för att själv berätta om totalförsvaret. Inspelningen föranledde polisutryckning.

Vi hade inte tänkt på att föranmäla när skjutfesten började på skolgården. Men filmen låg fel i tiden. Försvaret skulle nu åter behandlas med respekt och filmens skämtlynne – ett försök att engagera en yngre tonårspublik – ansågs snart förfelad.

Både TUN:s och SPF:s filmer distribuerades gratis för mottagaren både på 16 mm och videokassetter via föreningen Armé-, Marin- och Flygfilm. Skolornas läromedelscentraler fick egna gratiskopior.

Skolan och försvaret

Bristen på undervisning om säkerhetspolitik och totalförsvaret i skolan var ett ständigt problem för både TUN och SPF. Att få ämnet inskrivet i läroplanerna stötte på envist motstånd, trots påstötningar från ÖB:s, Centrala värnpliktsrådets och frivilligförsvarets sida och löften från såväl socialdemokratiska som borgerliga skolministrar. Läroplansförfattarna ville inte bindas av specifika direktiv. Kanske låg stämningar från 1960- och 70-talens fredsrelseromantik i bakgrunden.

– Totalförsvaret? Det vet vi ingenting om. Låter som något militärt i alla fall, säger Susanne, Linda och Carola unisont. De går alla tre sista året på samhällsvetenskaplig linje vid Sundbybergs gymnasium.

Citatet är från tidskriften Civil angående ett utbildningspaket för landets gymnasier som SPF tog fram i mitten av 90-talet tillsammans med Försvarmakten, Räddningsverket, Pliktverket, Överstyrelsen för civil beredskap och Centralförbundet Folk och Försvar. Tre flickor som gick sista året på samhällsvetenskaplig linje hade aldrig hört talas om totalförsvaret! Men till slut

nöttes motståndet ner och ”den svenska säkerhetspolitikens mål och medel” skrevs 1994 in i gymnasiets kursplan. Samtidigt slog regeringen fast att de elever, som gick ut grundskolan, skulle ”...känna till grunddragen i svensk utrikes- och säkerhetspolitik...”.

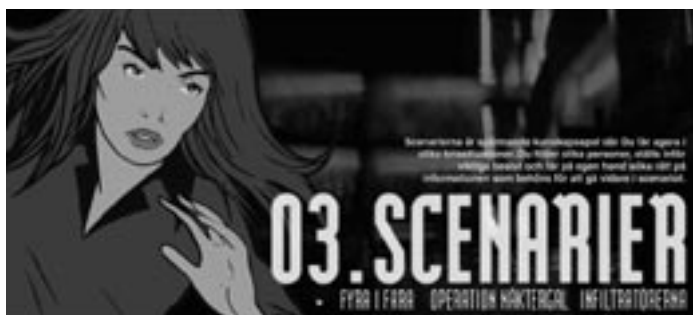
En konsekvens av skolans styvmoderliga behandling av försvaret var att värnpliktiga hade dåliga kunskaper om vad de skulle möta. För ÖB, Värnpliktsverket och de värnpliktigas ”fackförening”, Centrala värnpliktsrådet, var detta ett stort problem som ansågs bidra till de stora avgångarna från grundutbildningen. Värnpliktsverket bildade en referensgrupp i början på

1990-talet – med SPF som given deltagare – som regelbundet träffades för att se hur informationen på olika håll kunde förbättras. Det var dags för aktörerna att samverka. Utbildningspaketet för gymnasierna var ett av resultaten. Landets samhällskunskapslärare samlades till regionala fortbildningsdagar med kvalificerade föredragshållare.

Informationen inför värnplikt, civilplikt och repövningar samordnades till en serie skrifter under den gemensamma titeln Pejl med utskick före mönstring och tjänstgöring. Interaktiva spel på Internet kring försvar och sår-

SPF fick 2000 priset "Guldklappan" för årets bästa interaktiva produktion. Det var för websidan "totalforsvaret.se" där man kan få all information om säkerhetspolitik, totalförsvar, tjänsteplikt m.m. På världskartan kan man klicka på olika krishärdar och få information om aktuella konflikter.

En sida i SPF:s prisbelönade interaktiva produktion "totalforsvaret.se", där den intresserade erbjuds tre spännande kunskapsspel: Fyra i fara, Operation Näktergål och Infiltratörerna.

barhet började tas fram. Det tog mer än 30 år att nå ända fram. Nu kunde upplysningsverksamheten äntligen försvara sin plats som ”en av hörnstenarna för en fullständig och verkningfull försvarsinsats”, som försvarsministern hade sagt när TUN grundades.

Totalförsvarets informationsråd.
Sittande fr v
Lars Ekeman,
Folk och Försvar,
Greta Svensson,
Räddningsverket,
Mats Bäckelin,
Krisberedskaps-
myndigheten,
Gunilla Ekholm,
Frivilligorganisationernas
samarbetskommitté,
Anja Antonsdotter
Sornikoski, SPF,
Svante Werger,
Krisberedskaps-
myndigheten
och Ann Elgemark,
Pliktverket.
Stående fr v SPFs
Mats Ekdahl och
Göran Lindmark.

Internet-drömmen gick i uppfyllelse

Eva Regnéér
Foto: Eino Tubin

Eva Regnéér kom till SPF på utbytestjänstgöring från Överstyrelsen för civil beredskap, där hon var biträdande informationsdirektör under Göran Lindmark. Hon efterträdde denna skrifts författare som informationschef 1996 och stannade till 2000, sista året på halvtid. Hon är nu informationsstrateg på Integrationsverket.

När du började hade Pejl-projektet redan börjat ge utdelning. För mig var det "kronan på verket" - efter många års inbördes motsättningar kunde äntligen militären, SPF och andra civila intressenter i totalförsvaret arbeta ihop och ge ut gemensamma trycksaker. Hur uppfattade du detta samarbete?

Jag uppfattade det som väldigt gott. På ÖCB hade vi redan året innan börjat samverka med Försvarsmakten. Pliktverket hade också intresse att gå med. Det var ett bra klimat.

Hur uppstod Internet-satsningen?

Den berodde på en rad lyckliga omständigheter, inte minst genom att det fanns personkännetid mellan olika människor. Ove Wagermark, som då var informationschef på Försvarsmakten, hade ett förflutet på ett telebolag och en dotter, som min man varit lärare för. Min specialitet var att jobba med nya medier. 1994 var Försvarsmakten den första myndighet, som hade egen sajt. Vi öppnade totalförsvars sajten 1995, väldigt tidigt i Internets historia. För informatören var Internet en dröm som gått i uppfyllelse. Man kunde enkelt och billigt nå stora målgrupper och differentiera information på ett helt annat sätt än med traditionella medel.

Vi började med enkla hemsidor och faktauppräknings, ganska taffligt från dagens synpunkt. Men redan 1996 hade vi spel på nätet. Vi var först i Sverige med denna teknik.

Hur kom ni på att använda spel?

Det låg naturligt till i försvarssektorn. Samtidigt kom ju dataspelen. Traditionella läromedel är fortfarande torra och tråkiga. Man har ingen känsla av att läromedelsförfattaren träffat en normal svensk tonåring. Men det här var nytt och spännande.

På min tid märkte vi att läroböckerna körde med föråldrad terminologi som totalförsvaret lämnat för tio år sedan.

Sånt låg kvar väldigt länge. Vi fick ihop en grupp läroboksförfattare i Åre under ett par dagar för att orientera om totalförsvaret. Deras kommentar var att de hörde oerhört mycket som de inte haft en aning om. Efter mötet hände det plötsligt väldigt mycket på läromedelsfronten.

Vårt projekt växte väldigt snabbt när Folk och Försvar kom in med sin del och de årliga fortbildningsdagarna för lärare blev en del av projektet. I tre-fyra år löpte det hela mycket bra. Det fanns gott om pengar, vi var alla överens om vad vi skulle göra och arbetade bra ihop.

Hur var reaktionen på ert material?

Vi nådde alla våra mål. Det märkte vi inte minst på den stora efterfrågan efter det skriftliga materialet - utbildningslådorna - som man var tvungen att beställa för att få.

Stötte ni på oväntade problem?

Det finns ju ingen myndighet som heter totalförsvaret, så vi bildade en ideell förening som hette Totalförsvaret i skolan för att få använda namnet för vår domän. Det var min egen privata förening med inforådets ledamöter som medlemmar.

När samarbetet en gång startade var en av anledningarna att de inryckande visste så lite om vad som väntade dem. Har den kritiken klingat av?

Det är nog för tidigt att säga. Vilken målgrupp du än tar så får den för lite information - det är ett universellt problem.

Vi kunde under några år mäta vilka som hade tagit del av skolmaterialet och kunde konstatera att det fanns på alla skolor och att det också användes av ganska många.

Vi vände oss totalt till cirka 100.000 personer varje år. Jag har aldrig förr jobbat med en så stor målgrupp. Jag tycker att vi jobbade metodiskt och byggde upp en kunskap om skolan och hur unga människor fungerar. Vi frågade också andra myndigheter och institutioner om hur de vände sig till ungdom. Men vi hade inget att lära av dem. Sämst är nog riksdagspartierna, som jobbar väldigt traditionellt.

Vad hände mer under din tid som informationschef?

Det skedde en ganska ordentlig brytning med det gamla. Det var inga lätta år. Men jag tyckte att det var fel uppgift när en så liten myndighet skulle ge sig ut och utbilda kommunfolk. Myndigheten borde titta efter vad som sker ute i samhället och vilken förmåga det finns att hantera kriser. Sedan ska den överlåta åt andra att ge verktygen.

Det är väl precis det som hänt i och med omorganisationen?

Det sker överallt. Ett annat aktuellt exempel är delningen av Skolverket, där en myndighet ska ha ett tillsynsansvar och den andra sköta pedagogisk utveckling. Dessa roller går inte att riktigt kombinera. Jag är en av dem som menade att det var jättebra att vi fick Estonia-uppdraget. Jag tycker att myndigheten lärde sig oerhört mycket av det.

Var du själv engagerad i projektet?

Johanna Enberg jobbade ensam och var motarbetad av vissa personer. Så vi bildade en grupp som kunde stötta henne och vara ett bollplank för idéer. Och vi behövde ibland fler som kunde svara i telefon.

Det är märkligt, tycker jag, att Estonia-frågan fortfarande är så inflammerad.

Det blev väl bättre när det varit några årsdagar och när det nationella monumentet kom upp. Men även då tycker jag att politikerna höll sig undan. Riksdagens talman Birgitta Dahl var med och invigde, men det borde ha varit kungen och statsministern och det borde ha gjorts till en nationell sorgedag. På något sätt är det hela fortfarande oförlöst.

Jag har också känslan av att man bygger upp informationsbanken bara för att få undan det hela, inte för att skapa ett nytt sätt för myndigheter och medborgare att kommunicera. Då hade projektet kunnat bli oerhört spännande.

Jag har en känsla av att psykförsvaret var det viktigaste som jag jobbat med, men att mycket lämnades ogjort. Delar du den känslan?

Ja, det kan jag hålla med om. Jag tror att ämnet ökar i aktualitet. Tillskapandet av den nya Krisberedskapsmyndigheten är väl ett exempel på det. Samtidigt tycker jag det är synd att myndigheter är så trögörliga och inte kan förnya sig själva utan att man måste slå ihop, lägga ner och starta nytt. Även SPF borde ha kunnat omformas av egen kraft.

Aktualiteten ökar genom dagens krigföring, genom ny teknik, de osynliga hoten, förtroende-frågorna. Hur kan medborgarna ha förtroende för staten?

Vi ska göra materialet öppet och tillgängligt

Göran Lindmark
Foto: Eino Tubin

Göran Lindmark blev informationschef på SPF år 2000. Han har gedigna erfarenheter från informations- och press-tjänst inom totalförsvaret. Före SPF var han informationsdirektör på dåvarande Överstyrelsen för civil beredskap och arbetade innan dess på dåvarande FOA och på Försvarsstabens informationsavdelning. Han har suttit många år i SPF:s informationsråd, som företrädare för respektive myndigheter.

Vad har du gjort åt Pejl-projektet?

Pejl började revideras efter helt nya linjer med början hösten 2000. Den hade fyllt sin funktion och alla var nöjda, men det behövdes ett nytänkande. Det resulterade i att vi tillsammans med ett omvärldsanalysföretag gjorde en studie av målgruppens önskemål om bra information. Numera heter projektet Lumpen. Principen liknar Pejl. Alla 17-åringar får information om svensk säkerhetspolitik och totalförsvaret hem i brevlådan. När de sedan ska mönstra och rycka in får de ytterligare information. Lumpen bygger på att man ska spara informationen och bygga upp ett eget ”uppslagsverk”.

Finns det kopplingar till skolprojektet?

Vi har försökt att koppla ihop Lumpen med det Internet-projekt som vi driver med inriktning framför allt på skolorna, så att de har grafisk och innehållslig gemenskap. Lumpen-projektet är det dyraste som totalförsvaret gjort med en budget på drygt 5 miljoner kronor, till vilket ska läggas mer än en miljon för totalförvarssajten. Totalt kliver vi upp mot 7-miljonersstreck.

Hur många är ni som jobbar med projektet?

Marcus Årskog arbetar med denna information fullt ut här på SPF, medan jag ser som min uppgift att kratta manegen och skaffa medel. Sedan jobbar informatörer på övriga deltagande totalförsvarsmyndigheter vardera 15-20 procent med projektet. Besluten tar vi gemensamt.

Informationsrådet svarar också för ”lumpen-sajten” där ungdomar per Internet kan få uppgifter om krav och villkor för alla utbildningar som finns. Pliktverket svarar för innehåll och medel, men den ingår i vårt gemensamma ungdomsprojekt.

Ett frågetecken är hur den nya Krisberedskapsmyndigheten ska se på sin roll i detta samarbete. De civilpliktiga blir allt färre och ansvaret för deras utbildning är inte riktigt löst.

Hur kommer det att bli om värnplikten glider över i ett slags frivilligt yrkesförsvaret?

Vi har haft diskussioner om detta. Jag tror inte att det finns någon förutsättning för yrkesförsvaret idag, alla försöker hålla fast vid folkförsvartanken och pliktförsvaret. Men man vet inte hur det blir i framtiden. Om allt färre utbildas och allt färre behövs i krigsorganisationen kan det mycket väl uppstå diskussioner om rättvisan i systemet.

Det behövs ju bara att uttagningen blir mer eller mindre frivillig och ersättningarna allt större. Till sist har man gått över en osynlig gräns.

Jag tror att man behöver vara mycket observant på den gränsen. Men det finns idag ingen strävan från totalförsvarets sida att överskrida den.

Vad bidrar informationssidan i övrigt med?

Vi har lämnat ett produktionsstöd till rapporter, meddelanden och våra utbildningsskrifter. Det kan vara allt från korrekturläsning till pressträffar. SPF har ju fått stort genomslag i medierna för forskningen, särskilt om det är något kontroversiellt. Ett par händelser under de senaste åren har hamnat på allas våra bord. Jag tänker på kogalenskapssjukan som skapade en förtroendekris gentemot delar av myndighetssverige. Historien om akrylamid i chips och antrax-hotet

berörde delvis samma aktörer och skapade stort medietryck. Händelserna den 11 september 2001 ledde till många frågor om hur folk reagerar på exceptionella händelser. Vi var alla mobiliserade och flera av oss hade mediekontakter en stor del av dagen.

När forskningen avförs från SPF, hur ska då denna kompetens uppehållas?

Ja, det går ju inte. Kompetensen kommer väl att leva kvar så länge det finns personer som har erfarenheter. Den forskning kring demokrati- och förtroendefrågor som SPF har bedrivit, kommer att vägas mot andra forskningsbehov av den nya Krisberedskaps-myndigheten och bedömas i konkurrens med andra projekt. Det måste då finnas en stark företrädare för dessa frågor på myndigheten. Annars är det risk för att det här området sakta men säkert dör bort.

SPF ska ju fortsätta att jobba med medieberedskap och det kan innebära en del egna studier och forskningsinsatser i framtiden.

Hur går det med Estonia-informationen?

Den gick i ett väl upptrampat spår fram till april förra året, då SPF fick ett kompletterande uppdrag att skapa en informationsbank, som ska vara tillgänglig på Internet. Nu är vi i slutfasen av en omfattande materialinventering, där vi tittar på vad som finns bl.a. på myndigheterna. Eftersom vi inte fullt ut kan överblicka vilka ekonomiska resurser vi ska jobba med i framtiden så har vi inte hunnit längre. Det här är inte är något som man kan göra på några veckor. Det gäller att samla in material, finna en struktur för att presentera detta, skapa gräns-snitt. Vi har satt ihop en referensgrupp, som består av experter från olika områden - sjöfart, arkiv, information, medier. Där finns också företrädare för anhöriga och överlevande. Det verkar som att vi har något slags konsensus om hur arbetet ska bedrivas. Tanken är att målgruppen är intresserad allmänhet, men i första hand riktar vi förstås in oss på överlevande och anhöriga. Som bonuseffekt kan banken bli nyttig för journalister och forskare.

... och konspirationsteoretiker?

Ja, kanske även för dem. Vi ska inte lägga några värderingar på materialet. Vi har en väldigt öppen inställning till att ta med allt som går, i princip ska ”allt” med.

Till 90 procent är materialet papper i pärmar, som måste digitaliseras. Man kan räkna med att det kan finnas inemot 100 hyllmeter handlingar. En hyllmeter är ungefär 5000 papper. Det är mycket! Det hela kompliceras av personuppgiftslagen (PUL), som gör att man inte kan lägga ut information på Internet hur som helst. I princip måste man även ha upphovsrätt till allt, och vissa saker kan bli väldigt dyra att köpa loss.

Parallellt med detta arbete ska vi driva den vanliga informationen. Vi får fortfarande telefonfrågor mellan varven. De dykningar som gjordes av Jutta Rabe och Gregg Bennis Jr. under år 2000 blev rätt omskrivna.

Det finns en del hemligt material, t.ex. videoband, som dykbolagen tagit. Kommer de att finnas med i banken?

Det är inte så mycket som är hemligt. Men vi måste diskutera vad vi ska lägga ut. Man måste vara varsam av vördnad för de avlidna, överlevande och anhöriga. Det finns också material i Estland, Finland och Tyskland som vi inte fått överblick över än.

Då och då har det hävdats att psykförsvaret borde bli ett slags ”sanningsministerium” som skulle säga sanningen i kontroversiella frågor som Estonia, Palme-mordet och så vidare. Hur långt kan en statlig myndighet gå utan att riskera att tappa förtroendet?

Man kan göra det till en filosofisk fråga om vad som är sanning. Åtminstone från min horisont är inte sökandet efter sanning något primärt i det här projektet. Det är däremot ytterst viktigt att göra material tillgängligt och öppet och att se till att olika åsikter kan komma fram och att folk kan få svar på sina frågor. Att den svenska myndighetsvärlden har en så öppen syn på information att det fria ordet kan flöda fritt. Men några ”sanningar” har vi inte förutsättningar att söka efter.

Kapitel 7. Estonia-informationen

Att kommunicera med drabbade

Den 28 september 1994, kl. 01.48 lokal tid försvann m/s Estonia från radarskärmen på finska Utö. Av 989 ombordvarande kunde 137 bärgas levande ur det kalla vattnet, 94 påträffades senare döda. Antalet saknade var 758; av dem var 551 från Sverige. Det var den största fartygs-katastrof som hänt i fredstid i Östersjön.

SPF började redan på olycksdagens morgon att ta kontakt med forskare i Sverige, Estland och Finland för att kartlägga massmediernas rapportering av händelsen; SPF:s första trenatio-nella forskningsprojekt. Det resulterade i sju rapporter, som från olika aspekter behandlade kommunikationen mellan myndigheter, medier och medborgare i de tre länderna i samband med Estonias förlisning.

De första dygnen blev kaotiska ur informationssynpunkt. Rederiet visste inte vilka eller ens hur många som varit ombord på fartyget. Två länders räddningstjänster samt flera civila fartyg deltog i räddningsoperationen och det tog tid att få överblick över vilka som räddats, vilka döda som bärgats och vilka som försvunnit i djupet. Förtvivlade anhöriga samlades vid Estlines terminaler i Stockholm och Tallinn och hade svårt att få riktiga besked.

Medan de svenska myndigheterna tänkte var det storslagna estniska minnesmärket över Estoniakatastrofens offer redan klart. Det visar en avbruten båge och står på slänten framför sjöfartsmuseet i Tallinn. En tavla med namnen och en blomplantering kompletterar monumentet. Även på de orter i Sverige där offren bott skapades egna minnesmärken över de omkomna.

Foto: Eino Tubin

Informationstomrum

Men även sedan räddningsoperationen och identifieringen avslutats visade det sig att myndigheterna stod inför ett stort och svårösligt informationsproblem. Regeringen, Sjöfartsverket, Statens haverikommission och andra agerande fick möta sorg, förtvivlan och vrede från anhöriga till dem som omkommit i olyckan.

Frågorna hopades. Hur var det möjligt att ett så stort, modernt och till synes säkert fartyg plötsligt kunde sjunka i hårt, men inte extremt hårt väder? Varför kunde inte fler ha räddats? Varför började inte myndigheterna genast att bärga fartyget eller på annat sätt få upp de döda?

Det dröjde inte länge förrän frågorna började ändra karaktär. Varför vidtogs olika åtgärder utan att de anhöriga tillfrågats? Varför sveks politikernas löften om bärgning? Hade myndigheterna något att dölja? Vad var den *egentliga* orsaken till att fartyget sjönk?

Den första stöten togs av polisens telefonpanel, som engagerade cirka 80 personer. Antalet trappades efter hand ner, men panelen fanns kvar under tre månader. Totalt ringde cirka 10.000 människor. Samma människor kunde ringa 10-15 gånger eftersom de hade ett starkt behov av att få prata med någon. Ett antal krisgrupper med läkare, psykologer och präster sattes upp för de första kontakterna med anhöriga. Ersta sjukhus i Stockholm fortsatte frivilligt att ge psykosocialt stöd i flera år efter olyckan.

Inom regeringskansliet handlades olyckan av Kommunikationsdepartementet. Departementet ansåg sig inte ha något direkt ansvar för informationen, men försökte ändå tillgodose en del av behoven genom att skicka ut flera brev till de anhöriga, undertecknade av kommunikationsminister Ines Uusmann.

Trots detta uppstod ett informationstomrum, vilket gjorde många besvikna och frustrerade. Statens haverikommission, som många försökte vända sig till, hade ingen anställd informatör. Sjöfartsverket fick en informationschef först två år efter olyckan.

De ansvariga tjänstemännen på verket var i stor utsträckning så engagerade i andra sakfrågor att informationen tappades bort.

Statens konstråd, som hade uppdraget att göra en nationell minnesvård, tog brevkontakt med de anhöriga. Arbetet blev dock av olika anledningar så försenat att vården, när den väl kom till stånd, för många verkade överspelad.

Kanske hade man på Kommunikationsdepartementet räknat med att suget efter information snart skulle lätta, men resultatet blev bara att kommunikationsministern och hennes medhjälpare nöttes ner av trycket. De kunde inte värja sig mot kritik, påhopp och krav på tröst från enskilda och de anhörigföreningar, som började verka efter olyckan.

SPF blev kontaktorgan

Mer än två år efter olyckan - den 21 oktober 1996 - beslutade regeringen att en fristående myndighet, Styrelsen för psykologiskt försvar, skulle bli kontaktorgan för anhöriga till de svenskar som omkom. Ett år senare utvidgade SPF uppdraget att också gälla dem som överlevt förlisningen. Myndigheten hade fått ett konkret fredstida operativt informationsuppdrag.

SPF skulle föra vidare människornas önskemål och synpunkter till regeringen, men hade i övrigt inget ansvar eller inflytande när det gällde sakfrågor kring Estonia. Erfarenheterna har summerats av projektledaren Johanna Enberg och den erfarna informatören Disa Byman i skriften ”Att kommunicera med drabbade människor”, som delvis ligger till grund för detta kapitel.

Under de första veckorna låg ansvaret för Estonia-kontaktorna på den här bokens författare. Under tiden anställdes Enberg och en assistent, som under de följande åren arbetade med projektet på heltid. Pärmar och adresslistor togs över till SPF från Kommunikationsdepartementet och jag försökte att genom intervjuer och inläsning av rapporter, vittnesböcker och annat få överblick över de aktuella frågorna.

Det gällde också att öppna kontakter med de olika aktörerna på bland andra Sjöfartsverket, Statens haverikommission, Ersta sjukhus och anhörigföreningarna. En del telefonsamtal var obehagliga, eftersom vissa ”representanter” för anhöriga hade lagt sig till med en fränt kritisk och beskyllande ton i sina myndighetskontakter. Men det ringde också många enskilda personer som ville prata för att lätta sin sorg, kravlöst och utan någon aggressivitet. Typisk för den ångest, som många levde med var frågan ”men vad tycker du själv?” när det gällde känsliga frågor som övertäckning och bärgning av omkomna.

Målet är 90 procent

SPF har strävat efter att förmedla information till anhöriga och överlevande i så god tid som möjligt. Det gällde bl.a. minnesvården, haverikommissionens rapport, sjösäkerhetsarbetet efter Estonia, olika rättsprocesser, övertäckningen och bevakningen av vraket, regeringsbeslutet att inte bärga omkomna och de arbeten som Analysgruppen för granskning av Estoniakatastrofen och Peter Nobel utförde.

Varje halvår har en skriftlig rapport lämnats till regeringen som komplettering till den muntliga rapportering, som skett efter behov.

Företrädare för SPF har rest runt i landet och sökt upp anhöriga och överlevande för att höra deras synpunkter. De har också uppmanats att själva söka kontakt. Stormöten skulle undvikas. Målet var att etablera en förtroendefull relation. Målet var uttalat: *90 % av de anhöriga och överlevande skulle tycka att SPF tillfredställde deras informationsbehov*. Ett annat syfte var att samla erfarenheter som kunde vara till nytta vid liknande händelser i framtiden. Det fanns inga givna regler för hur projektet skulle läggas upp; mycket improviserades under arbetets gång.

SPF har skickat ut informationsblad till anhöriga, överlevande och berörda myndigheter. Adresslistan uppdaterades efter behov och de som inte längre ville vara med i registret togs bort. SPF sökte tillstånd från Datainspektionen för detta register. Utgivningsfrekvensen varierade mellan varannan vecka och varannan månad. Informationsbladets innehåll har också lagts ut på SPF:s hemsida på Internet. Redan den första dagen inrättades ett 020-nummer, dit man kunde ringa gratis. Senare tillkom en telefonkanal med inläst aktuell information. Portostöd har givits till Estonia-föreningarna för deras egna utskick.

Lyckades SPF nå upp till det högt ställda målet? Myndigheten kom faktiskt mycket nära. 88 procent av dem som fick SPF:s information tyckte i en enkätundersökning att något liknande projekt bör inrättas vid en framtida katastrof, vilket bara kan tolkas som ett godkännande av SPF:s insats. Enkätundersökningen gjordes våren 1998. Dock måste reservationen göras att bortfallet var stort; endast drygt hälften svarade.

Av dem sade nära 70 procent att de läste informationsbladet omgående och 9 av 10 att de hade diskuterat det med andra. 7 av 10 tyckte att "den allmänna servicen" fungerat bra. En mängd kommentarer bifogades, där några tackade för SPF:s arbete medan andra menade att

myndigheten borde läggas ner. Något annat kunde man knappast heller vänta sig, eftersom målgruppen var ytterst heterogen. Medan många var passionerat intresserade av problematiken kring Estonia och hade bestämda åsikter om vad som borde göras, så var andra lika angelägna om att lägga hela olyckan bakom sig. Om en del var ovana att läsa myndighetstext, så var andra beredda att granska varje kommatecken.

SPF borde kopplats in tidigare

Uppdraget innebar också många kontakter med enskilda människor. SPF satte som mål att hålla en hög servicegrad, att svara samma dag när någon ringde telefonsvararen, att inte snåla med utskick och att låta dem som hörde av sig tala till punkt och själva avsluta samtalet. Vid några tillfällen har SPF hjälpt människor i nöd att få kontakt med någon som kunnat hjälpa dem. Myndigheten har tagit emot långa telefonsamtal från deprimerade, arga eller frustrerade människor. Som informatörer inom Estoniaprojektet har Vendela Dobson Andersson och Katrin Berggren erfarenhet av detta.

Andra myndigheters bedömning är att SPF löste många problem för övriga inblandade. Praktiskt taget alla som intervjuats menade att SPF borde ha kopplats in långt tidigare. Många företrädare för de myndigheter som tog den första stöten kände att deras förtroendekapital gentemot de anhöriga hade förbrukats. Kontakten med förtvivlade människor innebar en avsevärd psykisk påfrestning för ovana tjänstemän. Särskilt gäller det tjänstemännen på Kommunikationsdepartementet som var oförberedda på den sorg och förtvivlan de mötte. För dem innebar SPF:s insats en stor avlastning.

Byman och Enberg understryker vikten av att det finns en tydlig ansvarsfördelning mellan olika myndigheter och organisationer redan innan en olycka inträffar.

Regeringskansliet har huvudansvaret för den akuta informationen vid en nationell katastrof och måste ha resurser för detta. Däremot visar lärdomarna från Estonia att regeringskansliet bör undvika direkta kontakter med anhöriga. Den långsiktiga informationen och kontakten med anhöriga bör istället läggas på en fristående myndighet som inte är direkt inblandad i själva katastrofen och inte kan misstänkas för jäv. De politiskt ansvariga måste vara varsamma med orden och till varje pris undvika utfästelser som inte säkert kan infrias. När Estonia sjönk hade

Sverige en expeditonsminister. Såväl den avgående statsministern Carl Bildt som den blivande statsministern Ingvar Carlsson menade att Estonia borde bärgas och de omkomnas kroppar tas om hand; i varje fall uppfattades det så av de anhöriga. Besvikelsen blev stor när de senare genom massmedierna fick veta att fartyget inte skulle bärgas.

Det var planerat att de anhöriga skulle få ta del av detta beslut innan det blev offentligt, men något gick snett. Detta ökade ytterligare misstron mot myndigheterna. Misstron förvärrades genom att den internationella haverikommissionens rapport flera gånger försenades och att den nationella minnesvården drog ut på tiden.

Att återskapa förtroende

Mot slutet av 1990-talet började kontakterna med anhöriga och överlevande minska i omfattning. Detta kan bero att de berörda förstått att de frågor som gått att besvara också blivit besvarade, men även att vissa frågor inte kunnat besvaras oavsett hur mycket de än utretts och analyserats. Det är också möjligt att vissa har resignerat. De inser att det kanske aldrig går att få svar på de frågor som de vill ha svar på och har då bestämt sig för att ”gå vidare”.

Det är ingen överdrift att säga att Estoniauppdraget var mycket komplicerat, säger SPF:s informationschef Göran Lindmark. SPF började arbetet vid en tidpunkt då förtroendet för den offentliga hanteringen i allt väsentligt var förbrukat.

Att återskapa ett förlorat förtroende var inte lätt. Även om SPF kan sägas ha lyckats med viktiga delar av uppdraget, så finns fortfarande misstro och bitterhet kvar hos många som känner sig svikna. De tycker att de inte tagits på allvar varken av politikerna eller de andra aktörer som medverkat i utredningar och information.

På våren 2000 började uppgifter cirkulera om att en amerikansk miljonär, Gregg Bemis jr., och en tysk journalist och filmproducent, Jutta Rabe, under sommaren skulle genomföra dykningar vid Estonias vrak. Syftet skulle vara att skapa klarhet i orsakerna till haveriet och bland annat pröva hypotesen att fartyget blivit sprängt. Detta ledde omgående till en ökning av kontakterna mellan SPF och anhöriga, överlevande samt andra intresserade. Frågorna gällde i första hand syftet – huruvida Bemis och Rabe var seriösa eller om de enbart ville utnyttja Estoniakatastrofen kommersiellt. Frågan slogs upp stort i medierna. De som trodde att Bemis

och Rabe var ute i ärliga avsikter fick nytt hopp. Men samtidigt väckte deras aktiviteter vrede och förtvivlan hos dem som ansåg att Estonia var en gravplats som inte fick störas genom dykningar. Någon riktig klarhet ledde dykningarna inte till. De ”bevis” för bland annat sprängningsteorin som Bemis och Rabe sade sig ha funnit, presenterades aldrig offentligt. Under hösten 2000 behandlades frågan vid några tillfällen av medierna, men kom sedan att mer eller mindre avföras från agendan, även om både Bemis och Rabe antytt att de ska återkomma.

Informationsbank

I april 2001 kompletterades Estoniauppdraget med att SPF ska bygga upp en faktabank om haveriet som ska vara tillgänglig på Internet. Genom att samla ”all” information på ett ställe skulle frågor som tidigare inte kunnat belysas eller besvaras kanske kunna bli det. SPF startade en inventering av material som finns på olika ställen i samhället. I första hand kontaktades Statens haverikommission, Sjöfartsverket, polisen, regeringskansliet och de olika anhörigorganisationerna. Benämningen ”faktabank” leder lätt tankarna till något invändningsfritt, en samling av verkliga fakta. SPF har i stället valt att tala om ”informationsbank”, just därför att materialet kring Estonia ingalunda är invändningsfritt. Vad som är fakta och vad som är något annat, kan uppfattas olika utifrån olika personers värderingar. Därför ansåg SPF att informationsbank var en mer relevant benämning.

Det visade sig under inventeringsarbetet att det fanns betydligt mer material än vad SPF från början anat. Det mesta i Sverige fanns i form av papper i pärmar samt videoupptagningar. Rimligen finns även omfattande och intressant information i Finland och Estland. För att göra en fullständig inventering och för att skapa en bild av materialets karaktär engagerades informationskonsulten Disa Byman och f.d. ambassadören Magnus Faxén som konsulter. Senare tillkom f.d viceamiral Frank Rosenius och professor Hans Landberg som konsulter samt arkivarierna Tommy Eriksson och Emma Lundström. Som sakkunniga inom teknik och juridik anlätades Birger Stensköld och Brett Hardman från Riksarkivet samt Daniel Westman från Stockholms universitet. Även om det finns många dubletter handlar det om stora mängder material. Bedömningen av dess relevans och vad som skulle tas med eller inte i informationsbanken, ledde till många och ingående diskussioner. För att informationsbanken skulle bli tro-

värdig borde ”allt” material tas med. Om material uteslöts skulle banken lätt kunna ifrågasättas. Men om allt togs med skulle en del uppfattas om felaktigt, tendentiöst eller rentav oseriöst, vilket skulle påverka trovärdigheten för informationsbanken som sådan. I det perspektivet var frågan olöslig. Ända sedan Estonia förläste har det funnits en grupp människor bland överlevande och utomstående som försökt att tränga på djupet i vissa frågor för att få fram den verkliga sanningen. De utgick ofta ifrån att viktiga omständigheter enligt deras mening var ofullständigt utredda eller rentav mörklägda. Samtidigt var deras frågor ofta så komplicerade att de inte kunde besvaras kortfattat och snabbt. För att överhuvudtaget kunna svara krävdes i många fall utredningar som SPF saknade både resurser och kompetens för. Detta uppfattades naturligtvis som negativt av frågeställarna, som många gånger också ifrågasatte SPF:s uppdrag och förmåga att utföra det. När SPF fick Estonia-uppdraget var ett av syftena att skaffa erfarenhet för hur liknande kontaktverksamhet ska utformas och bedrivas i framtiden. Men myndigheten har också fått en djupare insikt i vad det innebär att kommunicera med drabbade människor.

Ett antal konsulter medverkar i det löpande arbetet med informationsbanken. Stående fr.v. Göran Lindmark SPF, Magnus Faxén konsult, Hans Landberg konsult, Frank Rosenius konsult och Mats Ekdahl SPF. Sittande fr.v. Katrin Berggren (vikarie för mammalediga Vendela Dobson Andesson) SPF, Disa Byman konsult, Emma Lundström SPF och Tommy Eriksson SPF.

Foto: Anders Qwarnström

SPF:s referensgrupp i arbetet med Estonia-informationen hanterar principella frågor. I gruppen ingår bl.a. representanter för anhöriga och överlevande. Stående frv. Mats Ekdahl, Magnus Faxén, Emma Lundström, Michael Öun, Hans Landberg, Björn Stenberg, Frank Rosenius, Tommy Eriksson, Birger Stensköld och Göran Lindmark. Sittande frv. Lennart Johansson, Disa Byman, Allan Sooman, Odd Lundkvist och Katrin Berggren (vikarie för mammalediga Vendela Dobson Andersson). På bilden saknas Anna Carin Wallenstein, Lasse Johnsen och Monica Köpsén.
Foto: Anders Qvarnström

Mina personliga erfarenheter

av Johanna Enberg

Jag ska försöka att beskriva hur det kändes att bygga upp en verksamhet av detta slag och komma i kontakt med både arga och ledsna människor.

Jag tror att det är svårt att helt och hållet förstå den sorg och den smärta som de personer känner som förlorade sina närstående vid m/s Estonias förlisning.

Det är också svårt att sätta sig in i de upplevelser som de som överlevde förlisningen har varit med om. Att kunna gå vidare i livet har för dessa människor försvårats av hur frågorna kring Estonia har hanterats i olika sammanhang. Estonia är fortfarande efter drygt åtta år mer eller mindre en pågående kris i det svenska samhället. Frågorna kring Estonia har inte bara handlat om själva haveriet. I mycket stor utsträckning har de handlat om hanteringen av alla de frågor som uppstått under en lång process efter katastrofen.

Då vi skulle bygga upp arbetet inom projektet Estonia-information var det inte alls klart hur vi skulle gå till väga. I början ringde otroligt många människor som var arga, ledsna och besvikna. Det fanns samtidigt de som var tacksamma för att de hade någonstans att vända sig. Ofta ville de ha någon att få tala med om en mängd olika funderingar. Många samtal varade länge och det kom en mängd frågor inom de mest skiftande områden.

Johanna
Enberg

Myndigheter skulle övertalas

Uppdraget handlade om att lämna information till ett specifikt antal människor. Och det handlade om att informera om något som inte rörde den egna myndighetens verksamhet. Enligt förvaltningslagen och verksförordningen har varje myndighet ett informationsansvar inom sitt eget verksamhetsområde. Det innebar att vi ofta var tvungna att övertala andra myndigheter om att vi skulle få informera i frågor som låg inom deras verksamhetsområde. Det visade sig fungera relativt bra. Ibland fick vi frågan om varför vi skulle informera om det ena eller det andra och vad det skulle leda till.

Det största problemet var dock att andra myndighetspersoner inte alltid informerade oss på SPF. Det ledde till att vi var tvungna att ringa och jaga dessa personer, genomföra intervjuer och sedan skriva en kortare text som vi sedan faxade till den person på den berörda myndigheten som skulle godkänna texten. Efter en tid kom detta att fungera mycket bra.

Vi bestämde snabbt att vi skulle skicka ut ett informationsblad. Vi ville inte kalla det nyhetsblad eftersom det inte handlade om några nyheter.

Att informera via Internet och e-post var inte riktigt aktuellt i november 1996, eftersom Internet då inte hade samma utbredning som idag. Många som ringde var mycket arga. En av de stora uppgifterna i början var att lära sig en mängd fakta kring själva förlisningen och allt som hade hänt under de dryga två år som hade gått sedan Estonia sjönk.

Det har mycket handlat om konflikter mellan olika människor och anhörigorganisationer. Några tyckte inte att andra skulle få uttala sig i frågor som berörde alla anhöriga. Andra har haft åsikter om huruvida en person var anhörig eller inte och huruvida den personen därför skulle få uttala sig i frågor som berörde Estonia.

Det viktiga att komma ihåg är att alla dessa människor inte kunde ses som en grupp eller massa. De är alla individer med sina egna åsikter, tankar och känslor.

De som är anhöriga och överlevande har fått mycket uppmärksamhet både på gott och ont. Under en lång tid pågick en oavbruten rapportering om Estonia i medierna. Det gjorde en del personer glada eftersom de fick uppmärksamhet kring frågor som de tyckte var viktiga. Andra mätte mycket dåligt av den ständiga uppmärksamheten.

Att lyssna på dem som skriker

Som myndighetsperson var det lätt att förstå att många kände sig oerhört besvikna på den svenska staten. Många av dem som ringde kunde inte förstå att så mycket gått fel. Självklart var många oerhört aggressiva. Tyvärr är det inte så lätt för människor som är aggressiva att få fram sitt budskap.

Effekten blir ofta att man inte lyssnar på de människor som skriker och hotar hela tiden och att man istället lyssnar på dem som är lugna och som har förståelse och respekt för ens egen yrkesroll. Vi trodde i början att alla personer som var anhöriga till någon som hade omkommit,

hade kontakt med varandra, men det visade sig att så inte var fallet. Det fanns syskon som inte pratade med varandra och det fanns föräldrar som inte berättade för sina barn att Estonia-informationen fanns.

Det vanligaste var dock att den avlidnas hustru, make eller sambo inte hade kontakt med den avlidnas syskon. Vi trodde att dessa skulle föra vidare information om verksamheten, informationsbladet och telefonnumret till varandra, men så var det inte alltid.

Det är viktigt att träffa människor personligen för att etablera en kontakt. Vi åkte runt och träffade anhöriggrupper och bjöd in dem som hade överlevt förlisningen. Det var viktigt att få träffa de människor som man annars ofta bara pratade i telefon med. Liksom telefonsamtalen var ju detta mycket ansträngande och psykiskt påfrestande. Vid ett anhörigmöte kom en fråga upp som också hade väckts vid tidigare telefonsamtal. Frågan var varför inte de överlevande omfattades av uppdraget från regeringen.

Efter diskussioner både med Kommunikationsdepartementet och Statsrådsberedningen kom vi fram till att vi skulle kontakta en av dem som företrädde de överlevandes organisation Neptunus.

Vi skickade ett brev med en förfrågan om de kunde vara intresserade, men fick aldrig något svar. När vi sedan fick kontakt med några av de överlevande och återigen frågade om de hade något intresse av att få information tog det ett tag att få svar. Slutligen kom vi överens om att skicka ut ett brev med en förfrågan till alla överlevande i september 1997. Det visade sig att en del var intresserade och andra inte.

Senare har vi förstått att det var ett misstag att inte skicka ut en sådan förfrågan till alla överlevande redan i februari 1997. Vid ett flertal tillfällen har det kommit fram att de som hade överlevt inte kände sig omfattade av uppdraget eftersom de inte varit med från början.

Vara ödmjuk och ha distans

Hur ska man då vara som människa för att orka med att arbeta med så många arga och ledsna människor? Det finns inget enkelt svar på en sådan fråga.

Det är viktigt att man är ödmjuk och har distans till sig själv. Man bör ha en empatisk förmåga och kunna leva sig in i människors svårigheter samtidigt som man måste hålla en viss dis-

tans till sitt arbete för att kunna orka själv. Det gäller att man har möjlighet att skaffa sig en bra utbildning i hur man möter människor i sorg och kris.

Man bör få möjlighet till avlastningssamtal, vilket har börjat bli vanligt bland brandmän, poliser och vårdpersonal.

Tyvärr har byråkrater sällan tillgång till det. Och det beror ofta på att det finns mycket fördomar mot att prata med en professionell terapeut, t.ex. en psykolog. Inför framtiden är det också viktigt att tänka på att de personer som arbetar med sådana här frågor kan få någon form av avbyte. Det sliter i längden att arbeta med arga och ledsna människor.

En av de viktiga delarna i Estonia-projektet har varit en pedagogisk uppgift: att kunna förmedla information på ett enkelt och okomplicerat sätt. En annan del har varit att successivt få människor att gå vidare i sina liv.

Därmed inte sagt att de ska komma över det som har hänt utan att de ska lära sig leva med det. Information är bara en del av detta. Det handlar om att skapa en känsla av sammanhang så att människor får bygga upp sin värld igen.

När man lägger upp ett sådant här arbete är det viktigt att också planera för framtiden. För att kunna göra detta måste ha någon form av kunskap om krishantering och inse att en kris kan pågå under mycket lång tid.

Idag kan vi se att Sverige inte var berett att hantera en olycka av denna omfattning. Självklart måste man fundera över hur en liknande olycka ska hanteras, speciellt när det gäller bemötandet av de människor som drabbas. Vi måste hitta ett sätt att kommunicera med dessa människor och möta dem i deras sorg och förtvivlan.

Redan på morgonen efter katastrofen startade SPF en trenationell forskningsinsats om hur förlisningen och räddningsarbetet rapporterades i Sverige, Estland och Finland. Forskningen presenterades i totalt sju volymer; varav en på engelska. Även ämnen som mytbildning och bildtolkning togs upp.

Kapitel 8. Ett och annat

Om kriget kommer

Om man skulle undersöka vilken statlig informationsskrift som det svenska folket längst sparat på, så skulle förmodligen "Om kriget kommer" komma högst på listan. Kanske kan man alltså stöta på 1961 års utgåva - den sista som distribuerades till alla hushåll - bland de papper som hittas i gamla människors dödsbon. Men så stod det också i texten att broschyren skulle sparas, om kriget kommer.

Såväl Beredskapsnämnden som Totalförsvarets upplysningsnämnd och deras efterföljare Styrelsen för psykologiskt försvar har ägnat mycket tankemöda, arbete och pengar åt "Om kriget kommer". Annan statlig information om högertrafik, pensionssystem eller Tjernobyl-nedfall har kommit och gått; aktualiteten har varit begränsad. Men även om rubriken har ändrats, så finns ett rudiment från "Om kriget kommer" alltså kvar i SPF:s annons i telefonkatalogens avdelning för samhällsinformation, 60 år senare.

Den första "Om kriget kommer" distribuerades till alla svenska hushåll under det andra världskriget av Statens Informationsstyrelse. Den hade officiös framtoning med det lilla riksvapnet på omslaget och kungens namnteckning, allt för att framhäva att detta var vad medborgarna skulle rätta och packa sig efter:

De tre klassiska "Om kriget kommer"-broschyerna som delades ut till svenska folket. Från vänster 1943 års utgåva, 1952 års utgåva och 1961 års utgåva.

Gustaf, med Guds Nåde, Sveriges, Götes och Wendes Konung. Vår ynnest och nådiga benägenhet med Guds Allsmäktig!

Kungl. Maj:t uppdrager åt statens informationsstyrelse att utgiva och till allmän kännedom bringa bilagda vägledning för rikets medborgare i händelse av krig. Vilket vederbörande till efterrättelse länder. Stockholms slott den 17 juni 1943.

Gustaf

”Varje meddelande...”

Ett centralt budskap i broschyren var hämtat från en stående högkvartersorder, som kom till i november 1942: ”Motstånd skall göras i alla lägen. Varje meddelande att motståndet skall uppgivas är falskt.”

Ordern hade formulerats av de energiska överstarna Carl August Ehrensvärd och Nils Swedlund, som kom till Försvarsstaben samma höst. ÖB Olof Thörnell ville mildra formuleringen eftersom regeringen ju kunde vilja lägga ner motståndet och då inte fick hindras av en högkvartersorder. På detta replikerade överstarna att detta just var avsikten. En svag regering eller ÖB fick inte svikta. Regeringen godkände formuleringen, men Thörnell vägrade att offentliggöra ordern (se Agrell: Fred och fruktan). Nästa år kom den i alla fall in i ”Om kriget kommer”.

Broschyren innehöll anvisningar om vad hemförlovade värnpliktiga skulle göra vid mobilisering och hur kvarvarande civilbefolkning skulle bete sig inom ockuperat område, där ett ”segt, passivt motstånd” ska upprätthållas mot ockupanten.

Det underströks särskilt att ”civila myndigheter med exekutiv makt” skulle lämna områden, som kunde bli ockuperade och att ”varje ny föreskrift som inom ockuperat område utfärdas av svensk landshövding, länsstyrelse, magistrat, borgmästare eller landsfiskal, skall därför betraktas som falsk och tillkommen i icke behörig ordning”. Detta byggde helt säkert på erfarenheterna från Quisling-regimen i Norge. Någon svensk kollaboration skulle det inte bli! Tanken var att alla hushåll skulle veta vad som gällde i ett läge där myndigheterna inte hade tid eller möjlighet att informera på vanliga vägar.

Nästa ”Om kriget kommer” är daterad 15 maj 1952, alltså mitt under Koreakriget. Det säkerhetspolitiska hotet var återigen påtagligt. I juni samma år sköt sovjetiska jaktplan på internationellt vatten ner en svensk DC-3:a på signalspaningsuppdrag och någon dag senare ett Catalina-plan som deltog i sökandet efter DC-3:an. Kapprustningen pågick för fullt mellan stormaktsblocken.

Utgivare var Kungliga Civilförsvarsstyrelsen som i samverkan med Försvarsstaben lät trycka den i 3 miljoner exemplar. Utformningen var modernare, illustrationer fanns på varje uppslag och språket var ledigare. Den arkaiska texten om kunglig ynnest och Guds allmakt hade ersatts

av en saklig inledning undertecknad av Gustaf VI Adolf och statsminister Tage Erlander. Utrymningsaspekten var aktuell, städerna sågs nu som potentiella kärnvapenmål och massutrymningar som ett sätt att minska hotet.

Nio år senare var det dags igen. Broschyren är daterad maj 1961; även här kan man misstänka att detta datum sattes i efterhand för att inte i onödan koppla broschyren till en pågående utrikespolitisk kris. Den distribuerades under ”notkrisen” samma höst, då Sovjetunionen begärde konsultationer med Finland i enlighet med 1948 års vänskaps-, samarbets- och biståndspakt.

Ett uppslag ur 1961 års upplaga av "Om kriget kommer"

Krisen var helt oprovo­cerad och gick över lika snabbt som den började. Förmodligen var det hela bara ett ryskt knep för att få den finske presidenten Kekkonen återvald. Men oron ledde till beredskaps­höjningar också i Sverige. "Om kriget kommer" kom den här gången ut i Beredskaps­nämndens regi. Inrikesdepartementet, under vilket BN då hörde, står som utgivare. Denna skrifts författare var då värn­plik­tig på ingenjör­truppernas underofficersskola i Frösunda. Några lådor med broschyren hade ställts i kompanikorridoren. En natt kom­menderades vi ut på en beredskapsövning, det gällde att säkra Nacka­masterna. Någon elak individ fick för sig att vi skulle ta med "Om kriget kommer" och dela med oss under vägen. Nattvandrare fick nog en mindre chock, när beväpnade soldater började kasta ut broschyren från lastbilar under färden genom Stockholm. Nu hade den vuxit från 36 till 48 sidor. De fallande bomberna på 1952 års utgåva hade bytts till ett foto på åskmoln och teckningarna var gjorda i realistisk stil. Detaljerat beskrivs hur utrymning ska gå till och vad den enskilde ska ta med sig. Glöm inte pengar, värdehandlingar, sjukförsäkringsbeskedet och fackföreningsboken!

Varför var fackföreningsboken så viktig? Rätt svar är att arbetsföra personer som utrymmts med stöd av totalförsvarspikten kunde tilldelas nytt arbete på den nya orten.

Psykologiska frågor

”Om kriget kommer” lades därefter i malpåse. Några gånger genom åren som följde väcktes frågan om den inte borde ges ut igen. Det blev dock inget av. Dels var det dyrt, dels borde en utgivning sparas till ett verkligt kritiskt läge, eftersom den annars kunde väcka onödiga farhågor. Regeringen valde två handlingslinjer. BN skulle hålla broschyren aktuell för utgivning, men samtidigt skulle innehållet också meddelas på annat sätt, exempelvis genom telefonkatalogen som ju fanns i praktiskt taget alla svenska hem.

Det senare uppdraget hamnade hos en annan nämnd, den nybildade Totalförsvarets upplysningsnämnd, TUN. Efter långa diskussioner och förhandlingar kom TUN överens med Televerket och den första annonsen infördes 1970 i alla landets telefonkataloger. Den var på åtta katalogsidor, vilket innebar att den mesta texten fick plats. Totalt tryckte Beredskapsnämnden och SPF fyra så kallade skrivbordsutgåvor av ”Om kriget kommer”, åren 1978, 1983, 1987 och 1989.

Utförandet var nu liggande A-5, färgen var röd och sidantalet varierade mellan 32 och 40. På de tre senaste hade bilder av larmsignalerna lyfts till omslaget. Någon kunglig underskrift var det inte frågan om längre. 1978 års utgåva saknar märkligt nog avsändare, medan övriga är försedda med BN:s respektive SPF:s logotyper.

Slagordet att ”varje meddelande om att motståndet skall avbrytas är falskt” kom åter upp till diskussion på 70-talet. Var det ändå inte för kategoriskt? Thörnell kanske hade rätt. Kunde den svenska regeringen verkligen uppmana soldater och medlemmar i motståndsrörelsen att fortsätta kampen hur länge som helst? Ledde det inte tankarna till de isolerade japanska soldater som fortsatte andra världskriget i flera decennier därför att de inte nåtts av kejsarens kapitulationsorder? I 1978 års anonyma utgåva fanns parollen inte med.

Men helt kunde den inte skrotas heller. Psykförsvaret visste bättre än de flesta att den lede fienden skulle utnyttja varje tillfälle att störa ordergivningen. I de två följande utgåvorna kröp den omdiskuterade sentensen åter in i texten, om än med modifikationer: ”Varje meddelande om att mobiliseringen och motståndet skall avbrytas är falskt.”

I den sista ”Om kriget kommer”, som jag skrev om till förenklad svenska, har den blivit ännu mångordigare: ”Om det kommer ett meddelande, som säger att vi ska sluta slåss och stop-

pa mobiliseringen, SÅ ÄR DET FALSKT! TRO DET INTE!” I dagens telefonkatalogan-nons är parollen förstås borta; att nu mana fram beredskapsstämningar i Sverige skulle utmana löjet. En annan psykologisk fråga var beredskapslarmet. ”Om kriget kommer” innehöll bilder av de olika larmsignaler, som kunde ges med tyfoner på hustaken.

Alla undersökningar visade att folk inte kunde skilja på de olika signalerna. Dessutom upp-gav Civilförsvarsstyrelsen att det fanns tekniska problem att skaffa fram och underhålla tyfoner som kunde blåsa många olika slag av signaler. Räckte det inte med en enda larmsignal och faran över?

Psykförsvarets mångåriga kanslichef Per-Axel Landahl argumenterade passionerat för att behålla det särskilda beredskapslarmet, som innebar att värnpliktiga omedelbart skulle bege sig till mobiliseringsplatserna och samhället ställas på krigsfot. Liksom parollen om ”varje medde-lande” i broschyren så var detta regeringens yttersta medel vid ett kuppfall och hade därför ett värde i sig. Om det någonsin skulle vara klokt att utfärda en så svepande order som bokstav-ligt skulle jaga ut stora delar av befolkningen på gator och vägar och därför kunde leda till full-ständigt kaos, var en annan sak.

Den stora illusionen

I alla krigsspel och ledningsövningar på 1970- och 80-talen hörde det till scenariot att ”Om kriget kommer” skulle distribueras till svenska folket vid en given tidpunkt, samtidigt som spänningen steg i omvärlden och det svenska försvaret förbereddes för insats. Förmodligen trodde alla inblandade att det också skulle vara möjligt att göra så. De ”skrivbordsutgåvor” som BN och senare SPF tryckte, lades regelmässigt fram på borden i övningshallen när det var så dags i scenariot, så att de övade fick en handfast påminnelse om allvaret därute.

Som informationschef i SPF fick jag 1989 i uppdrag att fräscha upp skriften. Ett problem var att de gamla illustrationerna, som gav karaktär åt de tre första ”skrivbordsutgåvorna”, hade kommit bort. Ingen visste vem som ritat dem. Tillfrågade nya tecknare vägrade att rita i samma stil, eftersom det skulle vara plagiat. Till sist kom vi överens om ett moderniserat, stilsiterat manér.

Men den stora överraskningen kom när det blev dags för en tryckeriupphandling. Visserligen skulle den aktuella broschyren bara tryckas i en begränsad upplaga, men mitt uppdrag innebar

också att ta reda på vad det skulle kosta att trycka den till alla svenska hushåll. Det visade sig att det var omöjligt att få ihop papper och tryckerikapacitet med mindre än några månaders förvarning. Även distributionen krävde omfattande förberedelser. Några färdiga adresslistor till hushållen fanns inte. Hela idén om att broschyren med automatik skulle rulla ut till folket närhelst regeringen tryckte på knappen var en illusion! Där sjönk psykförsvarets flaggskepp, ledsagd av en axelryckning: det går ju alltid att annonsera i tidningarna.

Ambitionerna fick snabbt minskas även när det gäller telefonkatalogannonser. Televerket började mot slutet av 1970-talet att höja annonspriserna till marknadsmässig nivå.

En luftig åttasidig annons på bästa plats i telefonkatalogen blev inte längre kostnadsmässigt rimlig. Som nybliven sekreterare i TUN 1978 skar jag raskt ner texten till två sidor. Dessa skulle förhoppningsvis hamna rygg mot rygg, så att bladet kunde rivas ur katalogen och tas med på den begränsade utrymning som alltjämt var en möjlighet i planeringen. Medan telemonopolet bolagiserades och telefonkatalogen lades ut på nya och utlokaliserade företag, fortsatte TUN och senare SPF att varje år förhandla om prissättningen. Målet var alltjämt att annonserna skulle ligga först eller sist i telefonkatalogen, så att de var lätta att hitta i en kritisk situation. Men skulle telefonkatalogen produceras efter rent kommersiella principer, så var ju dessa de bästa annonsplatserna - och priset blev också därefter.

En ytterligare lättnad kom när Statens räddningsverk tog över produktionen och finansieringen av den sida som handlade om larmsignaler. En prioritet var nu att marknadsföra signalen ”Viktigt meddelande”, som också skulle användas i fredstid vid översvämningar eller utsläpp av giftiga ämnen. SPF:s ansvar begränsades till den sida som handlade om totalförvar, plikttagare, motståndsrörelse och folkrätt.

Pålättan

Språket i informationen förändrades starkt genom tiden. Den första ”Om kriget kommer” präglades av ett stelt överhetsspråk. Förmodligen var det helt avsiktligt för att ge uppmaningarna om motstånd en officiell prägel. Den sista ”skrivbordsutgåvan” skrevs om för att göra texten begriplig även för dem som hade svårt att läsa vanliga myndighetsmeddelanden. Ytterligare förändringar gjordes när texten i telefonkatalogannonserna behandlades av redaktörerna på

Invandratidningen för publicering i ”På lätt svenska”, den s.k. pålätten. Informationen distribuerades också till olika invandrarhushåll i Invandratidningens utgåvor på finska, serbokroatiska, turkiska, grekiska och så vidare. Det var en engångsinsats, efter det kalla krigets slut var särskilda insatser att nå invandrare inte längre motiverade. Vid mitten av 1990-talet gjorde SPF ett uppehåll i publiceringen, med motiveringen att annonsens informationsvärde inte längre motsvarade kostnaden. Efter ett nytt och bättre avtal fortsatte annonseringen, nu i telefonkatalogens del för samhällsinformation. I samband med det släppte SPF den klassiska titeln ”Om kriget kommer” och bytte till den neutrala och tidsanpassade ”Totalförsvaret angår alla”. Så marscherade den sista av beredskapstidens trio av kluriga och folkära sentenser till historiens papperskorg: spionen lägger pussel, en svensk tiger, om kriget kommer.

Ett energiskt hemskyddsombud med trygg finsk accent hade en av huvudrollerna i SPF:s film om psykförsvaret ”När kriget kom”. Här informerar hon sina grannar om broschyren ”Om kriget kommer” (1989 års s.k. skrivbordsutgåva).

Motstånd utan vapen

Frågor om försvarsvilja och motståndsanda samt hur myndigheter, medier och medborgare kommunicerar i kriser har alltid stått i centrum i Beredskapsnämndens och SPF:s verksamhet.

Motståndsanda och kriskommunikation står i centrum också när det gäller att organisera ett folkligt motstånd mot en inkräktare eller ockupant. Det var därför naturligt att Beredskapsnämnden fick i uppdrag av regeringen att studera erfarenheterna från invasionen i Tjeckoslovakien 1968, ”särskilt när det gällde det psykologiska försvarets möjligheter att verka”. BN bildade en arbetsgrupp under ledning av ordföranden Ivar Sundvik som publicerade ”Motståndet i Tjeckoslovakien 1968. Metoder och erfarenheter” (Rapport nr 44, 1969).

Vad uppnådde tjecker och slovakier med sitt vapenlösa motstånd mot fem Warszawapakts-staters väpnade intervention? Till vilken nytta hade de vänt vägskyltar och försökt övertala stridsvagnsbesättningar att vägra lyda order? Reellt var det inte mycket, eftersom reformerna från den så kallade Pragvåren snabbt togs tillbaka och ett doktrinärt kommunistiskt styre återinfördes, som varade i två decennier till. Men ryssarna fick gå med på förhandlingar och de folkliga ledarna släpptes.

Kanske gick ”normaliseringen” något långsammare och mindre brutalt till än vad inkräktarna ursprungligen hade tänkt sig. För omvärlden och historien slog motståndet i alla fall fast att invasionen skedde mot den sittande stats- och partiledningens och de tjeckiska och slovakiska folkens vilja.

Motståndet gav dock värdefulla erfarenheter av vilka möjligheter det finns att agera i situationer där det inte är möjligt att ta till vapen. Många av de metoder som provades i Tjeckoslovakien skulle sedan tillämpas under Solidaritets fackliga uppror i Polen, vid regimskiftena i Europas kommuniststyrda länder och vid de baltiska staternas frigörelse.

Första gången icke-militärt motstånd utreddes i Sverige var när Beredskapsnämnden fick ett regeringsuppdrag att samla erfarenheter av motståndet i Tjeckoslovakien 1968. Utredningen, som leddes av Ivar Sundvik, gavs senare ut som en Rapport (nr 44).

Alternativ eller komplement

I den svenska debatten väckte motståndet i Tjeckoslovakien liv i förslag om ”alternativa försvarsmetoder”. Civilmotstånd sågs av några som ett alternativ till det svenska militära försvaret, medan de flesta menade att det endast kunde verka som ett komplement. Det senare var också försvarsutskottets mening när det 1971 avslog en motion till riksdagen om aktiva icke-våldsmetoder ”med beteckningen civilt motstånd”. Frågan togs sedan upp av försvarsministern i 1972 års försvarsproposition, som menade att möjligheterna borde undersökas att använda civilt motstånd som ett komplement. En brittisk forskare, professor Adam Roberts, anlätades på 70-talet för olika studier. De mynnade alla ut i att civilmotstånd inte kunde ersätta det militära försvaret, men väl komplettera detta.

I december 1980 tillsattes Motståndsutredningen under ledning av landshövding Bengt Gustavsson, som efter tre års studier lade fram betänkandet ”Kompletterande motståndsformer” (SOU 1984:10).

Utredningen konstaterade att det inte behövdes någon ny organisation för civilmotstånd. Istället borde de befintliga totalförsvarsmyndigheterna få i uppgift att också planera åtgärder som skulle försvåra för fienden att behålla sitt grepp över ockuperade områden. Någon defaitism var det definitivt inte frågan om, menade utredningen: ”målet är alltid befrielse”.

Två år senare beslutade regeringen att tillsätta Delegationen för icke-militärt motstånd (även kallad Motståndsdelegationen, MD). Den verkade från 1987 till 1994.

Delegationen leddes den längsta tiden av Civilförsvarsstyrelsens förre chef generaldirektör Gunnar Gustafsson och innehöll ett brett spektrum av företrädare för försvarsmakten, kyrkan och folkrörelserna. Gunnar Gustafsson avled på sin post och efterträddes av vice ordföranden, riksdagsledamoten Gudrun Norberg. Förre ordföranden för TUN, försvarsutskottets kanslichef Styrbjörn Lindow, deltog i utrednings- och uppbyggnadsskedet och som ledamot av delegationens presidium. Uppgiften var att sprida kunskap om icke-militärt motstånd och att ge råd och rekommendationer till myndigheter och enskilda. På 1990-talet fick delegationen en viljestark sekreterare, den tidigare ordföranden för frivilliga befälsutbildningsrörelsen, överste Björn Orward.

Alla slag av motstånd

Delegationen såg som sitt uppdrag att studera alla slag av icke-militärt motstånd. Dessa sträckte sig från en aktiv, väpnad motståndsrörelse som samverkade med avskurna militära förband till olika former av civil sabotageverksamhet och passivt motstånd.

Delegationen genomförde föreläsningar, seminarier och studiecirklar. Den framställde och spred skriftligt underlag om civilmotstånd, motståndsrörelser, forskning, folkrätt, historiska händelser och utländska erfarenheter. Vidare gav delegationen i samarbete med Svenska FN-förbundet ut en novellsamling, ”7 noveller om icke-militärt motstånd”. Kurser hölls bland annat för representanter för civilbefälhavare, länsstyrelser och kommuner, frivilligorganisationer.

Delegationen skaffade sig också ett utländskt kontaktnät. Den samverkade med professor Gene Sharp på *The Albert Einstein Institute* i USA, som myntat begreppet ”civilbaserat försvar” och framträdde på många internationella konferenser utan att egentligen ta ställning i gråzonen mellan icke-våld och väpnat försvar.

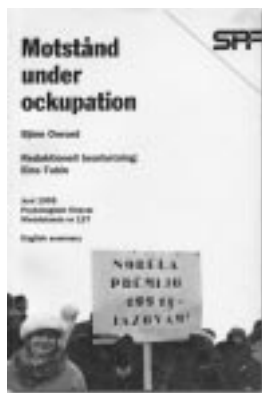
En annan samarbetspart var *Centre for Non-Violent Action* i Vilnius som efter Litauens frigörelse utvecklades från motståndsrörelse till akademiskt institut. Företrädare från delegationen besökte Danmark, Norge, Frankrike, England och USA för att samla historiska erfarenheter om motståndsrörelserna under andra världskriget. Israel, Estland, Lettland, Litauen, Ryssland och Ukraina besöktes för aktuella erfarenheter av civilt motstånd utan vapen.

Motståndsdelegationen hade turen att verka under en tid då folkligt, icke-militärt motstånd hade några unika möjligheter att påverka historien. På Västbanken och Gazaremsan tvingade den första Intifadan israelerna att inse att den enda vägen till en långsiktig lösning var att överlägga om fred med palestinierna.

När den hårda linjens män i Sovjetunionen släppte loss en terrorvåg i Lettland och Litauen i januari 1991 satte folkmassorna upp barrikader för att skydda parlamenten i Riga och Vilnius. Senare har händelserna betecknats som en generalrepetition inför Moskvakuppen i augusti samma år.

När denna kupp till slut ägde rum stötte den på folkligt motstånd i Ryssland, Ukraina och de baltiska staterna och kollapsade inom några dagar. Ett försök till sovjetisk militär makt demonstration i Tallinn möttes av generalstrejk och utropande av självständighet.

Erfarenheterna från Motståndsdelegationens studier och utlandsresor sammanställdes av delegationens sekreterare överste Björn Orward i Motstånd under ockupation (Meddelande nr 137), 1995. Omslagsbilden visar demonstranter i Riga i samband med frigörelsen från sovjetisk ockupation.

Erfarenheter av både väpnade motståndsrörelser och civilt motstånd finns redovisade i Björn Orwards skrift "Motstånd under ockupation" (Meddelande nr 137, 1995).

En lärdom av de historiska exemplen är att en väpnad motståndsrörelse måste vara samordnad med den militära strategin om den ska bidra till att vinna kriget och inte bara leda till ökat våld och lidande.

Ett klassiskt exempel var när den grekiska motståndsrörelsen på order av det allierade överkommandot sprängde en järnvägsbro. Resultatet blev att en tysk division som skulle omgrupperas till Italien, kom för sent för att ingripa mot den allierande invasionen på Sicilien.

Militant framtoning

Motståndsdelegationens arbete fick med tiden en mer militant framtoning än vad många kanske väntat sig. I början på 1990-talet drevs svenska militära studier om förberett motstånd inom besatt område under lösenordet *fortsatt strid*, en vidareutveckling av det tidigare begreppet *fria kriget*. Militären menade nu att det var nödvändigt att ta konsekvenserna av aktuella försvarsnedskärningar och kallt räkna med att stora delar av landet skulle bli ockuperade i krig.

Det ledde till ett scenario där kvarvarande, avskurna militära enheter fortsatte striden mot angriparens militära förband. Samtidigt skulle ett icke-militärt försvar, bestående av en väpnad motståndsrörelse och ett civilt motstånd, rikta sig mot angriparens administration i de ockuperade områdena.

Motståndsdelegationen hade inga invändningar och deltog med entusiasm i arbetet. I början hade pacifister möjligen hoppats att Motståndsdelegationen var början till ett nytt icke-militärt svenskt försvarskoncept. Nu höll den på att bli en egen försvarsgren!

Det var också början till slutet. Folkkrätten kränktes grovt, inte minst under krigen i f.d. Jugoslavien och de olika konflikterna i Afrika. Sverige hade alltid sett som sin uppgift att slå vakt om och utveckla krigets lagar. Men nu inträffade det paradoxala att en statlig delegation i Sverige uppfattades driva en linje som uppmanade landets medborgare att agera utanför existerande folkrättsliga skyddsregler. Det var nämligen konsekvensen av Motståndsdelegationens

agerande. Bland kritikerna var Totalförsvarets folkrättsråd som menade att detta kunde ifrågasätta Sveriges trovärdighet på folkrättens område.

Civila som tar del av passivt civilmotstånd ska vara folkrättsligt skyddade. Likaså kan medlemmar i väpnade motståndsrörelser under vissa villkor åberopa status som kombattanter och kräva att bli behandlade som vanliga krigsfångar om de tas till fånga.

Men var hamnar de som utför sabotage och samtidigt hävdar att de är civila? Alla sabotage kan leda till att människor skadas och en ockupant kan knappast tänkas inveckla sig i ett hårklyveri om våldsamma och icke-våldsamma sabotage. Som Försvarsdepartementet uttryckte det i proposition 1993/94:100, Bilaga 5:

Den som utför sabotage utan våldsinslag befinner sig i en rättslig osäkerhetsfär som ockupanten kan förväntas fylla ut med egna straffådekret och där sabotörer får agera på egen risk. Dödsstraff kan inte uteslutas. En folkrättslig regeländring av detta förhållande är svår att uppnå eftersom den skulle förändra balansen mellan ockupantens skyldigheter å ena sidan och civilbefolkningens förväntade icke-deltagande i konflikten å den andra.

Regeringens lösning blev att lägga ner Motståndsdelegationen den 30 juni 1994.

Det hela kan kanske uttryckas så att delegationen hade lyckats alltför väl med att konkretisera ett dilemma.

Nu blev det istället SPF som fick uppdraget att ”hålla frågan om det motstånd som civilbefolkningen kan bjuda en ockupant levande och att bedriva information om civilmotstånd”.

Arbetet skulle bedrivas i nära kontakt såväl med Totalförsvarets folkrättsråd som med olika folkrörelser och andra organ med intresse för totalförvarsfrågor. Uppdraget kom tillbaka till psykförsvaret, sedan det vandrat färdigt på vägar, som vid en vidare bedömning visat sig oframkomliga.

SPF har emellertid inte lagt ner någon större aktivitet på detta område. Efter omorganiseringen sommaren 2002 är det osäkert om arbetet ska drivas vidare och i så fall i vilka former. Efter slutet på det kalla kriget är frågor om en eventuell ockupation av Sverige inte heller särskilt aktuella.

SPF blev värmyndighet för ONT

Av Staffan Stenström

Staffan Stenström
Foto: Eino Tubin

Styrelsen för psykologiskt försvar blev den 1 januari 2003 värmyndighet för Överklagandenämnden för totalförsvaret (ONT), vilket innebär att SPF ska utföra ONT:s kansligöromål.

Personalen vid ONT består av en chef, två handläggare och två assistenter. Dessa är nu anställda vid SPF. Den allmänna värnplikten för den manliga delen av vår befolkning är av gammalt datum och har genom tiderna utkrävts i olika former.

Det finns dock inte anledning att här presentera någon detaljerad historisk betraktelse i detta ämne. Som utgångspunkt kan vi nöja oss med att konstatera att 1941 års värnpliktslag, som således såg dagens ljus mitt under andra världskriget, var en väl genomarbetad lagstiftning, som i detalj reglerade den värnpliktiges skyldigheter. Den beskrev mönstringsförfarandet, inskrivning i befattning och till förband, grunder för frikallelse från skyldigheten att fullgöra värnplikt, befrielse från värnpliktstjänstgöring, anstånd m.m.

Den värnpliktige blev under sin värnpliktstid föremål för diverse beslut, som enligt god svensk rättstradition naturligtvis kunde överklagas till högre instans. Fram till den 1 oktober 1966 prövades överklaganden av sådana beslut av Kungl. Maj:t. I realiteten innebar det att ärendet handlades av Forsvarsdepartementets kommandoexpedition.

Av olika skäl hade regeringen vid denna tid funnit att många av dessa ärenden inte nödvändigtvis måste prövas av regeringen. Genom en ändring i värnpliktslagen inrättades i stället en särskild nämnd, Värnpliktsnämnden (VN), som skulle vara sista instans i frågor rörande befrielse från och anstånd med värnpliktstjänstgöring.

Nämnden bestod av en ordförande, dåvarande rättschefen i Forsvarsdepartementet, och två ledamöter, en från vardera SAF och LO. För ledamöterna skulle finnas ersättare och nämnden skulle betjäna av ett kansli under ledning av en byrådirektör. VN fick med tiden nya ärenden att hantera. Det gällde dels alla de övriga ärenden rörande värnpliktiga som hade anknytning

till värnpliktslagen och dels motsvarande ärenden rörande såväl civilförsvarspliktiga som vapenfria tjänstepliktiga. Antalet ärenden ökade väsentligt och antalet ordinarie ledamöter utvidgades till fyra genom att Lantbrukarnas Riksförbund (LRF) och Sveriges förenade studentkårer (SFS) fick föreslå varsin ledamot. Även kansliet växte.

Totalförsvarets tjänstepliktsnämnd

Efter en utredning som initierades av Regeringen och genomfördes av dåvarande Försvarets rationaliseringsinstitut (FRI) lades både Värnpliktsnämnden och den samtidigt inrättade Vapenfrinämnden (VFN) ned den 1 november 1989.

Vapenfrinämnden hade under sin tid haft till uppgift att pröva ansökningar om vapenfri tjänst. Samtidigt inrättades en ny myndighet, Totalförsvarets tjänstepliktsnämnd (TTN), som dels övertog handläggningen av de ärenden som tidigare hanterats av Värnpliktsnämnden och dels övertog uppgiften att pröva överklaganden av avslag till vapenfri tjänst, som fram till dess legat på regeringen. Värnpliktsnämndens och Vapenfrinämndens ledamöter blev med några undantag ledamöter i den nya nämnden. VN:s kanslipersonal blev tillsammans med en handläggare från VFN anställda vid TTN:s kansli. Ledamöterna från VFN var dels parlamentariker, dels företrädare från myndigheter och kyrkliga samfund.

Vapenfriärendena skilde sig markant från värnpliktsärendena och medförde delvis andra arbetsformer för såväl nämnden som kansliet.

Redan 1992 förenklades ansökningsförfarandet om vapenfri tjänst radikalt, vilket omedelbart ledde till att antalet överklaganden minskade markant. Tidigare medförde en ansökan om vapenfri tjänst alltid att den sökande blev utsatt för en synnerligen ingående intervju. Syftet var att utreda om han hade en så allvarlig personlig övertygelse rörande bruk av vapen mot annan att detta var oförenligt med värnpliktstjänstgöring.

Enligt den nya ordningen räcker det i princip att den sökande själv intygar att han har en sådan inställning. Förändringen innebar inte att fler sökte vapenfri tjänst än tidigare, vilket väckte en viss förvåning. Överklaganden i sådana ärenden har numera nästan upphört.

Sammanlagning med FPN

Försvarets personalnämnd (FPN) var en annan mindre myndighet under Förvarsdepartementet, som bland annat hade till uppgift att pröva överklaganden av anställningsbeslut som fattats av myndigheter inom Förvarsdepartementets verksamhetsområde. FPN:s övriga arbetsuppgifter hade med tiden övertagits av andra myndigheter.

Efter vederbörlig utredning beslutade regeringen att dessa anställningsärenden fr.o.m. den 1 juli 1995 av rationaliseringsskäl skulle läggas på Totalförsvarets tjänstepliktsnämnd.

Namnet ändrades i samband med denna förändring till Överklagandenämnden för totalförsvaret (ONT). De flesta av FPN:s ledamöter, som huvudsakligen representerade större myndigheter och vissa departement, tog plats i den nya nämnden.

Dessa ledamöter hade särskilda kunskaper på det arbetsrättsliga området. Även en handläggare från FPN fick anställning vid den nya nämndens kansli. Antalet ordinarie ledamöter bestämdes till sex, och i nämndens instruktion bestämdes att arbetsrättslig kompetens skulle finnas representerad vid avgörande av anställningsärenden. I samband med denna förändring trädde även den nya lagen om totalförsvarsplikt i kraft.

Från den 1 januari 1999 prövar nämnden även överklaganden av anställningsbeslut som fattats av en allmän försäkringskassa. Denna prövning låg tidigare hos Riksförsäkringsverket, men efter en omorganisation inom detta verk bedömde regeringen att det var lämpligt att föra över dessa ärenden till ONT, trots att försäkringskassorna sorterar under ett annat departement.

Nya arbetsuppgifter för personalen

Överklagandenämnden har under senare år registrerat allt färre ärenden rörande totalförsvarspliktiga. Orsakerna till detta är dels att Förvarsmakten numera inte genomför några sådana stora repetitionsövningar som var vanliga fram till 1990-talets början och dels att allt färre skrivs in för och kallas till grundutbildning enligt lagen om totalförsvarsplikt.

Sedan nämnden vid upprepade tillfällen begärt att få nya arbetsuppgifter hos Regeringen, har kansliet nu inordnats hos Styrelsen för psykologiskt försvar. Regeringens avsikt med denna förändring torde vara att nämndens kanslipersonal därigenom ska få sysselsättning inom ramen för pågående och framtida projekt hos SPF. För närvarande utreds för övrigt hur en ny rätts-

funktion med uppgift att informera och vägleda totalförsvarspliktiga i rättsliga frågor med anknytning till deras utbildning skall inrättas hos SPF. Det återstår att se hur denna funktion kommer att gestalta sig och i vilken omfattning den kan generera nya arbetsuppgifter för nämndens tidigare kanslipersonal. Överklagandenämnden för totalförsvaret består tills vidare som en självständig myndighet, i vart fall så länge Sverige upprätthåller den försvarspolitiska grundprincipen med allmän värnplikt och så länge anställningsbeslut kan överklagas. Det finns dock många i vårt land som vill ersätta värnpliktsystemet med en yrkesarmé. Vidare har Arbetsgivarverket i en framställning till regeringen ställt sig bakom ett antal större myndigheter och begärt att rätten att överklaga ett anställningsbeslut hos en statlig myndighet skall avskaffas. Överklagandenämndens existens måste därför betraktas som ovisst, i vart fall på lite längre sikt.

Överklagandenämnden för totalförsvaret består dels av ett kansli som har integrerats med SPF, dels av den nämnd som avgör de ärenden som överklagas. På bilden delar av nämnden. Övre raden fr v Hans Lindqvist, Anders Wetterberg och Jan-Erik Nyberg. Nedre raden fr v Johan Rudebeck, Eva Wagner (ordförandens ersättare), Olof Forssberg (ordförande) och Marianne Jenryd.
Foto: Anders Qvarnström

ToPF - ett frivilligförbund i tiden

Av Bo Andersson

Bo Andersson är vice ordförande i Totalförsvarets Psykförsvarsförbund och ordförande i föreningen ToPF/Syd. Han initierade FBU-kurserna i Källviken.

I nära 40 år har det funnits en frivilligförening på det psykologiska försvarets område, som haft många beröringspunkter med både Beredskapsnämnden och Styrelsen för psykologiskt försvar. Från en ursprungligen rent militär organisation har psykförsvarsförbundet alltmer utvecklats till ett förbund för att stödja samhällets informationsverksamhet i fredstida kriser.

I mitten av 1960-talet insåg man på Försvarsstabens informationsavdelning (Fst/Info) att det behövdes en organisation för att hålla samman dem som var krigsplacerade inom informationstjänsten men som inte övades speciellt ofta och därför riskerade att förlora sin kompetensnivå. Med majorerna Bertil Flodin och Anders Franchell i spetsen bildades Sveriges Militära Psykförsvarsförening (SMiPS) 1964.

Till en början ingick SMiPS tillsammans med Fältartisterna i Personaltjänstförbundet (FPF), ett förbund inom den frivilliga befälsutbildningsrörelsen. Under de första åren tycks samarbetet ha varit gott, framförallt ute i landet där Personaltjänstförbundet var väl representerat, medan SMiPS huvudsakligen hade sina aktiviteter i Stockholmsregionen. I Södra och Övre Norrlands militärområden var medlemmar från SMiPS flitiga gäster på Personaltjänstförbundets seminarier och kurser.

Dock började SMiPS så småningom irritera sig över den alltmer knappa tilldelningen av pengar. Det var ju trots allt Personaltjänstförbundet som fördelade de statliga medel som stod till buds till sig självt, till Fältartisterna och till SMiPS. Trots att SMiPS var den största organisationen med 361 medlemmar så fick den det minsta anslaget. Vid diskussioner som aldrig protokollförts, funderade styrelsen över olika handlingsvägar. Den 18 september 1978 beslöts, sedan Anders Franchell haft underhandskontakter med ordföranden Björn Orward på Centralförbundet för befälsutbildning (CFB), att föreslå årsstämman att begära utträde ur FPF och inträde i CFB som ett specialförbund. Dock var ekonomifrågan inte det enda skälet till för-

ändringen. Minst lika viktigt var att SMiPS vuxit från cirka 10 medlemmar vid starten till en rätt stor organisation, som inte kände någon större samhörighet med FPF, där personalvård var den dominerande verksamheten. Frågan var dock inte okontroversiell och två styrelseledamöter reserverade sig skiftligt till protokollet.

Årsstämman den 25 oktober 1978 beslöt enhälligt i enlighet med styrelsens förslag. Vid denna årsstämma valdes Gunnar Holgård till ordförande, vilket visade sig inte vara oväsentligt när det längre fram i tiden skulle beslutas om en bredare medlemsrekrytering.

Därefter vidtog en hel del praktiskt arbete för att genomföra organisationsförändringen. Styrelsen började med att under den 10-11 november träffas på Gällöfsta kursgård och lägga upp målsättningen för framtida organisationstillhörighet.

Många, ibland sega, förhandlingar följde under 1979 fram till årsstämman den 8 december detta år, då styrelsen meddelade att SMiPS beviljats utträde ur FPF från och med den 1 juli 1979 och inträde i CFB från och med den 1 oktober 1979. I efterhand kan konstateras att SMiPS under sommaren 1979 saknade organisatorisk tillhörighet. Varför det blev så kan man bara spekulera om.

Nytt namn och ny inriktning

Årsstämman 1979 beslöt vidare att ändra namnet till Totalförsvarets Psykförsvarsförbund. En av anledningarna var att SMiPS, förutom krigsplacerade vid Fst/Info, också börjat samla medlemmar med uppgifter utanför den militära informationstjänsten. Det nya förbundet fick ett övergripande riksansvar. Men det gavs också möjlighet att starta psykförsvarsföreningar ute i landet där medlemsunderlaget ansågs tillräckligt.

Genom inträdet i Centralförbundet för befälsutbildning fick ToPF:s medlemmar möjlighet att gå de kurser som årligen anordnas av CFB. Eftersom detta kursutbud inte ansågs vara tillräckligt anpassat för psykförsvarsutbildning tillfrågades Fst/Info om de även i fortsättningen kunde hjälpa till att anordna och stödja kurser inom psykförvarsområdet. Svaret var jakande och inte nog med detta, Fst/Info erbjöd sig också att sköta löpande ärenden såsom medlemsregister, utskick av kallelser m.m.

Efter många turer kunde ToPF – Totalförsvarets Psykförsvarsförbund – hålla sitt första styrel-

semöte den 3 januari 1980. Man skred till verket med nymornad frenesi. Arbetsutskott bildades, stadgekommitté tillsattes och en utbildningsgrupp utsågs. Kontakten med berörda myndigheter måste också ha varit synnerligen god, eftersom hjälp och stöd för verksamheten kom från många håll. Förutom Fst/Info engagerade sig även Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar (senare SPF) kraftfullt. Dess dåvarande kanslichef Per-Axel Landahl med ersättaren Kjell Aggefors fanns med på alla möten. Tilläggas kan att någon, oklart vem, lyckades få tjänstebrevs rätt för ToPF. ToPF har alltid haft nära kontakter med det psykologiska försvaret. Efter sin pensionsavgång var Per-Axel Landahl under en period ordförande för ToPF. Flera tjänstemän från BN och SPF har regelbundet medverkat i utbildning av ToPF:s medlemmar.

Inriktningen för ToPF:s verksamhet har med nödvändighet förändrats över tiden i ungefär samma takt som BN, SPF och Försvarsmakten fått ny inriktning. Från början var målet först och främst att vidmakthålla kunskapsnivån hos de medlemmar, huvudsakligen press- och informationsofficerare som redan var krigsplacerade på Försvarsmaktens informationstjänster, centralt såväl som regionalt. Allt eftersom fler och fler ”civila” blev medlemmar ändrades också utbildningarna för att passa en ny målsättning: ”att rekrytera, informera och utbilda frivilliga för totalförsvarets beredskaps- och krigsorganisation inom ramen för det psykologiska försvarets verksamhetsområden”. Med detta avsågs att medlemmarna skulle kunna krigsplaceras på olika nivåer inom såväl det militära som civila försvaret som t.ex. infobefäl.

Försvarsbeslutet 1996 innebar en stor ominriktning av Försvarsmakten. Även målsättningen för ToPF ändrades avsevärt, då anvisningen ”att utbilda för frivillig tjänst för att stärka samhällets förmåga att möta svåra påfrestningar i fred” tillkom. Allt fler personer med civil yrkesbakgrund har sökt medlemskap i ToPF för att inom organisationen få en utbildning som lämpar sig för deras dagliga arbete inom näringsliv, landsting eller kommuner. Ännu viktigare är dock att utbilda de medlemmar som inte har sin dagliga gärning inom den offentliga sektorn till resurspersoner som ska kunna stå till förfogande vid en fredstida kris i samhället.

”Körkort” efter kurs

För att säkerställa kvaliteten på den nivå där ToPF:s medlemmar ska kunna tjänstgöra vid behov, har ToPF initierat en certifieringsprocedur som ska kunna tas i bruk under år 2003.

Detta innebär att de medlemmar som önskar hjälpa till vid fredstida kriser i samhället ska genomgå vissa förutbestämda kurser – i ToPF:s egen regi eller ur CFB:s kursutbud. Dessa är Försvarsupplysning, Grunder kommunikationsteori och infoverksamhet, Infoledning i kris och krig, PsyOps – psykologiska operationer, Medieträning samt Kriskommunikation. Efter genomgångna kurser ska en ”examenskurs” hållas för att avgöra på vilken nivå medlemmen kan certifieras. Det kan liknas vid en form av körkort där A är stabsarbete, B är interninformation, C är externinformation och D mediekontakter.

På framställan från olika håll planeras ytterligare en nivå där medlemmar efter utbildning i stabstjänst kan certifieras för tjänst utomlands.

Certifieringsprojektet har vuxit fram för att säkerställa kvaliteten på utbildningsnivån, så att organisationen ToPF kan garantera att uppdragsgivarna får tillgång till just den personal de behöver i en kris. Intresset för att bli certifierad har vuxit alltmer som projektet framskridit. Självklart anses det som en ”fjäder i hatten” även för dem, som redan nu har arbeten där de med automatik dras in i en krisverksamhet.

Under hela processen med framtagning av certifieringsunderlag m.m. har såväl CFB som SPF varit synnerligen aktiva och hjälpsamma.

Växande medlemsantal

Under de gångna 20 åren har medlemsantalet sakta men säkert vuxit. Från en tämligen blygsam start växte SMiPS till cirka 350 medlemmar när den ombildades till ToPF. I samband med organisations- och namnändringen drev ett par visionära styrelseledamöter med Gunnar Holgård i spetsen frågan att öppna organisationen även för intresserade personer som inte behövde vara anknutna till Försvarsmakten. Det konstaterades att det fanns dugligt folk i såväl företagen som samhället i stort och att det vore bra att få in dessa i ToPF och utbilda dem till väl fungerande informatörer. Det var visionärt men inte helt okontroversiellt, eftersom ett visst revirtänkande kan skönjas inom Försvarsmakten. Men med tanke på att det militära försvaret alltmer krymper, så kan man idag konstatera att denna öppning för ”civilister” närmast var ett genidrag. Det är tveksamt om ToPF överhuvud taget hade existerat idag utan denna vidgade rekrytering.

Medlemsantalet har sakta men säkert vuxit och ligger nu på cirka 600 personer. Dessvärre måste man konstatera att medelåldern är väl hög och att krafttag måste till för att engagera yngre personer i verksamheten. Det är förstås inte frågan om att starta någon ungdomsverksamhet. Men att få medlemmar från 20-årsåldern är ett måste om inte vissa av föreningarna ska självdö på grund av åldersstrukturen. Detta rekryteringsarbete har satts igång med hög prioritet. Det har visat sig tämligen lätt om man bara lägger ner lite tid och energi. ToPF:s inriktning på information och i viss mån IT är utan tvekan attraktiv för ungdomar, som till vardags lever i informations- och IT-samhället.

Ett förbund och sex föreningar

ToPF är organiserat i ett förbund och sex föreningar enligt den gamla indelningen i militärområden (Övre Norrland, Nedre Norrland, Öst, Bergslagen, Väst och Syd). Två av föreningarna, Nedre Norrland och Bergslagen har dessvärre avsomnat, men stora ansträngningar läggs ned på att få igång dessa som självgående föreningar igen.

ToPF saknar egna lokaler och har ingen anställd personal. Ett förbund med 600 medlemmar är kanske i minsta laget för en heltidsanställd kanslist. Men administrationen är trots allt ett problem eftersom all verksamhet är helt beroende av de olika funktionärernas idealitet och vilja att avsätta såväl fritid som arbetstid för att driva organisationen framåt. Särskilt hårt drabbas sekreterarna i såväl förbundet som föreningarna.

Tillsammans lägger dessa ner långt mer tid än en heltidstjänst. Verksamheten och inriktningen varierar stort mellan de olika föreningarna, mest beroende på geografiska förhållanden.

ToPF-ÖN (som idag även administrerar ToPF-NN) har ett geografiskt verksamhetsområde omfattande halva Sveriges yta, vilket innebär att reskostnaderna äter upp den största delen av föreningens budget. Verksamheten begränsas därför till två-tre medlemmöten per år. Dessa håller å andra sidan mycket hög kvalitet och är uppskattade av medlemmarna. ToPF-ÖN firade sitt 20-

Lärarmöte på FBU-kursen i kriskommunikation sommaren 2002 i Källviken. T.v. SPF:s förre generaldirektör Björn Körlof.

Foto:: Bo Andersson

årsjubileum 2002 med ett fantastiskt arrangemang i Luleå. Förbundet passade då på tillfället att också hålla års-stämman där, vilket uppskattades av medlemmarna i ÖN, som annars alltför sällan får möjlighet att träffa förbundsledningen. Att under tre dagar inte bara få höra föreläsningar av högsta klass utan även besöka Rödbergsfortet i Bodens fästning under trevliga sociala former var en viktig injektion för verksamheten i den nordligaste föreningen.

ToPF-Öst har sina flesta medlemmar i Stockholm eller i dess närhet. Eftersom medlemmarna kan ta sig till aktiviteterna på SL-kortet så kan Östra föreningen ha många och intressanta arrangemang på sitt program. Man har på de senaste åren gjort besök på Utrikesdepartementet och Statens biografbyrå (filmcensuren), studerat säkerheten på Arlanda m.m. Föreningen har ungefär en aktivitet per månad med undantag av semester- och jultid. Dessutom har man de senaste åren försökt tränga in i olika kulturer genom att lägga årsmötet i såväl den muslimska moskén som i den judiska synagogan.

ToPF-Väst har koncentrerat sin verksamhet på press- och informationsverksamhet och har förutom årsmötet och diverse studiebesök en årlig större konferens i Varberg, där frågor som rör massmedier och pressetik står på dagordningen.

ToPF-Syd, som också har ett stort geografiskt område att försöka täcka med verksamhet, har på senare år strukturerat ett antal fasta programpunkter.

Årsmötet har blivit en informationsdag där huvudvikten ligger på information och själva årsmötesförhandlingarna tar en mindre del i anspråk. Alla från försvarsdirektörer, militärer och militärhistoriker till politiker inbjuds att ge sin syn på försvaret och världsläget. Sedan fem år har föreningen en informationsdag på Nya Polishuset i Malmö i maj och kan glädjas åt att cirka en tredjedel av medlemmarna kommer till denna heldag.

ToPF-Syd firade sitt 20-årsjubileum i oktober 1999 på Kronobergshed utanför Alvesta. När styrelsen väl hade hämtat sig efter förvåningen över den stora uppslutningen beslöts att försöka fortsätta med en två-tre dagar lång höstkurs.

Så har skett ytterligare en gång på Kronobergshed och en gång på Finjabacken utanför

Ett besök på Rödbergsfortet i Bodens fästning, där frivilliga fick provsitta tandläkarstolen, ingick i arrangemanget kring 20-årsjubiléet och årsstämman som ordnades av ToPF/ÖN under 2002.
Foto: Bo Andersson

FBU-kursen i kriskommunikation sommaren 2002 i Källviken. Ett förtroendeproblem har uppstått och "ledningen" för kommunen eller företaget har kallat till presskonferens.

Hässleholm. Meningen är att denna höstkurs skall permanentas. 1995 började ToPF-Syd med en veckoslutskurs i Kriskommunikation på FBU:s kursgård i Höllviken. Intresset för denna kurs växte så snabbt att ToPF ansåg att kursen borde permanentas som en centralkurs i CFB:s kursutbud. Efter en motion till CFB:s riksstämma 1998 drivs nu kursen av SPF och ToPF på

uppdrag av CFB. Kursen har genomförts tre gånger på Källvikens kursgård utanför Strömstad med cirka 30 elever varje år och fått högsta betyg vid varje tillfälle.

Efter 16 timmars teori genomförs ett mer än 20 timmar långt spel. Eleverna får agera Strömstads kommuns ledning när kommunen drabbas av diverse händelser som är fullt relevanta och kan inträffa i varje svensk kommun – algblooming, förgiftat vatten, skogsbrand, problem med motorcykelgång m.m. Denna kurs har kunnat genomföras på en hög nivå tack vare fullt stöd från SPF:s generaldirektör och personal.

Egen vapensköld

ToPF får pengar från CFB. Under många år har tilldelningen varit långt ifrån tillräcklig för att kunna bedriva en rikstäckande verksamhet. Det har varit svårt att få förståelse för att resorna kostar mycket pengar. De senaste två åren har en stor förändring till det bättre skett. Att teoretiska kurser, informationsverksamhet, kriskommunikation och IT-verksamhet har en allt större betydelse i vårt samhälle börjar nu synas på anslagstilldelningen. Att det finns en verklighet utanför den rent militära verksamheten får allt större genomslag. Vi hoppas att denna välvilja ökar ytterligare och att ToPF får möjlighet att öka verksamheten betydligt. Framför allt gäller det att nå ut även till de mer avlägsna och mindre befolkade orterna inom respektive föreningsverksamhetsområde.

Sedan två år har ToPF egna utmärkelser. Efter åratals av byråkrati med riksheraldikern, För-

svarets traditionsnämnd, Högkvarterets protokollsavdelning m.fl. inblandade, så godkändes ToPF:s vapensköld. Därmed var det fritt fram att kunna tillskapa ett förtjänsttecken, en silvermedalj och en guldmedalj. Att det överhuvud taget blev möjligt att ta fram utmärkelserna beror på att SPF tog på sig hela kostnaden. Ett synnerligen påtagligt stöd från myndigheten!

Någon brist på idéer och framtidsvyer har aldrig funnits inom ToPF. Utvecklingen styrs förstås av medelstilledningen, men kanske i lika hög grad av hur mycken tid som funktionärerna har möjlighet att så att säga själva investera i organisationen. De allra flesta har ju faktiskt ett ”vanligt” arbete att sköta. Att det finns eldsjälar är för ToPF, liksom för övriga frivilligorganisationer, grundbulven för all verksamhet. Kommer de yngre medlemmarna, som snart skall ta över funktionärsposterna, att vara lika fokuserade på ToPF som de nuvarande, lite äldre, funktionärerna är? En sak är i alla fall säker – det gäller för föreningarna att ta hand om sina ungdomar så att återväxten säkras.

Att försöka ange någon exakt väg för ToPF i framtiden skulle kräva en mycket pålitlig kristallkula. Försvarsbesluten har pekat i alla möjliga riktningar under det senaste decenniet. Eftersom alla försvarets frivilligorganisationer påverkas av dessa beslut, inte minst när det gäller det praktiska stödet, så är det nog bara att hålla tummarna, bita ihop och försöka se framtiden an med tillförsikt.

Det är för tidigt att uttala sig om vad tillkomsten av den nya Krisberedskapsmyndigheten och omorganisationen av SPF ska innebära för ToPF. SPF har varit en väloljad och effektiv myndighet. På ToPF är vi mycket beroende av stöd och en positiv hållning från båda dessa myndigheter.

Kapitel 9. Hur ska det bli nu?

Både kompetens och pengar behövs

Sam Nilsson
Foto:: Eino Tubin

När Sam Nilsson utsågs till ordförande 1999 - efter SPF-veteranen Gunnar Fredriksson - var han fortfarande verkställande direktör för Sveriges Television.

Totalt har han varit mer än 30 år vid televisionen, först som chef för Aktuellt, sedan som programdirektör för TV 1 och 20 år som vd. Han har uppgiften att lotsa myndigheten genom en radikal omorganisation där delar av tidigare verksamhet har överförs till Krisberedskaps-myndigheten och nya tillkommit: Överklagandenämnden för totalförsvaret.

Vad hade du väntat dig av SPF?

Jag hade följt SPF under många herrans år, eftersom Sveriges Television var en del av landets psykologiska försvar. Jag har också aktivt deltagit i de diskussioner som fört fram till det goda förhållande som finns mellan massmedierna och SPF. Den goda stämningen grundas på att SPF hela tiden respekterat mediernas självständighet.

Ledamöter från Sveriges Radio och Sveriges Television har gjort framträdande insatser i såväl SPF som dess företrädare Beredskapsnämnden och Totalförsvarets upplysningsnämnd; bl.a. Lars-Eric Wänstrand och Stig Carlsson. Är det en tradition som du fortsätter?

Javisst är det så, och vi har ju också deltagit i många övningar tillsammans.

Det svenska psykförsvaret kom till som en beredskapsfunktion för krig. Men vad kan ett psykförsvaret göra i fred?

Vi har sett hur komplicerad tillvaron kan vara. Det behöver inte vara en så dramatisk händelse som 11 september utan andra händelseutvecklingar som närmar sig kris. Då är det viktigt att det finns kunskap och beredskap för information.

Hur ser du på omorganisationen?

Risken är att det psykologiska försvaret inte kan verka lika starkt som tidigare när vi hade forskning, informationsberedskap och totalförvarsinformation parallellt med andra funktioner inom myndigheten. Man måste vara observant även från statsmakternas sida så att det värde som det psykologiska försvaret innebär inte förslösas.

Någon typ av forskning måste väl finnas kvar om myndigheten ska kunna följa utvecklingen, fast kanske inte med den massmedieinriktning som funnits tidigare.

Ja, det tror jag. Men man får inte snäva in fältet för mycket. Insatserna måste i varje fall inledningsvis prövas från fall till fall.

Hur ser du på gränsdragningen mot det militära psykförsvaret?

Särskilt nu är det viktigt att alla goda krafter kan samverka. När vi går in i en ny organisationsform är det väsentligt att de inblandade parterna försöker samarbeta och gemensamt arbeta för ökad kunskap om t.ex. informationskrigföring.

Olika röster sade redan på BN:s tid att psykförsvaret borde tala om "sanningen" i olika frågor. Var går gränsen för vad en myndighet som SPF kan åta sig när det gäller operativ information? I exempelvis fallet "Estonia" kunde SPF göra en meningsfull insats.

Det viktiga - och det har varit kännetecknande för SPF - är att man skapat integritet och självständighet. Det har skett genom att man utnyttjat skickliga medarbetare och legat långt framme

på forskningssidan, att man skaffat ett vitt kontaktnät och visavi medierna slagit vakt om deras självständighet. Ingen kan säga att SPF gått någons ärenden.

”Estonia” var ett alldeles speciellt fall. Inte ens SPF kan till alla delar skapa trygghet och klarhet för alla som drabbats. Men jag tänker på olika kriser som till exempel snöstormar. Det behövs en instans som kan skapa förståelse hos myndigheterna om vikten av information och som ser till att den också går fram.

Hoten och larmen har blivit allt svårare att begripa för den enskilde: radioaktivt nedfall, strålning, becquereller i renkött, akrylamid i chips, mjältbrand. Myndigheter kan spela med i mediekarouseln, kanske för att få mer anslag. Vad bör psykförsvaret göra på det här området?

Psykförsvaret måste analysera varje sådan händelse och också våga vara kritisk och säga till om något inte skötts bra. Nyheten om akrylamiden våren 2002 blev alldeles för stor. Och då måste ett organ som SPF visa ett slags motbild. Inte säga att vi sitter inne med hela sanningen, men att peka på sådant som kan vara diskutabelt.

Jag såg nyss Palestinademonstranter som höll fram plakat om folkrätt utanför Riksdagshuset. Många aktivister försöker hålla fram bara en aspekt för att styra in medierna på denna och glömma alla andra.

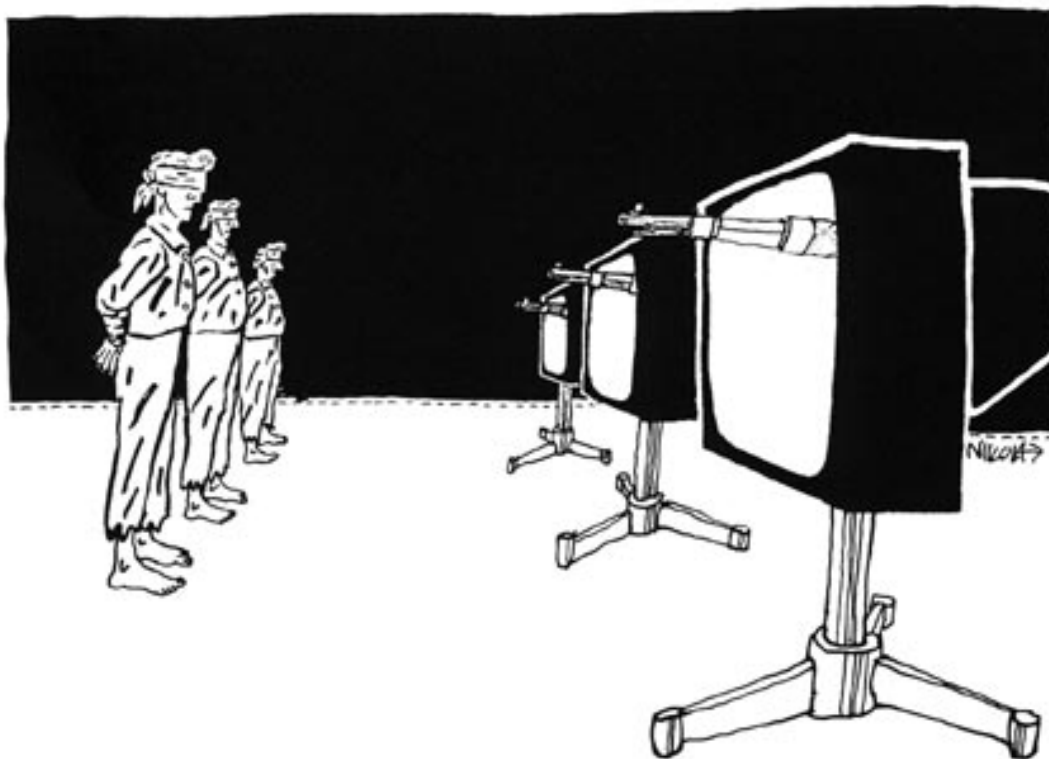
När det gäller händelser i världen bör SPF både forska kring hur de presenteras och visa hur sammansatt problematiken är. Det gäller att hålla fram just de olika aspekterna.

Många av de kriser som vi kommer att uppleva i framtiden kommer att vara styrda av olika intressegrupper. Vi måste se till att SPF har både kompetens och pengar för att kunna utföra de fallstudier som kommer att behövas.

Etermedierna har numera en dominerande ställning som förmedlare både av operativ information och som opinionsbildare, medan de tryckta medierna fått en mer kommenterande roll. De blir väl därför allt mindre intressanta för psykförsvaret?

Just den kommenterande delen i de tryckta medierna är viktig att bevara och följa, särskilt när det gäller regional och lokal opinionsbildning. För SPF är det viktigt att arbeta med alla aktörer i det nya medielandskapet.

Det unika med SPF - en institution som byggdes upp efter det andra världskriget - är att den kunnat skapa sig en ställning av självständighet och gränsöverskridande som inte finns på många andra håll i världen. Den måste vi försöka att bevara.

Både serbisk och kroatisk television var verksamma medel för krigshets i den sönderfallande jugoslaviska federationen. Politisk teckning av Nikola Kostadinovic i Sören Sommelius: "Mediernas krig i forna Jugoslavien" (Meddelande nr 135).

Nya grepp ska göra oss till en informations- och demokratimyndighet

Mats Ekdahl
Foto: Anders Qvarnström

SPF:s nuvarande generaldirektör Mats Ekdahl kom till myndigheten mitt under omorganisationen våren 2002 för att ta över en krävande uppgift. SPF skulle visserligen inte läggas ned, som utredaren Åke Pettersson hade föreslagit. Men delar av personalen och ett par bärande verksamheter fördes den 1 juli 2002 över till den nybildade Krisberedskaps-myndigheten, KBM. Det gällde för Mats Ekdahl att hitta en ny verksamhetsidé och en ny identitet för ett psykologiskt försvar som hade avhärskats enheten för informationsberedskap och huvudparten av forskningen.

Mats Ekdahls styrka är att han har sysslat med praktiskt taget allt i den svenska mediavärlden. Han har (hos Bonniers) arbetat på FiB-Aktuellt, Vecko-Journalen, Månadsjournalen och Dagens Industri, och som chefredaktör för fyra sinsemellan så olika tidningar som Resumé (Reklamförbundet), Vi (konsumentkooperationen), Läkartidningen (Läkarförbundet) och Arbetet (arbetarrörelsen).

Han har varit anställd hos Europafilm, reklambyrå Young & Rubicam, Norstedts bokförlag, Bra Böckers förlag, Nationalencyklopedin, som gästprofessor på JMK vid Stockholms universitet och som sakkunnig vid kulturdepartementet. Han har suttit i Sveriges Televisions och bokförlaget Rabén & Sjögrens styrelse och har skrivit flera böcker; om skapande tidningsmakare och reklamhistoria såväl som om god mat (tillsammans med Tore Wretman) och skidåkning. Erfarenheten som oljebrottare i Turkiet (för ett reportage i gamla reportagetidningen FiB-Aktuellt) kan komma väl till pass vid diskussionerna med försvarsdepartementet om SPF:s framtid och bemanning.

Var det en svår omställning att gå från mediebranschen till den statliga sektorn?

Efter att tidigare ha fått ta hand om ett par nedläggningshotade tidningar kändes det i början lite grann som att nu också ta hand om en nedläggningshotad myndighet. Men jag blev snabbt

tilltalad av myndighetens historia och begreppet psykologiskt försvar som den samlande benämningen för motståndandan, försvarsviljan, kulturarvet, mediemångfalden och propagandaaanalysen. Alla samhällsfunktioner och medborgare ingår ju i ett lands mentala beredskap - som den tidigare norske statsministern Einar Gerhardsen en gång uttryckte det: "For meg står det slik at det psykologiske forsvaret, det bygger vi hver dag gjennom den samfunnspolitikk vi fører". Så det här är en i många frågor beprövad myndighet som jag är stolt över att få tillhöra: forskningsinstitution, bokförlag, kriskommunikatör, informationsexpert, domstol - allt i ett. Ansvaret för det komplicerade regeringsuppdraget rörande M/S Estonias förlisning är ett exempel på det förtroende och den integritet som SPF har.

Vilka ser du som de viktigaste frågorna för det "nya" SPF?

1. Informationen om det svenska försvaret och den svenska säkerhetspolitiken. I en tid av stark reformering av det svenska försvaret behöver det svenska folket och alldeles särskilt dess ungdomar en engagerande totalförsvarsinformation.
2. Massmediernas beredskap. Massmedierna utgör den största psykologiska kraften i det moderna samhället och ingår i ett mycket större förhållande än vi hittills antagit. Därför är det viktigt med en myndighet med hög integritet för att på olika vis belysa detta förhållande.
3. Inrättandet av den nya rättsfunktionen, en sorts modern MO för att förbättra rättssäkerheten och informationen om densamma för de värnpliktiga. Med en ökande grad av frivillighet och motivation bland de totalförsvarspliktiga, och med fler kvinnor i försvaret och därtill fler internationella uppdrag, är det viktigt med en sådan förebyggande rättsfunktion. Erfarenheter från länder med yrkesarméer visar nämligen att detta automatiskt inte innebär frånvaro av kränkande och felaktig behandling. Med juridiskt stöd från Överklagandenämndens kansli samt med SPF:s försvarsinformationskunnande känns det naturligt att detta uppdrag hamnat under SPF:s hatt.

Du har lanserat begreppet "Demokratibussen" som ett nytt grepp i försvarsinformationen till skolorna. En nyligen tillsatt utredning ska nu jobba vidare med idén.

Det handlar om att försöka hitta nya sätt och tankemönster för att spännandegöra de alltmer komplexa frågor som ryms inom området totalförsvar, säkerhetspolitik och demokrati. Genom att föra in den bärande demokratidimensionen i försvarsinformationen så får hela det försvars- och säkerhetspolitiska ämnet ny stimulans och kraft. Utifrån de samtal jag fört med lärarkåren är det just ”tankenötter” såsom internationella relationer, kris- och konflikthantering, moral och folkrätt som fascinerar ungdomarna i gymnasiet. De blir stimulerade av att tänka kring frågor som demokrati, säkerhetspolitik, propaganda, massmedier, krig och fred i mer teoretiska termer. Och ur ett demokratiperspektiv är det viktigt att visa att vår demokrati inte är någon perpetuum mobile som bara stånkar på av egen kraft. Ungdomarna har själva ett ord med i laget. Och därför är idén att vi ska rulla in på skolgårdarna runt om i Sverige med en specialinredd buss i vilken eleverna möter gästlärare från försvarssektorn som baserar sin undervisning på dialog och debatt med eleverna. Ett mobilt undervisningscentrum, så att säga - ett slags totalförsvarets motsvarighet till Riksteatern och Riksutställningar.

Vad sker just nu med Estoniauppdraget?

Den 28 september 2004 infaller tioårsminnet av tragedin. I god tid till dess ska SPF inrätta en omfattande informationsbank på Internet. Förenklat kan man säga att ambitionen är att ”allt”

material som rör förlisningen ska kunna registreras i informationsbanken, även om det p.g.a. juridiska eller etiska skäl inte kan lagras i s.k. fulltext i ”Estoniasamlingen”, som det unika arkivet ska heta. Informationsbanken görs tillgänglig för allmänheten via Internet därför att denna medieform ger en i tid och rum obegränsad tillgång till materialet och underlättar olika former av sökning. SPF har

Försvarsminister Leni Björklund besökte tillsammans med några medarbetare det omorganiserade SPF den 7 mars 2003. Fr.v. Markus Planmo, politiskt sakkunnig, Leni Björklund, Åke Sundin, departementsråd och Åke Lindblad, departementssekreterare.
Foto: Anders Qvarnström

etablerat ett nära samarbete med Riksarkivet och har anställt två professionella arkivarier som på heltid arbetar med insamlingen av arkivmaterial och registrering av handlingar, vilka sedan digitaliseras och publiceras på Internet. Det är ett mycket komplext och komplicerat uppdrag, och vi är naturligtvis stolta över att regeringen har ett sådant förtroende till vår förmåga att klara av svåra och känsliga uppgifter av detta slag.

Försvarsminister Leni Björklund tillsammans med SPF:s generaldirektör Mats Ekdahl i den s.k. försvarsministersoffan. Soffan har, innan den av okända skäl hamnade på SPF, för några decennier sedan hört till inredningen i tidigare försvarsministrars tjänsterum.

Foto: Anders Qwarnström

Funktionen ”psykologiskt försvar” tycks på papperet ha avvecklats, hur ser du på detta?

Det senaste årets händelser har visat att psykologisk krigföring och psykologiska informationsoperationer är något mycket centralt. Om funktionen psykologiskt försvar avvecklas innebär det att även möjligheten till försvar mot psykologiska operationer försvinner. Även om ämnet just nu tycks ha fallit mellan stolarna är jag övertygad om att framtiden kommer att peka på nödvändigheten att knyta ihop allt det som egentligen härrör sig till det psykologiska försvaret: informationskrig, informationsberedskap, psykologisk krigföring och psykologiskt försvar. SPF har genom sin mångåriga forskningsverksamhet utvecklat kunskapsområdet om information mellan medier, medborgare och myndigheter under kris och påfrestningsförhållanden, och jag räknar med att SPF kommer att medverka i detta kunskapsbyggande även i framtiden.

Jag tycker att det psykologiska försvaret är ett av de viktigaste områden jag sysslat med i mitt liv - delar du den uppfattningen?

Ja, i högsta grad. I en tid då man inom den internationella vapenteknologin talar om så kallade smarta bomber, ”precision-guided bombs”, är det viktigt att hålla i minnet att också den

moderna medieteknologin tillåter minst lika ”smart” propganda, ”precision-guided propaganda”. Människors mottaglighet för propaganda och människors förmåga att genomskåda propaganda är en ödesfråga för det civiliserade samhällets utveckling. För försvarsviljans och samhällstrygghetens skull är det viktigt att analysera, bevaka och följa upp de bärande trender i samhället som påverkar och kanske styr såväl individers som grupperns tänkande och handlande. Det gäller bland annat frågan om hur attityder, moraliska värderingar och beteenden påverkas, förändras och utvecklas över tiden - och vilka konsekvenser sådana förändringar i människors synsätt får på samhället och samhällsstrukturen - antingen i uppbyggande eller i negativt urholkande mening. Det handlar inte om tung, dyrbar och långsam forskning, utan om ett snabbt uppföljande i en sorts journalistisk undersökande anda.

Det var osäkert om SPF skulle överleva vintern 2001 - hur ser du på framtiden och namnfrågan? Många tror av namnet att SPF har något med psykologisk vetenskap i vid mening att göra - hur går detta ihop med alla de skiftande verksamheter som nu har samlats under myndighetens tak på Riddarholmen?

Bra att du pekar på detta. Jag drar mig nämligen till minnes hur påfallande modern den här myndigheten var redan i sin barndom. Myndighetens historia börjar nämligen i ungefär samma tidsepok som den skandinaviska psykologin började utvecklas på allvar. Och en av de skarpa tänkarna som deltog i utredningen 1953, som lade grunden till det som i dag heter SPF, var den legendariske pedagogikprofessorn Torsten Husén. Så här förklarade han långt senare valet av namn på den nya myndigheten: ”Det behövdes en säljande benämning i parallellitet med militärt försvar, civilt försvar och ekonomiskt försvar för den successivt etablerade fjärde försvarsgrenen”. Substansen fanns med andra ord, och benämningen var inte långt borta: psykologiskt försvar. Det var påfallande modernt, ja nästan reklammässigt tänkt. Och därför, menar jag, att om SPF kunde vara så framåtblickande så tidigt, är jag säker på att vi ska kunna hänga med ett bra tag till. Jag är övertygad om att samhället och regeringen alltid kommer att behöva en ”allroundmyndighet” av SPF:s sort - förvisso en udda fågel i den stora myndighetsvärlden, men likafullt: den lilla myndigheten med de stora uppgifterna!

I andra länder

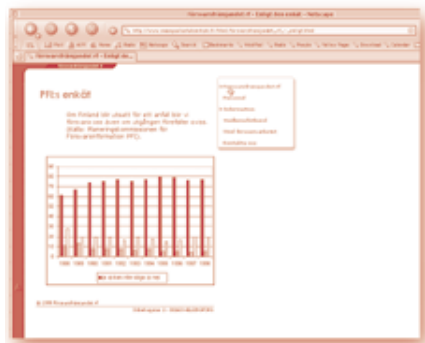
Någon styrelse för psykologiskt försvar finns inte i andra länder. Att kalla verksamheten psykologiskt försvar är unikt svenskt. Men liknande verksamheter finns förstås i våra nordiska grannländer och i Schweiz - de länder som Sverige oftast jämförs med när det gäller totalförsvarets uppbyggnad, värnplikssystem och befolkningens attityder till försvar och säkerhetspolitik. De organisatoriska skillnaderna beror i första hand på att traditionerna är olika när det gäller arbetsfördelningen mellan parlament, försvarsdepartement, högkvarter, centrala myndigheter och civila organisationer.

Finland

Planeringskommissionen för försvarsinformation, PFI, är den utländska institution vars uppgifter mest liknar SPF:s. PFI är en permanent parlamentarisk kommitté som administrativt arbetar inom försvarsministeriets förvaltningspolitiska avdelning. Den tillsätts av regeringen för riksdagens mandatperiod. Den började sin verksamhet 1976; i juni 1999 tillsattes den sjunde planeringskommissionen. PFI har ett eget sekretariat. Utåtriktad information är en av tyngdpunkterna i verksamheten.

Sedan 1990 har PFI ordnat stora säkerhetspolitiska seminarier. Sedan våren 1996 ordnar PFI Studia Generalia - föreläsningsserier om aktuella säkerhetspolitiska ämnen. PFI har arbetat aktivt för att få fram säkerhetspolitiskt undervisningsmaterial för alla skolstadier.

Varje år utför PFI två opinionsundersökningar. PFI ska planera och utbilda för informationsverksamhet under exceptionella förhållanden och har spelat en central roll för att göra upp beredskapsplaner för massmedierna och för rikets, länens och kommunernas informationsverksamhet. Årligen ordnas journalistseminarier i ämnet i olika delar av landet. Seminarie- och publiceringsverksamheten syftar också till att utveckla de stora medborgarorganisationernas och den offentliga sektorns samarbete inom försvarsinformationen.

En enkät från PFI:s hemsida www.poulustusministerio.fi

Danmark

Forsvarets oplysnings- og velfærdstjeneste, FOV, är en styrelse under försvarsministeriet med 42 anställda. Efter den senaste omorganisationen - då Överklagandenämnden för totalförsvaret

I Danmark kan skolklasser beställa ett besök av informationsbilen, som åker runt i regi av Forsvarets oplysnings- og velfærdstjeneste. Elever och lärare får information direkt från personer som varit med på fältet, t.ex. deltagit i något utlandsuppdrag. I fordonet finns utrymme för att ta emot en skolklass och visa upp exempel på materiel och utrustning av olika slag.

integrerades med SPF - kan det möjligen sägas att SPF utvecklats i "dansk" riktning genom att informations- och sociala funktioner nu hamnat under samma tak. FOV:s socialsektion har 17 rådgivare, som hjälper både värnpliktiga och försvarets anställda med alla typer av sociala frågor och ansökningar. Informationssektionen svarar för all slags information om säkerhetspolitik och försvar. 13 informatörer arbetar på sektionen, varav fem är militärer. Bland annat har FOV uppsökande verksamhet med utställningar och bussar. FOV svarar också för "Soldaten", en tidning för de värnpliktiga som närmast motsvarar vår "Värnpliktsnytt". En administrativ sektion har hand om den dagliga administrationen. Dess chef är samtidigt souschef för FOV:s direktör.

Forsvarets oplysnings- og velfærdstjeneste, FOV:s hemsida. www.fov.dk

nen, varav fem är militärer. Bland annat har FOV uppsökande verksamhet med utställningar och bussar. FOV svarar också för "Soldaten", en tidning för de värnpliktiga som närmast motsvarar vår "Värnpliktsnytt". En administrativ sektion har hand om den dagliga administrationen. Dess chef är samtidigt souschef för FOV:s direktör.

Folk og forsvars hemsida www.folkogforsvar.no

Norge

I Norge finns ingen egen myndighet för försvarsinformation och medieberedskap. Ansvaret för informationen till allmänhet och värnpliktiga om säkerhetspolitik och försvar vilar på *Forsvarets presse- og informasjonsavdelning* på *Forsvarets overkommando*, alltså motsvarigheten till det svenska militära Högkvarteret. Det bör också nämnas att norska *Folk og Forsvar* är en aktiv organisation

med omfattande informationsverksamhet. Ansvaret för kriskommunikations- och medieanalyser vilar i Norge på *Direktoratet for sivilt beredskap* (DSB), alltså en motsvarighet till såväl den nya Krisberedskapsmyndigheten som Statens räddningsverk. DSB har cirka 110 anställda och lyder under Justitiedepartementet. DSB svarar bland annat för risk- och sårbarhetsanalyser och leder det norska civilförsvaret.

Schweiz

Informationsverksamheten om säkerhetspolitik och totalförsvaret ligger på en enhet inom *Departement für Verteidigung, Bevölkerungsschutz und Sport* (VBS), alltså det schweiziska försvarsdepartementet. Totalt består enheten av 11 personer. Enheten svarar för nyhetsförmedling, för publikationer om den schweiziska säkerhetspolitiken och för en aktiv Internet-sida, som genast svarar på inkommande frågor. VBS stöder bland annat

utgivningen av en årsbok som är baserad på återkommande opinionsundersökningar. Vid extraordinära situationer som krig eller katastrofer när ordinarie massmedier inte kan fungera normalt kan förbundsrådet besluta att en militär, uniformerad beredskapsorganisation som på tyska förkortas APF (Stab Bundesrat Abteilung Presse und Funkspruch) ska svara för all informationsverksamhet. APF bildades under andra världskriget när Schweiz var omringat av axelmakterna. Till APF hör bland annat ett informationsregemente som tar över tryckerier, radio- och TV-stationer.

Uniformerade överstar - presenterade med bild på organisationens Internet-sida - fungerar som talesmän. Tidigare förfogade APF över egna krigstryckerier i berggrum, men dessa avvecklades för 7-8 år sedan. För svenska öron kan det låta som rena bananrepubliken, men schweizarna tar sitt milis-system på djupaste allvar. Det schweiziska försvaret är ett slags spegelbild av det civila samhället. Varje värnpliktig har sin uniform och automatkarbin med skarp ammunition till hands i hemmet, personer på civila chefsposter är ofta också chefer i det militära. Det är stilenligt att också massmedierna drar på sig uniformen när det verkligen bränner till.

Hemsidan för
Departement für
Verteidigung,
Bevölkerungsschutz
und Sport (VBS)
www.vbs.ch

Bilaga I. Källor

För SPF:s Rapporter och Meddelanden, se bilagan

- Agrell, Wilhelm: Fred och fruktan. Sveriges säkerhetspolitiska historia 1918-2000, Historiska Media, Lund, 2000.
- Derry, Archie: Emergency in Malaya. The Psychological Dimension, National Defence College, Latimer, UK 1982.
- Enberg, Johanna & Byman, Disa (red.): Att kommunicera med drabbade människor, K XI, Utbildningsserie nr 11, SPF, Stockholm 2001.
- FM och informationsoperationer. Yttrande från Försvarsmakten, Högkvarteret 2002-08-23, 17900:69337.
- Hastings, Max: The Korean War, M Papermac, London 1987.
- Informationsberedskap, PM med principbetänkande avgiven av informationsberedskapsutredningen, DS Fö 1983:6, Stockholm 1983.
- Info Ö 85 - Informationsövning för totalförsvaret. SPF, Stockholm 1985.
- Kommunala informationsberedskapsdagar. Presentation och utvärdering. SPF, Stockholm 1992.
- Laity, Mark: Battling the media. Artikel i NATO Review, vintern 2002.
- Landahl, Per-Axel: Om sanningen skall fram. SPF, Stockholm 1988
- Landahl, Per-Axel: Psykologisk krigföring, Försvar i nutid nr 4/90, CFF, Stockholm 1990.
- Lindell, Erik: Frontpropaganda. Försvarsstabens informationsavdelning, Stockholm 1989.
- Körlof, Björn: Crisis and the Crucial Confidence. Uppsats i Non Violence and Tolerance in Changing Eastern and Central Europe. The Baltic Institute samt The Lithuanian Institute of Philosophy and Sociology, Vilnius 1995.
- Nordlund, Roland: Risk- och kriskommunikation; ingår i Lindskog, R., Nohrstedt S.A., Warg, L.E. (red.): Risker, kommunikation och medier. En forskarantologi. Studentlitteratur, Lund 2000.
- När kriget kom, studiehäfte om psykologiskt försvar. M 7743-659013, SPF, Stockholm (ca 1990).
- Moelv, Bjarne: Propagandaministeriet, En bok om psykförsvaret, Pan, Stockholm 1976.

Psykologiskt försvar, Betänkande avgivet av Kommittén för utredning om det psykologiska försvaret, SOU 1953:27, Stockholm 1953.

Stenström, Paula, Lönande lögnare - psykologisk krigföring som hot i fred, kris och krig, FOA-R-9700483-240-SE, Stockholm 1997.

Stenström, Paula: Med sanningen som insats - erfarenheter av nyhetsförmedling från Bosnien, FOA-R-98-00697-111-SE, Stockholm 1998.

Stütz, Göran: Försvarsviljan i Sverige. Igår - idag - i morgon? PM, SPF 1993.

Stütz, Göran: Styrelsen för psykologiskt försvar. Historik. PM. SPF, Stockholm (ca 1995).

The Sunday Times Insight Team: The Falklands War. The Full Story, Sphere, London 1982.

Säkerhet i en ny tid, SOU 2001:4, Stockholm 2001.

The War before the War. Artikel i Time, December 2, 2002.

Tubin, Eino: Ett osymmetriskt informationskrig. Artikel i Vårt Försvar nr 3/1999.

Tubin, Eino: Framtidens krig vinnas med kunskap. Artikel i Försvarsindustrin nr 6/1996.

Ulander, Kristoffer: Psykologiskt försvar. Tillkomsten av Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar. Uppsats vid Lunds universitet, Historiska institutionen, HIS 203:3, 2001-01-16.

Winterbotham, F.W: The Ultra Secret, Dell, New York 1975.

Wiss, Åke & Stenström, Paula: Pålitlig påverkan - psykologisk krigföring som ett hot mot internationella insatser, FOA-R-99-01057-170-SE, Stockholm 1999.

Wiss, Åke & Stenström, Paula: Pålitlig påverkan - psykologisk krigföring som ett hot mot internationella insatser, FOA-R-99-01057-170-SE, Stockholm 1999.

Publikationer

Beredskapsnämnden och SPF har åstadkommit en imponerande samling publikationer om forskningsresultat. Serien Rapporter löper från 1957. 1964 kompletterades den med serien Meddelanden. Något klar definition av vad som ska vara en Rapport och vad som ska vara ett Meddelande finns inte och det har ibland diskuterats att slå ihop de två serierna. Som regel redovisar Rapporterna solida forskningsresultat, medan Meddelandena kan vara referat, debattinlägg eller studier kring mer begränsade ämnen.

Eftersom forskartjänsterna vid SPF 2002 fördes över till Krisberedskapsmyndigheten och SPF:s kunskapsinhämtning därför kommer att utformas på annat sätt i framtiden är det på sin plats att här redovisa titlarna i psykförsvarets 45 år av forskning. Rätt många av publikationerna är fortfarande tillgängliga i SPF:s arkiv.

Förutom Rapporter och Meddelanden har SPF och dess föregångare bl.a. givit ut skrifter som informerar om säkerhetspolitik och totalförvar, utvärderingar av övningar, Per-Axel Landahls historik ”Om sanningen skall fram” samt en aktuell handbok i kriskommunikation bestående av korta skrifter i olika ämnen. Sådana skrifter återfinns under *Källor*, i den mån de anlitas under arbetet med föreliggande bok. Samtliga skrifter har Stockholm som utgivningsort. Från sommaren 1985 står SPF som utgivare. Rapporter i vissa ämnen som Gulf-kriget, Estonia m.m. har samlats under ett nummer samt i några fall distribuerats samlade i en kassett.

Rapporter

1. Sten Henrysson: *Rapport om en undersökning av olika metoder för att mäta opinionen i samband med folkomröstningen om högertrafik hösten 1955*. 1957.
2. Bo Andersson: *Empiriska studier över motståndsviljan i Sverige I: Preliminära resultat från två attitydundersökningar*. 1957.
3. Bo Andersson: *Empiriska studier över motståndsviljan i Sverige II: Resultat från valundersökningen 1956*. 1957.
4. Bo Andersson & Ola Melén: *Studier över Lazarsfelds tvåstegshypotes: Data från några svenska surveys I*. 1957.

5. Bo Andersson & Ola Melén: *Studier över Lazarsfelds tvåstegshypotes: Data från några svenska surveys II*. 1957.
6. Bo Andersson: *Intervju effekter vid surveyundersökningar*. 1957.
7. Ola Melén: *Arbetsrapport över beredskapsnämndens opinionsbildnings- och opinionsundersökning i Malmö 1957 och 1958*. 1959.
8. Ola Melén: *Arbetsrapport över beredskapsnämndens opinionsbildnings- och försvarsattitydundersökning i Malmö (etapp III) mars 1959*. 1959.
9. Ola Melén: *Sammanfattning av dito*. 1959.
10. Bo Andersson: *Rapport om beredskapsnämndens undersökning i Malmö, Västerås, Kolsva och Brålanda, I*. 1959.
11. Jörgen Ahlinder: *Arbetsrapport över beredskapsnämndens opinionsbildningsundersökning i Brålanda april 1959*. 1960.
12. Jörgen Ahlinder: *Sammanfattning av dito*. 1960.
13. Bo Andersson: *Rapport om beredskapsnämndens undersökning rörande opinionsbildning m.m. i Malmö i oktober 1959*. 1960.
14. Ola Melén: *Delrapport över beredskapsnämndens opinionsbildnings- och försvarsattitydundersökning i Malmö (etapp IV) i oktober 1959 avseende förändringar i försvarsattityder*. 1960.
15. Ola Melén: *Den politiska opinionsbildningen i Holmsund*. 1960.
16. Ola Melén: *Rapport över beredskapsnämndens undersökningar av "försvarsviljan" i Malmö och Holmsund under våren 1960*. 1961.
17. Ola Melén: *Tidningsvanor, tidskriftsläsning och politiskt beteende. Rapport över en intervjuundersökning i Malmö våren 1960*. 1961.
18. Ola Melén: *Facklig organisation, personlig påverkan och opinion*. 1961.
19. Ola Melén: *Opinionsbildning. Strukturella och funktionella drag i kommunikationsprocessen*. 1962.
20. Ola Melén: *Personlig påverkan och turism*. 1962.
21. *Tabeller till en opinionsbildningsstudie i Malmö på hösten 1960 baserad på en upplysningskampanj om "Skåne och sjustatsmarknaden"*. 1962.
22. Ronney Henningsson: *Rapport över BN:s intervjuundersökning för Svenska Röda Korset. Göteborg och Malmö mars-april 1962*. 1962.

23. Ronney Henningsson: *Rapport över BN:s intervjundersökning för Svenska Röda Korset. Malmö mars-april 1962.* 1962.
24. Ronney Henningsson: *Arbetsrapport över dito.* 1962.
25. Ola Melén: *Aktuell opinionsbildningsforskning.* 1962.
26. Erland Jonsson: *Wennerströmaffären och försvarsvilja.* 1965.
27. Nils Johansson & Lennart Nilsson: *Konkurrens och innehåll.* 1965.
28. Kurt Törnqvist: *Försvarsvilja och bedömning av krigsrisker.* 1966.
29. Kurt Törnqvist & Sven Ove Johansson & Jan Hallin & Lennart Steen: *Allmänheten och civilförsvaret.* 1966.
30. Gun Tånneryd: *Psykologiskt försvar i skolundervisningen.* 1966.
31. Stig Thorén: *Studier i förmedling av utrikestelegram.* 1966.
32. Kurt Törnqvist: *Försvarsviljan hösten 1966.* 1967.
33. Lennart Pettersson & Kurt Törnqvist & Anders Franchell: *Rapport från en studieresa till Berlin, Bonn, Bryssel och Haag.* 1967.
34. Stig Thorén: *Utrikestelegram som icke sprids.* 1967.
35. Kurt Törnqvist: *Försvarsdebatt och försvarsvilja våren 1967.* 1967.
36. Peeter-Jaan Kask: *Mr Gates och urvalet av utrikestelegram.* 1967.
37. Kurt Törnqvist: *Försvarsvilja och försvarskostnader hösten 1967.* 1967.
38. Christian Andersson: *Svensken och u-landshjälpen.* 1968.
39. Gunnar Nordenstam: *Den sino-sovjetiska konflikten: ideologifaktorn.* 1968.
40. Kurt Törnqvist: *Försvarsattityder och försvarskunskaper hösten 1968.* 1968.
41. Kurt Törnqvist: *Inställning till hushållslagring.* 1969.
42. Kurt Törnqvist: *Svenskarna och omvärlden.* 1969.
43. Dag Szepanski: *Utrikestelegram i svensk dagspress.* 1969.
44. I Sundvik & L Bolander & KG Brandberg & G Olsson & I Engman: *Motståndet i Tjeckoslovakien.* 1969.
45. Anders Broström: *Urval av utrikestelegram.* 1969.
46. Kurt Törnqvist: *Försvarsvilja och försvarsattityder hösten 1969.* 1969.
47. Kurt Törnqvist: *Attityder till några internationella problem och massmedier.* 1970.

48. Robin Cheesman: *Egypt and Israel in European Elite Press*. 1970.
49. Karl Marosi: *Tvåstegshypotesen och utrikespolitiska händelser*. 1970.
50. Stig Thorén: *An American Election Campaign in Swedish Dailies*. 1971.
51. Karl Erik Rosengren: *Diffusion of News*. 1971.
52. Kurt Törnqvist: *Försvarsattityder hos vuxna vintern 1971*. 1971.
53. Birgitta Nyström & Gunilla Törnqvist: *Avgången bland lottor*. 1971.
54. Thor Norström: *Urval och publiceringsgrad*. 1971.
55. Stig Thorén: *Mr Gates i arbete*. 1971.
56. Kurt Törnqvist: *Försvarsattityder hos ungdom våren 1971*. 1971.
57. Stig Thorén: *The News Cycle*. 1972.
58. Jürgen Hartmann & Britt Jenner: *Studenter och försvar*. 1973.
59. Kurt Törnqvist: *Folket och försvaret*. 1973.
60. Gun Munch af Rosenschöld: *Försvarsmotivation - försvarsdisposition*. 1973.
61. Harald Swedner & Kurt Törnqvist & Göran Arnman & Anders Rehle:
Samhället, invandrarna och försvaret. 1974.
62. Kurt Törnqvist: *Samhälle och försvar*. 1974.
63. Kurt Törnqvist: *Förtroendet till massmedierna*. 1974.
64. Kurt Törnqvist: *Svenskarna och konflikten i Mellersta Östern*. 1974.
65. Karl Erik Rosengren & Peter Arvidsson & Dahn Sturesson: *Katastrofen i Barsebäck*.
Del I. 1974.
66. Karl Erik Rosengren & Peter Arvidsson & Dahn Sturesson: *Dito, del II, bilagor*. 1974.
67. Björn Modeér: *Definitioner av begreppet försvarsvilja*. 1974.
68. Göran Hermerén: *Mätning av försvarsviljan*. 1974.
69. Kurt Törnqvist: *Angrepp, försvar, samhälle*. 1974.
70. Kurt Törnqvist: *Försvarsvilja och närbesläktade begrepp*. 1975.
71. Kurt Törnqvist: *Svenskarna och försvaret*. 1975.
72. Kurt Törnqvist: *Svenskarna och världen*. 1976.
73. Åke Magnusson: *Sydafrikas röst*. 1976.
74. Lennart Weibull: *Samhällsorientering och masskommunikation*. 1976.

75. Kurt Törnqvist & Kjell Aggefors: *Ungdom och försvar*. 1976.
76. Kurt Törnqvist & Kjell Aggefors: *Ungdom och samhälle*. 1976.
77. Kurt Törnqvist: *Försvar och samhälle*. 1976.
78. Kurt Törnqvist: *Utvecklingen av psykologisk krigföring*. 1977.
79. Kurt Törnqvist: *Kvinnor i försvaret*. 1977.
80. Kurt Törnqvist & Kai Kronvall: *Massmedieforskning vid beredskapsnämnden*. 1977.
81. Peter Arvidsson: *Trovärdighet hos massmedier*. 1977.
82. Kurt Törnqvist: *Attityder till försvar och samhälle*. 1977.
83. Kurt Törnqvist: *Kunskaper om totalförsvaret*. 1978.
84. Kurt Törnqvist & Lennart Pragsten: *Opinion 77*. 1978.
85. Cheryl Doten: *American News in Swedish Newspapers*. 1978.
86. Bengt Lundell: *Fallet BT Kemi i Teckomatorp*. 1978.
87. Göran Hermerén: *Objektivitetsbrister*. 1978.
88. Claes Lundgren: *Tuve-raset i lokalradion*. 1978.
89. Göte Hansson & Carina Nilsson: *Samhällsinformativa meddelanden i etermedier vid kriser*. 1978.
90. Göran Hermerén: *Trovärdighetsbrister*. 1978.
91. Kent Asp: *Kungstorgsockupationen i Göteborg*. 1978.
92. Kurt Törnqvist: *Opinion 78*. 1978.
93. Anders Wikman: *Mätning av opinioner*. 1979.
94. Rutger Lindahl: *Internationella radiosändningar som propagandainstrument*. 1979.
95. Harald Swedner: *Vinden som blåste förbi*. 1979.
96. Kurt Törnqvist: *Ungdom och säkerhetspolitik*. 1979.
97. Kurt Törnqvist: *Opinion 79*. 1979.
98. Bertil Flodin: *Radio Malmöhus och snöstormen*. 1980.
99. Gertie Elsässer: *Försvarsattityder och framtidstro*. 1980.
100. Kurt Törnqvist: *Psykologisk krigföring inför 1990-talet*. 1980.
101. Kurt Törnqvist & Ingemar Staaf: *Forskning vid beredskapsnämnden*. 1980.
102. Kurt Törnqvist: *Attityder till internationella förhållanden och försvar*. 1980.

103. Peter Arvidsson: *Trovärdighet och förtroende, tillförlitlighet och tillit*. 1980.
104. Lennart Jung: *Ungdomens attityder till försvaret 1965-1979*. 1980
105. Jan Erik Nordlund: *Massmedier, samhälle och försvar*. 1980.
106. Kurt Törnqvist: *Opinion 80*. 1980.
107. Torsten Österman: *Förtroendet för politiker*. 1981.
108. Kurt Törnqvist: *Attityder till samhälle, omvärld och försvar*. 1981.
109. Peter Arvidsson: *Tror vi på våra massmedier?* 1981.
110. Kurt Törnqvist: *Den sovjetiska ubåten och svensk opinion*. 1981.
111. Kurt Törnqvist: *Opinion 81*. 1981.
112. Kate Batz & Jonas Broström & Aleksander Kwiatkowski:
Film, samhälle och propaganda. 1981.
113. Rolf Hedquist: *Att påverka med språk*. 1982.
114. Kurt Törnqvist: *Attityder till samhälle, säkerhet och försvar*. 1982.
115. Rolf Hedquist: *Analys av radiosändningar*. 1982.
116. Kurt Törnqvist: *Opinion 82*. 1982.
117. Håkan Hvitfelt: *Propagandametoder*. 1983.
118. Kurt Törnqvist: *Ubåtshotet och svensk opinion. En opinionsundersökning i maj 1983*. 1983.
119. Klas Borell: *Försvarsvilja*. 1983.
120. Karl Erik Gustafsson: *Nya mediers användbarhet för krisinformation*. 1983.
121. Kurt Törnqvist: *Opinion 83*. 1983.
122. Kurt Törnqvist: *Invandrars attityder till samhälle och försvar*. 1984.
123. Kurt Törnqvist: *Informationen vid det stora strömbrottet.
En studie av nyhetspridning i en krissituation*. 1984.
124. Kurt Törnqvist: *Ubåtsjakten i Karlskrona och svensk opinion.
En opinionsundersökning i mars 1984*. 1984.
125. Örjan Hultåker: *Massmediernas roll vid det stora strömbrottet*. 1984.
126. Sverker Syrén: *Hur lantbrukare drabbades vid det stora strömbrottet*. 1984.
127. Hans Furustig & Bertil Rolf: *Att bedöma information*. 1984.

128. Kurt Törnqvist: *Opinion 84*. 1984.
129. Folke Johansson: *Ubåtsjakten i Karlskrona våren 1984*. 1984.
130. Örjan Hultåker & Sverker Syrén: *De lokala elddistributörernas kontakter med allmänhet och lokalradio vid det stora strömbrottet*. 1985.
131. Håkan Hvitfelt: *På första sidan*. 1985.
132. Kurt Törnqvist: *Opinion 85*. 1985.
133. Gert Z Norström: *Påverkan genom bilder*. 1986.
134. Lennart Weibull: *Nyhetspridningen vid mordet på Olof Palme*. 1986.
135. Håkan Hvitfelt: *Difteri i pressen. En analys av nyhetsbevakningen och informationen om difterismitta i Göteborg*. 1986.
136. Göran Stütz: *Opinion 86*. 1986.
137. Erik Amnå & Stig Arne Nohrstedt: *Att administrera det oförutsedda. Om samspelet mellan svenska myndigheter, media och medborgare i samband med Tjernobyl-katastrofen* 1986. 1987.
138. Stig Arne Nohrstedt & Kerstin Lekare: *Att rapportera det oförutsedda. En studie av lokaltidningarnas Tjernobyl-nyheter i Uppsala och Gävleborgs län under maj och jun i 1986*. 1987.
139. Monica Engholm: *När det oförutsedda blev sant. En studie av fyra lokaltidningars rapportering efter Tjernobyl 12-24 maj 1986*. 1987.
140. Thomas Anderberg: *Att värdera det oförutsedda. En bedömning av ledarartiklar om Tjernobyl-syndromet sådant det tedde sig i nedfallscentrum våren 1986*. 1987.
141. Roland Nordlund: *"Ovanligt hög lokal radioaktivitet". En studie av Radio Upplands Tjernobyl-bevakning den 29 april - 30 juni 1986*. 1987.
142. Jörgen Westerståhl & Folke Johansson: *Tjernobylnedfallet och myndighetsbeskeden. En studie av myndighetsinformation i lokala etermedier den 28 april - 15 juni 1986*. 1987.
143. Göran Stütz: *Att informera om det osynliga. En studie med anledning av broschyren "Efter Tjernobyl"*. 1987.
144. Claes Lundgren: *Tjernobylolyckan i Moskvas belysning. En studie av sovjetisk information till svensk publik*. 1987.
145. Gertie Elsässer: *Försvarsvilja och framtidstro*. 1987.

146. Göran Stütz: *Opinion 87. En opinionsundersökning om svenska folkets inställning till några samhälls- och försvarsfrågor hösten 1987.* 1987.
147. Håkan Hvitfelt: *Nyheter i krig.* 1988.
148. Gunnar Sjöstedt: *Desinformation, vilseledning och nationell säkerhet. En problembeskrivning.* 1988.
149. Göran Stütz: *Åsikt 88. En undersökning bland ungdomar om inställningen till några samhälls- och försvarsfrågor våren/sommaren 1988.* 1988.
150. Göran Stütz: *Opinion 88. En opinionsundersökning hösten 1988.* 1988.
151. Stig Arne Nohrstedt & Dan-Erik Sahlberg: *"Något har hänt". Ryktet om en sovjetisk kärnkraftsolycka 3 februari 1988.* 1989.
152. Fredrik Miegel: *Försvarsvilja på individnivå. En inledande intervjuundersökning juni 1989.* 1989.
153. Arni Sverrisson: *Försvarsvilja, opinionsklimat och massmedier - en explorativ undersökning.* 1989.
154. Göran Stütz: *Opinion 89. Svenskarnas inställning till samhälle, omvärld och försvar hösten 1989.* 1989.
155. Göran Stütz: *Svenskarna i den internationella förändringens tid. Allmänhetens inställning till samhälle, omvärld och försvar under de tre första månaderna 1990.* 1990.
156. Peter Arvidsson: *Opinion 90. Svenskarnas inställning till samhälle, omvärld och försvar hösten 1990.* 1990.
157. *Opinion 91. En opinionsundersökning hösten 1991 kring samhälle, omvärld och försvar.* 1991.
158. *Bilden av ett krig 1:* Roland Nordlund (redaktör): *Svenskarna, medierna och Gulfkriget.* Kurt Johannesson: *Kriget som en saga,* Gert Z Nordström: *Krigsutbrottet och de svenska massmedierna,* Catharina Kisch & Claes Lundgren: *Gulfen och Baltikum,* Johan Bobert: *Att redovisa källor,* Stig Arne Nohrstedt: *Utanför poolerna,* Göran Stütz: *Svenskarna och medierna. Bilden av ett krig 2: Gulfkriget - ett mediedrama i två akter.* Håkan Hvitfelt & Karin Mattsson; *En analys av rapporteringen i svenska nyhetsmedier. Bilden av ett krig 3: Hopp och fruktan.* Stig Hadenius & Elisabeth Stúr: *Om prognoser i några svenska medier under Irakkonflikten.* 1992.
159. Gunnar Sjöstedt: *Som en saga... Lögnen som maktmedel. Sårbarhetsproblem och motåtgärder.* 1992.

160. Göran Stütz: *Opinion 92. Svenskarnas inställning till samhälle, omvärld och försvar hösten 1992*. 1992.
161. Bitte Alling-Ode & Eino Tubin: *Falsa kort? Bilden i dataåldern*. 1993.
162. Stig Hadenius: *Regementsdöden i medierna*. 1993.
163. *Kriskommunikation 1*: Stig Arne Nohrstedt & Admassu Tassew: *Communication and Crisis - An inventory of Current Research*. *Kriskommunikation 2*: Bertil Flodin: *Myndigheters kriskommunikation - En kunskapsöversikt*. *Kriskommunikation 3*: Gunilla Jarlbro: *Kriskommunikation ur ett medborgarperspektiv - En kunskapsöversikt*. *Kriskommunikation 4*: Stig Arne Nohrstedt & Roland Nordlund: *Medier i kris - En forskningsöversikt över mediernas roll vid kriser*. 1993.
164. Marjan Malešič: *The Role of Mass Media in the Serbian-Croatian Conflict*. 1993.
165. Göran Stütz: *Opinion 93. Svenskarnas syn på samhället, omvärlden och försvaret hösten 1993*. 1993.
166. Göran Stütz: *Opinion 94. En opinionsundersökning hösten 1994*. 1994.
167. Göran Stütz: *Opinion 95. Svenskarnas inställning till samhälle, omvärld och försvar*. 1995.
168. *Estonia - ett forskningsprojekt. Del 1*: Larsåke Larsson & Stig Arne Nohrstedt: *Det ser verkligen illa ut. Del 2*: Pentti Raittila: *Mediernas Estonia. Del 3*: Lowe Hedman & Kjell Nowak & Stig Hadenius: *Estonia i nyheterna. Del 4*: Gert Z Nordström & Britt-Marie Kühlhorn & Turid Marthinsen: *Bilden av en katastrof. Del 5*: Marju Lauristin & Peeter Vihalemm m.fl.: *"Estonia" - The Disaster in Estonian Media. Del 6*: Peter Hillve & Lennart Weibull: *Estoniakatastrofen, massmedierna och allmänheten. Del 7*: Andrus Saar & Göran Stütz & Eino Tubin: *När nyheten nådde Estland*. 1996.
169. *EU-kampanjen - ett forskningsprojekt. Del 1*: Gunilla Jarlbro & Lars Palm: *EU-kampanjernas anatomi. Del 2*: Bertil Flodin & Mia Holmgren: *Biblioteken och folkomröstningen om EU. Del 3*: Göran Palm: *Mellan ideal och verklighet. Del 4*: Rolf Hedquist & Jan Svensson : *Den problematiska informationen. Del 5*: Bengt-Göran Martinsson & Roger Säljö: *Bilder av EU. Del 6*: Lennart Sjöberg: *Riskuppfattning och inställning till svenskt medlemskap i EU*. 1996.
170. Göran Stütz: *Opinion 96. Svenskarnas syn på samhället, säkerhetspolitiken och försvaret*. 1996.
171. Börje Ahlström: *Morden i Falun*. 1997.
172. Lennart Sjöberg: *Valet till EU-parlamentet 1995*. 1997.

173. Rapport nr 173.–
174. Mirjan Malešič: *Propaganda in War*. 1997.
175. *Hallandsåsprojektet. Del 1:* Helena Sandberg & Åsa Thelander: *Miljöhot och medborgaroro. Del 2:* Peter Arvidson: *Åsjäveln biter tillbaka. Del 3:* Lars Palm: *Hallandsåstunneln som tvistefråga, kris och förtroendeproblem. Del 4:* Peter Dahlgren, Gunilla Carlsson, Lars Uhlin: *Mediernas bevakning av händelserna vid Hallandsåsen hösten 1997*. 1998.
176. Gert Z Nordström, Anders Åstrand: *Från löpsedel till webb. En studie av den iscensatta nyheten i papperstidningen*. 1999.
177. Göran Leth & Torsten Thurén: *Källkritik för Internet*. 2000.
178. Marina Gherseti & Håkan Hvitfelt: *Slutet på sagan. Prinsessan Dianas död i press, radio och tv*. 2000.
179. Larsåke Larsson & Stig Arne Nohrstedt (Red.): *Göteborgsbranden 1988. En studie om kommunikation, rykten och förtroende*. 2000.
180. Rune Pettersson: *Trovärdiga bilder*. 2001.
181. Rune Pettersson: *Bildmanipulering*. 2001.
182. Rolf Hedquist: *Trovärdighet - en förutsättning för förtroende*. 2002.
183. Gunnar Sjöstedt & Paula Stenström: *Vilseledning på Internet - en analysansats*. 2002.
184. Gert Z Nordström: *Terrorkriget i kvällspressen*. 2002.
185. Göran Leth & Torsten Thurén: *Revolutionen i Belgrad 2000. Fakta och förklaringar i några svenska medier*. 2002.
186. Lars Nord & Jesper Strömbäck: *Tio dagar som skakade världen. En studie av mediernas beskrivningar av terrorattacker i USA och kriget i Afghanistan hösten 2001*. 2002.
187. Kjell Granström (red.): *Göteborgskravallerna*. 2002.
188. Larsåke Larsson: *11 september. Svenska myndigheters kommunikation vid terrorattentaten i USA 2001*. 2002.
189. Michael Nydén: *24-timmarsshotet*. 2002.
190. Stig Arne Nohrstedt & Birgitta Höijer & Rune Ottosen: *Kosovokonflikten, medierna och medlidandet*. 2002.
191. Kristina Riegert: *Kampen om det kommunikativa rummet*. 2002.

Meddelanden

1. Paul B Sheatsley & Jacob J Feldman & Thomas J Banta & Bradley S Greenberg: *Information kring mordet på Kennedy. Översättning och bearbetning av tre artiklar ur Public Opinion Quarterly av Kurt Törnqvist.* 1964.
2. Paul & John & Laulich Jerom: *Attityder till försvar och nedrustning i Kanada. Översättning och bearbetning Kurt Törnqvist.* 1964.
3. Harold Mendelsohn: *Att lyssna till radio. Översättning och bearbetning Kurt Törnqvist.* 1964.
4. *Urvalet av tidningsnyheter. Ur antologin People, Society and Mass Communication. Översättning och bearbetning Kurt Törnqvist.* 1964.
5. *Kubakrisen och studenterna. Studie gjord vid Institute of Social Research, University of Michigan. Översättning och bearbetning Kurt Törnqvist.* 1964.
6. *När kriget börjar. Brittiska hemmafrontens reaktioner vid krigsutbrottet. En engelsk studie, översättning och bearbetning Kurt Törnqvist.* 1965.
7. Peter Parrett: *Psykologisk krigföring i u-länder. Översättning och bearbetning Kurt Törnqvist.* 1966.
8. Herbert E Krugman: *Effekten av televisionsreklam: Inläring utan engagemang. Översättning och bearbetning Gun Tänneryd.* 1966.
9. Johann Ellinger & Oskar Reck: *Det psykologiska försvaret i Schweiz. Översättning och bearbetning Kurt Törnqvist.* 1966.
10. Anton Leeb & Otto Timp m.fl.: *Det psykologiska försvaret i Österrike. Översättning och bearbetning Kurt Törnqvist.* 1966.
11. Aryeh L Unger: *Opinionsrapportering inom det nazistiska partiet. Översättning och bearbetning Jan Olof Höök.* 1966.
12. Jaako Valtanen: *Det psykologiska försvaret i Finland. Översättning och bearbetning Kurt Törnqvist.* 1966.
13. Verling C Troidahl: *Tvästegshypotesen modifierad. Översättning och bearbetning Gun Munch af Rosenschöld & Kurt Törnqvist.* 1967.
14. Sovjet och arabländerna. *Översättning och bearbetning Kurt Törnqvist & Åke Spetz.* 1967.

15. William C Rogers & Barbara Stuhler & Donald Koenig: *Experternas och allmänhetens åsikter om utrikespolitik. Översättning och bearbetning Kurt Törnqvist & Åke Spetz.* 1967.
16. Paul Snider: *På återbesök hos Mr Gates. Översättning och bearbetning Åke Spetz.* 1967.
17. Gayle Durham Hollander: *Nya tendenser i sovjetisk nyhetsförmedling i radio och TV. Översättning och bearbetning Kurt Törnqvist & Åke Spetz.* 1968.
18. Örjan E Hultåker: *Värnpliktsbluffen i FIB-Aktuellt. Bearbetning Kurt Törnqvist.* 1968.
19. Raino Vehmas: *Psykologiskt försvar - självständighet, neutralitet, demokrati i Finland.* 1968.
20. Susanne Ödman: *Trovärdigheten hos Radio Sweden. Bearbetning Kurt Törnqvist & Åke Spetz.* 1968.
21. Kurt Törnqvist: *Förteckning över bokbeståndet i beredskapsnämndens bibliotek.* 1968.
22. Gertie Elsässer & Eva Stina Bengtsson: *Studenter, politik och försvar. Bearbetning Åke Spetz.* 1968.
23. Peter Cassel: *En studie i trovärdighet. Bearbetning Åke Spetz.* 1968.
24. Allen H Barton: *Studentoro vid Columbia-universitetet. Översättning och bearbetning Kurt Törnqvist & Christer Palmborg.* 1969.
25. Herman Schmid: *Fredsforskning på avvägar. Översättning och bearbetning Kurt Törnqvist & Christer Palmborg.* 1969.
26. Kurt Törnqvist: *Beredskapsnämndens forskningsverksamhet under femårsperioden 1964-1969.* 1969.
27. Harvey K Jacobson: *Trovärdighet hos olika massmedier. Översättning och bearbetning Kurt Törnqvist & Christer Palmborg.* 1969.
28. Christer Palmborg: *Den sino-sovjetiska konflikten efter 1966.* 1969.
29. Serena Wade & Wilbur Schram & John P Robinson: *Massmedier, information och fritid. Översättning och bearbetning Christer Palmborg.* 1969.
30. Ralph L Lowenstein: *Militär pressensur i Israel. Översättning och bearbetning Kurt Törnqvist & Christer Palmborg.* 1969.
31. Abraham Z Bass: *Skapar APN, den icke-officiella sovjetiska nyhetsbyrån, ett nytt mönster? Översättning och bearbetning Jan Lindbergson.* 1969.
32. Irving L Allen: *Sociala relationer och tvåstegshypotesen: Ett försvar för traditionen. Översättning och bearbetning Jan Lindbergson.* 1970.

33. Abraham Z Bass: *Utveckling av "gatekeeper"-begreppet: En studie vid FN:s radiotjänst. Översättning och bearbetning Kurt Törnqvist.* 1970.
34. Lennart Pettersson: *Det psykologiska försvaret 1984.* 1970.
35. Jan Lindbergson: *Motståndanda, motståndsvilja och försvarsvilja.* 1970.
36. Pekka Suvanto: *Det psykologiska försvarets utveckling i Finland. Översättning av artikel i Helsingin Sanomat nov. 1969.* 1970.
37. Karl Erik Rosengren: *Från media till individ.* 1970.
38. Tapio Varis: *Lyssnandet på utländska radiostationer i Finland. Översättning och bearbetning Kurt Törnqvist & Thor Norström.* 1970.
39. Dieter Portner: *Ryktet i psykologisk krigföring. Översättning John Landälv.* 1971.
40. Gloria Emerson: *Flygblad i miljarder använda av USA i kriget i Indokina. Översättning Kjell Aggefors.* 1971.
41. Kurt Törnqvist: *Kongressbeslutet i Kalmar.* 1971.
42. Karl Erik Rosengren: *Nyhetspridning* 1971.
43. Kurt Törnqvist & Kjell Aggefors: *EEC-utspelet i utländsk press. En studie av den utländska publiciteten kring Sveriges EEC-utspel i mars 1971.* 1972.
44. Kenneth Starck: *Trovärdigheten hos massmedier i Finland. Översättning och bearbetning Thor Norström.* 1972.
45. Lloyd R Bostian: *Twåstegshypotesens utveckling. Översättning Thor Norström.* 1972.
46. Don D Smith: *Några effekter av Radio Moskvas sändningar på Nordamerika. Översättning och bearbetning Kurt Törnqvist & Kjell Aggefors.* 1972.
47. Kurt Törnqvist: *Beredskapsnämndens forskning och dokumentation 1964-72. En översikt.* 1972.
48. *Vapenvägrare i några europeiska länder. Översättning ur Mitteilungen Volk und Verteidigung 1972 av Kjell Aggefors.* 1972.
49. Thor Norström: *Information, trovärdighet och effekt.* 1972.
50. Göran Nylöf: *Utställningen Sköna Stund. Bearbetning Kurt Törnqvist.* 1972.
51. *Kommunistländernas utåtriktade propaganda. Översättning och bearbetning Kurt Törnqvist & Kjell Aggefors.* 1972.

52. Charles Andras: *Warszawapakten och Europas säkerhet 1972*.
Översättning och bearbetning Kurt Törnqvist & Kjell Aggefors. 1972.
53. Kjell Aggefors: *Böcker i beredskapsnämndens bibliotek*. 1972.
54. Kurt Törnqvist & Kjell Aggefors: *Elaubrottet i Härnösand. En pressöversikt*. 1973.
55. Kurt Törnqvist & Kjell Aggefors: *Den sino-sovjetiska konflikten i Afrika*. 1973.
56. *Den tionde världsungdomsfestivalen i Östberlin. Översättning och bearbetning Kurt Törnqvist & Kjell Aggefors*. 1973.
57. J Sokol: *Fredlig samexistens och ideologisk subversion. Översättning och redigering Kurt Törnqvist & Kjell Aggefors*. 1973.
58. *Radiosändningar till utlandet från Polen, Ungern och Rumänien. Översättning och redigering Kurt Törnqvist & Kjell Aggefors*. 1973.
59. Arthur L Smith Jr.: *Livet i krigets Tyskland: Överste Ohlendorfs opinionsrapportering. Översättning och redigering Kurt Törnqvist & Kjell Aggefors*. 1973.
60. Ronald I Rubin: *Israels program för information till utlandet. Översättning och redigering Kurt Törnqvist & Kjell Aggefors*. 1973.
61. Kurt Törnqvist (red.): *Nyhetsförmedling, presstjänst och mänskligt beteende under kriget i Mellersta Östern i oktober 1973. En samling tidningsartiklar av svenska journalister och krigskorrespondenter*. 1973.
62. Kurt Törnqvist: *Massmedierna och polisen vid bankdramat på Norrmalmstorg. En granskning*. 1974.
63. Roger Bernow & Lars Carpelan & Anders Wikman, Torsten Österman:
Almarna i Kungsträdgården. Ett referat av Kurt Törnqvist. 1974.
64. *Kampen om radiolyssnarna. Översättning och redigering av artikel i The Economist 1974 av Kurt Törnqvist & Kjell Aggefors*. 1974.
65. Kurt Törnqvist & Kjell Aggefors: *Propaganda, psykologisk krigföring och psykologiskt försvar. En litteraturförteckning*. 1974.
66. Norman Milgram: *Psykologisk stress i krig. Översättning och redigering Kurt Törnqvist & Kjell Aggefors*. 1975.
67. *Definitioner och mätning av försvarsviljan. Kortfattat referat från BN:s forskningssymposium i Västerås april 1975*. 1975.

68. USA:s militära åtaganden. Artikel i *Gallup Opinion Index*, översatt och redigerad av Kurt Törnqvist & Kjell Aggefors. 1975.
69. Dina N Goren, Akiba A Cohen, Dan Caspi: *Nyhetsrapportering om Yom-Kippur-kriget från Israel*. Översättning och redigering Kurt Törnqvist & Kjell Aggefors. 1976.
70. Kurt Törnqvist: *Opinionsmätning i krig. Rapport från ett studiebesök i Israel*. 1976.
71. Tsiyona Peled & Elihu Katz: *Massmediernas funktion i krig. Den israeliska hemmafronten i oktober 1973*. Översättning och redigering Kurt Törnqvist & Kai Kronvall. 1977.
72. George H Gallup: *Människors behov och behovstillfredsställelse. En världsomfattande opinionsundersökning*. Översättning och redigering Kurt Törnqvist & Lennart Pragsten. 1977.
73. Kazuto Kojima: *Opinionsutveckling i Japan. Refererat och redigerat av Kurt Törnqvist & Lennart Pragsten*. 1978.
74. Anna-Stina Gyllencreutz: *Stress under extrema förhållanden. Redigering Kurt Törnqvist*. 1978.
75. Kjell Olov Mathisen: *Massmediernas roll i opinionsbildningen. Referat Lennart Pragsten*. 1978.
76. Hannu Uusitalo: *Finska attityder till utrikespolitik och försvar. Referat och redigering Kurt Törnqvist & Ingemar Staaf*. 1978.
77. Hirsh Goodman: *Känslan för censur. Översättning och redigering Kurt Törnqvist & Ingemar Staaf*. 1978.
78. Georgette Wang: *Informationsnytta som prediktor för tidningsläsning. Översättning och redigering Kurt Törnqvist & Ingemar Staaf*. 1978.
79. Raymond S H Lee: *Trovärdighet hos TV- och tidningsnyheter. Översättning och redigering Kurt Törnqvist & Ingemar Staaf*. 1979.
80. Ralf Zoll: *Allmän opinion och säkerhetspolitik - västtyska erfarenheter. Referat av Kurt Törnqvist & Ingemar Staaf*. 1979.
81. Paul Lendvai: *Tung luft i etern: Frekvensernas krig. Översättning Kurt Törnqvist & Tove Eriksson*. 1979.
82. Irving E Fang: *Psykologisk krigföring mellan Kina och Taiwan. Översättning Kurt Törnqvist & Ingemar Staaf*. 1979.
83. Kurt Törnqvist & Ingemar Staaf: *Pressen om snöstormen. En granskning av pressens nyhetsförmedling om snöstormen i Skåne under nyårshelgen 1978/79*. 1979.

84. Elisabeth Nolle-Neumann: *Den allmänna opinionen omvärderad. Översättning och bearbetning Kurt Törnqvist & Tove Eriksson.* 1980.
85. Eugene F Shaw: *Dagordningsfunktionen och masskommunikationsteori. Översättning och redigering Kurt Törnqvist & Ingemar Staaf.* 1980.
86. Mauritz Sundt-Mortensen: *Propaganda - information - massmedier. Referat Ingemar Staaf.* 1980.
87. William R Elliot & William J Schenck-Hamlin: *Film, politik och press: Effekten av filmen "Alla presidentens män", Översättning och redigering Kurt Törnqvist & Ingemar Staaf.* 1980.
88. Shoshana Bryen: *Amerikanerna och Vietnamkriget. Översättning och redigering Kurt Törnqvist & Ingemar Staaf.* 1980.
89. Kurt Törnqvist: *Women and defense in Sweden.* 1980.
90. Michael A Milburn: *Effekten av massmediekampanjer. Översättning och redigering Kurt Törnqvist & Ingemar Staaf.* 1981.
91. Ronald Mulder: *Trovärdighet hos massmedier. Översättning och redigering Kurt Törnqvist & Jan Skoglund.* 1981.
92. David L Paletz & Jonathan Y Short & Helen Baker & Barbara Cookman Campbell & Richard J Cooper & Rochell M Oeslander: *Opinionsundersökningar i massmedier. Översättning och redigering Kurt Törnqvist & Jan Skoglund.* 1981.
93. Jan Skoglund: *Systematisk förteckning över böcker i Beredskapsnämndens bibliotek.* 1981.
94. Maxwell E McCombs & Richard R Cole & Robert L Stevenson & Donald L Shaw: *Precisionsjournalistik: en framväxande teori om och teknik för nyhetsrapportering. Översättning och redigering Kurt Törnqvist & Jan Skoglund.* 1981.
95. Per-Axel Landahl: *Beredskapsnämnden och ubåten.* 1982.
96. Jan Svensson: *Forskningsinformation och begriplighet.* 1982.
97. Håkan Hvitfelt: *Nyhetsvärdering och vetenskapsjournalistik.* 1982.
98. Jan Skoglund: *Sant och snabbt? En studie av nyhetsförmedlingen från striderna om Sydgeorgien och Falklandsöarna/Maldiverna.* 1982.
99. Rutger Lindahl & Claes Lundgren: *Ett gåtfullt oidentifierat undervattensobjekt. Moskvaradions syn på ubåtsjakten i Stockholms skärgård.* 1982.

100. Robert G Picard: *Government subsidies and newspaper marketing in two Swedish cities, 1965-1978. Referat av Kurt Törnqvist & Jan Skoglund under rubriken Effekter av pressöd (1983).*
101. Kurt Törnqvist & Anna-Karin Edberg: *Forskningsinformation från beredskapsnämnden. En kort översikt av 100 meddelanden, publicerade under åren 1964-83.* 1983.
102. Claes Lundgren: *Efter Hårsfjärden. Radio Moskvas kommentarer till ubåtsskyddskommissionens rapport m.m. under perioden 27/4 - 17/5 1983.* 1983.
103. Kim Andrew Elliott: *Program Preferences of North American Shortwave Listeners. Referat av Kurt Törnqvist & Anna-Karin Edberg under rubriken Kortvågsslyssnarnas programpreferenser.* 1983.
104. Merit Hell: *Tidningsutgivning i krig.* 1983.
105. Rutger Lindahl & Claes Lundgren: *Sovjets syn på nedskjutningen av det sydkoreanska planet.* 1983.
106. Ola Listhaug: *Norske verdier i et komparativt perspektiv. Referat av Kurt Törnqvist under rubriken Attityder och värderingar i västländer.* 1984.
107. Anna-Karin Edberg: *Böcker i beredskapsnämndens bibliotek.* 1984.
108. Per-Axel Landahl: *Psykologiskt försvar - teknisk utveckling - sårbarhet.* 1984.
109. Stuart J Bullion: *Press och utrikespolitik. Referat av Anna-Karin Edberg.* 1984.
110. John L Martin: *Desinformation som propaganda. Referat av Kurt Törnqvist & Anna-Karin Edberg.* 1984.
111. Anders Olsson & Anders Edwall: *Gasolyckan i Karlskoga.* 1985.
112. Claes Lundgren: *Sovjetisk syn på ubåtsjakten i Karlskrona våren 1984.* 1985.
113. Björn Hibell: *Information om kärnkraftolyckan i Tjernobyl. Data från en intervjuundersökning.* 1986.
114. Roland Nordlund: *Radio Uppland och "Forsmarksutsläppet". Ett svenskt kärnkraftshaveri som kom av sig.* 1986.
115. Stig Arne Nohrstedt & Per Skoglund: *Ljudbortfallet den 5 september 1987. Informationsförmedlingen i samband med elavbrottet i Kaknästornet.* 1987.
116. Göran Stütz: *Larm över Trollhättan. I vilken utsträckning man uppmärksammar och äger kunskap om olika larmsignaler.* 1988.

117. Göran Stütz: *Hammaröborna och larmsignalerna. En kunskapsstudie.* 1988.
118. Roland Nordlund (red.): *Psykologiskt försvar. En funktionsbeskrivning.* 1989.
119. Göran Stütz: *Opinionen i några försvarsfrågor våren 1989.* 1989.
120. Roland Nordlund & Eino Tubin: *Desinformation i öst och väst. Referat av forskning i Sovjetunionen och USA.* 1990.
121. Sara Hamrén & Stig Arne Nohrstedt: *Sändningsavbrottet 29 september 1989.* 1990.
122. Catharina Kisch & Claes Lundgren: *Satellit- och kabel-TV-kanaler per den 9 mars 1990.* 1990.
123. Sara Hamrén & Stig Arne Nohrstedt: *Gaslarmet i Hammarö den 13 januari 1990.* 1990.
124. Catharina Kisch & Claes Lundgren: *Satellitradiokanaler april 1990.* 1990.
125. Catharina Kisch & Claes Lundgren: *De sex stora kabel-TV-bolagen i Sverige. En översikt.* 1990.
126. Yvonne Hanses & Richard Tellström: *Moln över Kola. Analys av ryktet om ett radioaktivt moln 6-7 juni 1990.* 1990.
127. Catharina Kisch & Claes Lundgren: *Nyhetsprogram i satellit- och kabel-TV-kanaler.* 1990.
128. Michael Nydén: *Projektskiss rörande nyhetsbyråer och källor.* 1990.
129. Anders Ohlsson: *Motståndsvilja och hot. En utvärdering av två av SPF:s opinionsfrågor.* 1990.
130. Göran Stütz: *Åsikt 90. En ungdomsundersökning i december 1990.* 1991.
131. Catharina Kisch & Claes Lundgren: *TV- och radiosatelliter. En översikt med inriktning på det nordiska täckningsområdet.* 1991.
132. Andrus Saar & Göran Stütz & Eino Tubin: *Ett ryktes anatomi.* 1991.
133. Andrus Saar & Göran Stütz & Eino Tubin: *När alla lyssnade på radio. Moskvakuppen från Estlands horisont.* 1992.
134. Catharina Kisch & Claes Lundgren: *TV- och radiokanaler via satellit och kabel. Aktuella basfakta februari 1993.* 1993.
135. Sören Sommelius: *Mediernas krig i forna Jugoslavien.* 1993.
136. Roland Nordlund: *A: Ett triangeldrama. Myndigheter, medborgare och medier i kris. B: Authorities, Citizens and Media in Crisis.* 1994.
137. Björn Orward & Eino Tubin (red.): *Motstånd under ockupation.* 1995.

138. Michael Nydén: *Hotet från IT. Den informationsteknologiska omvälvningen*. 1995.
139. *Försvarsvilja 2000. En antologi*. 1996.
140. Gunnar Nordbeck: *Beredskapsorganisationen - en utredning*. 1996.
141. Peter Dahlgren & Birgitta Höijer: *Medier, oro och medborgarskap*.
142. Gunilla Jarlbro & Helena Sandberg & Lars Palm: *Ammoniakolyckan i Kävlinge*. 1997.
143. Richard Tellström & Yvonne Hanses Fagell: *Kohandel och försvarsvilja. Argument och symboler i pressdebatten om försvarsbeslutet 1996*. 1998.
144. Göran Stütz: *Opinion 97*. 1998.
145. Mia Dahlström & Bertil Flodin: *Informationsberedskap för 2000-talets kriser*. 1998.
146. Lars Nord: *Gasolyckan i Borlänge*. 1998.
147. Göran Stütz: *Opinion 98*. 1998.
148. Torsten Österman: *Förtroende*. 1999.
149. Jesper Falkheimer & Conny Mithander: *Bilder av nynazism i några svenska tidningar*. 1999.
150. Lars Nord: *När demokratin får börja om. Lokal politik och opinion efter de politiska affärerna i Gävle och Motala*. 1999.
151. Lowe Hedman: *Snökaoset runt Gävle*. 1999.
152. Göran Stütz: *Opinion 99. Svenskarnas syn på samhället, säkerhetspolitiken och försvaret*. 1999.
153. Michael Nydén: *Myndigheter, Internet och integritet*. 2000.
154. *Nyhetsbilder, Etik - Påverkan. Rapport från Nordiska Museets och SPF:s seminarium februari 1999*. 2000.
155. Marja Åkerström: *Sanning eller konsekvens. Om säkerhetstjänstens personalkontroller*. 2000.
156. Göran Stütz: *Opinion 2000. Den svenska allmänhetens syn på samhället, säkerhetspolitiken och försvaret*. 2000.
157. Marjan Malešič: *Peace Support Operations, Mass Media, and the Public in Former Yugoslavia*. 2000.
158. Anna Norling: *Olycksplats Borlänge bangård*. 2001.
159. Lars Palm & Anna Nilsson: *Föreställningen började innan publiken anlät. En analys av regeringens folkbildningsinsats om EMU*. 2001.
160. Martin Bennulf: *Opinion 2001. Nya hot och risker*. 2001.

161. Ulrika Olausson: *"Vi kommer bara ihåg våldsamteterna"- Medborgare om Göteborgskravallerna och medierapporteringen.* 2002.

162. Göran Stütz: *Opinion 2002.* 2002.

Anmärkningar: Rapport nr 173 drogs in. Ett Meddelande av Lars Palm: *När 83 000 skåningar fick dåligt vatten*, utkom i mars 1996 utan nummer.

Bilaga 2. Styrelseledamöter i Beredskapsnämnden / Styrelsen för psykologiskt försvar

Efternamn	Förnamn	Titel	Befattning	Fr.o.m	To.m	Anmärkingar
Allard	Karl Erik	Ombudsman	Ledamot	1955	1966	
Andersson	Björn	Ombudsman	Ledamot	1978	1983	
Andersson	Sven O	Chefredaktör	Ordförande	1984	1988	
Antonsson	Johannes	Landstingsman	Ledamot	1955	1962	
Axelsson	Jan	Pressombudsman	Ledamot	1984	1984	
Backlund	Sven Einar	Byråchef	Ledamot	1956	1961	
Berndtson	Hans	Generallöjtnant	Ledamot	2001		
Bjule	Roland	Överstelöjtnant	Ledamot	1970	1972	
Björk	Lena	Chefredaktör	Ledamot	2003		
Broström	Ulf	Major	Ledamot	1981	1985	
Bäck	Laila	Riksdagsledamot	Ledamot	2000	2001	
Carlesson	Sven Alexander	Kommendörkapten	Ledamot	1963	1966	
Carlsson	Stig	Avdelningschef	Ledamot	1993	1994	
Carlsson	Ulla	Docent	Ledamot	2003		
Christiansson	Lars	Direktör	Ledamot	2000	2002	
Dahlander	Ernst Gunnar	Rektor	Ordförande/Chef	1961	1965	
Ehnmark	Elof	Lektor	Ledamot	1955	1955	
Ekdahl	Mats	Generaldirektör	Ledamot	2003		<i>Chef SPF april 02-</i>
Engberg	Torsten	Generallöjtnant	Ledamot	1989	1991	
Enström	Hasse	Red.sekr.	Ledamot	1972	1985	
Ericson	Sture	Riksdagsledamot	Ledamot	1990	1996	
Eriksson	Nancy	Riksdagsledamot	Ledamot	1955	1971	
Faxén	Magnus	Departementsråd	Ledamot	1982	1983	
Forssbeck	Bengt	Kommendörkapten	Ledamot	1967	1969	
Fredriksson	Gunnar	Redaktör	Ordförande	1989	1992	
Fredriksson	Stig	Chefredaktör	Ordförande	1993	1995	
Fredriksson	Gunnar	Redaktör	Ordförande	1996	1999	
Gerentz	Sven	Direktör	Ledamot	1974	1988	

Efternamn	Förnamn	Titel	Befattning	F.r.o.m	T.o.m	Anmärkingar
Giesecke	Kajsa	Klinikchef	Ledamot	2003		
Granstedt	Pär	Lärare	Ledamot	1972	1973	
Gunnarsson	Doris	Chefredaktör	Ledamot	1993	1996	
Gustafsson	Gunnar	Generaldirektör	Ledamot	1979	1985	
Gustavsson	Åke	Riksdagsledamot	Ledamot	1986	1989	
Gyllö	Sture	Avdelningschef	Ledamot	1975	1980	
Göthberg	Karl Ivar	Överste	Ledamot	1955	1956	
Hallvig	Per Ivar Viktor	Direktör	Ledamot	1962	1962	
Heckscher	Gunnar	Professor	Ordförande/Chef	1955	1960	
Heinebäck	Bo	Ambassadör	Ledamot	1987	1988	
Henricson	Gunnar	Överstelöjtnant	Ledamot	1957	1958	
Hirschfeldt	Lennart	Redaktör	Ordförande/Chef	1980	1983	
Hirschfeldt	Sven	Redaktör	Ledamot	1963	1974	
Holmgren	Gunnar	Överdirektör	Ledamot	1994	1995	
Husén	Torsten	Professor	Ledamot	1955	1970	
Håvik	Doris	Riksdagsledamot	Ledamot	1972	1977	
Johansson	Sven Gösta	Redaktör	Ledamot	1955	1965	
Jonsson	Olof Erik	Redaktör	Ledamot	1963	1968	
Jönsson	Hans Ingvar	Kamrer	Ledamot	1969	1971	
Karlsson	Marianne	Riksdagsledamot	Ledamot	1981	1985	
Kellerborg	Stefan	Pressombudsman	Ledamot	1985	1985	
Knutson	Göthe	Redaktör	Ledamot	1978	1999	
Körlof	Björn	Generaldirektör	Ledamot	1994	2001	<i>Chef SPF 1994-2001</i>
Lagerblad	Peter	Överdirektör	Ledamot	1987	1993	
Landahl	Per-Axel	Överdirektör	Ledamot	1981	1984	<i>Chef BN 1981-84, SPF 1985-87</i>
Larsson	Sven Erik	Redaktör	Ledamot	1963	1979	
Lindahl	Rutger	Professor	Ledamot	1997		
Lindkvist	Börje	Generalsekreterare	Ledamot	1967	1979	

Efternamn	Förnamn	Titel	Befattning	Fr.o.m	T.o.m	Anmärkingar
Ljung	Lennart	Generellöjtnant	Ledamot	1978	1978	
Lonaeus	Gunnar	Departementsråd	Ledamot	1979	1981	
Lundström	Arvid	Ombudsman	Ledamot	1969	1977	
Lönback	Lars	Ambassadör	Ledamot	1984	1987	
Modig	Jan Otto	Direktör	Ledamot	1955	1973	
Morell	Roland	Generalsekreterare	Ledamot	1980	1982	
Müller	Ivar	Byråchef	Ledamot	1955	1978	
Nilsson	Manfred	Kansliråd	Ledamot	1971	1978	
Nilsson	Sam	Direktör	Ordförande	2000		
Nordbeck	Peter	Viceamiral	Ledamot	1993	1996	
Nordenskiöld	Otto	Radiochef	Ledamot	1971	1978	
Nylén	Erik	Direktör	Ledamot	1989	1997	
Olsson	Jan	Överdirektör	Ledamot	1988	1993	<i>Chef SPF 1988-93</i>
Olsson	Karl Erik	Förbundsordf.	Ledamot	1974	1981	
Pers	Anders Ivar	Redaktör	Ledamot	1955	1962	
Petrini	Olle	Andre redaktör	Ledamot	1975	1985	
Ramstén	Nils Erik	Ombudsman	Ledamot	1968	1968	
Rasmussen Eklund	Kristi	Informationschef	Ledamot	2003		
Reimerson	Charlotte	Redaktör	Ledamot	1975	1980	
Riddarström	Bo	Överdirektör	Ledamot	1996	2001	
Rosénius	Bengt	Överstelöjtnant	Ledamot	1959	1962	
Rosénius	Frank	Viceamiral	Ledamot	1999	2000	
Rydbeck	Olof	Radiochef	Ledamot	1955	1970	
Schuback	Bengt	Viceamiral	Ledamot	1979	1982	
Skoglund	Claës	Generalmajor	Ledamot	1973	1977	
Skoog	Christer	Riksdagsledamot	Ledamot	2002		
Stefenson	Bror	Viceamiral	Ledamot	1983	1988	
Stenius	Yrsa	Redaktör	Ledamot	2000	2002	

Efternamn	Förnamn	Titel	Befattning	Fr.o.m	T.o.m	Anmärkingar
Stütz	Göran	Vik. generaldirektör	Ledamot	2002	2002	<i>Chef SPF del av 01-02</i>
Sundell	Edvard Olof	Överste	Ledamot	1955	1961	
Sundfeldt	Sten Arvid	Kansliråd	Ledamot	1962	1970	
Sundvik	Karl Ivar	Pressekreterare	Ordförande/Chef	1966	1969	
Svensson	Olle	Chefredaktör	Ordförande/Chef	1970	1980	
Söderberg	Ewert	Chefredaktör	Ledamot	1981	1985	
Thedin	Nils	Redaktör	Ledamot	1955	1971	
Tingsgård	Tone	Riksdagsledamot	Ledamot	1997	1999	
Ulvskog	Marita	Chefredaktör	Ledamot	1992	1994	
Wallqvist	Örjan	Radiochef	Ledamot	1979	1992	
Wennerling	Erik Axel	Redaktör	Ledamot	1966	1974	
Wennerling	Erik Axel	Redaktör	Ledamot	1981	1983	
Westberg	Curt	Generalmajor	Ledamot	1998	1998	
Westerståhl	Jörgen	Professor	Ledamot	1971	1985	
Wiktorin	Owe	Generallöjtnant	Ledamot	1992	1992	
Winblad	Ewonne	Kanalchef	Ledamot	1997	1997	
Wingård	Henning	Redaktör	Ledamot	1957	1966	
von Rosen	Gustaf Fredrik	Redaktör	Ledamot	1955	1955	
Zillén	Maj-Britt	Generalsekreterare	Ledamot	1984	1985	
Ågren	Jan-Erik	Riksdagsledamot	Ledamot	1994	1996	
Östh	Bernt	Generalmajor	Ledamot	1996	1997	

Summary

During the Second World War neutral Sweden had a State Information Board, dealing with covert censorship, mainly to appease Nazi Germany. It had the power to block circulation of newspapers deemed "un-Swedish" and regularly issued "grey slips" to the Swedish media, advising what to write. Its work as a government press service were undercut by both the Foreign Ministry and the Supreme Commander, who preferred to release the good news through their own information services. This unpopular Information Board was abolished as soon as the war ended.

After the Communist coup in Prague, the Swedish Supreme Commander reminded the government about the need for a new agency for psychological defence. The letter led to a government commission, led by governor Eije Mossberg. It issued its report in 1953, the birth year of Swedish psychological defence. The report analysed the war propaganda of the great powers, suggesting that a small government agency should be established. Its task would be to set up a large organisation in war to disseminate news from the government and to analyse and combat enemy propaganda. The first opinion poll on the attitude of the Swedish public towards various defence matters was included in the report, which recommended that the new agency should continue this opinion research.

The report led to a somewhat watered-down government proposition, which was approved by the parliament. The agency, named The Preparedness Board for Psychological Defence, was established in the following year. Under its energetic first chairman Gunnar Heckscher - one of the opposition leaders - it quickly recruited a wartime organisation, which was led by publicists, advertisers and sociologists from left, centre and right of the Swedish political and economical establishment. When the government retired to its wartime mountain shelters the psychological defence would provide its contacts with the media and the opinions of the outside world. A radio monitoring section would be set up to analyse foreign propaganda broadcasts.

The Swedish media willingly cooperated with the psychological defence. The public service radio and TV had their own emergency planning, but took part in the planning and war games of the new organisation. A standing committee for the emergency planning of the press and the

news agency TT was established. Together with other government agencies wartime stocks of certain imported items for the printing industry were stored. Emergency plans were made for production of other imported items in Sweden and for evacuation of newspapers from danger zones. The idea was that the Swedish public should be able to read all its usual newspapers and weeklies even in wartime, although with a limited number of pages. Even certain theatres were asked to make evacuation plans. For all the detailed planning, there were major deficiencies. The problem of reserve electrical power for printing plants was never approached in a serious manner. The cooperation with the Journalists' Union became strained after the war game JONAS in 1973. Some members of the Union criticised the plans for a wartime government news agency, saying that this would hinder the competition of a free press. Other critics highlighted the discrepancy between the small peacetime agency and its huge wartime organisation, saying that it would take too long to mobilise in an emergency. Eventually a new government commission was set up, which recommended to join the Preparedness Board with another small authority, the Total Defence Information Committee, which had no wartime duties. The wartime organisation was reduced. A press centre replaced the controversial news agency. There the media could get access to the spokesmen of the government and the Supreme Command.

The new authority was named National Board of Psychological Defence (abbreviated SPF in Swedish) and came into existence in 1985. The director general Per-Axel Landahl, who had acquired the status of an independent government authority for the Preparedness Board, continued as the first head of the new National Board. He recruited an energetic enlarged staff. In addition to its war planning the new National Board had three main duties: research, information preparedness and total defence information. Three major war games were carried out with various parts of the wartime organisation, until it was mothballed after the end of the Cold War. The radio monitoring section continued training until 1997.

From the beginning the Preparedness Board made regular opinion surveys focusing on the will of the population to resist an armed aggression. Much effort was spent trying to prove that the minor variations observed during the years were depending on political and military events in and around Sweden. The new National Board continued the opinion polls, which however lost much of their previous value after the Cold War.

The nuclear disaster at Chernobyl led to radioactive fallout also in Sweden. Various authorities issued public warnings, which ranged from the obvious to the bizarre. The National Board started a large research project covering most aspects of how this government information was perceived by the citizens. Other major research projects dealt with the reporting of the Gulf War, the sinking of the ferryboat "Estonia", the campaigns before the referendum on joining the European Union and the poisoning of ground water by tunnel-builders in western Sweden. Separate research projects ranged from the death of princess Diana to a fire, which killed many young immigrants at a party in Gothenburg. The research focused on the "triangle drama" developing between the authorities, the media and the public after such events. The research projects brought wide recognition to the National Board both in Sweden and abroad.

The results of the research led to a successful educational effort at the municipal level. Instead of engaging municipalities in futile war games the National Board offered one-day courses in emergency information. Through lectures and games local politicians and functionaries learned how to deal with the media after, for instance, a disaster involving hazardous materials. Eventually the games developed into seminars around everyday problems concerning public trust in local government.

The Total Defence Information Committee had been created in 1962 to coordinate the information of the military and civil parts of the Swedish total defence. When it was amalgamated into the National Board in 1985, the Committee had made several educational films and was distributing booklets to schools and to all boys and girls one year before the mandatory age for conscription. The making of educational films continued into the 1990s. When film distribution became too expensive the National Board and its military and civil partners started a successful Internet project, which offers interactive websites and games mainly to young people. It is closely tied to a continuing project offering information about conscription and the national service.

The ministry of communications initially handled the information after the sinking of the ferryboat "Estonia". The families of the victims soon became frustrated with what they perceived as lack of information or false promises. The government then asked the National Board to act as an intermediary between the grieving families and the authorities. The task was soon

enlarged to include the survivors. Work is now underway to set up a data bank, accessible to everybody, about all aspects of the ferryboat disaster.

Largely through private initiative the National Board also took part in foreign aid projects in Estonia, Latvia and Lithuania, which ranged from polls and courses to workshops on information dissemination.

At the beginning of the new millennium the National Board had a staff of about 20 people and a wide range of activities. In 2001 a government commission wanted to close down the National Board and divide its duties among other agencies. The National Board of Psychological Defence survived, but was reorganized and cut down in size. The information preparedness section, which among other things dealt with municipal courses and foreign projects, was transferred to the new Swedish Emergency Management Agency together with the researchers of the National Board. Later, the Appeals Board for the Total Defence, a board with mostly juridical tasks, was joined with the National Board of Psychological Defence.

Besides the history of the psychological defence of Sweden, DO NOT DESPAIR offers insights into various activities, conducted by the National Board and its predecessors, and interviews with chairmen, general directors and other key persons. It presents a history of psychological warfare from Genghis Khan to the new concept of information warfare and a survey of the most important research projects. Various activities are highlighted, among them information on non-military resistance, which was added to the tasks of the National Board in 1994. A volunteer organization, the Total Defence Psychological Defence Association, is also presented.

Namnregister

Aggefors, Kjell 23, 91, 94, 98, 108, 229
Agrell, Wilhelm 85, 213
Alibek, Ken 164
Alling-Ode, Bitte 107
Almgren, Carl-Erik 179, 180
Amnå, Erik 112
Andersson, Bo 11, 105, 129
Andersson, Sven 14
Andersson, Sven O 21, 24, 32, 33
Antonsdotter Sornikoski, Anja 28, 189
Aristoteles 120
Arkel, Martin 163
Arvidson, Peter 110, 114
Asklin, Christer 168
Bemis jr., Gregg 197, 203, 204
Bennulf, Martin 132, 135
Berg, Jan-Eric 157
Berg, Jan-Åke 184
Berggren, Katrin 28, 205, 206
Berndtsson, Harald 30
Betz, Kate 107
Bildt, Carl 202
Bird, Cyril Kenneth 56
Birnbaum, Karl 179
Björck, Anders 32, 39, 177, 181
Björk, Lena 30
Björklund, Leni 242, 243

Björkman, Agneta 28
Blair, Tony 67
Boberg, Göran 11, 24, 142, 143, 148, 149, 150, 155, 156, 158, 162
Bobert, Johan 115
Broström, Jonas 107
Bush, George 116
Byman, Disa 200, 202, 204, 205, 206
Bäckelin, Mats 189
Carlsson, Gunilla 114
Carlsson, Gösta 16, 123, 127, 128, 129, 131
Carlsson, Ingvar 203
Carlsson, Stig 236
Carlsson, Ulla 30
Churchill, Winston 60
Dahl, Birgitta 93
Dahlander, Gunnar 17, 18, 20, 21, 179
Dahlén, Rune 176
Dahlgren, Lars 157
Dahlgren, Peter 114
Darrell, Birgitta 148, 157, 162
Delmer, Sefton 57, 58
Lady Diana 106
Djinghis Khan 49, 73, 275
Dobson Andersson, Vendela 28
Edenman, Ragnar 81
Efvingson, Kurt 184

Ehrensverd, Carl August 213
Eisenhower, Dwight D 54
Ekdahl, Mats 9, 11, 28, 29, 30, 157, 189, 205, 206, 240, 243
Ekeman, Lars 89
Ekholm, Gunnila 189
Ekström, Roland 181
Elgemark, Ann 189
Eliasson, Jan 181
Elsässer, Gertie 129, 131
Enberg, Johanna 11, 200, 202, 207
Engman, Ingmar 181
Erichs, Karsten 144
Eriksson, Nancy 19
Eriksson, Tommy 28, 205, 206
Erlander, Tage 214
Essén, Ann-Louise 28
Fagerström, Pär 91
Faxén, Magnus 204, 205, 206
Fischerström, Barbro 157
Flodin, Bertil 10, 76, 113, 162, 228
Flyckt, Tor-Erik 181
Forsberg, Olof 227
Fougelberg, Björn 181
Franchell, Anders 76, 228
Francke, Per 83
Franks, Tommy 70
Fredriksson, Gunnar 23, 24, 32, 236
Fredriksson, Stig 24, 32, 36

Frykman, Bengt 157
Fyhr, Per-Erik 174
Ghersetti, Marina 106
Giesecke, Kajsas 30
Goebbels, Joseph 59, 68
Gorbatjov, Michail 65, 89
Gustaf II Adolf 49, 51
Gustaf IV Adolf 51
Gustaf VI Adolf 214
Gustafsson, Gunnar 220
Gustavsson, Bengt 220
Gyldén, Nils 176
Hadenius, Stig 116, 117
Hafström, Marie 149
Hallgren, Stig 185
Hallvik, Ingvar 158
Hamrin, Christina 36
Hansson, Per-Olof 179
Heckscher, Gunnar 17, 18, 20, 272
Hedlund, Gunnar 17
Hedman, Lowe 111, 117
Hedquist, Rolf 119
Heine, Sophie 163
Henrysson, Sten 106
Hercules, Jan 181
Hibell, Björn 112
Hillve, Peter 118
Hirschfeldt, Lennart 20, 21
Hitler, Adolf 115

Hjärpe, Jan 95, 98, 99
Holgård, Gunnar 228, 231
Holm, Thorsten 181
Holmsen, Egil 183
Holmström, Bo 164
Hugemark, Bo 93
Hultåker, Örjan 109
Husén, Torsten 20, 244
Hvitfelt, Håkan 105, 106, 115, 116
Höjjer, Birgitta 116
Jarlbro, Gunilla 111, 113
Jenryd, Marianne 227
Johannesson, Kurt 115
Johansson, Anders 157
Johansson, Folke 112
Johansson, Lennart 206
Johnsen, Lassa 206
Jonsson, Conrad 16
Jungeryd, Christer 157
Karlholm, Kaj 90
Kask, Jaan-Peeter 105
Kautilya 49
Kekkonen, Urho 214
Kinnander, P-O 76
Kisch, Catharina 115
Klein, Ernst 47, 91
Klingberg, Carl 28
Kostadinovic, Nikola 79, 239
Krönmark, Eric 22, 182

Kwiatowski, Aleksander 107
Köpsén, Monica 206
Körlof, Björn 18, 25, 29, 39, 77, 175
Landahl, Per-Axel 10, 16, 17, 18, 20,
21, 23, 24, 32, 45, 46, 50, 75, 90,
109, 122, 123, 132, 151,
156, 180, 181, 184, 185, 216, 230,
273
Landberg, Hans 205, 206
Larsson, Larsåke 118
Lauristin, Marju 118, 174
Lazar, Oscar 95
Lazarsfeld, Paul 105
Leth, Göran 120, 121
Libicki, Martin 70
Lignell, Anders 157
Lincoln, Abraham 120
Lindahl, Rutger 30, 106, 122
Lindblad, Åke 242
Lindbäck, Gun 24, 91
Lindkvist, Börje 180
Lindmark, Göran 11, 28, 189, 194,
203, 205
Lindow, Styrbjörn 22, 182, 184, 185,
220
Lindqvist, Hans 227
Linebarger, Paul 54
Lundell, Bengt 113
Lundgren, Claes 98, 106, 107, 110,

- 115, 122
Lundkvist, Odd 206
Lundquist, Märtha 24
Lundström, Emma 28, 205, 206
MacArthur, John 158
Machiavelli, Nicolo 49
Magnergård, Omar 47
Malesic, Marjan 75, 104, 108
Mao Tse Tung 78
Mattsson, Karin 116
Melén, Ola 104
Milosevic, Slobodan 66
Modh, Malin 165, 166
Moelv, Bjarne 83
Morell, Roland 184
Mossberg, Eije 16, 75, 272
Mundebo, Ingemar 90
Mussolini, Benito 80
Müller, Ivar 179
Myrdal, Jan 83
Nilsson, Frans 21, 178, 179
Nilsson, Sam 24, 30, 175, 236
Nilsson, Torsten 14
Nobel, Peter 201
Nohrstedt, Stig Arne 112, 113, 115, 118
Norberg, Gudrun 220
Nordbeck, Gunnar 24, 87
Nordlund, Roland 24, 25, 92, 101, 108, 111, 113, 115, 120, 135, 136, 142, 171, 172
Nordström, Gert Z 107, 115, 116, 117, 120
Nordström, Thor 105
Nowak, Kjell 117
Nyberg, Jan-Erik 227
Nydén, Michael 120
Olausson, Ulrika 116
Olinder, Henrik 163
Olsson, Anders 28
Olsson, Gunnar 181, 184
Olsson, Jan 24, 45, 171, 172
Orrö, Sven-Erik 22, 23
Orward, Björn 220, 228
Oscarsson, Mats 157
Ottosen, Rune 116
Öun, Michael 206
Pall, Arne 90, 160
Palm, Lars 111, 114
Palmaer, Carsten 82
Palme, Olof 110, 121
Patton, George S 39, 60
Persson, Göran 176
Persson, John-Olle 152
Pettersson, Lars-Olov 181
Pettersson, Lennart 20
Pettersson, Rune 107
Pettersson, Thage G 32, 40
Pettersson, Åke 29, 240
Planmo, Markus 242
Rabe, Jutta 203, 204
Raittila, Pentti 117
Rasmussen Eklund, Kristi 30
Reagan, Ronald 64
Rebas, Aho 174
Rebas, Hain 174, 177
Regnér, Eva 26, 190
Reimerson, Charlotte 19, 84
Riegert, Kristina 75
Roberts, Adam 220
Robertson, George 67
Rosengren, Karl-Erik 106, 109
Rosenius, Frank 205
Rudebeck, Johan 227
Rumsfeld, Donald 70
Rydbeck, Olof 179
Rydén, Axel 92
Rüütel, Arnold 170, 171
Rönkvist, Jan 28
Saar, Andrus 108, 118, 120, 138, 171
Saddam Hussein 115, 116
Sahlin, Mona 42
Sandberg, Helena 111, 114
Schwartau, Winn 70
Schwarzkopf, H. Norman 71, 116
Sharp, Gene 173, 221
Shea, Jamie 67

Sjöstedt, Gunnar 75, 108, 120
Skoglund, Claës 81
Skoog, Christer 30
Smith, Kristina 167
Sommelius, Sören 68, 79, 108
Sooman, Allan 206
Stenius, Yrsa 26
Stenström, Paula 49, 50, 75, 120
Stenström, Staffan 11, 28, 224
Striby, Per 24, 142, 148, 149
Stür, Elisabeth 116
Sturesson, Dahn 110
Stütz, Göran 24, 101, 108, 116, 118,
120, 127, 135, 142, 171, 176
Sun Tsu 49
Sundelin, Åke 179
Sundin, Åke 242
Sundvik, Ivar 21, 219
Svensson, Greta 189
Svensson, Massi 85
Svensson, Olle 21, 84, 179, 181
Sverrisson, Arni 131
Swanstein, Stig 81
Swedlund, Nils 213
Swedner, Harald 130
Swärd, Bertil 179
Sydow, Björn von 176
Synnergren, Stig 81, 82, 180
Syrén, Sverker 109

Söderlind, Johannes 98
Söderlund, Ann-Christine 97
Tassew, Admassu 113
Thelander, Åsa 114
Thorén, Stig 105
Thunborg, Anders 23
Thurén, Torsten 120, 121
Thyresson, Gunnar 83
Thörnell, Olof 213, 215
Tillikainen, Raimo 117
Trulsson, Lil 185, 186
Truman, Harry S 60
Tubin, Eino 10, 11, 107, 108, 118,
120, 173
Tunberg, Sven 13
Törnqvist, Kurt 24, 36, 75, 94, 97,
108, 109, 129, 137, 138
Uhlin, Lars 114
Ulvskog, Marita 27
Usama bin Ladin 120
Uusman, Ines 199
Vihalemm, Peeter 118, 174
Voltaire 31
Wagermark, Ove 190
Wagner, Eva 227
Wallenstein, Anna Carin 206
Wallström, Peter 157
Weibull, Lennart 110, 118
Welles, Orson 109, 171

Werger, Svante 189
Westerståhl, Jörgen 104, 106, 112,
122, 123, 130
Westin, Bo 85
Wetterberg, Anders 227
Wickbom, T-G 179
Woodward, Sandy 65
Wänstrand, Lars-Eric 179, 236
Wästberg, Olle 152
Xerxes 49
Younger, Tom 26, 185, 186
Zackari, Göran 157
Zenzén, Carl Axel 157
Årskog, Marcus 28, 195
Åstrand, Anders 120

FÖRFÄRAS EJ är en reportagebok om det svenska psykologiska försvaret 1953-2003. Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar kom till som ett resultat av utvärderingen av andra världskrigets propaganda. När skillnaden mellan den lilla myndigheten och dess beredskapsorganisation framstod som alltför stor ombildades den 1985 till Styrelsen för psykologiskt försvar (SPF). SPF stod på tre ben – forskning, informationsberedskap och information om totalförsvaret. Vid det kalla krigets slut satsade SPF på insatser i fredssamhället – forskning kring förtroendefrågor, kommunala resurser och samordning av försvarsupplysning. Senare tillkom bl.a. information om Estoniakatastrofen. SPF omorganiserades under 2002, varvid delar av tidigare verksamhet överfördes till Krisberedskapsmyndigheten och nya tillkom, bl.a. Överklagandenämnden för totalförsvaret. **FÖRFÄRAS EJ** presenterar personerna, idéerna och arbetet i den lilla myndigheten med de stora uppgifterna.

Eino Tubin föddes i Tartu 1942. Han har arbetat med försvarsupplysning i ett kvartssekel, bl.a. som SPF:s informationschef. Sedan 1995 bor han i Turkiet som frilansskribent. Tubin är författare till *FBU förr*, *FBU nu* (till rörelsens 75-årsjubileum) och *Teisal* (Annorstädes, memoarbok på estniska). Han har medverkat i flera av SPF:s *Rapporter och Meddelanden*, bl.a. *Falska kort?* (om bildmanipulering).

